

კ მ ბ ა ხ ა რ ა ძ ე

ჰუჯაბი
XX საუკუნის ტრაგედია

თბილისი
2012

უიკ (UDC) 726.7 (479.22)+27-788+94 (479.22)
ზ – 259

რედაქტორები: ზელოვნებათმცოდნე ქეთევან აბაშიძე

გეოგრაფიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
ჯანსუღ კეკელია

© კობა ზარაძე, 2012

ISBN 978-9941-0-5005-3

პუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი ქართული ეროვნული კულტურის ერთ-ერთი მშვენიერებაა, სადაც წარმოდგენილია როგორც ადრეული შუასაუკუნეების ნაგებობები, ისე განვითარებული შუა საუკუნეების ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი.

პუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლია და მის წარმოდგენაში იგი ჩვენს ტერიტორიაზეა; ამის დასტურია უამრავი ადრინდელი თუ მოგვიანო პერიოდის დოკუმენტური მასალები. ამაზე მეტყველებს XX საუკუნის უამრავი რუკა, ჩვენი ხელოვნებათმცოდნეებისა და ისტორიკოსთა ექსპედიციები და მათი კვლევის შედეგები.

აღბათ, ძნელად მოიძებნება მსგავსი სამონასტრო კომპლექსი, რომელსაც ამდენი რბევა და აწიოება განეცადოს. უფრო სამწუხაროა ის, რომ ათეული წლების დავა დღემდე გადაუწყვეტელია. ყველაფერი ეს ახლო წარსულის ნეგატიური მოვლენების ბრალია, როცა სათანადო სიმაღლეზე არ აღმოჩნდა ერი...

XX საუკუნემდე არ დამდგარა საკითხი ამ ძეგლის კუთვნილების შესახებ, თუმცა ფარული მითვისების მტკიცებულება იყო... წინამდებარე წიგნი დოკუმენტურად მოგითხრობთ თუ რა ტრაგედია განიცადა ამ ძეგლმა სწორედ ცივილიზებულ XX საუკუნეში.

Monastery ensemble of Huyabi is one of the great embellishments of Georgian national culture where buildings of early Middle Ages and a Temple (with cross and dome) of developed Middle ages are represented.

In Georgian people's point of view Hujabi monastery ensemble is a monument of Georgian architecture and it is on our territory; numerous documentary materials of early or late periods prove abovementioned. Great number of XX century maps, our art critics and historians' expeditions, the results of their researches refer mentioned fact.

It seems very hard to find a monastery ensemble underwent through such excruciations. It is more deplorable that an argument of decades has not been solved yet. All of this is due to negative events of the nearest past when ecclesiastics and other people did not come up to the mark.

A problem of belonging The monument has not been risen since XX century however efforts for hidden assumptions have been implemented... The represented book tells about the tragedy which happened to this monument in civilized XX century.

ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთი ფასადი

ქართველი ხუროთმოძღვრის მიერ XIII საუკუნის შუა წლებში, დიდი რუდუნებით ნაგები და მოხატული (სადიაკვნე) ჰუჯაბის ტაძარი...

საუკუნეებამოვლილი... მრავალჭირმონახულე და უამრავი ამბის უსიტყვო მემკვიდრე... ხელთუქმნელი ძეგლი...

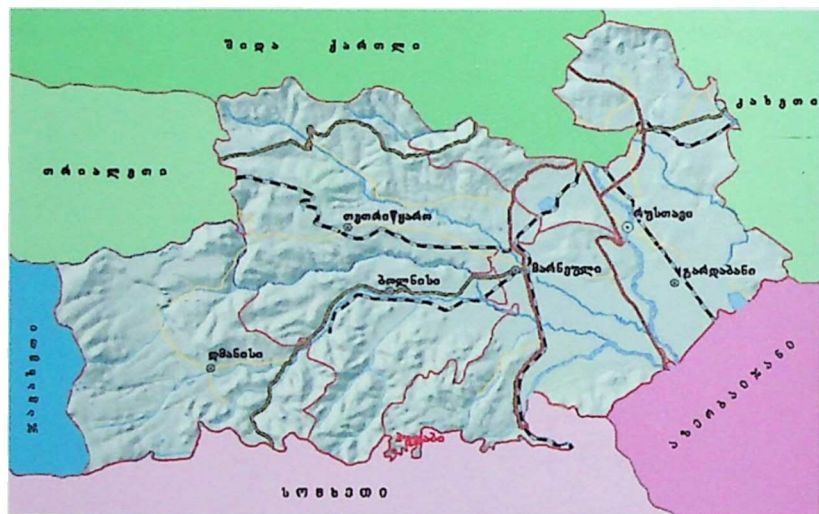
ბევრჯერ მიწისძვრის შემოტევებისაგან მედგრად მდგარი, კიდევ უფრო მეტჯერ მტრისაგან დარბეული...

საუკუნეების მანძილზე ვის არ გაუვლია მის სანახებში, მტერსაც და მოყვარესაც: ეს ის ადგილია, რომლითაც საქართველო დაკავშირებული იყო სამხრეთის ქვეყნებთან. ქვემო ქართლში შემოსვლისას აუნდა გაეცლოთ არაბებსა და თურქ-სელჩუკებს, ჯალალედინსა და თემურლენგის ურდოებს; ასევე, დავით აღმაშენებლის სამეფო გვარდიას, თამარ მეფის ლაშქარს, ერეკლე მეორის მორიგე ჯარს. აქ დადიოდნენ ფეხით და ცხენით, ჯორ-აქლემით, საბრძოლო ორთეალებით და ეტლებით. არაერთხელ გაუვლია გამარჯვებულ ქართულ ლაშქარს და სანადიროდ და სანადიმოდ მიმავალ ქართველ მეფეთა ამაღლას... (ქართლის ცხოვრება, 1959).

ქვემო ქართლში, სოფელ ახქერფიდან ერთი კმ-ის დაშორებით, დღევანდელი საქართველო-სომხეთის საზღვართან, მიმდებარე ტყის პირას, დგას ჰუჯაბის ტაძარი. ისე როგორც სხვა ქართული მონასტრებისა, აქაც ადგილი შერჩეულია განმარტობულ და წყნარ ადგილას, ტყის პირას. ხეობა კი ძველთაგანვე მჭიდროდ ყოფილა დასახლებული, რასაც ხელს უწყობდა თავისებური ბუნებრივი პირობები — მისი რბილი ჰავა, ხეები და ტყეები, შესანიშნავი ნიადაგები, რაც კარგ პირობებს ქმნიდნენ მრავალფეროვანი კულტურების მოსაყვანად. ამ ხეობაში საზაფხულო და საზამთრო საძოვრების ერთნაირი სიახლოვე, უმთავ-

რესი გზები ლოქ-ტაშირის გავლით სომხეთში ხელს უწყობდა ხალხის დასახლებას.

ჰუჯაბის მონასტერი წამომდგარია მდ. ბოლნისისწყლის (ფოლადაური) პატარა შენაკადზე, ზღვის დონიდან 1100 მ სიმაღლეზე. აქ, ჯერ კიდევ ადრეულ შუასაუკუნეებში აუგიათ ეკლესია, რომელსაც თანდათან მიმატებია სხვადასხვა დანიშნულების საეკლესიო ნაგებობები. შემორჩენილია რამდენიმე ეკლესიის, სატრაპეზოს, გალავნის და სხვ. ნანგრევები. მონასტრის მშენებაა XII-XIII საუკუნის მიჯნაზე აგებული, ჯვარ-გუმბათოვანი ტაძარი.

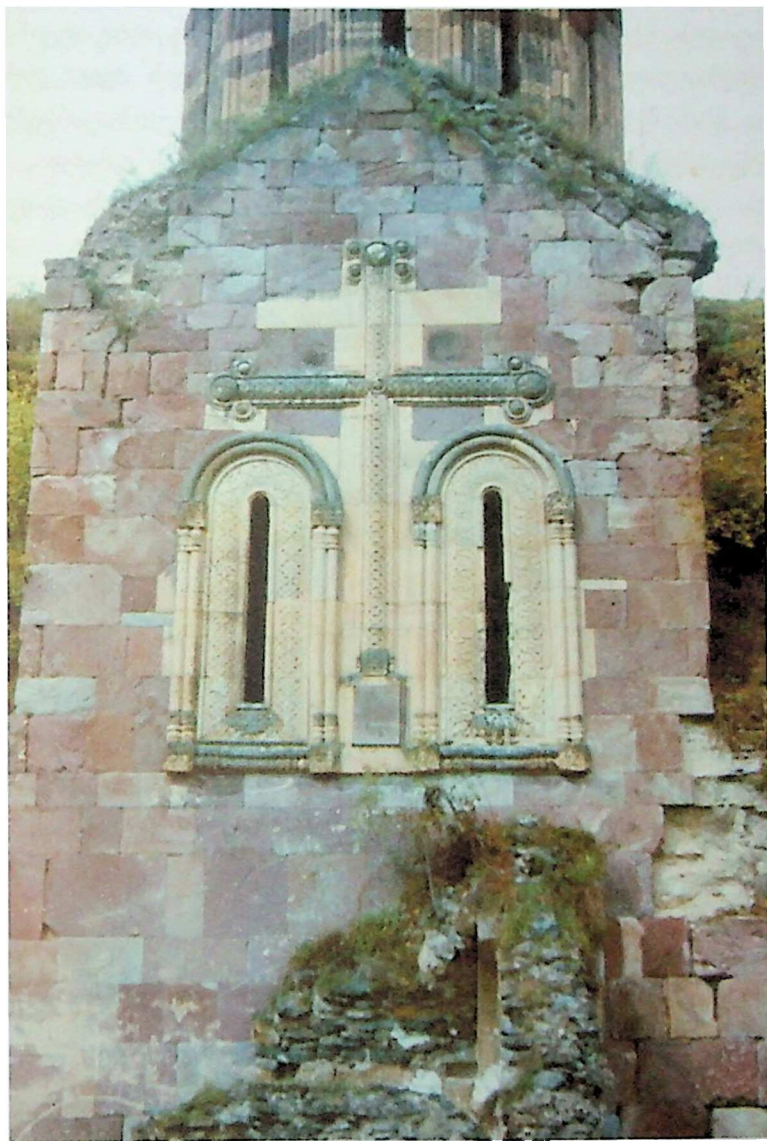

ქვემო ქართლი

სამონასტრო კომპლექსი ხელოვნურ ტერასებზეა ნაგები, რითაც ბუნებრივად ხდება გარემოსთან შეხამება. მათ შორის მთავარი ტაძარი ცენტრალურ ტერასაზეა აგებული.

მონასტერი საუკუნეების განმავლობაში იღვა, სადაც დულდა სიცოცხლე. მაგრამ მისმა მიდამოებმა ბევრი შემოსევა და რბევაც განიცადა, განსაკუთრებით XVIII საუკუნეში, როცა ლეკებმა აქეთაც გაიკვლიეს გზა, რასაც ბევრი ადგილობრივი შეეგ

წირა. ამიტომ XVIII საუკუნეში მონასტერი და მისი მიდამოები დაღუპდა.

ჰუჯაბის მონასტრის მთავარი ტაძრის სამხრეთი ფასადი

მოგვიანებით, ამ მიდამოებში უცხოტომელები — ბერძნები, სომხები ჩამოსახლდნენ, რის შემდეგ ჰუჯაბის ბედიც უკუღმა დატრიალდა. XX საუკუნეში მეზობლებმა სხვადასხვა მეთოდებით სცადეს ბრწყინვალე ძეგლისა და მისი მიმდებარე ტყის დასაკუთრება, რითაც ჰუჯაბისა და მისი მიდამოების ბედი ტრაგიკულად წარიმართა. მართალია, საუკუნის მიწურულს, არსებული პოლიტიკური სიტუაციის გამო, ეს პრობლემა მიჩუმათდა, მაგრამ იგი დღესაც აქტუალურია და არავინ იცის როდის დაადგება საკითხის მოგვარებას საშველი. საუკუნეების განმავლობაში მრავალჭირნახული ჰუჯაბის მონასტერი ჩვენმა მეზობელმა სომხეთმა სადავოდ გახადა არა მარტო ტერიტორიულად, არამედ კუთვნილებითაც.

ჰუჯაბის მონასტრის ძვირფასი ქონების ნაწილი დღემდე უგზოუკვლოდ არის გაფანტული; ზოგი მათგანი საბოლოოდ არის განადგურებული; ზოგიც მოსაკვლევეია; ხოლო რაც დაგვრჩა მათ მოვლა და პატრონობა სჭირდება. ისინი ერის განძია და რომელიმე პიროვნების საკუთრება არ გახლავთ. მათ საუკუნეების განმავლობაში დიდი რუდუნებით ქმნიდა ქართველი ხალხი და ამით ავსებდა თავიანთ წმინდა სავანეს. დღეს გაძარცვული, შემოტყავეებული და დანგრევის პირას არის მისული მრავალი საუკუნის წინათ აგებული ტაძარი. ვინ უნდა მიხედოს ქართულ ტაძარს? ცხადია, ქართველმა!

ჩვენ მზად ვართ ყველასთან ვიყოთ მეგობრები და კეთილი მეზობლები, მით უმეტეს სომხებთან; ჩვენ მათთან საუკუნეობრივი ურთიერთობა გაგვაჩნია და დღეს ეს არ უნდა შეირყეს მავანის და მავანის არაკეთილმოსურნე მოქმედების შედეგად. მათ მდიდარი ტრადიციები აქვს.

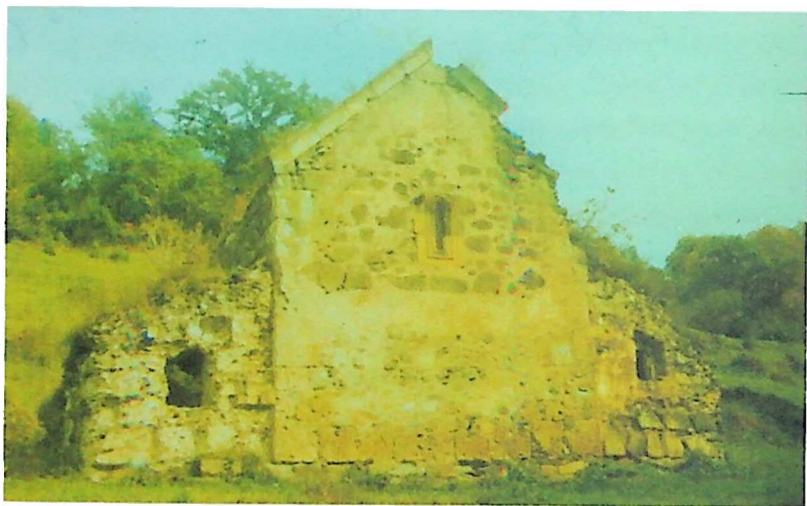
ჩვენს ძეგლზე სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარება შესაძლებელი უნდა გახდეს იგი სომხეთის ფარგლებშიც რომ იყოს მოქცეული; ან თუნდაც სომეხი ისტორიკოსები თავისი ერის კუთვნილებადაც თვლიდნენ, რესტავრაცია-რეკონსტრუქცია ცალ-

კე საკითხია, კულტურული მემკვიდრეობის გადარჩენა. ზოლო მისი კუთვნილების საკითხი მეცნიერთა სადავო თემაა. ცხადია, შესაძლებელია ერთობლივი კეთილმეზობლური ისტორიულ-ნათესაური კავშირის ფონზე შეიძლება მოხდეს ამ უნიკალური კულტურის ნაშთის გადარჩენა, ზოლო მის ეროვნულ-სარწმუნოებრივ საკითხზე იდაონ მეცნიერებმა. 1934 წლის დადგენილებითაც კი ჰუჯაბი, ჰუჯაბის ველი და სხვ. ახკერფის კოლმეურნეობას აქვს გადაცემული უვადო სარგებლობაში. მაგრამ საქართველოს ფარგლებში კანონიერად ითვლება არა მარტო ჰუჯაბი, არამედ მისი მიმდებარე ტყეებიც, რომელსაც უკანონოდ ეპოტინება ბაგრატაშენის (სომხეთი) სატყეო; ბუნებრივია, ჰუჯაბსა და მის მიდამოებში სომხეთიდან საქართველოს გზის გარეშე ვერ მოხვდებით. ასეთივე მდგომარეობაშია სოფელი ჯილიზა, სადაც აგრეთვე საქართველოს გზა უნდა გაიარო, რომ იქ მოხვდე. მეზობლობა მეზობლობაა, მაგრამ არც ერთი მეზობელი თავის ეზოზე გზას არ გაგაყვანინებს. ეს შესაძლებელი გახდა ძველი საბჭოთა კავშირის დროინდელი ტერიტორიების ინტერნაციონალური მეგობრობის პრინციპებით

ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის საერთო ხედი

ალბათ, ძნელად მოიძებნება მსგავსი ტაძარი, რომელსაც ამდენი რბევა და აწიოკება განეცადოს. უფრო სამწუხარია, რომ ათეული წლების დავა დღემდე გადაუწყვეტელია; თუმცა, სადავო არაფერია. ამის დასტურია ის უამრავი დოკუმენტაცია, რომელთა მხოლოდ ნაწილია არქივებში გამოვლენილი, რამდენი კიდევ უცნობია (თუნდაც სომხეთის არქივში), ხოლო ძნელი წარმოსადგენია ამ დოკუმენტების მიღმა რამდენი დავა იმალება, რამდენი უთქმელი დარჩა; ყველაფერ ამის უსიტყვო მოწმე, ღვთის სახლი, ჰუჯაბის დიდებული ტაძარია, მიუხედავად მრავალი ტანჯვისა, მაინც ასე ამაყად რომ უჭირავს თავი. მაგრამ როდემდე?...

ჰუჯაბის მონასტრის ადრე შუასაუკუნეების კელესია

ამ და სხვა დარღვევებს ერთხელ და სამუდამოდ გასწორება სჭირდება და მეზობელს დარწმუნება, რომ სამანი იქ არის და არა აქ!... მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ეს ჩემს, ან ერთეული პიროვნებების ღონეზე არ გადაწდება; ამ საქმეში მაღალი რანგის თანამდებობის პირები უნდა ჩაერიონ. ჩვენ, მეცნიერებს შეგვიძ-

ლია მხოლოდ დოკუმენტური მასალებით დავასაბუთოთ ესა თუ
ის სადავო საკითხი. სწორედ ამ მიზნით შეიქმნა წინამდებარე
ნაშრომი, რომელშიც წარმოდგენილია საუკუნეების ისტორიული
წყაროები და, განსაკუთრებით XX საუკუნის ზღვა მასალა, რო-
მელიც მხოლოდ ამ ერთი ძეგლის ტრაგიკულ ისტორიას ეხება.

ტაძრის დასავლეთი ფასადი

XX საუკუნის 80-ან წლებში ჰუჯაბის საკითხმა წინა პლანზე გადმოიწია. ეს მოხდა ქართველი ინტელგენციის ძალისხმევით. ამ საკითხთან დაკავშირებით ძალიან აქტურობდა მიხეილ ვარაზაშვილი, რომელმაც არაერთი მიმართვა დააგზავნა სხვადასხვა ინსტანციებში, არაერთხელ ყოფილა ჰუჯაბში, სოფელ ახკერფში შეხვედრია მონაზვნებს. განსაკუთრებით მწვავედ დადგა საკითხი 1988 წლიდან, როცა ქართულ პრესაში ამის შესახებ მრავალი პუბლიკაცია დაიბეჭდა... ფეხზე დადგა ერი და ბერი.

1988-1989 წლებში საქართველოს ცენტრალურ არქივში, ჰუჯაბთან დაკავშირებულ საარქივო მასალების მიკვლევასა და გამომზეურებაში, ჩემთან ერთად მუშაობდა ხელოვნებათმცოდნე ქეთევან აბაშიძე, დიდად ღკვეხმარა არქივის იმდროინდელი თანამშრომლები — მანანა ლილუაშვილი, ლია მთვრალაშვილი, ნონა ხუციშვილი, ჯულიეტა შელია, ნათია მირიანაშვილი და სხვ. ზოგიერთი მასალის ასლების ოპერატიულად გადაღებასა და სხვა საორგანიზაციო საკითხების მოგვარებაში დიდი დახმარება გაგვიწია გიორგი კავთიაშვილმა. 1988 წელს მანვე არქივის თამშრომელთან ერთად მიგვავლინა სომხეთის მინისტრთა საბჭოსთან არსებულ მთავარ საარქივო სამმართველოს არქივში ზოგიერთი დოკუმენტების გამოსავლენად. ქვემოთ შემოკლებით მითითებულია სუიცა — საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივის ფონდი.

დიდი დახმარება გაგვიწია არქიტექტორმა აკაკი შავერდაშვილმა, რომელმაც სიამოვნებით და უანგაროდ გადმოგვცა მის მიერ შედგენილი XX საუკუნის 70-ან წლებში შესრულებული სარესტავრაციო გეგმა-პროექტები და ფოტოსურათები. ასევე, ფოტოსურათები მოგვაწოდა თამაზ დვალმა. წიგნის რედაქტორი ქეთევან აბაშიძე გულდასმით გაეცნო წიგნს და რიგი საგულისხმო რჩევაც მოგვცა. მანვე კადმოგვცა ჰუჯაბის ტაძრის უახლე-

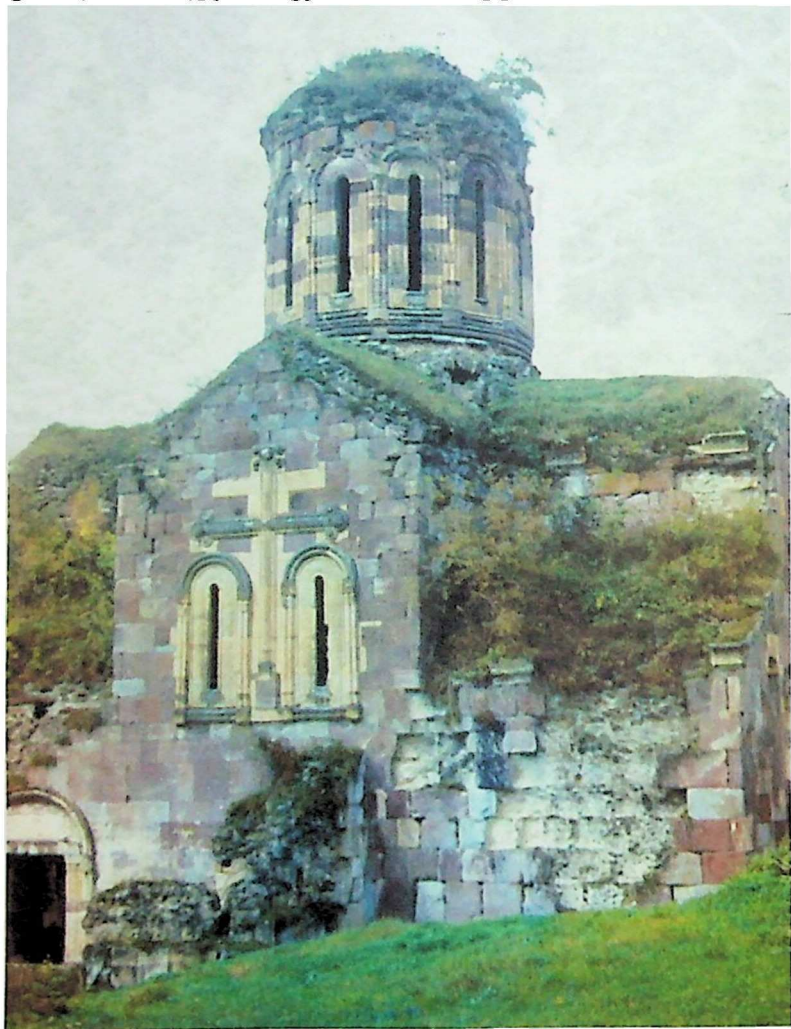
სი ფოტომასალა, მათ შორის, ახლად გამოვლენილი ფრესკების ფოტოები.

ყველა ჩამოთვლილ პირს გულწრფელ მადლობას მოვახსენებთ.

ჰუჯაბის ტაძარი

ქართველი ხუროთმოძღვრის მიერ ნატიფ ხელოვნებაში აგებული ეკლესია-მონასტრები, განსხვავებული პერიოდისა და სტილისაა; ეს დიდებული ხუროთმოძღვრული ნიმუშები კი შერწყმულია ჩვენს განუმეორებელ ბუნებასთან. ასეთ ბრწყინვალე ნიმუშს წარმოადგენს ჰუჯაბის მონასტერი.

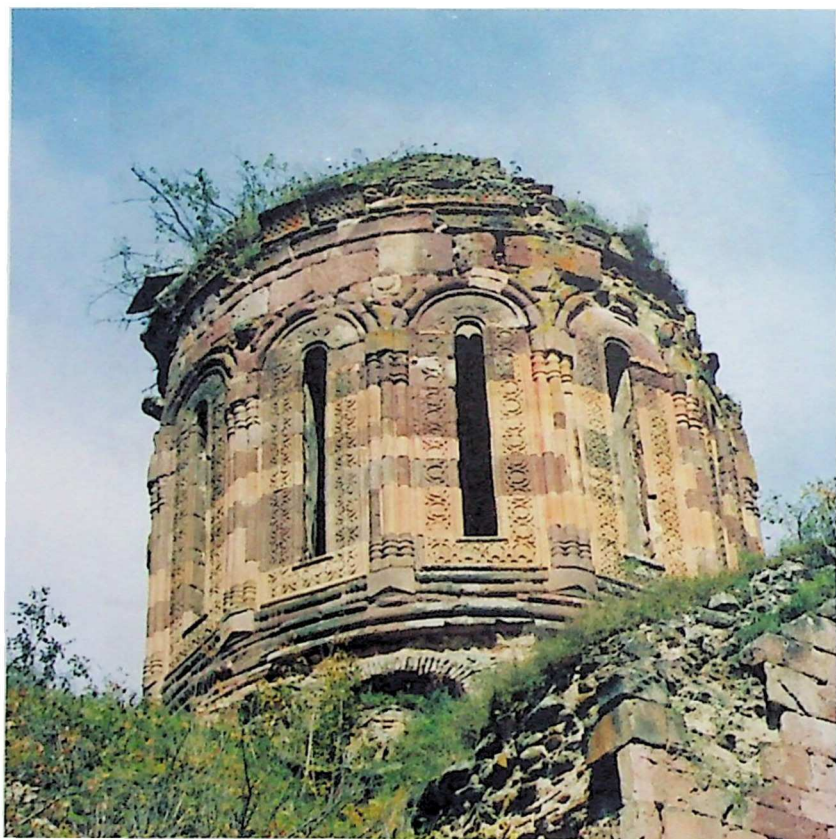
ჰუჯაბის ჯვარგუმბათიანი ტაძარი

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსში დომინანტობს ჯვარ-გუმბათიანი ტაძარი, რომელსაც სპეციალისტები XII-XIII საუკუნეს მიაკუთვნებენ. ტაძრის მხატვრული შემკულობა აღნიშნული ხანის ქართული არქიტექტურის ნათელი ნიმუშია. ამასთან, ყველა დამახასიათებელი ნიშნით განსხვავდება მეზობელი სომხური ტაძრების არქიტექტურისაგან.

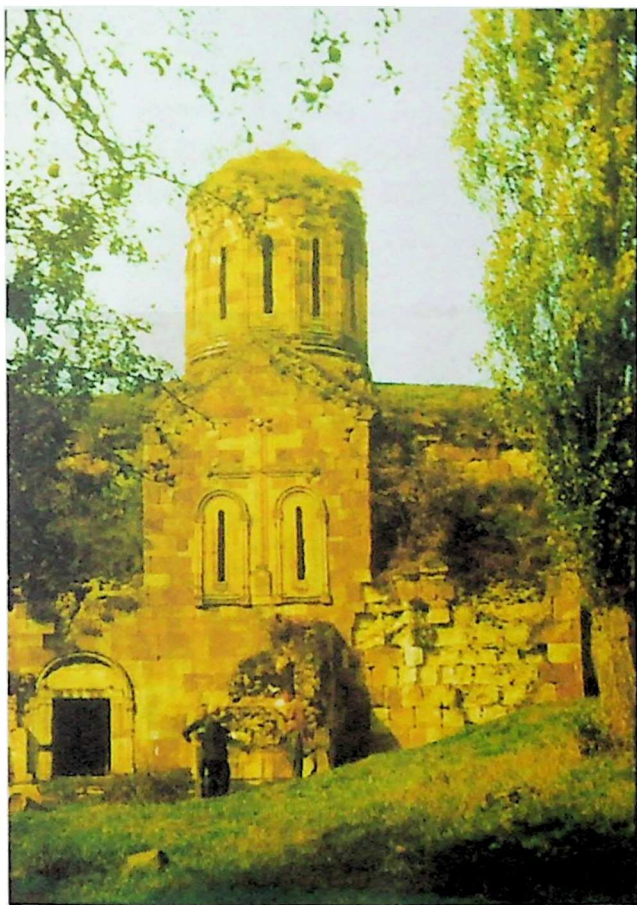
ტაძრის სამხრეთის მხრიდან მინაშენის ნანგრევები

ნაგებობის გეგმა წარმოადგენს თავისუფალ ჯვარგუმბათო-
ვან ტაძარს, სადაც გუმბათი ეყრდნობა ოთხ ბურჯს; ამათგან
აღმართული წყვილი შეხაწევრებული ბურჯი შეზრდილია სა-
კურთხეელის აბსიდს, ხოლო დასავლეთის წყვილი ბურჯები თავისუფლად მდგომ რვაწახნაგა სვეტებს წარმოადგენს. მას სამი შესასვლელი აქვს. თუმცა შემდეგ ჩრდილოეთის შესასვლელი ამოუშენებიათ. ტაძრისათვის დასავლეთისა და სამხრეთის მხრიდან სტოები (გალერეა) მიუშენებიათ. მინაშენი ყოფილა ჩრდილოეთის მხრიდანაც.

მთავარი ტაძრის გუმბათი.
აკაკი შავერდაშვილის ფოტო

ჰუჯაბის მთავარი ტაძარი აგურითაა ნაგები და გარედან კარგად გათლილი მუქი იისფერი ფორებიანი ტუფით არის მოპირკეთებული. ეს არის ანდეზიტური ტუფი, რომელსაც შორეული დროიდან ხმარობდნენ ხუროთმოძღვრები. ეს ქანები ჰუჯაბთან ახლოს ფოლადაურის ხეობაშია გავრცელებული. შესასვლელი კარის სიბრტყე და მათი შემომფარგვლელი ლილვის კამარებიც მუქი იისფერი ტუფითაა მოპირკეთებული. ამჟამად ისინი ძლიერ დაზიანებულია.

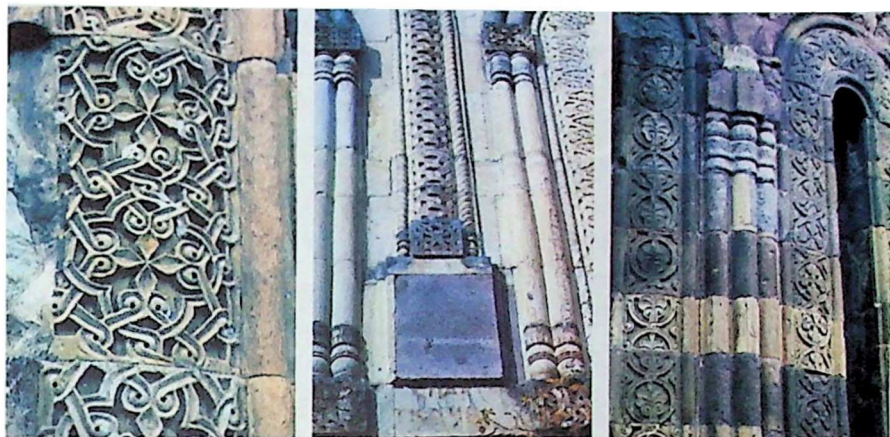

ტაძრის სამხრეთი ფასადი

ტაძრის ფასადები და გუმბათი გამოირჩევა სარკმლის ირგვლივ მოყვითალო ტუფის ჩუქურთმებით. მოყვითალო ფერის ქანები დაკავშირებულია ზედა ცარცულ ეულკანოგენურ დანალექ წყებებთან მცირე ზომის სხეულების, ძარღვების სახით, რომელსაც კვეთს მოყვითალო ფერის ქანები – ალბიტოფირები და კვარციანი ალბიტოფირები. ასეთი ალბიტოფირებიც გავრცელებულია ბოლნის-მარნეულის რეგიონში. სწორედ ეს ადგილობრივი მკვრივი და გამძლე, შედარებით ადვილად დასამუშავებელი, სასიამოვნო ფერის ქანები გამოუყენებია ჰუჯაბის ტაძრის ზუროთ-მოძღვარს სარკმელების მოსაპირკეთებლად. ეს ოქროსფერ-ყვითელი ფერის ალბიტოფირი ძალზე ფერადოვან გამას ქმნის. ანაყოლების თავისებურება ის არის, რომ ახასიათებს გეომეტრიული ან მცენარეული წნულის ზოლები. ისინი თავსა და ბოლოში კაპიტელის მსგავსი ჩუქურთმების ბრტყელი, სწორკუთხა ზოლაკებით მთავრდება. ასეთი შემკობა ტიპური ქართული თვისებაა.

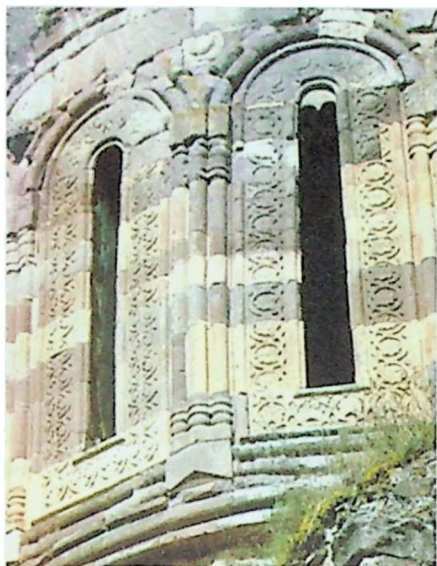

ტაძრის კარის ჩუქურთმიანი ანაყოლები

ტაძრის ჩუქურთმათა დეტალები

განსაკუთრებით გამოირჩევა სარკმლების მოჩუქურთმებული ჩარჩოები და ჯვრების რელიეფური გამოსახულებები. სამხრეთისა და დასავლეთის მაღლა აზიდული შეწყვილებული სარკმლების ჩუქურთმები გამოირჩევა ნატიფი ქმნილებებით. ფანჯრების დეკორაციული მორთულობა და ფასადების ფერადოვნება წარუშლელ შთაბეჭდილებას ქმნის. აღმოსავლეთის ფასადს სამი მაღალი სარკმელი ამშვენებს, რომლის შუა მაღალი სარკმლის ორივე მხარეზე სამკუთხა ნიშებია გამოყვანილი. მსგავსი არქიტექტურული გაფორმება ამავე პერიოდის აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ტაძრების ფასადებზეც გვხვდება (კოჯრის კაბენის, წულრულაშენის, ფიტარეთის და სხვ.). აღმოსავლეთის ფასადზე ჯვრის ნაცვლად მრგვალი ვარდულა არის გამოყვანილი. ჩრდილოეთის ფასადზე კი ერთი სარკმელია. სამხრეთის კარის თავზე ოვალური ქვის თალი განგებ არის ამოტყვრეული. მასზე ლაპიდარული წარწერა უნდა ყოფილიყო, რასაც XIX საუკუნის ბოლოს გამოქვეყნებული პუბლიკაციაც გვამცნობს.

ტაძრის დასავლეთის მინაშენის შესასვლელისა და გუმბათის
ჩუქურთმების ფრაგმენტები

გუმბათს შემოყოლებული ცხოველთა რელიეფური გამოსახულებები

შეწყვილებული სარკმელები ჯვრით.
აკაკი შავერდაშვილის ფოტო

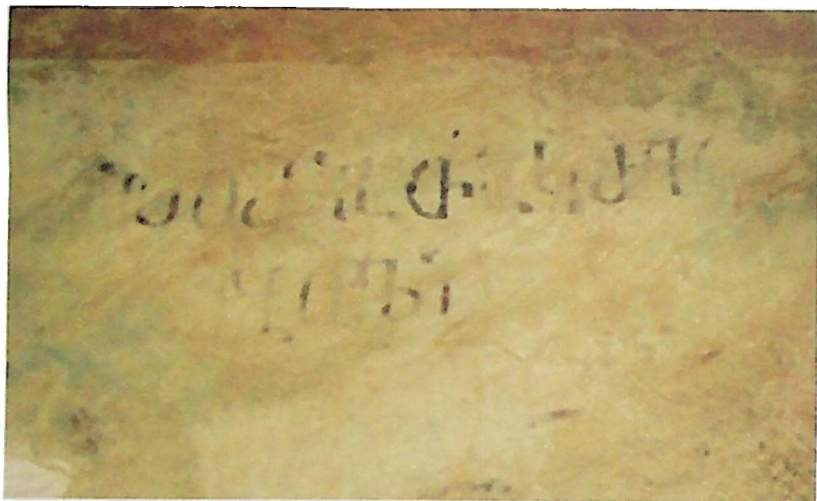

ტაძრის შიგა სივრცე. აღმოსავლეთის განაკვეთი.
თამაზ დვალის ფოტო

ტაძრის შიგა სივრცე. სამხრეთის განაკვეთი.
თამაზ დვალის ფოტო

ტაძრის შიგა სივრცე შედარებით მარტივია. ტაძარი შიგნით (სადიაკენე) მოხატული ყოფილა, რომლის დიდ ნაწილზე დარჩენილ ფრესკებზე, 1979 წელს კიდევ შეიძლებოდა ქართული წარწერების რამდენიმე ასო ამოგეკითხათ. მაგრამ გაწმენდითი სამუშაოების ჩატარების შემდეგ, გამოჩნდა ორი ახალი წარწერა. ერთი მათგანი გადაღებულ სურათზეც კარგად ჩანს: „პურიათაკრებოლი“.

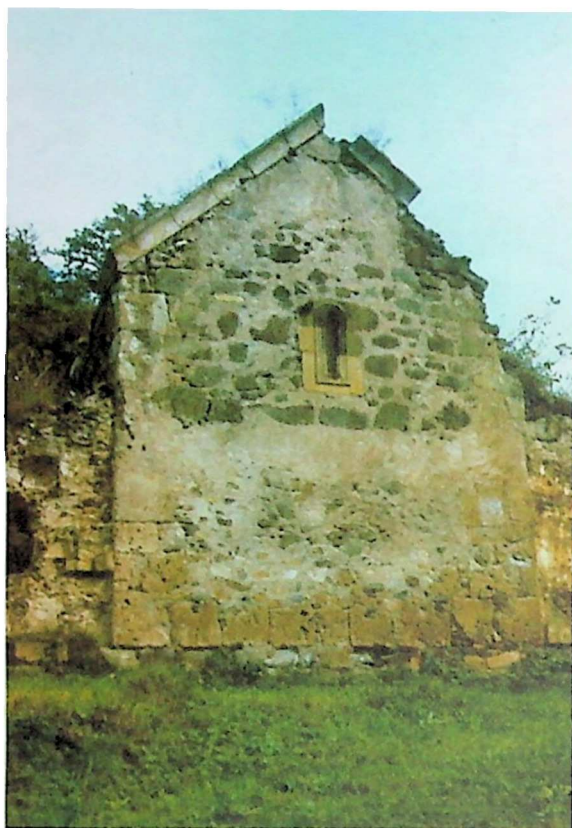

ფრესკების ნარჩენებზე შემორჩენილი ძველი ქართული წარწერა.
თამაზ დვალის ფოტო

ჰუჯაბის ტაძარი დაგვირგვინებულია გუმბათის ყელით. ჰუჯაბის ტაძრის გუმბათის ყელის ზედაპირი დაფარულია ჩუქურთმებით და ცხოველთა რელიეფური გამოსახულებებით. მოპირკეთებულია სხვადასხვა ფერის ტუფით, რაც სიმაღლის მიხედვით გარშემოწერილობას ჰორიზონტულ ზედაპირებად ჰყოფს. ამჟამად გუმბათი ძლიერ დაზიანებულია. სახურავი მთლიანად შემოცლილი აქვს და იგი მცენარეებითაა დაფარული. კედლის ბევრი კუთხე ჩამოცლილი და ჩამოწვერილია. შიგნითაც ძლიერ დაზიანებულია და ბევრგან წყალი ჩამოდის.

მთავარი ტაძრის გუმბათი

ჰუჯაბის დარბაზული ტიპის ეკლესია

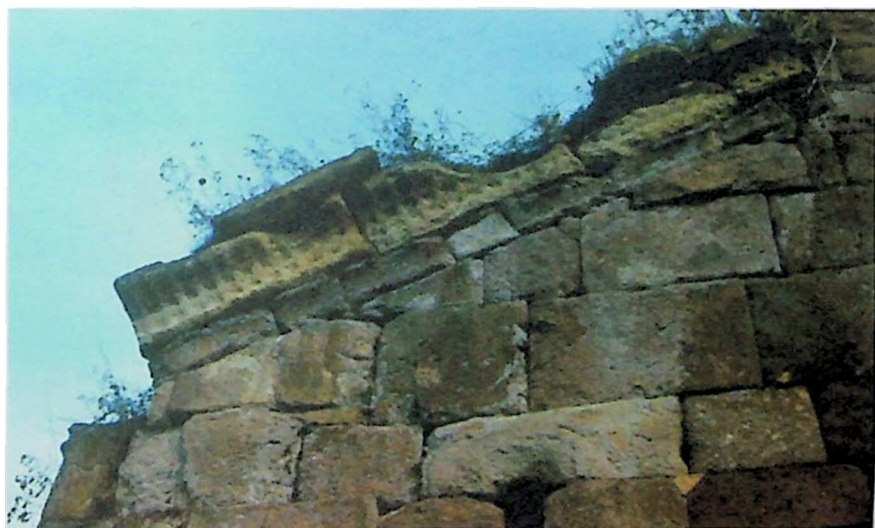
მთავარ ტაძართან შემორჩენილია დარბაზული ტიპის ეკლესია მინაშენებით, რომელიც უკეთესადაა შენარჩუნებული, რამდენადაც XX საუკუნის ათიან წლებში იგი იქ არსებულ მონაზვნებმა თავიანთი ხარჯებით შეაკეთეს. იგი ნაგებია საშუალო ზომის თანაბარი ლოდებით, ჰორიზონტალურ წყობაზე ნაგები. ეს ეკლესია ადრეულ შუასაუკუნეებს მიეკუთვნება. შირიმის ქვა, რომლითაც ის აუგიათ, აქვე ხევის აყოლებით, დაახლოებით ერთ კილომეტრზე მოიპოვება. თუმცა, გვიან გადაკეთებულია. XX საუკუნეში, 1956 წლამდე იგი თივის შესანახად ყოფილა გამოყენებული. აქვეა სატრაპეზოსა და გალავნის ნაშთებიც, რომლებიც

28

ძლიერ დაზიანებულია. ეზოში არსებული ნანგრევები მოწმობენ, რომ აქ იქნებოდა მონასტრის ბერთა სენაკები, ასევე სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი.

წმ. ნინოს ეკლესიის სამხრეთი ფასადი

ტაძრის ლავგარდანის ფრაგმენტი

ჰუჯაბის შესწავლილობის ისტორია

ჰუჯაბის მონასტრის შესახებ ცნობებს ჯერ კიდევ ვახუშტი ბაგრატიონი (1997, გვ. 39) იძლევა: „არს მონასტერი ჰუჯაბისა, გუნბათიანი, კეთილს ადგილსა და აწ ცალიერ არს“. შემდეგ იგი არაერთ საბუთსა და მატიანეშია მოხესენიებული. ძეგლის მეცნიერულ შესწავლას საფუძველი XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩაეყარა. ძეგლი მონინახულა და მასზე ცნობა მოგვაწოდა დიმიტრი ბაქრაძემ (1875). 1894 წლის ზაფხულში ჰუჯაბს ეწვია ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელმაც შეისწავლა და აღწერა ძეგლი. მას უკვე სამხრეთის კარის თავზე წარწერიანი ქვა ამომტვრეული დახვედრია (სხვათა შორის, თითქმის ასეა ამომტვრეულ-დაჩეხილი სოფელ დაშბაშში (წალკის მუნიციპალიტეტი) X საუკუნის ეკლესიის წარწერიანი ქვა). ექვთიმე თაყაიშვილის არქივში ინახება უბის წიგნაკი (ფონდი 777), რომელშიც მოცემულია ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის საველე აღწერილობა. 1896 წლის გაზეთ „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“ გვაუწყებდა, რომ „გაქრა ჰუჯაბის ეკლესიის წარწერა ბორჩალოს მაზრაში“.

XX საუკუნეში არაერთმა მეცნიერმა შეისწავლა ჰუჯაბის მონასტერი. 10-ან წლებში რამდენიმე წერილი გამოქვეყნდა ჰუჯაბის მონასტერზე. მათ შორის აღსანიშნავია ვ. ჰიგარევის (1913, გვ. 54-56) ვრცელი წერილი. მასში დაწვრილებით არის აღწერილი ძეგლის სავალალო მდგომარეობა. აქვე მოცემულია კარგი ხარისხის ფოტოც. ბოლოს დასკვნის სახით აღნიშნულია: „ამრიგად, სარწმუნოა, რომ მალე გაქრება ძეგლი ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი საინტერესო ძეგლი, თუ არ მოვლენ დასახმარებლად სასულიერო მეთაურთა. საზოგადოება და ორგანიზაცია, რომელიც თავის საქმედ გაიხდის არა მხოლოდ სიტყვით, არამედ დაიცავს სიძველეს“.

ტაძრის სამხრეთი კარი და მის თავზე ამომტვრეული წარწერაანი ქვა

სახელოვნებათმცოდნეო ლიტერატურაში ეს ძეგლი პირველად ბალტრუშაიტიშის ნაშრომში (გვ. 35) გამოჩნდა და დასახელებული იყო როგორც სომხური არქიტექტურის ნიმუში. ნაშრომი გააკრიტიკა ვახტანგ ბერიძემ (1948, გვ. 148), რომელიც აღნიშნავს, რომ იგი შეცდომით მოხვდა სომხურ ძეგლთა სიაში. შემდეგში ვახტანგ ბერიძემ (1976) ეს ძეგლი X-XIII სს-ის ძეგლთა ქრონოლოგიურ სიაში მოათავსა. გიორგი ჩუბინაშვილსაც (1976; 1970) ეს ძეგლი რამდენჯერმე აქვს მოხსენიებული. ერთგან იგი ფუძნარის ძეგლის განხილვისას პარალელადაა მოყვანილი, ხოლო მეორეგან ბეთანია, ფიტარეთი, ქვათახევი, ახტალა და ჰუჯაბი დასახელებულია როგორც ერთი ჯგუფის ძეგლები. ამ ძეგლის შესახებ რენე შმერლინგსაც აქვს გამოკვლევა, მაგრამ იგი ხელნაწერის სახითაა.

1936 წლის ზაფხულში ბოლნისის ექსპედიციიდან ჰუჯაბის მონასტერს ეწვია გიორგი ჩუბინაშვილი, რენე შმერლინგი ირაკლი სონღულაშვილი, ლევან მუსხელიშვილი, ციალა გაბაშვილი, ი. გილგენდორფი და სხვ. შემდეგში აქ იყვნენ ვახტანგ ცინცაძე, რუსუდან მეფისაშვილი და სხვ. საერთო სტილისტური კონცეფციით ჰუჯაბის მთავარ ტაძარს მიაკუთვნებდნენ ძეგლთა იმ ჯგუფს, რომელსაც შეადგენს ქართლის ტერიტორიაზე არსებული ძეგლები — იკორთა, ქვათახევი, ბეთანია, კოჯრის კაბენი, ფიტარეთი, წულრულაშენი, ახტალა და სხვ.

XX საუკუნის 30-ან წლებში ჰუჯაბი შეისწავლა და პუბლიკაცია გამოაქვეყნა ლევან მუსხელიშვილმა (1938, გვ. 334), ხოლო 1944 წელს ვახტანგ ცინცაძემ. მოგვიანებით (1988) იგი იტყვის: „ჰუჯაბის ძეგლი 1944 წელს ვნახეთ, შევისწავლეთ. არავის დაგვბადებია ეჭვი, რომ ჰუჯაბი ქართული ძეგლი არ იყო. იგი თავიდან ბოლომდე ქართული არქიტექტურის ნიმუშია. ასეთი კომპოზიცია მიუღებელია სომხებისათვის. უხვი ორნამენტული მორთულობა, სარკმელების განაწილება და კიდევ ათასი რამ მხოლოდ და მხოლოდ მის ქართულობაზე მეტყველებს. რაც

შეეხება ძეგლთა დაცვის მეცნიერულ მხარეს: როცა თავიდან ძეგლზე გავიდა ახალგაზრდობა, შემეშინდა კიდეც. გამოუსყიდველი დანაშაული შეიძლება მოხდეს. მე 40 წელია ამ დარგში ვმუშაობ და იყო პერიოდი, როცა ჩვენ – რესტავრატორებს – მტრებად გვთვლიდნენ. ზრუშკოვის დროს ამბობდნენ – ბულდოზერებით უნდა ავაშენოთ ახალი ცხოვრებაო. ახლა მიხარია ახალგაზრდობის ასეთი ზრუნვა თავიანთ ისტორიაზე. თუმცა, ფრთხილად უნდა ვიყოთ, ჩვენვე არ გავხდეთ ჩვენი ძეგლების დამანგრეველნი“ (გაზეთი „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1988 წლის 25 ოქტომბერი, გვ. 1).

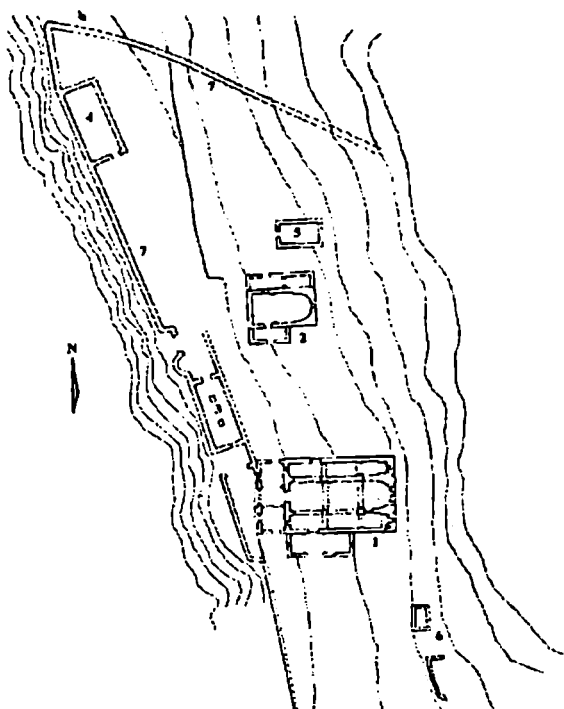
50-ან წლებში ძეგლი შეისწავლა ციალა გაბაშვილმა (1955, გვ. 31) და დავით მუსხელიშვილმა (1960).

ჰუჯაბის მთავარი ტაძარი სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრიდან

ქართველ მეცნიერებს არასოდეს შეუტანია ეჭვი ჰუჯაბის მონასტრის კუთვნილებასა და ძეგლის ქართულ წარმოშობაზე. ამას მოწმობს თვით 1959 წელს გამოცემული „საქართველოს

სსრ კულტურის ძეგლები აყვანილი სახელმწიფო დაცვაზე“, სადაც სხვა ქართულ ძეგლებთან ერთად მარნეულის რაიონში შეტანილია ჰუჯაბის მონასტერიც. ასევე შეტანილია „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიის“ მეორე, მეექვსე და მეთერთმეტე ტომებში, აგრეთვე ამავე ენციკლოპედიის სპეციალურ ტომში „საქართველოს სსრ“. ჰუჯაბი დატანილია „საქართველოს სსრ ატლასის“ (1964) რუკებზეც. ჰუჯაბი შეტანილია გერმანიაში გამოცემულ ვახტანგ ცინცაძისა და რუსუდან მეფისაშვილის წიგნში „ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებში“ (1987) და სხვ.

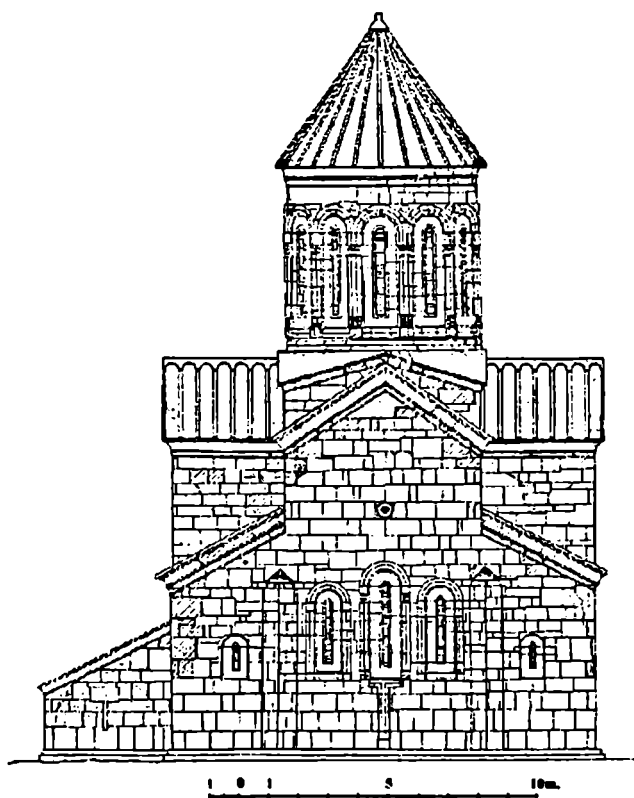

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის გეგმა.

შეღებნილი არქიტექტორ-რესტავრატორი აკაკი შავერდაშვილის მიერ

ქართული ხუროთმოძღვრების ამ ძეგლს მიუძღვნა გამოკვლევები ქეთევან აბაშიძემ, რომელიც სხვდასხვა პუბლიკაციებში

გამოაქვეყნა (1988, გვ. 4; 1989, გვ. 131-133; 1998 და სხვ.).
 საინტერესო პუბლიკაციები გამოაქვეყნეს დევი ბერძენიშვილმა
 (1988, გვ. 5; 2005), მიხეილ ვარაზაშვილმა (1988, გვ. 9-12;
 1989, გვ. 45-46; 1990, გვ. 8), გულიკო გუჯაბიძემ (1989, გვ.
 13-14,23), ხათუნა დანელიამ და ია აბუაშვილმა (1989, გვ. 3),
 მიხეილ ვარაზაშვიმ, ხათუნა დანელიამ, ია აბუაშვილმა (1990,
 გვ. 5), აკაკი გელოვანმა (1988, გვ. 4; 1989, გვ. 4; 1990, გვ.
 6) და სხვ. აკაკი შავერდაშვილმა 1978-1979 წლებში შეადგინა
 ჰუჯაბის სარესტავრაციო პროექტი.

ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის სარესტავრაციო პროექტი.
 პროექტის ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი აკაკი შავერდაშვილი

თუმცა, 1986 წელს, სომხეთში (ერევანი, გამომცემლობა „ათასტან“) სომხურ ენაზე გამოიცა გარნიკ შახკიანის ავტორობით, შესანიშნავად გაფორმებული წიგნი – „ლორი – ისტორიის ქვის ფურცლები“, სადაც ჰუჯაბის მონასტრის მდებარეობა ორაზროვნად არის აღნიშნული, რომ მონასტერი მდებარეობს თუმანიანის რაიონის ჩრდილო-დასავლეთის მოსაზღვრე ნაწილში, ხოლო თვით ძეგლი სომხური ხუროთმოძღვრების საუკეთესო ნიმუშადაა ჩათვლილი. განსხვავებულად მოიქცა შმაგონ აზატიანი, რომელმაც 1987 წელს გამოსცა „IV-XIV სს. პორტალები სომხეთის მონუმენტურ არქიტექტურაში“, სადაც ჰუჯაბი განხილული არ არის. ისიც აღსანიშნავია, რომ ამ წიგნში განხილულია თურქეთის, ნახჭევანის და ყარაბაღის ტერიტორიებზე არსებული სომხური ძეგლები, ხოლო ჰუჯაბს გვერდი აქვს ავლილი.

ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის ფრაგმენტი

ჰუჯაბის შესახებ მრავალფეროვანი საბუთები მრავლადაა ეროვნული არქივის უახლესი ისტორიის და საისტორიო არქივის სინოდური კანტორისა და საეგზარქოსოს კანცელარიის ფონდებში.

ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადი სამკუთხა ნიშებით
და სამი სარკმელით.
თამაზ დვალის ფოტო

90-ან წლებში თ. დვალმა, ნ. ანდლულაძემ და ფ. დეედარი-
ანმა იმოგზაურეს ჰუჯაბში. ერთხელ კიდეც გადაიღეს ძეგლის
დეტალები და ჩამოიტანეს ახლადგამოვლენილი წარწერა, რომე-
ლიც ადრე არ ჩანდა.

მხატვრობის კვალი გამოვლინდა საკურთხევის სამხრე-
თით სადაც სადიაკვნე ამოუშენებიათ და ეგვტერად უკურთხები-
ათ. აქ ჩრდილოეთის კედელზე, ვედრების პოზაში ქტიტორის
გამოსახულება მკრთალადაა შემორჩენილი. აქვეა მაცხოვრის
ცხოვრების ამსახველი ორი სცენა – „ნათლისღება“ და მის ქვე-
მოთ „ჯვარცმა“. საკურთხეველში კი ეკლესიის წმიდა მღვდელ-
მთავართა გამოსახულებაა, დასავლეთის კედელზე (თაღზე) ქარ-
თული ასომთავრულით წარწერების ფრაგმენტებია – **ჲ** (შე-
წყალენ), ხოლო „იერუსალიმად შესვლის“ სცენაში ასომთავ-
რულით მკაფიოდ იკითხება „ჰურიათაკრებოლი“.

ლაქობრივად შემორჩენილი ქტიტორის გამოსახულება

ყველაფერი ნათელი რომ გახდეს, საჭიროა საუკუნეების მიღმა გადავიხედოთ და ნათელი გახდება დღევანდელი დავის მიზეზი, რომელიც ორ მეზობელ სახელმწიფოს შორის საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდა. დიდი ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „ჯერ კიდევ ქრისტეს წინათ საქართველო და სომხეთი მეზობლად ყოფილან. მაგრამ თავდაპირველად სომხეთს მცირე მიწა-წყალი ეკავა და მხოლოდ მას შემდგომ რაც ანტიოქოს დიდის სარდლებმა არტაქსიმ და ზარიადრმა ცალ-ცალკე ორი სომეხთა სამეფო დააარსეს, თვით სომხეთის ვითარცა პოლიტიკურ ერთეულის საზღვრებიც გაფართოვდა“ (ჯავახიშვილი, 1919, გვ. 16; 1979, გვ. 44; აღონცი, 1908, გვ. 395).

ეს ზრდა მათი მოსახლეობის ბუნებრივი განვითარებისა და გამრავლების შედეგი არ ყოფილა. სტრაბონის ცნობით, სომხეთის მეფეებმა მეზობლებს მიწები წაართვეს. სხვათა შორის, მაშინ ქართველთა ტომებისათვისაც წაერთმიათ პარიადრის სანახები, რომელიც ტაოსა და სპერს შეიცავდა, ნორზენი და გუგარეთი, ხოლო ხალიბებსა და მოსინიკებს — კარინი და დერქსინი. ეს ამბავი ჩვენს წმდე 191 წ. შემდეგ მომხდარა და სომეხთა პირველი იერიში ქართველთა მიწა-წყლის დასაპყრობად. მას შემდეგ რამდენჯერმე გადასულა ხან იბერიის, ხან სომხეთის ხელში, ხოლო IV საუკუნეში ეს მხარე საბოლოოდ დაიბრუნა იბერიამ. ქართული საგეოგრაფო ტერმინოლოგიით ამ სახელწოდებით (გუგარეთი) უფრო ხშირად ქვემო ქართლი იწოდებოდა, ხოლო რუსეთის ბატონობის პერიოდში ბორჩალოს მაზრის სახელით არის ცნობილი (ჯავახიშვილი, 1919, გვ. 16).

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, ქვემო ქართლის ბედი ამით სამუდამოდ და საბოლოოდ არ გადაწყვეტილა. ეს ტერიტორია ქართველებს უკან დაახლოებით ერთი საუკუნის შემდეგ და სრულად 387 წელს დაუბრუნდა. ამ დროს სომხეთის სამეფო

ორად გაიყო, ხოლო მალე თვით ამ სამეფოების დამოუკიდებელი არსებობა შეწყდა და სომხეთი სპარსეთისა და ბიზანტიას შორის იქნა განაწილებული. შედეგი ის იყო, რომ ქვემო ქართლის ტერიტორიას სომხეთის შემადგენლობაში ყოფნისას ამ კუთხეში სომხობაც შეერია.

V საუკუნეში გუგარეთი საქართველოს შემადგენლობაშია არა მარტო პოლიტიკურად, არამედ საეკლესიო წესწყობილების მხრივაც. იგი საქართველოს განუყოფელი ნაწილია VI საუკუნის დამდეგსაც. საეკლესიო კრების მონაწილე მღვდელმთავართა სიიდან ჩანს, ბოლნისის, ცურტავის და რუსთავის საეპისკოპოსოები მცხეთის კათალიკოსს ექვემდებარებიან. გუგარეთი საქართველოს საზღვრებში შედიოდა მაშინაც როცა ქართველთა და სომეხთა შორის სარწმუნოებრივი უთანხმოება და მტრობა ჩამოვარდა, რომელიც VII საუკუნის დამდეგს ამ ორი ერის ეკლესიების სრული განხეთქილებითა და განშორებით დამთავრდა. ამ პერიოდში გუგარეთის საქართველოს შემადგენლობაში ადასტურებს სომხური გეოგრაფია (1877, გვ. 20), სადაც პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ ეს ქვეყანა ამ დროს ქართველების ხელში იყო.

IX საუკუნეში საქართველოსა და სომხეთის არაბებისაგან განთავისუფლების შემდეგ ორივე სახელმწიფომ დაიწყო საზღვრების დაცვა. სომეხთა ერისთავთ-ერისთავი აშოტ ბაგრატიუნი, რომელმაც სომხეთის სამეფო აღადგინა, თავის სამფლობელოს საზღვრების გასაფართოებლად ჩრდილოეთისაკენ მოისწრაფოდა და ქართლის დაპყრობას ცდილობდა. სწორედ ამ დროს, სომეხთა მეფეებმა ქვემო ქართლის ნაწილის ზოგიერთი ადგილები ჩაიგდო ხელში, მათ შორის ტაშირი. იმდენად დიდი ყოფილა ეს მისწრაფება, რომ აშოტ ბაგრატიუნმა თავისთავს სომეხთა და ქართველთა ერისთავთ-ერისთავი უწოდა (სომეხი ისტორიკოსი ასოლიკი). აქედანაც ჩანს, რომ გუგარეთი მასაც ქართულად და ქართველთა მიწა-წყლად მიაჩნდა. სწორედ ამ ქართველთა ქვეყნის დაპატრონების ძალით მან თავის თავს ქართველთა ერის-

თავთ-ერისთავი დაირქვა. მას კარგად ესმოდა, რამდენად ძვირფასი იყო საქართველოს თავდაცვისათვის ქართლის ის ნაწილი, რომელიც მას ხელში ჩაუვარდა.

ამგვარად, სომეხთა მეორე იერიში იყო საქართველოს სამხრეთი საზღვრების გადმოსალახავად და ქვემო ქართლის, ყოფილი გუგარეთის დასაპყრობად. საგულისხმოა, რომ სომხეთისა და საქართველოს პოლიტიკური განახლება ამ დროსაც სომეხთა შემოსევით დაიწყო. სომეხთა ენერგია იქეთკენ მიისწრაფოდა, სადაც ნაკლებად წინაღმდეგობას მოელოდნენ. საქართველოს კი ამ დროს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მოკრებილი ძალა. X საუკუნის დასასრულსაც ტაშირი და „ქართველთა ველი“, ბოლნის-ღმანისის ხეობები სომეხთ ეჭირათ და დავით გურგენის შვილს ეპყრა. ქ. სამშვილდე მათ თავის საჯდომად აქციეს, ქ. ღმანისიც აიღეს. მიუხედავად ამისა, სომხურ წყაროებში ეს მხარე ყველგან „ქართველთა ველის“ სახელით მოიხსენიება (ქართულ წყაროებში X საუკუნიდან რატომღაც გაჩნდა ტერმინი „სომხითი“). ამით ისიც ჩანს, რომ თავიანთი პოლიტიკური ბატონობის მიუხედავად, თვით ქვეყანას სომხებიც თავისთავად ქართველთა კუთვნილებად თვლიდნენ.

დავით აღმაშენებლის მეფობის (1089-1125) დროს ქართველებმა ხელახლა დაიბრუნეს ეს მხარე. ამ პერიოდიდან მოყოლებული საქართველო იმდენად ძლიერ სახელმწიფოდ იქცა, რომ მისი ზრდა შეუჩერებლივ წინ მიდიოდა. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთან (ქართლის ცხოვრება, 1955) ეს მხარე ქართული პროვინციის სახელადაა აღნიშნული. დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის პერიოდში ეს მხარე, ისე როგორც მთელი ქვემო ქართლი, მჭიდროდ დასახლებული მხარე ჩანს. ამას ადასტურებს ის უამრავი ნანგრევები — ეკლესია-მონასტრები, ხიდები, ძველი გზების ნაშთები და სხვ., რომლებიც აქაა შემორჩენილი. VIII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს ჰუჯაბის ბაზილიკური ტიპის ეკლესია, ხოლო გუმბათიანი ტაძარი XII-XIII საუკუნის მიჯნას.

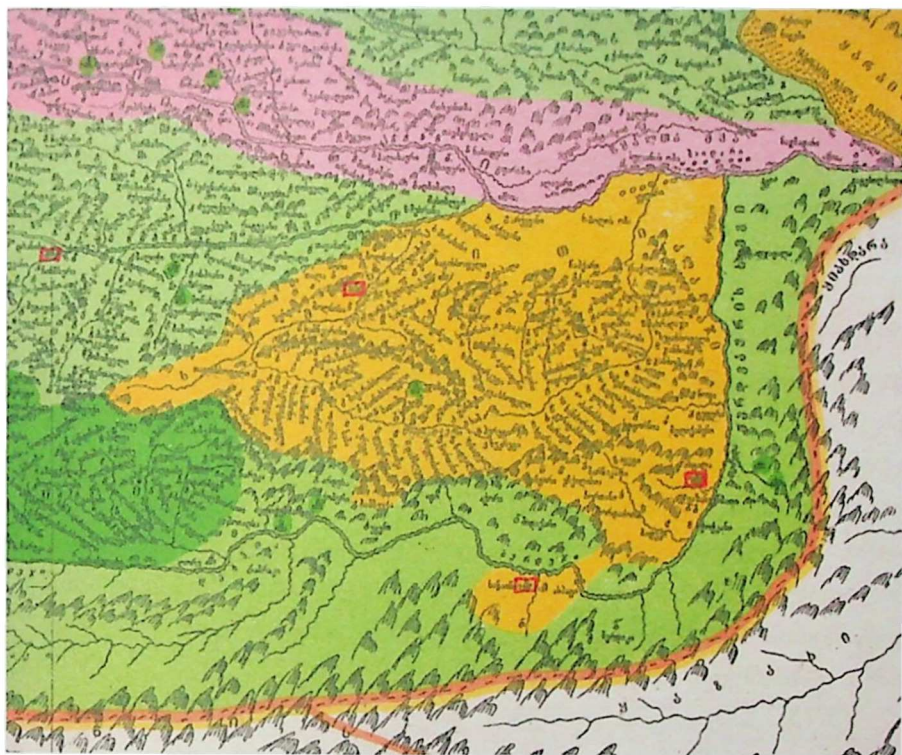
ამავე მდინარის ხეობაშია X საუკუნის ეკლესია და XIV საუკუნის დიდებული ტაძარი თევდორწმინდანი (ლურჯი მონასტერი) და სხვ. ცხადია, ამ მხარეში ქართველები ცხოვრობდნენ და ეს ტაძრებიც ქართული, მართლმადიდებლური სტილით არის აგებული. მაგალითად, ჰუჯაბში ძირითადად ელიარაშვილები ცხოვრობდნენ.

შემდგომ პერიოდშიც, როცა საქართველო უცხოელი მტრების შემოსევების დროს დაუძლურდა, ქართველებს ამ ადგილების შესანარჩუნებლად თავიანთი სიცოცხლე არ დაუზოგავთ. ისტორიული წყაროების მიხედვით ჰუჯაბის მონასტერი, ისე როგორც ამ მხარის სხვა ადგილები, საქართველოს სამეფო საკუთრება იყო.

XVIII საუკუნის განმავლობაში ფოლადაურის ხეობისა და მათ შორის ჰუჯაბის მონასტერის ბედი უკუღმა დატრიალდა. 1717 და 1730 წლებში იგი ლეკებმა დაარბიეს, 1734 კი ოსმალებმა; შემდეგ, 1742, 1744, 1745 და 1747 წლებში მთელი ეს ხეობა კვლავ ლეკებმა დაარბიეს. მემათიანის თქმით, ისე აუოხრებიათ ამ წლებში ეს ხეობა, რომ „ბოლნისის მეტი და სამწევრისის მეტი შენობა არსად იყო“ (ორბელიანი, 1913). ამავე საუკუნეში ეს ხეობა ძლიერ დაუზარალებია მიწისძვრასაც.

ჰუჯაბი შეტანილია 1721 წლის აღწერაში (მასალანი..., 1907). ვახუშტი ბაგრატიონი (1997, გვ. 39) აღნიშნავს: „ამას ზეით (ბერდიკის ციხე — კ.ხ.) არს მონასტერი ჰუჯაბისა, გუნბათიანი, კეთილს ადგილსა და აწ ცალიერ არს“. ამდენად, თვით ვახუშტი ბაგრატიონის დროსაც მონასტერი უმოქმედო ყოფილა. XVIII საუკუნის შუა წლებში ქვემო ქართლი და მათ შორის ჰუჯაბის მიდამოები უკაცრიელი გამხდარა. მიუხედავად ამისა, ვახტანგ VI-ის მეფობაშიც და XVIII საუკუნის მეორე ნახევარშიც ქართლის სამეფოს საზღვარი სამხრეთით იქ იყო, სადაც XVIII საუკუნემდე. თვით 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატითაც მთელი ქვემო ქართლი, ანუ ლორე-ბამბაკ-ბორჩალო საქარ-

თველოს უცილობელ საკუთრებას წარმოადგენდა. ჰუჯაბი დასახლებულია აგრეთვე იოანე ბაგრატიონის (1980) ქართლ-კახეთის აღწერაში (1794-1709 წწ.), დიმიტრი ბაქრაძის 1857 წლის საქართველოს ძეგლების სიაში და სხვ.

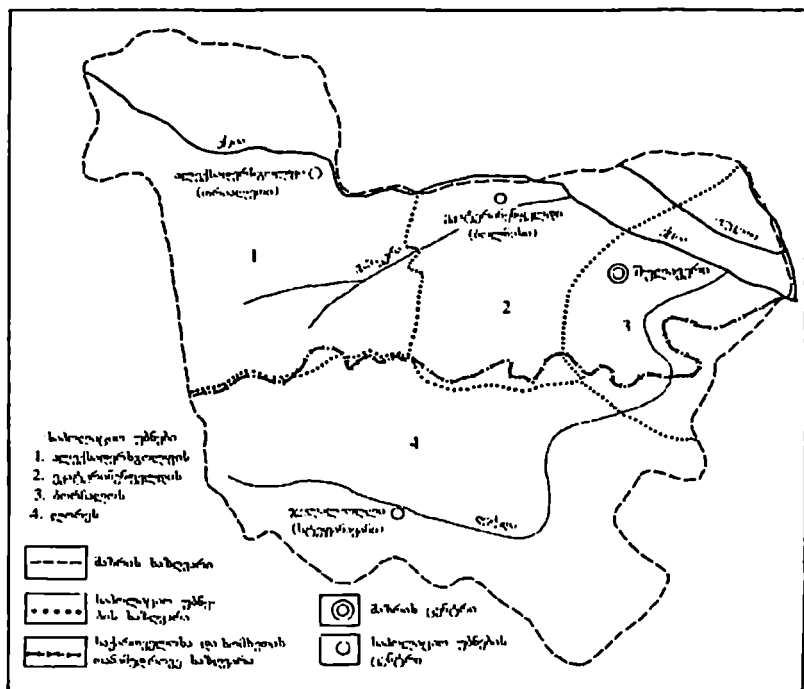
ვახუშტი ბაგრატიონის შედგენილი ქვემო ქარლის რუკის ფრაგმენტი (1745)

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ერეკლე მეორემ ქვემო ქართლის ამ გაუკაცრიელებული მხარის დასახლება განიზრახა და ამ მიზნით ანატოლიელი ბერძნები მოუწვევია. მათ ძველი ეკლესიის, ზიდისა და ტყის გარდა არაფერი დახვედრიათ. ჰუჯაბის მონასტერთან არსებულ ნასოფლარში დასახლებულ ბერძნებს სოფლისათვის ახქერფი უწოდებიათ იმის გამო, რომ აქ დახვედ-

რიათ ძველი ქვის ზიდი, რომელიც თეთრი ფერის ქვით ყოფილა ნაგები. რუსების ბატონობის პერიოდში (XIX ს-ში) სოფელ ახ-ქერფში შემატებია შნოლოდან (ყარაბაღი) გადმოსული სომხები. 1956-1958 წლებში დავით მუსხელიშვილს (1960, გვ. 23) ექსპედიციის დროს ჩაწერილი აქვს, რომ ახკერპელი მოხუცის – ავეტიქ კარაპეტის ძე ათაბეგიანცის – სიტყვით პაპამისი, რომელიც XVIII საუკუნის ბოლოს შნოლოდან გადმოსახლებულა აქ, ერთ-ერთი პირველმოსახლეთაგანი ყოფილა. ამჟამად აქ ძირითადად სწორედ მათი და იმ დროს გადმოსახლებული მოსახლეობის შთამომავლები ცხოვრობენ. თუმცა ქვემო ქართლში სომხების მასიური ჩასახლება XVI საუკუნიდან მიმდინარეობდა, როცა სახელმწიფოებრიობას მოკლებული სომეხი ერი გარე მტრისაგან მუდმივ აწიოკებას განიცდიდა. სომხობა მამაპაპისეული მიწიდან იყრებოდა და თავშესაფარს უფრო მყუდრო ქვეყნებში ეძებდა. საქართველო კი სომხებისათვის ყველაზე მახლობელი ქვეყანა იყო, სადაც მათ თავისუფლად შეეძლოთ ცხოვრება. საქართველოში არასოდეს არც ეროვნული, არც სარწმუნოებრივი დევნა არ ყოფილა. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგაც ლორე-ტაშირის მხარე ისევ სომხებით ივსება. ასეთი იყო ცარიზმის შორს გამიზნული პოლიტიკა.

XIX საუკუნეში თითქმის მთელ საქართველოში მიმდინარეობდა გრიგორიანული მოძრაობა, რომელთა ერთ-ერთ მიზანს ქართული ეკლესია-მონასტრებზე ძველი ლაპიდარული წარწერებისა და სხვა დამახასიათებელი ქართული ნიშნების განადგურება წარმოადგენდა, რაც საშუალებას მისცემდა მიეთვისებინათ ქართული ეკლესიები. ამ მოძრაობის მსხვერპლი გახდა არაერთი ტაძარი საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში. ბევრი მათგანი დაინგრა ან გადაკეთდა... ქართველმა პატრიოტებმა იმთავითვე გამაფრთხილებელი ზარი შემოკრეს, მაგრამ იმდენად მასიური და გეგმაზომიერი გახდა ეს პროცესი, რომ საგანგაშო მდგომარეობა შეიქმნა. ამიტომ იყო ილია ჭავჭავაძემ „ქვათა ღალადი“ რომ გა-

მოაქვეყნა. საჭირო გახდა სასწრაფო ზომების მიღება იმისათვის, რომ მომხდარიყო წარწერების, ფრესკებისა და ჩუქურთმების ფიქსაცია. 1875 წელს ჰუჯაბის ძეგლი მოინახულა და გაკვრით შეეხო დიმიტრი ბაქრაძე.

ტფილისის გუბერნია, ბორჩალოს მაზრა (XIX საუკუნის ბოლოს)

1895 წელს გაზეთ „ივერიაში“ (1, 2. 9, 12, 28 აგვისტო) ხუთი წერილი დაიბეჭდა ამ საკითხზე – „ჩვენი ისტორიული ნაშთი და მათი სეე“. ერთ-ერთ წერლში აღნიშნულია: „... ათასორასმა წელმა მეტად არა ნაკლებ ექვსასისა წელმა გადავლო საშინელის გრიგალთ და ვერ შეახო ხელი დარღვევისა და განადგურებისა. მოაღწიეს იმ ღრომდის, ოდეს ყველასათვის თვალსაჩინოდაა რომ მეტყველებანი – წარწერანი წარსულთა საუკუნეთა ცხოველ არიან საგანთა თანა და მომავალ თაობას თვალ-

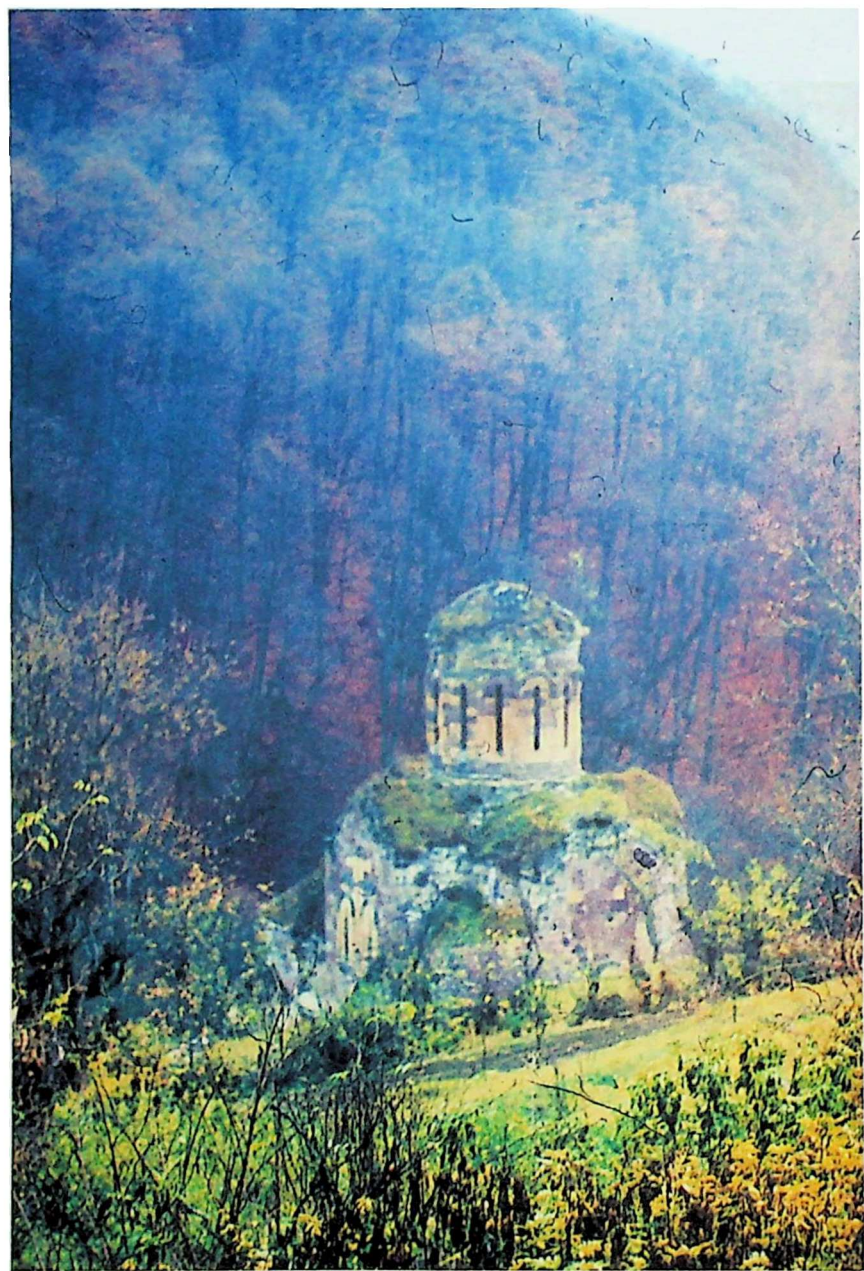
წინ უხატავენ წარსულთა დროთა ვითარებას! ამ ბედნიერ შეგნებას მოჰყვა და მოსდევს უბედურესი და უსაშინლესი განსაცდელი, რომ ისინი ვინც ღვიძლ-ძმად მიგვაჩნია და მოველით იმათთან შესისხლხორცებას, მეორედა ვინც საქართველოს კალთას ქვეშ იპოვნეს რქა ცხოვრებისა – ხსნიას. დღეს ისინი გამხდარან მოსისხლე მტერად ამ დიდებულთა წარწერებით აღსავსე ქვათა და უმსგავსებითა აღსავსე ხელით სცდილობენ შემუსრონ და ამოამტკრიონ წერაქვითა და წარწერანი... არაბები მფლობელობდნენ ორასი წელიწადი და ისინი არ სჩადიოდნენ ამ ამბებს, რასაც დღეს ვხედავთ და გვესმის. მისდგომიან და ანგრევენ ტაძრებს რკინის კეტით, წერაქვით, ანადგურებენ ნახატებს, თვალებს სჩიჩქნიან წმინდანებს და სხვათა...“ ასეთი ვრცელი ამონაწერი იმიტომ მოვიტანეთ, რომ ვერც ჰუჯაბის მონასტერი გადაურჩა ამ აქციას. 1895 წლის 6 იანვარს გაზეთ „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“ იუწყებოდა, რომ „გაქრა ჰუჯაბის ეკლესიის წარწერა ბორჩალოს მაზრაში“ (ამ წერილის სრული ტექსტი ქვემოთ იქნება მოცემული). სწორედ ამიტომ აფრთხილებდა ზემოთ მოყვანილ „ივერიის“ წერილში ვინმე ხუცესი, რომ „ამას ყველაფერს მოვლა უნდა, რომ შეუბღალავად გადაეცეს მომავალ თაობას. რალა უნდა ჩავაბაროთ, თუ ეს ნაშთებიც განჰქრებიან ჩვენის საკუთარი დაუდევრობის გამო? ჩვენ ვიქნებით ღირსნი შთამომავალთაგან კრულისა და წყევლისა! დრო არის დაიწეროს თვითეულმან და ხელიხელ გადახვეულნი შეუდგნენ საყურადღებო ნაშთების შესწავლას ყოველი მხრით, აღწერონ, რათა მოცთუნება რაიმეცა შესწორდეს და ეს უტყუარი ნაშთი იყვნენ კუალად და კუალად დარაჯად წარსულთა დროთა დიდებისა და აწმყო დროისა დაუდევრობისა!“ აბა, ერთეული ადამიანები ამას როგორ გაართმევდა თავს და როცა ექვთიმე თაყაიშვილი ჰუჯაბის მონასტერს 1894 წელს ესტუმრა, სამხრეთის კარის წარწერიანი ქვა განადგურებული დაუხვდა. შემორჩენილი იყო მხოლოდ საკურ-

თხეელის სამხრეთ პასტოფორიუმში – სადიაკვნეში თანადროული მხატვრობისა და ქართული წარწერების ფრაგმენტები.

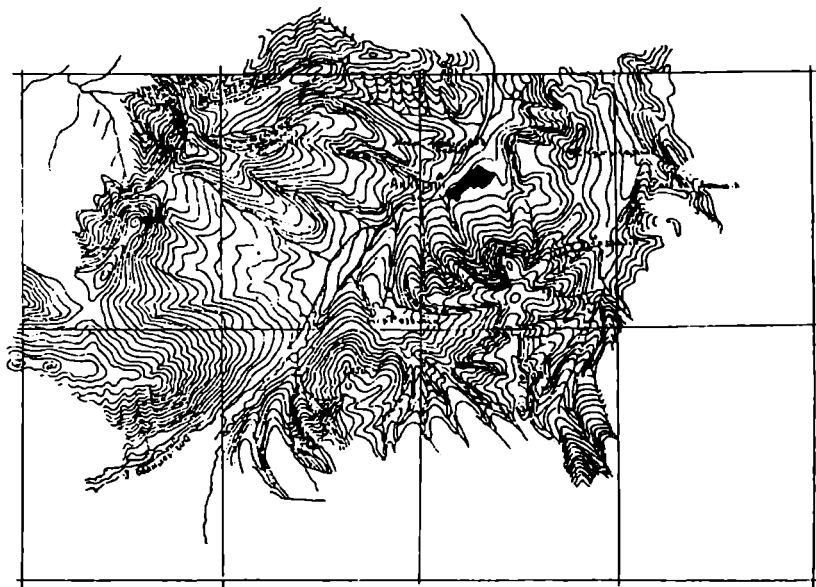

შემორჩენილი ფრესკული გამოსახულების ფრაგმენტი
თამაზ დვალის ფოტო

საბოლოოდ ვინმე ზიუცესი გვაფრთხილებდა – „ანგრევინ ძეგლს ნაშთებს, წარწერებს სპობენ და ჩვენ-კი გვძინავს. დრო არის, დროა თვალები მოვიფშვნიტოდ, მივიდეთ ახლო, ვნახოთ ეს მოკაკანე ქათმები და ერთი ვიღონოთ რამე ნაშთების შესახებ“. სამწუხაროდ, არათუ იმ დროს, დღესაც ვერ გვიღონია ჩვენი ზოგიერთი ძეგლის დაცვისა და შენარჩუნებისათვის...

XIX საუკუნეში მთელი ეს მხარე თავად მელიქიშვილების კუთვნილება იყო. ამის შესახებ ბევრი საარქივო საბუთი არსებობს. თვით ჰუჯაბი და მისი მიმდებარე ადგილები მიხეილ ივანეს ძე მელიქიშვილს ეკუთვნოდა. აქ მდგარი ეკლესია კი ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ საქონლის შესარეკად ყოფილა გამოყენებული. აქვე მდგარა კიდევ ერთი ეკლესია, რომლისაგან მხოლოდ კედლის ფრაგმენტებმა მოაღწია. იგი მთავარი ტაძრისაგან ცოტა მოშორებითაა. კიდევ ერთი ეკლესიის ნაშთი ყოფილა შენარჩუნებული, რომელიც უკეთეს მდგომარეობაში ყოფილა. მონასტრის ტერიტორიაზე არსებული სხვა ნაგებობები და, მათ შორის, გალავანიც ძლიერ დაზიანებულია.

ჰუჯაბის მიდამოების ტოპოგრაფიული რუკის ფრაგმენტი

ჰუჯაბის მონასტერი წლობით იყო მიტოვებული, მაგრამ XX საუკუნის დასაწყისში გამოჩნდა ღრმად მორწმუნე ქალი,

რომელმაც სამღვდელოებისა და ხელისუფლების მაღალი ფენის ყურადღება მიიქცია. იგი არც ისტორიკოსი და არც არქეოლოგი იყო. უბრალო რუსი ბერმონაზონი აქ ერთ-ერთი მონასტრიდან მოვიდა. იგი მძიმედ დაავადებული იყო და ამ ადგილებში თავისი გამოჯანმრთელების მიზნით დასახლდა. ვერც ბუნების ძალამ, ვერც მუსლიმანების მუქარამ ვერ გადაათქმევინა ამ ქალს აქ დასახლება. დედა ინოკენტია დიდხანს ცხოვრობდა ასე განმარტობით. შემდეგში კი მისმა ასე წმინდა და ასკეტურმა ცხოვრებამ დიდი პატივისცემა გამოიწვია ურწმუნოებშიც კი. თანდათანობით შეწყვიტეს ამ ნაგებობებში საქონლის შერეკვა და ეხმარებოდნენ კიდეც ამ ქალს მონასტრის ტერიტორიის დასუფთავებაში. თავადმა მელიქიშვილმა ბერმონაზონს ორი დესეტიანა (2,18 ჰა) მიწა მისცა; თავდადებით შრომობდა ქალი, შეაგროვა გარკვეული თანხა და გადაწყვიტა აღედგინა ძველი პატარა ტაძარი. 1905 წელს მონასტერს სხვა ბერ-მონაზვნები შემატებია და მათ უკვე ჰქონიათ ხეხილი, ფუტკრის სკები, ასევე ჰყოლიათ პირუტყვი. 1910 წელს ამ გზით შეუკეთებიათ ტაძარი, რომელიც რელიგიური მიზნით უკვე გამოდგებოდა. ამ ამბავმა სინოდამდეც კი მიაღწია. სწორედ ამ წელს მოხდა მონასტრის ოფიციალური კურთხევა და აღდგენილ იქნა ჰუჯაბის ივერიის დედათა მონასტერი. ცხადია, იგი საქართველოს ეპარქიაში შედიოდა. აქ მოღვაწეობდა ილუმენია ინოკენტია. მისი ხელმოწერით იცემოდა ქვითარი, ვისაც სურვილი ჰქონდა მონასტრისათვის ქველმოქმედება გაეწია. ქვითრის ბოლოს მითითებულია მისამართი: ჯელალ-ოღლის საფოსტო განყოფილება, თბილისის გუბერნია, ბორჩალოს მაზრა, ივერიის დედათა მონასტერი, ილუმენია ინოკენტია. ამავე ქვითარზე იყო ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის ფოტო. შეგროვილი თანხით შეკეთდა მონასტრის ნაგებობები, ასევე, 1912 წელს, იერუსალიმში სპეციალურად ამ მონასტრისათვის შეამკობინეს ღვთისმშობლის ხატი ყრმით. იგი მოვარაყებულ ტილოზეა შემკობილი.

მიუხედავად ამისა, ძეგლის შეკეთება ვერ მოხერხდა იმ სახით, რომ მას პირვანდელი სახე დაბრუნებოდა. ამით მხოლოდ შეჩერდა შემდგომი ნგრევა და შენარჩუნებულ იქნა ყველა არქიტექტურული დეტალი, რომელმაც მანამდე მოაღწია. ჯერ კიდევ ვ. ჰიგარევი 1913 წელს (გვ. 54-56) აქვეყნებს შრომას, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ჰუჯაბის მონასტერს ემუქრება განადგურება თუ არა, ყოველ შემთხვევაში სახეცვლა და მისი შენარჩუნება საჭიროა იმ სახით მაინც, როგორც ჩვენამდე მოაღწია. შემდეგ წერს: „სარწმუნოა, რომ მალე გაქრება ძველი ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი საინტერესო ძეგლი, თუ არ მოვლენ დასახმარებლად სამღვდელოებათა ხელმძღვანელობა და თავის საქმედ არ გაიხდიან სიძველეთა დაცვას“.

თვით ჰუჯაბის მიმდებარე ტერიტორიას მელიქიშვილები სხვადასხვა მიზნით იყენებდნენ. ათვისება და გამოყენება კი გეგმაზომიერად მიმდინარეობდა. ამასთან დაკავშირებით, საყურადღებოა იმ პერიოდის მასალები. კვლევის პროცესში მიხეილ მელიქიშვილის მემკვიდრეთა ბინაზე აღმოჩნდა ჰუჯაბის გეგმა-საბუთი, რომლითაც მრავალ საინტერესო საკითხს ვგებულობთ. თვით მიხეილ მელიქიშვილის შვილი ნიკოლოზი ცნობილი ექიმი იყო, რომელმაც სამედიცინო განათლება ვარშავისა და ღორპატოს (ახლანდელი ტარტუ) უნივერსიტეტებში მიიღო, ხოლო სამკურნალო პრაქტიკას პარიზის, ბერლინის, ციურიხის, ვარშავის, პეტერბურგისა და მოსკოვის კლინიკებში დაეუფლა. 1908 წელს კი თბილისში დააარსა მრავალპროფილიანი სამკურნალო, რომელიც შემდგომ თბილისის პირველ სამკურნალო დაწესებულების სახელით გახდა ცნობილი. ნიკოლოზის შვილმა მაკა მელიქიშვილმა ტრადიციას არ უღალატა და ისიც ექიმის პროფესიას დაეუფლა. სწორედ ქალბატონმა მაკამ მამისა და პაპის არქივში იპოვა ზემოთ ნახსენები უნიკალური დოკუმენტი, რომელიც XX საუკუნის 90-ანი წლების დასაწყისში მისმა შვილმა გივი გიგინიევიშვილმა ჩვენც სიამოვნებით გაგვაცნო.

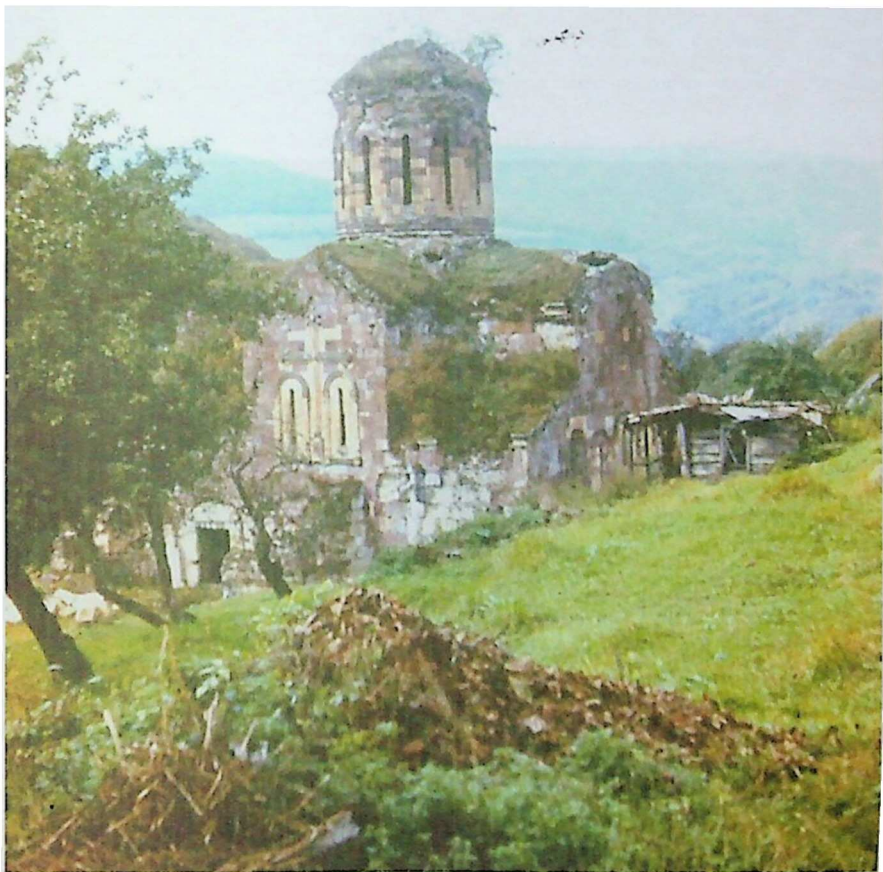
ტფილისის გუბერნიის, ბორჩალოს მაზრა. აღნიშნული მომიჯნავე გემ-
მაზე ხუთ უბნად — თავად მიხეილ ივანეს ძე მელიქიშვილის საკუთ-
რება (1895 წ.)

გეგმის სათაურია — ჰუჯაბის გეგმა, ტფილისის გუბერნიის ბორჩალოს მაზრა, აღნიშნული მომიჯნავე გეგმაზე №5 უბნად, თავად მიხეილ ივანეს ძე მელიქიშვილის საკუთრება“. მოცემული ტერიტორიის აღმოსავლეთი საზღვარია მდ. ჰუჯაბი, რომელიც თავის მხრივ ესაზღვრებოდა თვით ნიკოლოზის დის ნინო ივანეს ასული მელიქიშვილის მამულს. დასავლეთით მამკუტის სერი და ივანე ალექსანდრე ძე მელიქიშვილის მამული იყო. ჩრდილოეთით მდ. ბოლნისისწყალი საზღვრავდა, ხოლო სამხრეთით ზედ ლალვარის მწვერვალამდე აღწევდა. ეს უკანასკნელი ადგილი კი ჰუჯაბის მონასტრიდან რამდენიმე კილომეტრით არის დაშორებული.

გეგმაზე მოცემული მიხეილ ივანეს ძე მელიქიშვილის მამულის ფართობი 558,46 დესეტინა იყო, ანუ 610,20 ჰექტარი. ამ ტერიტორიაში შედიოდა — ტყე, ველები, საზაფხულო საძოვრები, გზები, მდინარეები, ტყის მთელი ფართობი 520,40 დესეტინას შეადგენდა. როგორც ხედავთ ტყის ფართობი მოცემულ ტერიტორიაზე ძალზე მაღალია. მთელი ეს ტყიანი ნაწილი დაყოფილი იყო 5 უბნად. თითოეული უბანი დასამუშავებელი იყო ათწლიანი ვადით, ისე, რომ ერთი უბნის ტყის გამოხშირვა-გამოკაფვა 10 წლის მანძილზე ხდებოდა, შემდეგ მეორე უბანზე, და ასე შემდეგ მორიგეობით; სულ გეგმაზე 50 წლიანი პერიოდია ასახული — 1896 წლიდან 1945 წლამდე. ეს ტყის ექსპლოატაციის სწორად წარმართვისა და ტყის დაცვის მიზნით იყო გაკეთებული. თვით თითოეულ უბანში მცირე საცდელი მონაკვეთიც არსებობდა, სადაც მიმდინარეობდა დაკვირვებები მცენარეთა ზრდა-განვითარებაზე, შემაღგენლობაზე და სხვ. გეგმაზე მითითებულია თითოეული უბნის ფართობი და მასზე განლაგებული მცენარეთა სახეები. ძირითადად აქ წიფელი, რცხილა და პანტაყოფილა გავრცელებული. ტყის უბნების ასეთ მორიგეობას და შესაბამისად ტყის მასივების ასეთ გამოყენებას უდიდესი ბუნების დაცვითი მნიშვნელობა ჰქონდა.

რა მდგომარეობაში იყო ტყე თვით მონასტრის ირგვლივ? უნდა აღინიშნოს, რომ ყველგან, ეკლესია-მონასტრების სანაპიერებში, გარკვეულ ფართობზე აკრძალული იყო მცენარის მოჭრა, რადგან წმიდა, ხელშეუხებელ ადგილს წარმოადგენდა. ამიტომაც არის გეგმაზე ცალკე შემოფარგლული ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის მიმდებარე წიფლის ტყისუბანი წითელი ზოლით 0,50 დესეტინა, ე.ი. 0,55 ჰექტარი. ამდენად, ეს იყო ტყის ხელყოფისაგან აკრძალული უბანი.

ჰუჯაბის ტაძარი სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრიდან

ჰუჯაბის გეგმა ფერადია და მაღალ ტოპოგრაფიულ-კარტოგრაფიულ დონეზეა შესრულებული. ორიგინალის ზომა არის 67X50 სმ, ხოლო მასშტაბი 1 სმ-ში 85 მეტრი.

ზემოთ აღწერილი გეგმა-საბუთი მნიშვნელოვანი ისტორიული დოკუმენტია როგორც ამ ტერიტორიის ფლობისა, ისე მისი ეკონომიკური პოტენციალისა. სამწუხაროდ, დასახული მიზანი ბოლომდე ვერ იქნა განხორციელებული და მხოლოდ ორი პერიოდი იქნა გამოყენებული. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას სწორედ ამ მხრიდან შემოუტიეს სომხებმა და სხვა ტერიტორიებთან ერთად დაიკავეს მელიქიშვილების მამულები.

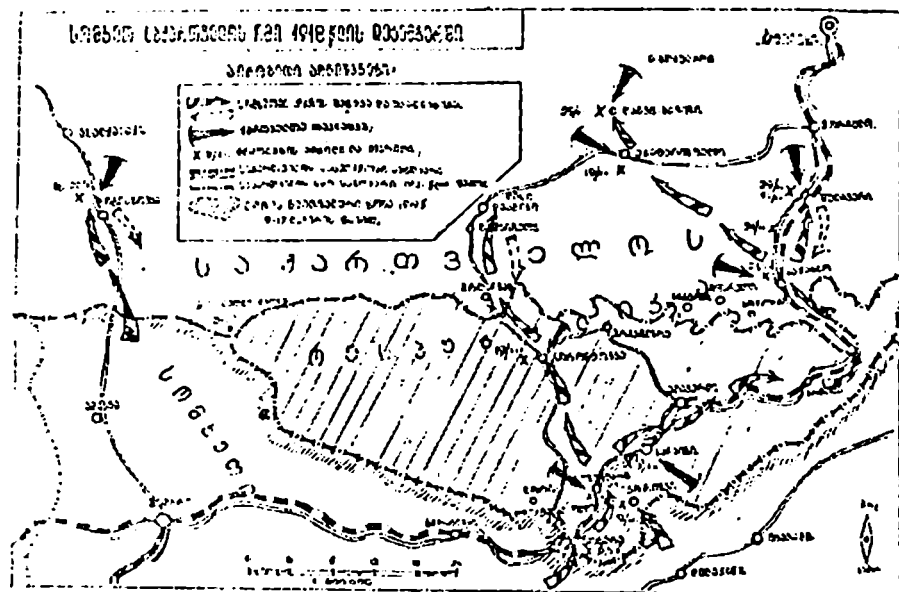
ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის მორეკონსტრუქციული სარკმლის ფრაგმენტი. თამაზ დვალის ფოტო

ჰუჯაბი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამწლიან პერიოდში

1918-1921 წლების საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას, რომელმაც თავისი დაკარგული სახელმწიფოებრიობა 117 წლის შემდეგ აღიდგინა, პირველი ლახვარი მეზობელმა სომხეთმა ჩასცა. მაინც რა მოხდა? საქმე ისაა, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის გამოცხადებისთანავე მკვეთრად გამწვავდა სომხეთ-საქართველოს შორის დაწყებული დავა საზღვრების შესახებ. სომხეთი მოითხოვდა საქართველოდან იმ ტერიტორიების ჩამოშორებას, რომელიც დასახლებული იყო სომეხი ეროვნების ხალხით. სომეხი დაშნაკები არ გამორიცხავდნენ სამხედრო ძალის გამოყენებას სადავო ტერიტორიის გადაწყვეტაში, რაშიც ადგილობრივი სომეხი მოსახლეობის მხარდაჭერის იმედი ჰქონდათ. ეს პრინციპი არ ახალია, ძველია. ერთხელაც, 1913-1914 წლებში უკვე სცადეს ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრების ჩამოცილება საქართველოდან, მაგრამ მაშინ ეს ცდა უშედეგოდ დამთავრდა (ჯავახიშვილი, 1919, გვ. 34).

საქართველოს მთავრობა ცდილობდა ამ პრობლემის მშვიდობიანი გზით მოწესრიგებას და წამოაყენა სამშვიდობო კონფერენციის მოწვევის იდეა. დაშნაკები ჯერ დაეთანხმნენ ნოემბრის ბოლოს ჩატარებინათ შეხვედრა. საქართველოს პარლამენტმა 1918 წლის 18 დეკემბერს განაცხადა — საქართველოს მთავრობას არავითარი საბაბი არ მიუცია სომეხთა მთავრობისადმი მტრულად განწყობილებისა. 19 დეკემბერს სომხეთის მთავრობას გადაეცა ნოტა, რომ „სომხეთის ჯარების ვერაგული თავდასხმის გამო საქართველო წყვეტს დიპლომატიურ ურთიერთობას სომხეთთან“. მაგრამ მშვიდობიანი მოლაპარაკების ნაცვლად, 1918 წლის დეკემბერში, გაუფრთხილებლად თავს დაესხა საქართველოს, მრავალი ქართველი ჯარისკაცი დაჭრეს და დახოცეს, ნა-

წილი დაატყვევეს, დაანგრიეს რკინიგზა და შეწყვიტეს სომხეთ-საქართველოს შორის სატელეფონო კავშირი. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს მთავრობას არავითარი საბაბი არ მიუცია სომხეთის მთავრობისადმი მტრული განწყობისა.

სომხეთის ჯარმა საქართველოს ტერიტორიის საკმაო ნაწილი ხელთ იგდო. ჩვენ აღარ გავაგრძელებთ ომის მიმდინარეობის აღწერას და მით გამოწვეულ ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ და, რაც მთავარია, სულიერი შედეგების ჩამოთვლას, რამდენადაც XX საუკუნის 90-ან წლების დასაწყისში ბევრი წერილი გამოქვეყნდა, მათ შორის სიმონ კილაძის სამი ვრცელი წერილი — „ერთი ომის დოკუმენტური ქრონიკა ანუ რა მოხდა 1918 წლის დეკემბერში“, რომელიც გაზეთ „ახალგაზრდა ივერიელის“ 1990 წლის 22, 24, 26 მაისის ნომრებში დაიბეჭდა. ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ამის შესახებ დიდძალი ცნობა და მასალები ჯერ კიდევ არქივისა და წიგნსაცა-

ვების საკუთრებაა და ბევრი რამ დღის სინათლეზე არ გამოგვიტანია. აღნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ სომხეთ-საქართველოს ბრძოლის არეალს ჰუჯაბის მიდამოებიც წარმოადგენდა, რამდენადაც იგი ცენტრალურ გზაზე მდებარეობდა. ამას ემატებოდა ისიც, რომ ჰუჯაბთან მდებარე სოფელი ახქერფი სომხური დასახლება იყო.

არქივის ფონდებში საკმაო მასალაა დაცული ჰუჯაბის ირგვლივ წარმოებული ბრძოლებისა. 1918 წლის დეკემბერში საერთო გადათელვა განიცადა ჰუჯაბის მიდამოებმა, როცა ქართულმა ჯარმა ღონე მოიკრიბა და გონს მოეგო, შეუტია დაუპატიჟებელ „სტუმრებს“, მაგრამ ისინი სწორედ ჰუჯაბის ტყესთან შეაჩერა ანტანტამ. გაუსწრებთ მოვლენებს და ვიტყვით, რომ სწორედ ეს გახდა ნეიტრალური ზონის ჩრდილო საზღვარი. 1919 წლის 25 იანვარს გენერალური შტაბის უფროსს რაპორტით მიმართავს საქართველოს სასაზღვრო დაცვის უფროსი, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ხალხის განსაზღვრული რაოდენობის გამო იკავებენ მხოლოდ სომხეთის საზღვართან მთავარ მიმართულებას — სადახლოს, ახკერფს, ჯანდარს და საათლს. ამასთან, თხოვს სასწრაფო მითითებას ჩვენს ტერიტორიაზე სომეხ-ლტოლვილების გატარების ნებართვას, რომლებიც საქართველოში თავიანთ სოფლებში ბრუნდებიან (სუიცა, ფონდი 1969, აღწერა 2, საქმე 138, ფურცელი 12). ცოტათი ადრე, 19 იანვარს რაპორტში კი აღნიშნულია, რომ სომეხთა მცირე შეიარაღებული ბანდები შემოდიან ოთხი მიმართულებით და ისევ ბრუნდებიან თავიანთ სოფლებში. ესენია — 1. ალავერდი-ხოჯორნი-შულავერი; 2. ახკერფი-ოფრეთი-შულავერი; 3. შარაშიბეკი-ჯანდარი-ჩათახის ქარხანა-ბოლნის-ხაჩინი; 4. შახნაზა-კოშკათალა-დაღეთ-ხაჩინი. ამასთან, ახკერფის რაიონში ჩამოყალიბებულია ბანდა ოფიცერ-ინსტრუქტორის ხელმძღვანელობით. შემდეგ რაპორტში პოდპოლკოვნიკი იმნაძე აღნიშნავს, რომ ჯგუფი, სულ 60 კაცისაგან შემდგარი იმყოფება სიფელ ახკერფში, სადაც ვერ შეებრძოლება იქ არსე-

ბულ ბანდებს. ერთ-ერთმა სომეხმა ისინი გააფრთხილა, რომ და-
ეტოვებიანთ ახკერფი (იქვე, ფურცელი 13).

21 თებერვალს გენერალური შტაბის პოლკოვნიკი ჭილაშ-
ვილი და მისი თანაშემწე კაპიტანი გობრონიძე საგარეო საქმეთა
სამინისტროს ატყობინებს ნეიტრალური ზონის ჩრდილო და სამ-
ხრეთ საზღვრებს (იქვე, ფურცელი 30). ეს საზღვრები კი სხვა
არაფერი იყო, გარდა სომეხი და ქართველი ჯარის განლაგების
ზოლს შორის მოქცეული ტერიტორია. სწორედ ამ ტყის ზოლის
მიჯნასთან დადგინეს საზღვარი, საიდანაც 350 მეტრის დაშორე-
ბით მდებარეობდა ჰუჯაბი.

იმავე წლის 23 თებერვალს შტაბის კაპიტანი ჩავიშიძე
ატყობინებს ბორჩალოს სასაზღვრო რაზმის უფროსს იმის შესა-
ხებ, რომ სოფელ ახკერფის სამხრეთ ნაწილში (ჰუჯაბის მიდა-
მოები) უცნობმა პირებმა ცეცხლი გაუხსნეს ქართველ ჯარისკა-
ცებს, რის შემდეგ ჰუჯაბის ტყეში მიიმალნენ. სოფლის აღმო-
სავლეთით კი შემჩნეულ იქნა 15 კაცი, რომლებიც შაშხანებით
იყვნენ შეიარაღებულნი. ისინიც მიიმალნენ ტყეში. შემდეგ აღნიშ-
ნულია, რომ ყოველ დღით სომეხი ბანდების ჯგუფები გადიან
სოფლიდან და მთებში იძალევიან. ამასთან, შეიარაღებული სომ-
ხები ივერთა მონასტრის (ჰუჯაბი) მიდამოებშიც დადიან. ამის
შესახებ მონასტერში მყოფი მონაზვნები არა ერთხელ იუწყებოდ-
ნენ. ასეთი მიმართულებისა და რაპორტების რამდენიმე საქმეა არ-
ქივში დაცული.

ამ კონფლიქტის მოწესრიგებაში ჩაერია ინგლისისა და
საფრანგეთის წარმომადგენლები (დიდი ბრიტანეთის გენერალ-მა-
იორი რაიკროფტი და საფრანგეთის მისიის მეთაური პოლკოვნი-
კი მარდინი), რომლებმაც საქართველოს მეთაურთან 25 დეკემ-
ბერს გამართულ თათბირზე, სომხეთის დიპლომატიური მისიის
მეთაურის ჯამალიანის თანდასწრებით დაადგინეს: დაუყოვნებ-
ლივ იქნას შეწყვეტილი საომარი მოქმედება.

1919 წლის 9-17 იანვარს თბილისში გაიმართა სომხეთ-საქართველოს წარმომადგენელთა სამშვიდობო კონფერენცია, რომელზეც შემუშავებულ და მიღებულ იქნა დოკუმენტი.

ამ დადგენილებით შეიქმნა ბორჩალოს მაზრის ნეიტრალური ზონის საზღვარი. ბორჩალოს ნეიტრალური ზონის ჩრდილო საზღვრად მიჩნეულ იქნა ხაზი, რომელიც აერთებდა იმ პუნქტებს, რომლებიც საქართველოს ლაშქრის ნაწილებს ეკავათ 31 დეკემბრის 24 საათისათვის. ნეიტრალური ზონის სამხრეთ საზღვრად ბორჩალოს მაზრაში ითვლებოდა ოსმალთა ყოფილი ხაზი, რომელიც განსაზღვრულ იქნა 1918 წლის 25 დეკემბრის შეთანხმებით.

1920 წლის 29 ნოემბერს სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა, შეიქმნა ბოლშევიკური მთავრობა, რევკომის თავმჯდომარე კასიანის ხელმძღვანელობით. დაინიშნა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი ალექსანდრე ბეკზადიანი, რომელიც 1920 წლის 7 და 10 დეკემბერს საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს უგზავნის ნოტებს, რომლებშიც მოითხოვს ქართველების მიერ ღორის დატოვებას. საქართველოს მთავრობა პასუხობს დასაბუთებული უარით. მაგრამ სომეხი ბოლშევიკები კვლავ არ ცხრებიან.

ამ დროს სომხეთი იმიზეზებდა იმას, რომ ხელშეკრულება, რომელიც დადებულ იქნა საქართველოსა და სომხეთს შორის, იგი თავს მოახვია ანტანტამ და ეს ხელშეკრულება იძულებითი იყო, რაზეც მაშინ საქართველო პასუხობს, თუ იძულებითი იყო, ამიტომ ტერიტორია ჰკარგავს ნეიტრალობას და უბრუნდება საქართველოს.

მიუხედავად ამისა, საქართველო სამი მხრიდან გარშემორტყმული იყო საბჭოთა რესპუბლიკებით, მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება მე-11 არმიის შეტევის შესახებ. საჭირო იყო მხოლოდ საბაბი. ამისათვის გამოყენებულ იქნა ღორეს სადავო ტერიტორია და 1921 წლის 11 თებერვალს ქართველ მესაზღვრეებს და-

მით თავს დაესხნენ. ამასთანავე, ბორჩალოს მაზრის ლორეს რაიონის რუსი და სომეხი მოსახლეობა აჯანყდა და თავდამსხმელებს შეუერთდა. 16 თებერვალს კი მე-11 არმიის ჯარიც მიუშვეს. ეს იყო ქართველი ბოლშევიკების დახმარებით, რის გამოც სომეხ თანამოაზრეებს დიდსულოვნად დაუთმეს არა მარტო ლორე...

საქართველოს სამხრეთი საზღვარი დღევანდელი გეოგრაფიული კოორდინატების მიხედვით გადის დაახლოებით იმ ხაზზე, რომელიც 1919 წლის 9-17 იანვრის საზავო კონფერენციით იქნა დადგენილი. ეს კი საზღვრის გატარების არავითარ წესს არ ემორჩილებოდა, ხოლო ნეიტრალური ზონა ანტანტის სურვილით, რადგან იქ ძირითადად სომეხი და აზერბაიჯანელი მოსახლეობა ცხოვრობდა, სომხეთს მიეკუთვნა.

ამდენად, საუკუნეების მანძილზე საქართველოს ბორჩალოს მაზრაში შემავალი ტერიტორია, რომლებიც ისტორიული ბედუკულმართობის გამო სომხებითა და აზერბაიჯანელებით იქნა დასახლებული, სადავო გახადეს მეზობლებმა და არეულობისა და ქაოსის პერიოდში კიდევ შემდეგს გარკვეული ტერიტორიის მითვისება. ამას დაემატა რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის 7 მაისის ზელშეკრულების დარღვევა და ლორეს მაზრაც წითელი არმიის ერთ-ერთი ასპარეზი გახდა, საიდანაც 1921 წლის თებერვალში შემოუტია საქართველოს. მოახდინეს ლორეს მაზრის ანექსია.

ამ სასაზღვრო ზოლში, ანუ ნეიტრალური ზონის ჩრდილო საზღვარში მოექცა ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი უბრწყინვალესი ძეგლი ჰუჯაბის მონასტერი.

ჰუჯაბის პრობლემა საბჭოთა წლებში

შემდეგში კი, საბჭოთა წლებში, სულ უფრო უკან და უკან წავიდა ამ მხარის ბედ-იღბალი.

1921 წელს, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე წამოიჭრა საკითხი საზღვრების დაზუსტებაზე, რადგან მოცემულ მხარეში 1920-1921 წლებში დროებითი „საჰაერო“ საზღვარი გატარდა. ამ საკითხთან დაკავშირებით არავითარ კომისიას არ უმუშავია და 1921 წლის 6 ნოემბერს მიღებულ იქნა დადგენილება; საქართველოს და სომხეთის წარმომადგენლების (სომხეთის სახალხო კომისარიატის თავმჯდომარე ა. მიასნიკოვი და საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის თავმჯდომარე ბ. მდივანი) შეთანხმებით დაწესდა ორივე რესპუბლიკას შორის ე.წ. დროებითი საზღვარი, რაც იმეორებდა ცოტა ადრე მიღებულ საზღვარს.

მას მხოლოდ სამხედრო სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა და სხვა მხრივ არავითარ ღირებულებას არ წარმოადგენდა. პირიქით, მიწათსარგებლობაში იწვევდა არეულობას სოფლებს შორის; დაბნეულობაში შეჰყავდა ადმინისტრაციული ორგანოები. ამის მიხედვით სოფელი ახკერფი ჰუჯაბის მონასტერთან ერთად საქართველოს ფარგლებში დარჩა (სუიცა, ფონდი 607, ანაწერი I, საქმე 73), თუმცა, აქ საზღვარი წლების მანძილზე მერყეობდა.

ეს იყო უთანასწორო, ძალად თავს მოხვეული დადგენილება, რადგან ყოველგვარი საზღვრის გატარების წესები იქნა უგულვებელყოფილი. საქმე ისაა, რომ საზღვარი, ჯერ კიდევ საომარი მოქმედების დროს დროებითი იყო დადგენილი (სადემარკაციო ხაზი), რომელიც პირდაპირ „საჰაერო“ ხაზით იყო გატარებული, სოფლიდან სოფლამდე; ხაზის გატარების მთავარი არგუმენტი ტყის საზღვარი იყო. მოგეხსენებათ, ტყე ცვალებადია,

ხან აიწევს, ხან დაიწევს მისი გავრცელება. ეს პირობა სომხეთს აწყობდა და ისეა გატარებული საზღვარი, რომ საქართველოს მხარეზე უტყეო ზონაა დარჩენილი. თუმცა, ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ. ამდენად, არ ყოფილა გათვალისწინებული რესპუბლიკების არც გეოგრაფიული, არც ეთნოგრაფიული და არც ეკონომიკური მხარეები, მით უმეტეს ისტორიული მდგომარეობა. ყოველივე ამის გამო, ტყით, საძოვრებით, სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებით სარგებლობისას, შეიქმნა გაუგებრობა. მდინარეთა და ნაკადულების სათავეებს, რომლებიც ლოქ-ლალვარის ქედზე მდებარეობდნენ, ბორჩალოს მაზრის დაბალ ადგილებში მცხოვრები მოსახლეობისათვის სასიცოცხლო ინტერესები ჰქონდა; ასეთი ადგილები კი სომხეთის რესპუბლიკაში მოექცა, სადაც ტყის მასივებს მტაცებლურად ანადგურებდა ლორეს რაიონის მოსახლეობა (თვით ლორეს მაზრაც ამ პერიოდამდე საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა). გარდა ამისა, ბორჩალოს მაზრის დიდი ნაწილი საძოვრების გარეშე დარჩა (სუიცა, ფონდი 607, ანაწერი 2, საქმე 75, ფურცელი 6-7).

ნეიტრალურ ხაზთან სახელმწიფო საზღვრის სწორი რეგულირებისათვის უნდა შექმნილიყო კომისია, რომელიც დაადგენდა საზღვარს ქედზე, მდინარეზე და სხვა ნიშნულებზე და მოახდენდა სახელმწიფო საზღვრის რეგულაციას. საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარის ს. თოდრიას მოხსენებით ბარათში საზღვრის დარღვევის თაობაზე 5 პუნქტია ჩამოთვლილი, სადაც დასკვნის სახით აღნიშნულია, რომ 1921 წლის 6 ნოემბრის სასაზღვრო ხაზი საქართველოსა და სომხეთს შორის არის არანორმალური, რამდენადაც იგი ყოფილი ნეიტრალური ზონის საქართველოს საზღვარია, დადგენილი საომარი მოქმედების დროს. ამიტომ უნდა დადგინდეს ნორმალური საზღვარი (სუიცა, ფონდი 607, აღწ. I, ს. 75, ფურც. 6-7). ის კი იყო, რომ სადავო ტერიტორიაზე (!) უნდა შეწყვეტილიყო ორივეს მხრიდან ტყით სარგებლობა. ამით ისარგებლა ლორე-ბამბაკის მაზრან

და მიიტაცა სადავო ზონის მთელი ტყე, დაიწყო ექსპლოატაცია, ზოლო ადგილობრივ მოსახლეობას ოქმებს უდგენდნენ და აჯარებებდნენ.

1922 წლის 11 აგვისტოს საზღვრების რეგულირებისათვის შეიკრიბა წარმომადგენლობითი კომისია, მაგრამ აზრთა სხვადასხვაობის გამო კომისიის მუშაობა შეწყდა და საკითხის გადაწყვეტა მიენდო საქართველოსა და სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატებს (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს.75, ფურც. 11). თუმცა შეთანხმდნენ იმაზე, რომ სადავო ნეიტრალურ ზონაში ტყის ექსპლოატაცია საკითხის გადაწყვეტამდე შეწყდებოდა (იქვე, ს. 1135).

არსებობს საარქივო მასალები, სადაც საქართველოს საზღვრისპირა საწარმოების ხელმძღვანელები თხოვნით მიმართავენ ზემდგომ ორგანოებს, რათა დადგენილ ყოფილიყო საზღვარი საქართველოსა და სომხეთს შორის, რადგან ბევრი უთანხმოებასა და გაუგებრობას ჰქონდა ადგილი. სომხეთის მხარე ეჭიდებოდა 1921 წლის 6 ნოემბრის დროებით შეთანხმებას, რომელსაც დიდი ზანია დაკარგული ჰქონდა თავისი მნიშვნელობა. თუმცა, სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარის მოადგილემ კონტრშეტევა წამოიწყო და ამიერკავკასიის ცენტრალურ აღმასრულებელი კომიტეტს (ცაკ-ი) მიართვა მოხსენებითი ბარათი, რომელშიც ალოგიკურობაა, რამდენადაც მასში მოცემული ზოგი ცნობა სინამდვილეს არ შეესაბამებოდა. თუნდაც, თითქოს საზღვრები ქედებზე და მაღლობებზე იყო გატარებული; თითქოს 1922 წლის 7 სექტემბრის საქართველოსა და სომხეთის მიწათმოქმედების კომისრებმა დაამტკიცეს სომხეთისათვის გადაცემული სადავო ზოლი. საარქივო საბუთები კი სულ სხვას მეტყველებს (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს. 1135). შემდეგ კი ჩამოთვლილია ის მოტივები 4 პუნქტად, რისთვისაც ითხოვენ საქართველოს ტერიტორიას ჰუჯაბის მიდამოებში. მათ შორისაა:

1. ტყე, რომელთანაც 36 სოფელია 57 ათასი სულით (სოფლების სია თან ახლავს). ამ მოსახლეობის ნაწილი ღორეს სტეპებში ცხოვრობს და მთლიანად მოკლებულია ტყეს. მეორე ნაწილი ღორისა განლაგებულია ღორეს და ახტალის სატყეოს-თან. ეს ტყე იმდენად გაიკაფა ჯერ კიდევ რუსეთის მეფის ხე-ლისუფლების დროს, რომ მათი გადარჩენა ძნელია. ამიტომაც ახკერფის ტყე არის ერთადერთი რესურსი სტეპური ღორის რა-იონის დანარჩენი სოფლებისათვის. ამდენად, მოსახლეობას აქვს ახკერფის ტყისაკენ მიზიდულობა, ორგანულად არის მასთან და-კავშირებული და მის გარეშე არსებობა არ შეუძლია.

არადა, როგორ მოგწონთ პირველი პუნქტი? ორგანულად რომ იყო ღორეს სოფლები საქართველოს ბუნებასთან და ეკო-ნომიკასთან დაკავშირებული, იმიტომაც შედიოდა ღორეს მაზრა საქართველოს შემადგენლობაში. თუ ზოგიერთ სოფელთან ტყე გაიჩეხა, რა ჩვენი გადასახდელია? ახლა კი ახკერფის (ჰუჯა-ბის) ტყე დაგვითმეო, რადგან მოსახლეობის მიზიდულობა აქეთ-კენ არისო. ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ თუ როგორ უფრთხილდებო-და თავადი მელიქიშვილი ჰუჯაბის მიდამოების ტყეს და რა გეგ-მაზომიერად ახდენდა მის ექსპლოატაციას.

2. როგორც ცნობილია, ალავერდის სპილენძის გამოსად-ნობი ქარხნის რაიონში ტყე არ არის, ხოლო ტყის გარეშე ქარ-ხანას არსებობა არ შეუძლია.

თურმე, ალავერდის სპილენძის გამოსადნობი ქარხანაც ჩვენ უნდა უზრუნველვყოფი ნედლეულით. დიახ, ჩვენი უნიათო-ბით იმ დროს ტყე, საწვავი მასალა დავუთმეთ, ხოლო თითქმის 3 ათეული წელი ბოლნისის (მადნეულის) ბარიტ-პოლიმეტალე-ბის მადანს ჩალის ფასად ვაწვდიდით ალავერდის ქარხანას, ხო-ლო კაზრეთის ტერიტორია ამის საფასურად უდაბნოდ ვაქციეთ.

3. ლოქ-ლაღვარის ქედის ჩრდილო კალთებზე არსებულ მდინარეებს საქართველოში წყალმომარაგებისათვის არავითარი საშიშროება არ ემუქრება. განსაკუთრებით მოუფრთხილდება ამ

რაიონს სომხეთის მხარე და მკაცრ ღონისძიებებს მიიღებს ტყის კანონთა დარღვევების წინააღმდეგ.

გამოდის, რომ სომხეთი უკეთესად დაიცავდა საქართველოს ტყეებს, იმ დროს, როცა საარქივო მონაცემები სულ სხვას ღაღადებს; თანამედროვე პერიოდში (1922 წ.) ღორის რაიონის მოსახლეობის მიერ ბარბაროსულად ნადგურდება ლოქ-ლალვარის ქედის ტყეები.

4. სომხეთი, როგორც ცნობილია, საგანგაშოდ ღარიბია ტყით და მისი ტყიანობა 5-6%-ს არ აჭარბებს, მაშინ როცა საქართველოს ტყიანობა 27%-ია. საქართველოს ტყის მასივის ფართობი 2 მილიონი დესეტიანაა, ხოლო სომხეთის მხოლოდ 220 ათასამდე დესეტიანა, ანუ თითქმის 10-ჯერ ნაკლები ფართობი. ტყის ფართობი კი ამ ნაწილში 8 ათასიდან 10 ათასამდე დესეტიანა, ანუ მცირე პროცენტი საქართველოს ტყის ფართობისა.

როგორც ხედავთ, ყველა პუნქტში ტყის პრობლემაზეა ლაპარაკი. თურმე, საქართველოს ბევრი ჰქონია ტყე და ჩამოვარიგოთ მეზობლებში. განა საქართველოს ცოტა ტყე მოექცა თურქეთის, სომხეთის და აზერბაიჯანის ტერიტორიებზე?

ერთ-ერთ საარქივო საბუთში (სუიცა, ფონდი 607, ან 2, ს. 167, ფურც. 27-28), რომელსაც ხელს აწერს ბორჩალოს რაიონმასკომის თავმჯდომარე, მოგვიანებით იტყვის (1929 წლის 2 თებერვალი) ამიერკავკასიის ცაკ-ის წერილობით მომართვაში: „ერთადერთი სწორი გადაწყვეტა ბორჩალოსა და ლორე-ბამბაკის მაზრების სადავო საზღვრებზე იქნება საზღვრის გატარება ლოქ-ლალვარის ქედის წყალგამყოფზე. სხვა გადახვევა ამ ზაზიდან რომელიმე მხარეზე, ყოველთვის გამოიწვევს საკითხის ხელახალ გადასინჯვას, რამდენადაც საკითხის ასე გადაწყვეტა წარმოადგენს ერთადერთ საზღვრის გატარების ცხოვრებისეულ ვარიანტს“ (ხაზგასმა ჩენია — კ.ხ.). ჭეშმარიტი ნათქვამია, დავის საფუძველია საძებნი, სხვაგვარად იგი არ გადაწყდება...

1922 წლის ივნისში საქართველოს კულტურის განყოფილებამ და ადგილობრივმა კომისიამ ოფიციალურად აღრიცხვაზე აიყვანა ჭუჯაბის მონასტრის ქონება; მოხდა ინვენტარიზაცია. აღწერის მასალებიდან ირკვევა, რომ აქ ყოფილა ოქროს, ვერცხლის ხატები და საეკლესიო ნივთები; მონასტერში ინახებოდა საეკლესიო ჭურჭელი და წიგნები. სამწუხაროდ, საბჭოთა წლებში მონასტრის არაერთგზის დარბევის შედეგად ბევრი მათგანი გაიტაცეს, ბევრი დაიკარგა; სასწაულად გადარჩენილი ზოგი მათგანი ახკერფის ქოხში შეფარებულ მონაზვნებს აქვთ დაცული. ყველაზე მთავარი განძი ჭუჯაბის მონასტერში იყო სპეციალურად მისთვის იერუსალიმში დამზადებული ღვთისმშობლის ხატი ყრმით. ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ.

დადგა 1923 წელი. 30 აპრილს შეიკრიბა ამიერკავკასიის ცაკ-თან არსებული მაზრების ადმინისტრაციულად გამმიჯნავი კომისია. გაფორმდა სხდომის ოქმი №4, საიდანაც ირკვევა, რომ დასწრებიან საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის წარმომადგენლები (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს. 75, ფურც. 12). ამ სხდომაზე განისაზღვრა საქართველოსა და სომხეთს შორის სახელმწიფოებრივი საზღვარი. დადგენილება დამტკიცებულია ამიერკავკასიის უმაღლესი ორგანოს ცაკ-ის მიერ. დადგენილებაში აღნიშნულია, რომ საზღვარი გატარდეს ლალვარის მთაზე (ზღვის დონიდან 2543 მ), რომელიც ახლანდელი საქართველოსომხეთის საზღვრიდან სამხრეთით პირდაპირი ხაზით 5 კმ-ზე მდებარეობს. ამ შემთხვევაში დაცული იქნა საზღვრის გატარების ელემენტარული მოთხოვნა და საზღვარი ბუნებრივ მიჯნაზე იქნა გავლებული. ცხადია, აქ არავითარი ტერიტორიული დავა არ ყოფილა, უბრალოდ, ომის დროს დროებითი სადემარკაციო ხაზის შესწორება მოხდა. თორემ საქართველოს დაკარგული ტერიტორია რომ მოგვეთხოვა სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაიმართებოდა. ზემოაღნიშნული გადაწყვეტილება კი იმ პერიოდში ერთადერთი ყველაზე იეალური და ობიექტური იყო. ცხადია,

68

ამიერკავკასიის ცაკ-თან არსებული მაზრების გამმიჯნავი კომისიის და ცაკ-ის დადგენილებას სხვა უწყება ვერ გადახედავდა, მაგრამ ქვემოთ ენახავთ რა შეუსაბამობაა შემდგომში.

მიუხედავად ამისა, ლორეს სამაზრო აღმასკომმა არავითარი ანგარიში არ გაუწია ზემოთ აღნიშნულ დადგენილებას და საქართველოს ხელისუფლების წარმომადგენლები არ დაუშვა ჰუჯაბის ტერიტორიაზე. უფრო მეტიც, ლორეს მაზრამ შეიარაღებული ძალებით დაიკავა რიგი ადგილები. ასე, რომ ლორის მაზრის აღმასკომის პრეტენზიები იმ ადგილებზე, რომელიც უმაღლეს ორგანოს მიერ საქართველოს დაუბრუნდა, ამ შემთხვევაში შეიარაღებული გამოსვლით გამოიხატა და ძალადობა იქნა გამოყენებული.

ბორჩალოს სამაზრო აღმასკომმა საქართველოს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს 1923 წლის 18 ივლისს მიმართვა (№1873) გაუგზავნა, სადაც იტყობინებოდა, რომ ლორის სამაზრო აღმასკომის წარმომადგენელი, ვინმე მიკირტიჩ ეგიაზაროვი ბორჩალოს სამაზრო აღმასკომის გაფრთხილების მიუხედავად განაგრძობდა არაკუთვნილ რაიონებში გადასახადების აკრებას, რითაც აშკარად არღვევდა უმაღლესი მთავრობის დადგენილებას. შემდეგ მიმართვაში, რომელიც შინაგან სახალხო კომისარიატი უგზავნის საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს, აღნიშნულია: მაგრამ ამით არ თავდება მისი (მიკირტიჩ ეგიაზაროვი) თავხედობა: საზღერის გამმიჯნავ კომისიის დადგენილების ას-ლზე, რომელიც წარმოგვიდგინა თავის მიმოწერებთან ერთად ბორჩალოს მაზრის აღმასკომმა, მიკირტიჩ ეგიაზაროვს რუსულად ფანქრით წაუწერია, რომ „ის არ სცნობს ამ ოქმს, ამჟამად აგროვებს და მომავალშიც შეაგროვებს საძოვრების გადასახადს“ და სხვა. მაგრამ არსებულ წესწყობილების სტრუქტურის სრულ წინააღმდეგობის და ლორის სამაზრო აღმასკომის აგრესიულობის შედეგად უნდა ჩაითვალოს ერთ-ერთი საბუთი.

როგორც ცნობილია, იმ პერიოდში ყველგან, მათ შორის ბორჩალოს მაზრაშიც, ჩატარებულ იქნა ანტირელიგიური კამპანია, რასაც შედეგად მოჰყვა, სხვა ეკლესიებთან ერთად, ივერიის მონასტრის (ჰუჯაბის) დაკეტვა (ივერიის მონასტერი იგივე ჰუჯაბის მონასტერია, რომელიც 1910 წლის შემდეგ შეერქვა, როცა აქ მოქმედი მონასტერი კვლავ გაიხსნა). ბორჩალოს სამაზრო აღმასკომის მიერ, სრულიად სამართლიანად, ამ დაკეტილ მონასტრიდან წამოღებულ იქნა ძვირფასი ნივთები.

ამ ფაქტთან დაკავშირებით ლორის სამაზრო აღმასკომმა პროტესტი განაცხადა იმ მოსაზრებით, რომ ის რაიონი, სადაც ივერიის მონასტერი იმყოფება, მათ ეკუთვნით. ამანაც გამოიწვია სრულიად ზედმეტი მიმოწერა, რომელიც ჯერ კიდევ არ შეიძლება სრულიად ამოწურულად ჩაითვალოს (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს. 73, ფირც. 76-77).

აქედან ჩანს მაშინდელი მდგომარეობა, პრეტენზიები არა მარტო ქართული მიწებისა და ტყეებისადმი, არამედ იმ განძეულობისადმი, რაც ათასწლეულები უტყუარად ქართველი ერის საკუთრება იყო.

დავუბრუნდეთ ისევ საზღვრის დავას. ბორჩალოს მაზრის ხელმძღვანელობა ყოველნაირად ცდილობდა არ გამოეწვია კონფლიქტი, იმ დროსაც კი, როცა შეიარაღებული ჯგუფები იკავებდნენ ბორჩალოს მაზრის ტერიტორიას, წინააღმდეგობას არ უწევდნენ. ბორჩალოს მაზრის ხელმძღვანელობის ინიციატივით 1924 წლის 20-21 სექტემბერს ლორე-ბამბაკის მაზრასთან ერთობლივად შექმნილი კომისია შეიკრიბა შულავერში (შემდეგში შაუმიანი, ახლა ნაღვარევი), მაგრამ აზრთა სხვადასხვაობის გამო შეთანხმებას ვერ მიაღწიეს, რადგან ლორე-ბამბაკის მაზრის წარმომადგენლები ითხოვდნენ 1921 წლის 6 ნოემბრის დადგენილების განხორციელებას. ბორჩალოს მაზრის წარმომადგენლები კი ამ მოსაზრებას უარყოფითად აფასებდნენ, რადგანაც არაცხოვრებისეულ საზღვარს ვერ შეეგუებინან. საზღვარი უნდა გატარე-

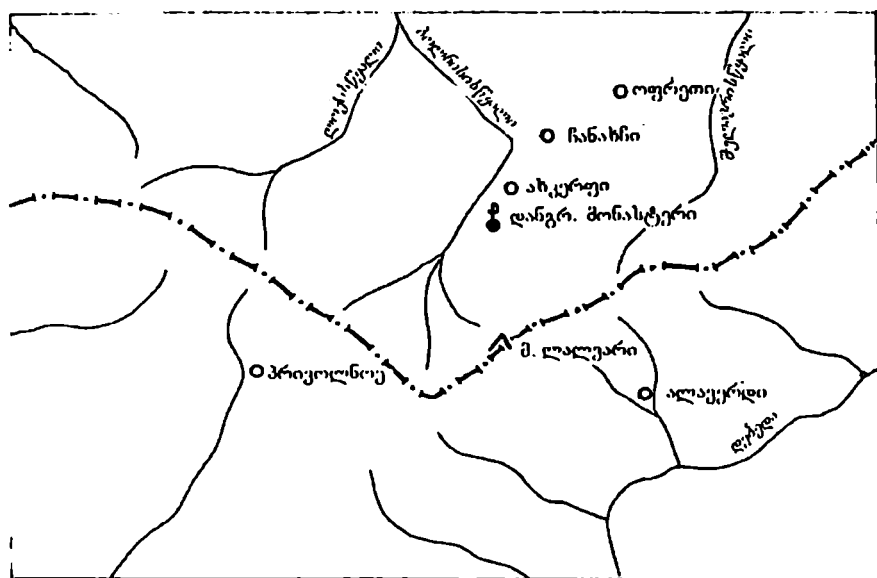
ბულიყო კანონიერ ფარგლებში. ლორე-ბამბაკის მაზრის წარმომადგენლების მოთხოვნით ადგილობრივ მოსახლეობას ცხოვრებისეული მოთხოვნები ეკრძალებოდათ, რადგან ჩამოაჭრეს სანადელო და შესყიდული მიწები, საძოვრები და ტყეები, რომლებიც გადასცეს ლორე-ბამბაკის მაზრას. სულ ბორჩალოს მაზრიდან ჩამოჭრილია 18000 დესეტინა მიწა გლეხებისაგან. ამჟამად მოსაზღვრე სოფლის მცხოვრებლებს შორის მიმდინარეობს შეტაკებები, რაც მიწათმოწყობის ნორმალური პირობების საშუალებას არ იძლევა; განსაკუთრებით საგანგაშოა საძოვრების გამოყენების მდგომარეობა.

სოფლების — ოფრეთისა და ჯილიზის გლეხები აცხადებენ, რომ მათ თვით შეუძლიათ მოუარონ საქმეს და არ მისცემენ საშუალებას მიწების ასე გასხვისებას, რამდენადაც მათ არ შეუძლიათ სხვაგვარად არსებობა. ისინი ათეული წლები სარგებლობენ ამ მიწებით.

ეს ის ჯილიზაა, რომელიც 1921 წლის 6 ნოემბრის დროებითი დადგენილებით ბორჩალოს მაზრას მოწყვეტეს; ეს ადგილი ნახევარკუნძულივით არის შემოჭრილი ხოჯორნასა და ახკერფს შორის, რამაც განსაზღვრა კიდეც საზღვრის ასე უაზროდ გატარება. ამიტომაც იყო, რომ შემდეგში ათეული წლები გრძელდებოდა მიწებზე დავა სოფლებს ოფრეთსა და ჯილიზას შორის. ამის შესახებ უამრავი საბუთია შექმნილი. ისიც აღსანიშნავია, რომ ჯილიზა XX საუკუნის ათიან წლებში (1913 წლის ვერსიან რუკაზე) ხუტორადაა აღნიშნული და მოსახლეობის რაოდენობა მითითებული არ არის, იმ დროს, როცა ახკერფი, ჩანახჩი და ოფრეთი დასახლებულ პუნქტებადაა აღნიშნული და შესაბამისად კომლთა რაოდენობა 54, 21 და 97-ია.

შემდეგ მოხსენებით ბარათში აღნიშნულია, რომ ასეთი მდგომარეობა არ შეიძლება გაგრძელდეს საზღვრების საკითხში და იგი უნდა გადაწყდეს ადგილზე და არა კაბინეტში. საზღვრის სწორად გატარება — ბუნებრივ წყალგამყოფზე (ქედი, მწვერვა-

ლი, ხევი და სხვ.) გადაჭრის იმ დავას, რაც გრძელდება (სუიცა, ფონდი 288, ან. I, ს. №1045, ფურც. 40-42).

ტოპოგრაფიული რუკის ფრაგმენტი ჰუჯაბის ზონაში
(1926 წ., დაბეჭდილი დონის როსტოვში)

1926 წლის 13 თებერვალს სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის სატყეო სამმართველომ ამიერკავკასიის ცაკ-ის პრეზიდიუმის სახელზე გამოგზავნა სომხურ-რუსულ ენებზე შედგენილი 8 გვერდიანი მოხსენებითი ბარათი (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს. №1135, ფურც. 7-10). მასში აღნიშნულია, რომ 1921 წლის 6 ნოემბრის აქტი გახდა ორი რესპუბლიკის სასაზღვრო დავა, რომელიც იყო სომხეთსა და საქართველოს შორის სისხლისმღვრელი ომის მიზეზი. ამ აქტით ლორის ზეგანი შეუერთდა სომხეთს. საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატმა კი 1922 წლის 2 სექტემბერს ამ აქტის საფუძველზე გადასცა ახტალის სატყეოს ლოქ-ლაღვარის ქედის ჩრდილო კალთების ტყე, რომლის ფართობი 15-18 ათასი დესე-

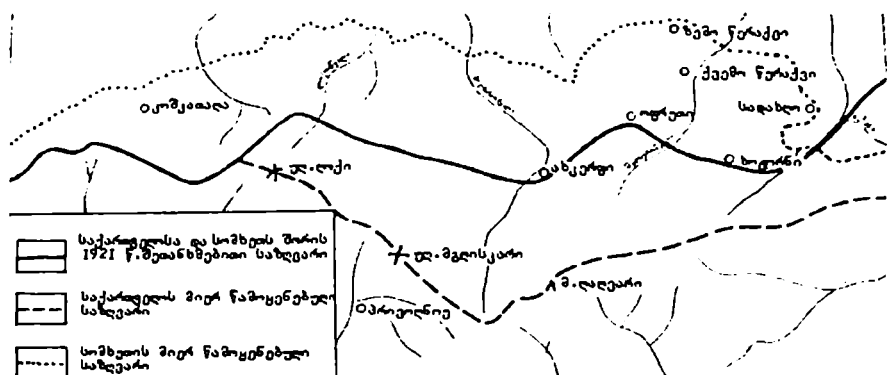
ტინა იყო. ამას მოჰყვა აზრთა სხვადასხვაობა სასაზღვრო პუნქტებზე.

1921 წლის 6 ნოემბერს გატარებული საზღვარი საქართველოს მხარეს მიაჩნია „საპაერო“ და მიზანშეწონილად ერევნება ლოქ-ლალვარის წყალგამყოფ ქედზე საზღვრის გატარება. საბჭოთა ხელისუფლებას კი არ შეუძლია ამ სტრატეგიული მოსაზრებით იხელმძღვანელოს ამიერკავკასიის საზღვრების დადგენაში — ამბობს სომხეთის მხარე — ამ მოსაზრებებს რომ მივემხროთ, განაგრძობს სომხეთის მხარე, მაშინ არსად გვექნება წარმატება, რადგან ამიერკავკასიის ხალხებს, ადგილობრივ ცხოვრების მოწყობაში, არასოდეს უსარგებელია ამით და არ გამოყოფილან ჩინეთის კედლით. ბუნებრივ საზღვარზე დაჯინება, ჩვენი აზრით, არავითარი მოთხოვნით არ არის თუ ჩვენ არ მივისწრაფით ხელახლა გავაჩალოთ ერთმანეთისადმი მტრობა (ხაზგასმა ჩვენია —კ.ხ.).

საქართველო ლოქ-ლალვარის ქედის ტყეებზე აღნიშნავს, რომ მას იგი სჭირდება ჩათახის ქარხნისათვის. მაგრამ ეს არის ხელოვნური და დაუსაბუთებელი, რადგან ჩვენ არ დავუშვებთ, რომ საბჭოთა წყობილების დროს ჩათახის ქარხანა ხე-ტყის გარეშე დარჩეს. ამასთან, ჩათახის ქარხანა დაკმაყოფილდება ბორჩალოს მაზრის ტყეებით, ხოლო საკავშირო მნიშვნელობის ალავერდის ქარხნის ერთადერთი რეზერვი ხომ ეს ტყე არის.

თუ ამიერკავკასიის ცაკ-ი შეეცდება საქართველოსა და სომხეთს შორის ახალი საზღვრის დადგენას, სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატი წარმოადგენს თავის პროექტს საზღვრების შესახებ. ეს პროექტი მართლაც ახლავს ზემოაღნიშნულ მოხსენებით ბარათს, რომელსაც აქვე გთავაზობთ გამარტივებული სქემატური სახით ქართულ ენაზე. სომხეთის მხარის აზრით, უფრო მიზანშეწონილი და კანონზომიერია მოსახლეობის ეთნოგრაფიული შემადგენლობის მიხედვით გატარდეს საზღვარი. შემდეგ, სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომი-

სარი ერზინკიანი გვაფრთხილებს, თუ არ გაჩერდებით, უფრო მეტსაც მოვითხოვთო.

საზღვრის პროექტი საქართველოსა და სომხეთის შორის
სადახლოს რაიონში (1926 წ.)

სქემიდანაც კარგად ჩანს, რომ მათ პრეტენზია ზემო და ქვემო წერაქვზეც აქვთ. წერაქვი კი ყველამ ვიცით მიხეილ ჯავახიშვილის მშობლიური სოფელია. თითქმის ყველა ზემოთ მოტანილი არგუმენტები მოკლებულია ყოველგვარ კანონიერებას. ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ლორის ზეგანი ლოქ-ლაღვარის ქედის ჩრდილო კალთები არ არის და ამდენად, პრეტენზია მასზე უსაფუძვლოა.

1926 წლის 1 მარტს ამიერკავკასიის ცაკ-ის პრეზიდიუმის სხდომაზე (ოქმი №3) განხილულ იქნა საკითხი იმის შესახებ, რომ არ სრულდებოდა 1921 წლის 6 ნოემბრის შეთანხმება სადავო სასაზღვრო ზოლში ტყის ჭრაზე (გარდა გლეხებისა). ეს იყო ადრე შეთანხმებით მიღწეული ზოლი, სადაც საკითხის გადაწყვეტამდე ტყის ექსპლოატაცია შეჩერებულ უნდა ყოფილიყო (სუიცა, ფონდი 617, ან. I, ს. №432).

ასე დაუსრულებლივ არის ჰუჯაბის მიდამოების სასაზღვრო საკითხი განხილული უამრავი კომისიებისა და დაწესებულებების სხდომებზე. მიღებულია დადგენილებები, რომლებშიც

ზოგჯერ ერთმანეთის საპირისპირო და გამომრიცხავი აზრებია გატარებული. ზოგჯერ მიღებულია ტენდენციური და არაუფლებამოსილი, უკანონო გადაწყვეტილებები. ეს ყველაფერი გამოწვეული იყო კომისიების არაკომპეტენტურობის გამო, რომელთაც უფლება არ ჰქონდათ განეხილათ აღნიშნული საკითხები. ამას ქვემოთაც შევხებით.

ბორჩალოს მაზრა 1927 წლის რუკაზე

1927 წლის 4 იანვარს შედგა ამიერკავკასიის შემადგენლობაში მყოფ რესპუბლიკებს შორის მიწით, ტყით და წყლით სარგებლობის სადავო კომისიის სხდომა (ოქმი №37), რომელსაც ესწრებოდნენ და შემდეგ დოკუმენტს ხელს აწერენ თავმჯდომარე ს. კასიანი, წარმომადგენლები სომხეთის ცაკ-დან ერზინკიანი (იგივე სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარი), საქართველოს ცაკ-დან თათეოსიანი და ავღალბეკიანი, კომისიის კონსულტანტი მ. სკიბიცი (სუიცა, ფონდი 607, ან. I,

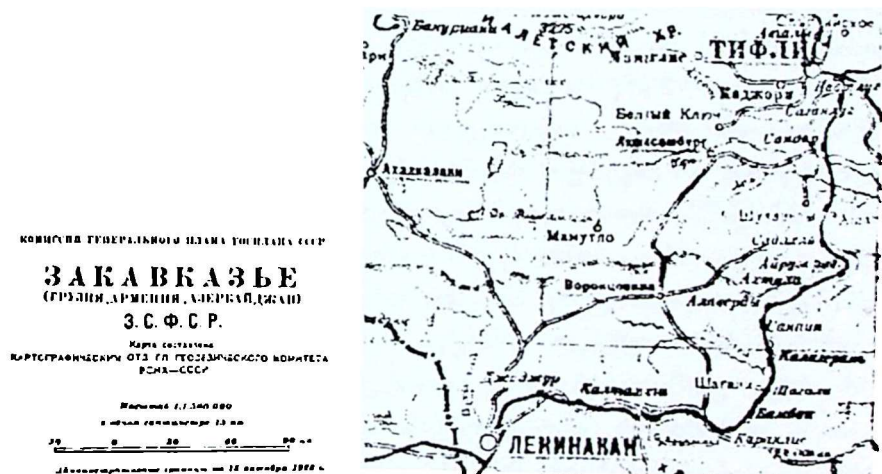
ს. №1135). ვფიქრობთ, მკითხველისათვის ყველაფერი ნათელია. აი, ვის უნდა გადაეწყვიტა საქართველოს საზღვრის ბედი. აი, რატომ იყო წლების განმავლობაში სადავო ჰუჯების ტყის საკითხი. ასეთი უთანასწორო სხდომები ჰუჯების საკითხთან მრავალჯერ ჩატარებულა და, ცხადია, ისინი ობიექტური და კანონიერი ვერ იქნებოდა. ყველა ასეთი გადაწყვეტილების ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს, მაგრამ ზოგიერთ მათგანს მაინც გაგაცნობთ.

1928 წლის რუკის ფრაგმენტი, რომელზეც საზღვარი ჰუჯებითან სომხეთსა და საქართველოს შორის გადის მთა ლალვარზე ზემოთ აღწერილი კომისიის სხდომის გამოძახილის უშუალო გაგრძელება იყო მეორე დღეს (5 იანვარი 1927 წ.) შედგე-

ნილი აქტი, რომელსაც ხელს აწერენ საქართველოსა და სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისრები — ა. გეგეჭკორი და ა. ერზინკიანი, უთანასწორო დადგენილება, რომელსაც უსიტყვოდ მოაწერეს ხელი. დადგენილება ითვალისწინებდა რიგი დასახლებული პუნქტების გადაცემას სომხეთისათვის, მათ შორის ახკერფის (ჰუჯაბის მონასტერთან ერთად). ახლა ისიც ვიკითხოთ, ქართველი კომისარი იყო თუ არა საქმის კურსში რაზე აწერდა ხელს?

აღსანიშნავია, რომ 1921, 1922, 1925, 1927, 1928 წლების ყველა რუკაზე საზღვარი ლოქ-ლალვარის ქედის წყალგამყოფზეა გატარებული. იქნებ გვითხრან, საქართველოში გამოცემულ რუკებს იმოწმებთო; არა, მოსკოვში გამოცემულ 1928 წლის რუკაზეც ასე დატანილი. ზოლო სსრკ გეოდეზიისა და კარტოგრაფიის კომიტეტი (შემდეგში სსრკ მთავარი სამმართველო) შეუავალი დაწესებულება იყო.

1928 წელს მოსკოვში დაბეჭდილი ამიერკავკასიის რუკა, რომელზეც საზღვარი ლოქ-ლალვარის ქედის წყალგამყოფზეა გატარებული

ამონაწერი სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის დიდი პრეზიდიუმის 1928 წლის 4 მაისის სხდომის ოქმიდან №10; დადგენილებაში აღნიშნულია: „აღიძრას შუამდგომლობა ამიერკავკასიის ცაკ-ის წინაშე, რათა გადასინჯულ იქნას საძოვრების განაწილების საკითხი ლორე-ბამბაკის (სომხეთი) და ბორჩალოს მაზრებს შორის იმ მოსაზრებით, რომ ბორჩალოს მაზრის მცხოვრებლებს დაეტოვოთ საძოვრები რაოდენობით, რომლითაც ისინი სარგებლობდნენ წინა წლებში (სუიცა, ფონდი 284, ან. I, ს. №865). ამის სანაცვლოდ, 1928 წლის 2 აგვისტოს სომხეთსა და საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატების წარმომადგენლებს ლორე-ბამბაკისა და ბორჩალოს მაზრების სადავო საკითხზე მოუწერიათ ხელი ისე, რომ ბორჩალოს მაზრის წარმომადგენლები არ დასწრებიან. ამ აქტით ბორჩალოს მაზრიდან ჩამოუშორებიან სოფელი ახკერფი და გადაუციათ ლორე-ბამბაკისათვის. ერთი კვირის შემდეგ, 1928 წლის 10 აგვისტოს ს. იაკუბოვის თავმჯდომარეობით დგება აქტი (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს. №1761, ფურც. 24), რომლის მიხედვით არათუ ტყის ზოლი გახდა სადავო, არამედ საქართველოს არსებული სამი დასახლებული პუნქტი — ახკერფი, ჩანახჩი და ბრდამორი გადაეცა სომხეთს. ეს იყო ყოვლად დაუსაბუთებელი და უთანასწორო გადაწყვეტილება, როცა დარღვეულია ელემენტარული მოთხოვნები. უფრო მეტიც, დავაა ტყის ზოლზე, ხოლო ტყესთან ერთად მიაყოლეს სამი დასახლებული პუნქტი.

ახლა ენახოთ, რა მოჰყვა ამ გადაწყვეტილებას. 1929 წლის 2 თებერვალს ბორჩალოს მაზრის რაიადმასკომის თავმჯდომარე ამიერკავკასიის ცაკ-ისადმი გაგზავნილ ოფიციალურ მიმართებაში ანალიზს უკეთებს იმ მიზეზებს, რაც საზღვრის ზოლში ხდებოდა (სუიცა, ფონდი 607, ან. 2, ს. №167, ფურც. 27-28). სადავო ზოლში წარმოდგენილია 18 ათასი ჰექტარი საერთო ფართობი, საიდანაც 1500 ჰა ტყიანი საძოვრებია, რომლი-

თაც ყოველთვის სარგებლობდა ბორჩალოს მაზრის მცხოვრებნი, საქონლის საერთო რაოდენობა 16 ათასი სულია. ამასთან, ბორჩალოს მაზრის დიდი ნაწილი სწორედ ამ წყალგამყოფი ქედის ჩრდილო ნაწილის მდინარეებით სარგებლობს და სადავო ზონის ტყეებს დიდი მნიშვნელობა აქვს წყალდაცვითი თვალსაზრისით. აგრეთვე, ამ ზონას უდიდესი სასოფლო-სამეურნეო მნიშვნელობა გააჩნია. მოხსენებით ბარათში ეკონომიკური, კულტურული და ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით დასაბუთებულია თუ რატომ არ შეიძლება ამ ტერიტორიის მოწყვეტა ბორჩალოს მაზრიდან. სხვა შემთხვევაში ეს გამოიწვევს დიდ საყვედურს ბორჩალოს მცხოვრებლებისაგან. ამიტომ თხოვდა ამიერკავკასიის ცაკ-ის კომისიას ერთ-ერთი ნეიტრალური წევრის მონაწილეობით ადგილზე გაერკვია სადავო საკითხი.

იმავე წლის 17 აგვისტოს ადგილზე – ახკერფში შედგა აქტი, რომელსაც ხელს აწერს ამიერკავკასიის მიწისმზომელი ი. ლევიცკი, მეზობელი სოფლის – ულიანოვკის წარმომადგენელი ფ. მაგდავასოვი. ახკერფის წარმომადგენლები ა. ავაქიანი და მ. კარაპეტიანი, ბორჩალოს სატყეო მცველი ჩერკასოვი, ლორე-ბამბაკის სატყეოს მცველები გ. ავაქიანი და ა. იშხანიანი. კომისიას უნდა დაედგინა საზღვრები საქართველოსა და სომხეთს შორის ჰუჯაბის მიდამოებში, რომელიც განხილულ იქნა 1928 წლის 10 აგვისტოს ამიერკავკასიის ცაკ-ის სხდომაზე. ახლა ისიც ვიკითხოთ (მერამდენედ), შეიძლებოდა ამ შემადგენლობით საქართველოს ბედი გადაწყვეტილიყო? კომისიაში შედიოდა 4 სომეხი, 2 რუსი და 1 ბერძენი. მიუხედავად ამისა, აქტში ჩაწერილია, რომ ახკერფის წარმომადგენლები ავაქიანი და კარაპეტიანი წინააღმდეგი წავიდნენ ლორე-ბამბაკის მაზრასთან შეერთებაზე, რადგანაც ახკერფის მიწერა ლორე-ბამბაკის მაზრასთან მიუღებელია როგორც ეკონომიკური, ისე ადმინისტრაციული თვალსაზრისით; ამის გამო, ისინი ითხოვენ კვლავ ბორჩალოს მაზრაში დარჩენას, რამდენადაც ამ მაზრის პუნქტებთან მათი მიზიდულობა დიდია,

ხოლო სომხეთის ცენტრებთან ყოველთვის დაკავშირების საშუალებას ლოქ-ლალვარის ქედი არ იძლევა.

მიუხედავად ამისა, ყურად არავე იღო არც ადგილობრივი მოსახლეობის ნება-სურვილი, არც მაზრის ხელმძღვანელობის უარყოფითი დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი, არც ქართველი ხალხის გამოხატულება და 1929 წლის 2 სექტემბერს ამიერკავკასიის ცაკ-ის სხდომაზე (ოქმი №7), რომელსაც ა. შავერდოვი თავმჯდომარეობდა, პრეზიდიუმის წევრები პ. კუზნეცოვი და ი. ტაგიევი, პრეზიდიუმის სამდივნოს გამგე გ. ბაბაევი, განიხილეს საქართველოსა და სომხეთის საზღვრის საკითხი. როგორც ხედავთ, აქაც დარღვეულია შემადგენლობის პრინციპი; სხდომას ესწრებოდა სხვადასხვა საკითხების განხილვისათვის რამდენიმე ქართველი, მაგრამ მათ ხმის უფლება არ ჰქონდათ (სუიცა, ფონდი 607, აღ. I, ს. №2359, ფურც. 71-75). აი, ასეთ უთანასწორო პირობებში ხდებოდა ერის მნიშვნელოვანი საკითხების გადაწყვეტა. ამ და სხვა დარღვევებისადმი მხოლოდ წაყრუება და ცალმხრივი განხილვა მოჰყვებოდა პროტესტებს. ცხადია, საკითხის დამტკიცება იმგვარად, რომ არათუ ტყის მასივი და მიწის გადაცემა მომხდარიყო სომხეთისათვის, არამედ სამი დასახლებული პუნქტიც მიეყოლებინათ თან, ხოლო სოფელ ოფრეთისათვის მდინარის მარჯვენა მხარეზე არენდის უფლებით დაეტოვებინათ მიწა, უპრეცედენტო შემთხვევაა.

განა საკვირველი არ არის ის, რომ მოვლენების მსვლელობა ზოგჯერ ისე ვითარდება საწინააღმდეგო შედეგსაც ვლენულობთ. ჯერ ანტანტამ და ჩვენმა უნიათობამ დაგვაკარგინა ლორე-ბამბაკის საუკეთესო ტერიტორია, შემდეგ მე-11 არმიამ მის დაბრუნებაზე საბოლოო იმედი გადაგვიწურა; ახლა ვებლაუჭდებოდით საზღვრის კანონიერ გატარების უფლების მოპოვებას, რომ არ შეიძლებოდა ღროებითი „საჰაერო“ საზღვრის დაკანონება, რადგან სოფლები დარჩა მიწის, ტყის და საძოვრების გარეშე. ამის საპასუხოდ სოფლებიც ჩამოგვაშორეს, ჩვენ მოუვლითო, 80

ხოლო ნაწილ სოფლებს სამადლოდ სარგებლობის უფლება მისცეს. შენსავე ტერიტორიას უკანონოდ გართმევენ, ხოლო შემდეგ ნაწილს არენდით გაძლევენ.

მართალია, მკითხველი გადავალეთ ამდენი სხდომებისა და კომისიების დადგენილებებით, მაგრამ ცოტა კიდევ მოთმინებით მივყვეთ მსვლელობას და დაველოდოთ, რა შედეგი მოჰყვება ყოველივე ამას.

ზემოთ აღნიშნული ბოლო დადგენილების შემდეგ, 16 სექტემბერს, ამიერკავკასიის ცაკ-ში შემოვიდა ოფიციალური წერილი ამიერკავკასიის საკ. კომ. პ. (ბ), რომელშიც აღძრულია შუამდგომლობა საქართველოს ცაკ-ის სახელით, რათა გადაისინჯოს ბორჩალოსა და ლორე-ბაზაქის მაზრების ადმინისტრაციულ-სამეურნეო საზღვრებზე დადგენილება სოფლების ახკერფის, ჩანახჩისა და ბრდაძორის საქართველოს შემადგენლობაში დარჩენის საკითხი. საქართველოს ცაკ-ი ამას ასაბუთებდა იმით, რომ ამ სოფლების გეოგრაფიული მდებარეობა ბორჩალოს მაზრისაკენ იზიდავს, მჭიდროდ არის დაკავშირებული ეკონომიკურ და კულტურული მდგომარეობით (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს. №167, ფურც. 49).

საქმე ისაა, რომ 1929 წლის 2 სექტემბრის ამიერკავკასიის პრეზიდიუმის დადგენილება მოხდა საქართველოს ცაკ-ის შეთანხმების გარეშე. ამის შესახებ უკვე 12 სექტემბერს ამიერკავკასიის ცაკ-ს ეგზავნება საიდუმლო საპროტესტო მიმართვა (სუიცა, ფონდი 607, ან. 2, ს. №167, ფურც. 47), რომელსაც ხელს აწერენ თ. ჟღენტი და დ. ქუჩულორია, მასში აღნიშნულია, რომ საქართველოს ცაკ-ში შემოსულია სომხეთს მიკუთვნებული 3 სოფლის გლეხების ცნობები, რომლებშიც გამოთქვამენ უარყოფით დამოკიდებულებას მათ საქართველოდან ჩამოშორებაზე, რასაც მთელი რიგი არგუმენტებით ასაბუთებენ. სოფლების ახკერფის, ჩანახჩის და ბრდაძორის გლეხები კატეგორიულად მოითხოვენ ადგილობრივი ხელმძღვანელობისაგან შესაბამისი ორ-

განოების წინაშე აღძრან საკითხი, რათა მათი სოფლები დარჩნენ თბილისის ოლქის ფარგლებში. საქართველოს ცაკ-ი თავის მხრივ ითხოვდა საკითხის გადასინჯვას, რამდენადაც მათი წინასწარი დასკვნა ამ საკითხზე არ არსებობდა.

როგორც ჩანს, ადგილობრივი მოსახლეობა კატეგორიული წინააღმდეგი იყო მათი სოფლების სომხეთთან შეერთებაზე, რაც ჯერ კიდევ დადგენილების მიღებამდე გაცილებით ადრე გამოთქვას, ხოლო შემდეგ განგაში ატეხეს, საქმეში ჩარიეს ხელისუფლების სხვადასხვა ორგანოები. შესაბამისმა ორგანოებმა თავის მხრივ აღძრეს შუამდგომლობა. ეს იყო XX საუკუნის 20-ანი წლების ბოლო, როცა კომუნიკაციის დაბალი დონე იყო, ახალგაზრდობა ჯერ კიდევ არ იყო სომხეთის უმაღლეს სასწავლებლებთან და სხვ... მაინც რა შედეგი მოჰყვა ამას?

ამიერკავკასიის ცაკ-ის მდივანი ა. შავერდოვი ამის შესახებ დეკემბერში იძლევა ოფიციალურ პასუხს (სუიცა, ფონდი 607, ან, 2, ს 335, ფურც. 3), რომელშიც სხვათა შორის აღნიშნულია, რომ ამით აღნიშნულ სოფლებს უკეთესი პირობები ექნებოდათ მიწისა და ტყის გამოყენების მხრივ, და ამდენად, გლეხების განსაკუთრებული დაჟინებით მოთხოვნა საფუძველს არის მოკლებულიო. შემდეგ დაასკვნის, რომ ჩვენი აზრი ასეთია – ამიერკავკასიის ცაკ-ის დადგენილება ძალაში უნდა დარჩესო. განა, შეიძლებოდა სხვა პასუხი ყოფილიყო? შავერდოვი თავისივე ხელმოწერილ (მისი თავმჯდომარეობით) დადგენილებას გააუქმებდა?

მივყევით მსვლელობას. რამდენიმე წელი გაგრძელდა უკმაყოფილება, საჩივრები, განხილვები, მაგრამ არანაირი პროტესტი მხედველობაში არ იქნა მიღებული, ყურად არავინ იღო. პირიქით, ლორე-ბამბაკის მაზრიდან მოდის საპროტესტო მიმართევები იმის შესახებ, რომ სადახლოს მცხოვრებნი სადახლო-ლაღვარის სატყეო უბანზე არღვევენ ტყით სარგებლობის წესებსო. მიუხედავად ამისა, საზღვარი რუკებზე წლების მანძილზე ძველებურად

დაჰქონდათ. თვით 1930 წლის საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაში სამივე სოფელი გაერთიანებულია ბორჩალოს რაიონში, სადაც მითითებულია აგრეთვე მოსახლეობის რაოდენობა. აღნიშნული სოფლების შეერთება სომხეთთან არაბუნებრივი იყო და ამიტომ ფაქტობრივად არც კი ყოფილან შეერთებულნი.

1933 წლის 12 მაისს შედგა ახკერფის ადმინისტრაციული დაქვემდებარების საკითხზე მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის კომისია. კომისიამ დაასკვნა, რომ მიუხედავად იმისა, სოფელი ახკერფი გადაცემული იყო სომხეთის ლორე-ბამბაკის რაიონზე, სოფლის მოსახლეობას უფრო სწორად მიაჩნია მათი ბორჩალოს რაიონში დატოვება, მით უმეტეს, ადმინისტრაციული და გეოგრაფიული კავშირი სომხეთთან არც ამჯერად აქვთ. ამის გამო, კომისიამ მიიჩნია შეცვლილიყო საზღვარი სომხეთსა და საქართველოს შორის იმ სახით, რომ ახკერფი დარჩენილიყო საქართველოს ფარგლებში. ამ დადგენილების წინააღმდეგ, ცხადია, წავიდა სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის წარმომადგენელი (სუიცა, ფონდი 660, ან. I, ს. 3398, ფურც. 3). ისიც ირკვევა, რომ სოფელი ახკერფი იმ ხნის განმავლობაში საქართველოს ბორჩალოს რაიონის სოფელ ოფრეთის სასოფლო საბჭოს ექვემდებარებოდა, ყოველგვარ ოფიციალურ ცნობებსა და სხვა საჭირო საბუთებს ოფრეთიდან ლეებულობდა. თვით კოლმეურნეობა ოფრეთს ემორჩილებოდა. ამდენად, ახკერფის შეერთება ლორე-ბამბაკის რაიონთან ფიქტიური იყო და კავშირი კვლავ ძველებურად ბორჩალოს რაიონთან ჰქონდა. ეს იმიტომაც მოხდა, რომ ალავერდის რაიონთან კავშირის დამყარება ვერ მოხერხდა სიშორის გამო და ახკერფი ეკონიმიკურად და ბუნებრივ ისტორიულად ბორჩალოს რაიონთან იყო დაკავშირებული.

სომხეთისა და საქართველოს წარმომადგენლებს შორის აზრთა სხვადასხვაობა არ არსებობდა, დავა იყო მხოლოდ ტყესა და მდელოზე. საზღვრების მომწესრიგებელი კომისია ამიერკავკა-

სიის ცაკ-ისადმი გაგზავნილ მოხსენებით ბარათში აღნიშნავდა, რომ საზღვარი შეცვლილიყო იმ სახით, რათა სოფელი ახკერფი შესულიყო საქართველოს შემადგენლობაში და ტყის მდელოები გადაცემოდა უვადო არენდულ სარგებლობაში (სუიცა, ფონდი 660, აწ. I, ს. 3398, ფურც. 23-24).

ყოველივე ამ პროტესტებს მოჰყვა სომხეთის ცაკ-ის პრეზიდიუმის 1933 წლის 2 აგვისტოს დადგენილება, სადაც აღნიშნულია, რომ ამიერკავკასიის ცაკ-ის სპეციალური კომისიის დადგენილება მოწონებულ იქნას და სოფლები ახკერფი, ჩანახჩი და ბრდამორი გადაცემულ იქნას საქართველოსათვის, ხოლო მიწები და საძოვრები გადაეცეთ ხანგრძლივ არენდულ სარგებლობაში. ამასთან, ტყეების სარგებლობაზე კონტროლს დააწესებდა სომხეთის წარმომადგენლები (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს. №3341, ფურც. 25).

იმდენად აშკარა იყო ზემოაღნიშნული სოფლების მექანიკური შეერთება ლორე-ბამბაკის რაიონთან, რომ სომხეთის ცაკ-ის პრეზიდიუმმა დაადგინა მათი დაბრუნება საქართველოს შემადგენლობაში; ცხადია, წინააღმდეგი არ წავიდოდა, რამდენადაც მიერთა სოფლები ტყით, მდელოთი, საძოვრებით, სახნავ-სათესებით და უკან დააბრუნა სოფლები მათი ატრიბუტების გარეშე. ამასთან, სომხეთის მხარისათვის ამ ტყეში შესვლა საქართველოს გზის ავლით ვერ მოხდებოდა.

1934 წლის 13 თებერვალს (ოქმი №70) ამიერკავკასიის ცაკ-ის მცირე პრეზიდიუმმა განიხილა საზღვრების საკითხი და დაამტკიცა ზემოაღნიშნული კომისიის დადგენილება სამივე სოფლის საქართველოს გამგებლობაში გადმოცემაზე. იგივე საკითხი 1934 წლის 2 მარტს (ოქმი №4) სხდომაზე დაამტკიცა ამიერკავკასიის ცაკ-ის პრეზიდიუმმა. 16 აპრილს კი მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის დადგენილებით გამოიყო კომისია ადგილზე საზღვრების გასატარებლად.

ჩათვალეს რა ჰუჯაბის მონასტერი ბორჩალოს რაიონისად-
მი გადმოცემულად, 1934 წლის აგვისტოში ბორჩალოს რაიონ-
მასკომის თავმჯდომარე და ჯანმრთელობის განყოფილების გამგე
ოფიციალურად მიმართავს ამიერკავკასიის ცაკ-ის პრეზიდიუმს,
ჩვენთვის კარგად ცნობილ ამხ. შავერდოვს, რათა ნება დაერთოთ
ჰუჯაბის მონასტერი გამოეყენებინათ ადგილობრივი მნიშვნელო-
ბის დასასვენებელ სახლად ან სანატორიუმად. ეს შესაძლებლო-
ბას მისცემდა, როგორც მიმართებაშია აღნიშნული, რაიონის
მშრომელებს დაესვენათ ჰუჯაბში. ახლა არ მოეყვებით შავერდო-
ვის ვრცელ რეზოლუციას, რომლითაც თითქმის მთლიანად გადა-
ფარულია აღნიშნული მოთხოვნის ტექსტი (სუიცა, ფონდი 607,
აღ. I, ს. №3341, ფურც. 60), რადგან მთელი რეზოლუცია თით-
ქმის იმეორებს შემდეგში ცაკ-ის დადგენილებას. სულ მალე, 20
სექტემბერს, ამიერკავკასიის ცაკ-ს მიუღია გადაწყვეტილება, რი-
თაც სომხეთის ცაკ-ს თხოვდა განეხილა საკითხი ვითომცდაც
იმ პერიოდში სომხეთს მიკუთვნებული სოფელ ახკერფთან მდებ-
არე ჰუჯაბის მონასტრის გადმოცემისა ბორჩალოს რაიონმასკო-
მისათვის სარაიონო დასავენებელი სახლის მოსაწყობად.

1934 წლის 15 აგვისტოს სოფელ ახკერფში ჩავიდა ამი-
ერკავკასიის ცაკ-ის კომისია, რომელსაც თავმჯდომარეობდა
ჩვენთვის კარგად ცნობილი ა. შავერდოვი; შემადგენლობაში იყ-
ვნენ — ამიერკავკასიის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატი-
დან გუკასოვი, სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარია-
ტიდან აკოფჯანიანი, საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო
კომისარიატიდან აქტში შეტანილია მეტრეველის გვარი, თუმცა
ბოლოს გვარი გამოტოვებულია და ზოგ ეგზემპლარში მელნით
არის ჩამატებული კომისიის წევრები — ბორჩალოს რაიონის აღ-
მასკომიდან იუსუბოვი, სომხეთის სატყეოდან ცოვინიანი, სადახ-
ლოს უბნის მეტყევე მარტიროსიანი, ოფრეთის სასოფლო საბ-
ჭოს თავმჯდომარე უსტაბაშევი და ახკერფის ფრუნზეს სახელო-
ბის კოლმეურნეობის თავმჯდომარე კარაპეტიანი (სუიცა, ფონდი

660, აღ. I, ს. №3398, ფურც. 53). აღნიშნული აქტით დადგენილია სოფელ ახკერფის საზღვარი იმ საზით, რომ ახკერფის კოლმეურნეობას მიეკუთვნა უვადო ხანგრძლივ სარგებლობაში რიგის მდელოები და საძოვრები, აგრეთვე ცალკეული ადგილები; მათ შორის, ჰუჯაბი, ჰუჯაბის სერი.

საქართველოს ცაკ-ი ახლა კი შეუდგა დაბრუნებულ სოფლებზე ზრუნვას; უკვე 1934 წლის 26 აგვისტოს პრეზიდიუმის სხდომაზე მიიღეს საგანგებო დადგენილება ბორჩალოს რაიონის სოფლების ახკერფისა და ჩანახჩის შემდგომი ეკონომიკური და კულტურული ღონისძიებების გასაუმჯობესებლად. სოფელში უნდა აშენებულყო სკოლა, ჰიდროელექტროსადგური, წესრიგში მოეყვანათ გზები და სხვ. ამ სამუშაოების შესრულებაზე დაწესდა კონტროლი; პერიოდულად ამოწმებდა თვით ცაკ-ის თავმჯდომარე (არქივი, ქ. ბოლნისის ფილიალი, ძირითადი ფონდი 6, აღ. I, ს. 2, ფურც. 11). იმავე წლის 8 ოქტომბერს შედგა ბორჩალოს რაიადმასკომის პრეზიდიუმის სხდომა, სადაც დაადგინეს, რომ შექმნილიყო ახკერფის დამოუკიდებელი სასოფლო საბჭო, რომელშიც შევიდა სოფლები ჩანახჩი და ულიანოვკა (იქვე, ფურც. 13).

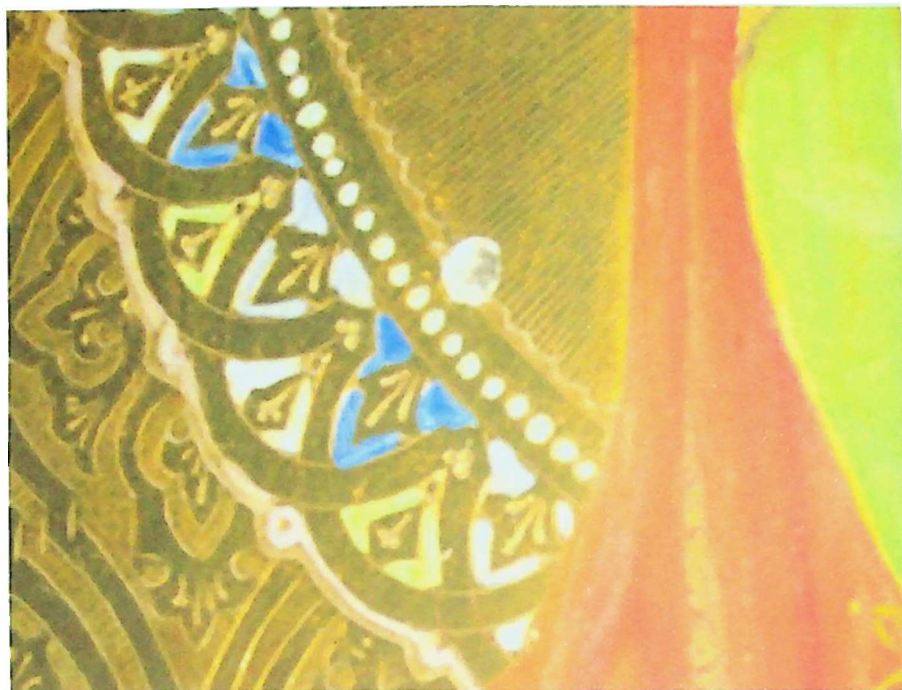
1935 წლის აპრილში ბორჩალოს რაიადმასკომი საქართველოს ცაკ-ის თავმჯდომარეს ატყობინებდა სოფელ ახკერფში ჩატარებული ღონისძიებების შესახებ; კერძოდ, შეიქმნა ცალკე სასოფლო საბჭო, აშენდა სკოლის შენობა, გამოიყო სპეციალისტი ზოოტექნიკოსი, მთავრდება ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობა, მიმდინარეობს ტელეფონიზაცია, გაყვანილ იქნა გზები ახკერფიდან (იგივე ფონდი).

ცოტათი ადრე, ამიერკავკასიის ცაკ-მა დაამტკიცა სოფელ ახკერფის საზღვრის აქტი (სუიცა, ფონდი 661, აღ. I, ს. №3398, ფურც. 50).

ყოველივე ზემოაღნიშნულს მკაცრი ღონისძიება მოჰყვა სტეფანავანის (სომხეთი სსრ) მხრიდან. იმავე წელს ჰუჯაბის

მონასტერი სასტიკად იქნა ბარბაროსული მეთოდებით დარბეული. მონაზვნების ნაწილი, რომლებიც მონასტრიდან იქნა გარეკილნი, თავი შეაფარეს სოფლის ერთ პატარა ქოხს. აი, რას წერს ღრმად მოხუცებული, ჰუჯაბის პრობლემების მთელი პროცესების უცვლელი მოწმე, მონასტრის წინამძღოლი (ილუმენია) პავლა; როცა ივერიის (ჰუჯაბის) მონასტერში მოვედი (1916 წ.) დაახლოებით 30 მონაზონი იყო (შემორჩენილია ფოტო). მონასტერმა 1935 წლამდე იარსება და ამ წელს ჩვენგან გაურკვეველი მიზეზების გამო სტეფანავანის რაიალმასკომის თავმჯდომარე ბერბიანმა (შემდეგში იგი საშინელი ტანჯვითი სიკვდილით აღესრულა) მონასტერი ველურად დაარბია და მთლიანად გაანადგურა. გამორეკა ყველა მონაზონი იმ სახით, რაც მათ ტანზე ეცვათ; უფრო მეტიც, ნაწილი ამ ღროს მინდერის სამუშაოებზე იყვნენ წასულნი. მონასტერს ჰყავდა 50 ფუტკრის სკა, 8 სული ცხენი, გერმანული ჯიშის 8 ძროხა და სხვა მრავალი. იყო აგრეთვე მონასტრის რემონტისათვის სხვადასხვა სამშენებლო მასალა დიდი რაოდენობით, რომლებიც მთლიანად იქნა გატაცებული მრბეულებისაგან. გატაცებულ იქნა აგრეთვე ეკლესიის ჭურჭელი — ვერცხლის თასები, ოქროს ნივთები, ძვირფასი ხატები, ჯვრები, საეკლესიო წიგნები და სხვ.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ღვთისმშობლის ხატი ყრმით, რომელიც სპეციალურად ჰუჯაბის მონასტრისათვის არის იერუსალიმში დამზადებული და იქიდან ჩამოტანილი. იგი მოვარაყებულ ტილოზეა ზომით 1,54X1,18 მ. ხატს ღვთისმშობლის მარჯვენა მხარეზე აქვს ნატყვიარი, რომელიც მონასტრის დარბევის ღროს გაკეთდა.

1935 წელს მომზადარი ნატყვიარის კვალი ღვთისმშობლის ხატზე

ივერიის ღვთისმშობლის ხატის წარწერა

ივერიის ღვთისმშობლის ხატი

როგორც აღენიშნეთ, მონაზვნების ნაწილმა, რომელთაც არსად წასასვლელი გზა არ ჰქონდათ, სოფელ ახკერფის ერთ-ერთ ქოხს შეაფარეს თავი; ნაწილმა კი იქაურობა დატოვა. დარჩენილთა პირობები მეტად სავალალო იყო. ცხადია, იმ პერიოდში ჰუჯაბის მონასტერში მათი არათუ დაბრუნება, არამედ სოფელში დარჩენაც სარისკო იყო; მაგრამ მის შემდეგ წლები გავიდა, ბევრი შეიცვალა სასიკეთოდ, ზოლო ისინი XX საუკუნის 90-ანი წლების დასაწყისშიც აუტანელ პირობებში იმყოფებოდნენ; მიუხედავად იმისა, რომ მონაზვნებმა საქართველოსა და საბჭოთა კავშირის მრავალ დაწესებულებას წერილობით თუ ზეპირი თხოვნით მიაკითხეს (მათ შორის განცხდება სსრ კავშირის გენერალურ მდივანს მ. გორბაჩოვს), შედეგი არ ჩანდა.

თვით 1935 წელს ბორჩალოს რაიადმასკომმა ამ რბევისა და უკანონოდ ტერიტორიის მიტაცებისათვის არა ერთი საპროტესტო სარჩელი აღძრა უმაღლესი ორგანოს წინაშე, მაგრამ ა. შავერდოვი რის მაქნისი იყო თავისი არ გაეტანა. მართალია ზოგჯერ ზღებოდა რეაგირება, განხილვები, ეს უფრო ფორმალურ ხასიათს ატარებდა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის მიუხედავად, ბორჩალოს რაიადმასკომი იძულებულია 1935 წლის 29 დეკემბერს მოიწვიოს პრეზიდიუმის სხდომა, სადაც ინფორმაცია ჰუჯაბის საკითხზე გააკეთა ახკერფის კოლმეურნეობის თავმჯდომარემ კარაპეტთანმა. დადგენილებაში აღნიშნულია, რომ ჰუჯაბის მონასტერი, რომელსაც სოფლის მეურნეობის კულტურებისათვის არ აქვს მიწის ნაკვეთი, ზოლო მის გარშემო არის 2 ჰექტარი ბაღი, იგი მხოლოდ ერთი კილომეტრითა არის დაშორებული ახკერფსო. სტეფანავანის რაიადმასკომმა ლიკვიდაცია გაუკეთა მონასტერს, რომელსაც ამჟამად იყენებს მეღორეობის მეურნეობისათვის. მაგრამ მიწის უქონლობისა და სიშორის გამო სტეფანავანის რაიადმასკომი უარს ამბობს მონასტრის გამოყენებაზე და სურს იგი გადასცეს სოფელ პრივოლნოეს (სომხეთის სსრ) ერთ-ერთ კოლმე-
90

ურნეობას. აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ჰუჯაბის მონასტრიდან სოფელ პრივოლნოე 20 კილომეტრითაა დაშორებული. მისმა კოლმეურნეობამ უნდა დაანგრეოს მონასტერი და გამოიყენოს ღორების ფერმის ასაგებად, რაც დაუშვებელია, რამდენადაც მონასტერს არ აქვს სახნავე-სათესი მიწა. ამასთან, საჭირო გახდება ტყის გამოყენება. ყველაფერი ეს დიდი სიძნელეებთან არის დაკავშირებული, რამდენადაც ამ ღონისძიების ჩატარება ახკერფის კოლმეურნეობის საზიანოდ იქნება მიმართული. მით უმეტეს, ახკერფს არ ჰყოფნის მიწა, ხოლო აღნიშნული მიწები სახელმწიფო აქტით უკიდურეს სარგებლობაში გადაცემულია ახკერფისათვის. ვითვალისწინებთ რა მონასტრის გადაცემის არამიზანშეწონილობას სოფელ პრივოლნოესათვის და მხედველობაში ვიღებთ ყველა აუცილებელ პირობას მონასტრის ახკერფის მეფუტკრეობის ფერმის, პიონერთა ბანაკისა და სხვა საჭიროებისათვის, ბორჩალოს რაიადმასკომი აღძრავს შუამდგომლობას ამიერკავკასიის ცაკ-ის წინაშე, რათა მონასტერი გადასცეს ახკერფის კოლმეურნეობას. დადგენილებაში აღნიშნულია ისიც, რომ მივლინებულ იქნას თბილისში ამ საკითხზე კარაპეტინი. ხელს აწერენ ემინოვი და ეფენდოვი (სუიცა, ფონდი 607, ან. I, ს. №3341, ფურც. 83).

ეს ის პერიოდია, როცა ანტირელიგიური კამპანიაა გაჩაღებული. ანგრევენ კულტურის ძველ ძეგლებს, იყენებენ ფერმების, ხიდების, სკოლების და სხვა ნაგებობათა ასაგებად, ან თვით ნაგებობას იყენებენ საწყობებად, პურის საცხობად, მაღაზიებად, წისქვილებად, აბანოებად და ვინ იცის კიდევ რად არა! როგორც დავინახეთ, ჰუჯაბის მონასტერი ასეთივე მიზნებისათვის სჭირდებოდათ ორივე რესპუბლიკის წარმომადგენლებს.

ზემოაღნიშნული ბორჩალოს რაიადმასკომის დადგენილება ჯერ საქართველოს ცაკ-ში მოხვდა და 1936 წლის 19 იანვარს გაეგზავნა ამიერკავკასიის ცაკ-ს რეაგირებისათვის (სუიცა, ფონდი 607, აღ. I, ს. №3341, ფურც. 84). ამ უკანასკნელმა არ და-

აყონა და რამდენიმე დღეში, 29 იანვარს, გამოიტანა დადგენილება — აღნიშნული მასალები განსახილველად. გადაეგზავნოს სომხეთის ცაკ-ს (იქვე). ცხადია, მკითხველისათვის წინასწარ გასაგებია რა ბედი ეწეოდა ამ მიმართვას. მკითხველმა კარგად გაათვითცნობიერა რა ბიუროკრატიულ აპარატთან გვექონია საქმე. არის გაცხარებული მიწერ-მოწერა, სხდომები და დადგენილებები, მაგრამ ყველა ისინი ფორმალური და სუბიექტურია. ამიერკავკასიის ცაკ-მა რომელსაც საკმაო რაოდენობით ჰყავდა შტატი (მით უმეტეს არსებობდა მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატი) 15 წლის განმავლობაში ერთი საკითხი ისე ვერ გადაწყვიტა, რომ ობიექტური ყოფილიყო. ერთ ადგილზე ისე ტკეპნა ამაღენი ხნის მანძილზე სრულიად უბრალოდ გადასაწყვეტი საკითხი, რომ საბოლოო აზრი ვერ გაატარა. თუმცა, რომელ გადაწყვეტილებაზე შეიძლებოდა ლაპარაკი როცა აქ სადავო არაფერი იყო და საქმის გაჩენის მიზნით ზდებოდა ყოველივე ეს საქმიანობა.

იქნებ ვინმეს ჰგონია სომხეთის ცაკ-მა დამოუკიდებლად რაიმე იღონა; მიღებული დოკუმენტაცია პირდაპირ გადაუგზავნა სტეფანავანის რაიადმასკომს განსახილველად. თავის მხრივ, სტეფანავანის რაიადმასკომიც არ აყონებს და 19 თებერვალს სომხეთის ცაკ-ს უგზავნის პასუხს. ამ პასუხის საფუძველზე კი სომხეთის ცაკ-ი 14 მარტს ლებულობს დადგენილებას — ჰუჯაბის ყოფილი მონასტრის ახკერფის კოლმეურნეობისათვის გადაცემა ჩაითვალოს მიზანშეუწონლად, რამდენადაც იგი გადაცემულია სოფელ პრივოლნოეს კოლმეურნეობისათვის მეღორეობისა და მეფუტკრეობის ფერმისათვის. ეს ფერმები უკვე ორგანიზებულია, კოლმეურნეობამ მისთვის დახარჯა გარკვეული თანხა, ხოლო მიმდინარე წლის გაზაფხულზე გაიხსნება აგრეთვე სარემონტო სახელოსნო სოფლის მეურნეობის იარაღებისათვის (იქვე, ფურც. 85). სინამდვილეში, სამშენებლო სამუშაოები არ ჩატარებულა და, ცხადია, თანხაც არ დახარჯულა. ეს სჭირდებოდათ

თვალის ასახვევად. ალბათ, წარმოდგენელია რომელიმე ცივილიზებულ ქვეყანაში საუკუნეებამოვლილ კულტურის ძეგლისადმი ასეთი შეურაცხყოფა და ბარბაროსული დამოკიდებულება.

ამიერკავკასიის ცაკ-მა ს. მარტიკიანის თავმჯდომარეობით და ა. კარაპეტიანის კონსულტაციით, იმავე წლის 25 მარტს, განიხილა (თუ განხილვა ჰქვია) ეს საკითხი და გამოიტანა ერთ-წინადადებიანი დადგენილება – 1936 წლის 14 მარტის სომხეთის ცაკ-ის პრეზიდიუმის დადგენილებით ახკერფის კოლმეურნეობისათვის აღნიშნული მონასტრის გადაცემის საკითხი ჩაითვალოს ამოწურულად (სუიცა, ფონდი 607, აღ.2, ს. №6375, ფურც. 4). ასე მშრალ და არაფრისმთქმელ დადგენილებას იღებს უზენაესი ორგანო.

ჩვენ ყველა საარქივო საბუთი თუ რუკა ვერ გაგაცანით, ვერც წარმოდგენილი დოკუმენტაცია შევძელით სრული სახით გადმოგვეცა; ამის საშუალებას წიგნის მოცულობა არ იძლევა. თუმცა, ამის საჭიროებაც არ არსებობს, რამდენადაც მკითხველისათვის უკვე ნათელი სურათი არის შექმნილი. ერთი კი ცხადია, ყველა ზემოჩამოთვლილი დარღვევები მოხდა იმ დროს, როცა ჩვენს ქვეყანაში უხეშად ირღვეოდა ადამიანის უფლებები; ფეხქვეშ ითელებოდა ადამიანის ღირსება და გაბატონებული იყო ბიუროკრატიზმი და უკანონობა. თვით მომხდარი ფაქტი, ლოქლალეარის წყალგამყოფი ქედიდან საზღვრის გადმოწევა საქართველოს საზიანოდ, ტყის ქედა საზღვარზე ხაზის გატარება, ყოველგვარი დარღვევითაა გაკეთებული და წარმოადგენს საერთაშორისო იურიდიული ნორმების დარღვევას; ყველაფერი ეს კი ჩვენი რესპუბლიკის იმდროინდელი ხელმძღვანელობის დანაშაულებრივი დაუდევრობის შედეგია.

ათეიზმის ხანაში ირღვეოდა ადამიანისა და ეკლესიის უფლებები. ხშირად მთელი ქონების ჩამორთმევას ხდებოდა და ამის მაგალითი ჰუჯაბის მონასტერია, როცა მისი კუთვნილი ინვენტარი, ხატები, საეკლესიო ჭურჭელი და სხვა ქონება გაიტაცეს.

აქ შევწყვეტთ საარქივო მონაცემების თხრობას, რამდენადაც შემდეგში ჰუჯაბის შესახებ საარქივო მასალები მხოლოდ კანტიკუნტად გვხვდება; ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ 1936 წელს მოჰყვა ტრაგიკული 1937 წელი, ხოლო მალე ოთხწლიანი მძიმე ომი. ჰუჯაბისათვის აღარავის ეცალა. მხოლოდ ხელოვნებათმცოდნეები, ისტორიკოსები, გეოგრაფები თუ სხვა სპეციალისტები, ან უბრალოდ მოყვარული ეწვეოდა ჰუჯაბს დროდადრო. მათ ეჭვიც არ ეპარებოდათ, რომ ჰუჯაბი და მისი მიდამოები სადავო ტერიტორია იყო, რამდენადაც საბჭოთა წლებში რესპუბლიკებს შორის საზღვრები ფორმალური იყო. თუ როგორ განვითარდა XX საუკუნის 80-ან წლებში ჰუჯაბის ბედი, ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ჰუჯაბის ორი ეკლესია
აკაკი შავერდაშვილის ფოტო

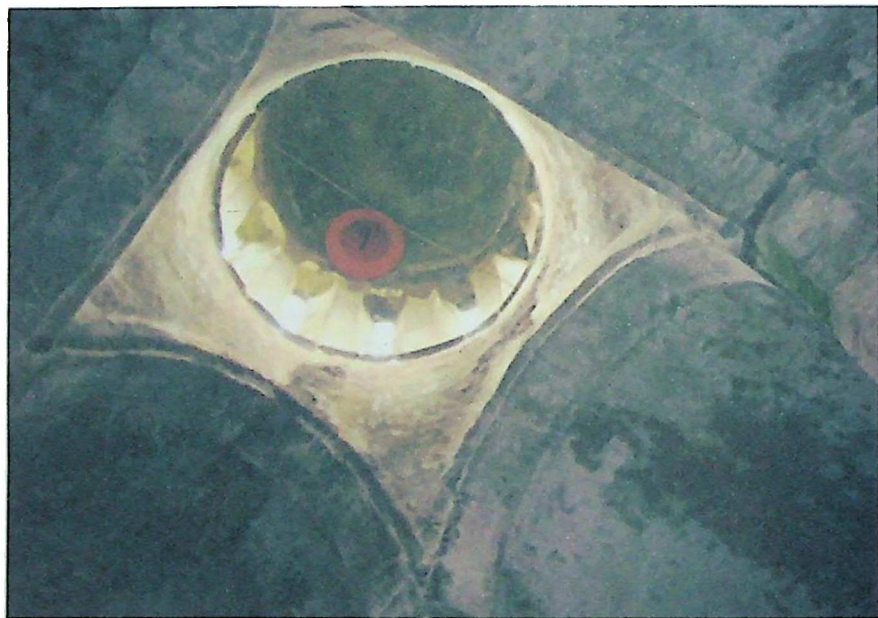
ჰუჯაბის ტრადიკული ბედი XX საუკუნის 80-ანი წლების ბოლოსაც გაბრძნულა

ქართველი კაცის წარმოდგენაში ჰუჯაბის მონასტერი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლია და იგი ჩვენს ტერიტორიაზეა; ამის დასტური იყო XX საუკუნის 30-ანი წლებისა და შემდგომი პერიოდის ჩვენი ხელოვნებათმცოდნეებისა და ისტორიკოსთა ექსპედიციები და მათი შედეგები. ქართული ხუროთმოძღვრების ამ ძეგლის შესახებ არაერთი გამოკვლევა დაიბეჭდა. ისინი არც კი ეჭვობდნენ ჰუჯაბის მონასტრის საღაო მდებარეობაზე. აქ დღესაც დაუზუსტებელია საზღვარი.

ახლა ვნახოთ, რა ხდებოდა თვით სომხეთში. ძველ სომხურ წერილობით წყაროებში ჰუჯაბი მოხსენიებული არ არის. XX საუკუნის შუა წლებშიც სომხეთის სამეცნიერო თუ კარტოგრაფიულ მასალებშიც ჰუჯაბის შესახებ თითქმის არაფერია. ამის დასტურია 1952 წელს ერევანში, სომხურ ენაზე გამოცემული ო. ეგიზარიანის „ალავერდის რაიონის კულტურის ძეგლები“, რომელშიც ჰუჯაბის მონასტერი საერთოდ არ არის მოხსენიებული. ასევე, 1961 წელს სომხეთის ეროვნულ ატლასში მოთავსებული კულტურის ძეგლთა რუკა, რომელზეც ჰუჯაბი დატანილი არ არის. არც სხვა რუკებზეა იგი დატანილი. მაშ, როდის გაჩნდა სურვილი ჰუჯაბის ხელახალი დაპატრონებისა? ზემოთ აღვნიშნეთ, თუ რა წინააღმდეგობა გაუწია სოფელ ახკერფის მცხოვრებლებმა, რათა მათი სოფელი სომხეთისათვის არ შეერთებინათ. 60-ან წლებში კი როცა სოფლის ახალგაზრდობა მასიურად ეწაფებიან ცოდნას სომხეთის უმაღლეს სასწავლებლებში, მათი თანადგომით იწყება ჰუჯაბის ხელახალი დაზვერვა და ძალების მოსინჯვა. ცხადია, ეს მათ არ გასჭირვებიათ, რამდენადაც მონასტერი სრულიად უპატრონოდ იყო მიტოვებული

და საქართველოს მისთვის არ ეცალა. ეს ზომ მართლაც „უძრავობის“ პერიოდი იყო. ადგილობრივი ახალგაზრდები იქ ჩასულ ქართველ მეცნიერებს უკვე ეჭვის თვალით უყურებენ, ხოლო მოგვიანებით წინააღმდეგობას უწევდნენ.

1986 წელს ერევანში დაიბეჭდა გარნიკ შახკიანის წიგნი – „ლორე – ისტორიის ქვის ფურცლები“, რომელშიც ორაზროვნად არის აღნიშნული, რომ ჰუჯაბის (მისებურად ხუჭაპი) მონასტერი მდებარეობს თუმანიანის რაიონის ჩრდილო-დასავლეთის მოსაზღვრე ნაწილში. განსხვავებულად მოიქცა შმაგონ აზატიანი, რომელმაც 1987 წელს გამოსცა „IV-XIV სს. პორტალები სომხეთის მონუმენტურ არქიტექტურაში“, სადაც ჰუჯაბი განხილული არ არის.

ტაძრის გუმბათის შიგა მხარე

როგორც დავინახეთ, ჰუჯაბის პრობლემა საუკუნეზე მეტია არსებობს, მაგრამ განსაკუთრებით მწვავედ გამოვლინდა და წა-

მოიჭრა XX საუკუნის 80-ან წლების ბოლოს, როცა მეზობელ სომხეთიდან მოზიდეს ჰუჯაბის სარესტავრაციო ქვები, გახსნეს ქვების დასამუშავებელი სახელოსნო და საქართველოს ტერიტორიაზე დაიწყო გზის მშენებლობა. ქართველი მეცნიერები და ინტელიგენცია ამის შესახებ პრესაში ბეჭდავდა პუბლიკაციებს, რომელშიც ქართველ ერს აცნობდა ჰუჯაბის ტრაგიკულ მოვლენებს. ეს ის პერიოდია, როცა ეროვნული მოძრაობა აღმავლობას დაადგა. ამ ამბებთან დაკავშირებით მთელი ქართველი ერი აღსდგა, დიდი გონიერება და ენთუზიაზმი გამოამჟღავნა ჩვენმა ახალგაზრდობამ, რომლებმაც მთელი სიგრძე-სიგანით გაიცნობიერეს მოსალოდნელი საშიშროება ჰუჯაბის მონასტრის საბოლოო დაკარგვისა და წინ აღუდგნენ უკანონო მოქმედებას. სწორედ მათი ძალისხმევით შეჩერდა სარესტავრაციო სამუშაოების დაწყება და შეწყდა გზის მშენებლობა. ამ ახალგაზრდებს შორის განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ პაატა გომელაური, გიორგი მელაძე, ფიქრია ჩიხრაძე, თეა ბერძენიშვილი, გიორგი გოდერძიშვილი, გიგი კორინთელი, ლადო სანიკიძე, ნიკო წულაძე და სხვები, რომლებიც მთელი შეგნებით და ძალისხმევით იღვწოდნენ, რათა ქართული კულტურის ძეგლები გადაერჩინათ.

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსთან დაკავშირებით, 1988 წლის 19 ნოემბერს საქართველოს მინისტრთა საბჭომ შექმნა საუწყებათაშორისო კომისია, რომელმაც ნაყოფიერი მუშაობა ჩაატარა; კერძოდ, შეისწავლა და დასკვნას საფუძველად დაუდო მრავალი მასალა არსებული დოკუმენტებიდან. დასკვნაში აღნიშნულია, რომ ჰუჯაბი და მისი მიდამოები ყოველთვის საქართველოს ფარგლებში იმყოფებოდა და სომხეთის მიერ 1929 წლის 2 სექტემბრის ამიერკავკასიის ცაკ-ის დადგენილებაზე ხელის ჩაჭიდება, რბილად რომ ვთქვათ არასწორია, რამდენადაც იგი წარმოადგენს უკანონო, კონსტიტუციური კანონმდებლობის საწინააღმდეგო საფუძველს. ის არ წარმოადგენს ფაქტიურ მდგომარეობას და ეწინააღმდეგება 1924 წლის საბჭოთა კავშირისა და

საქართველოს კონსტიტუციების შესაბამის მუხლებს. მით უმეტეს, საზღვრის შეცვლის საკითხი წარმოადგენდა რესპუბლიკის ხალხის სუვერენულ უფლებას. უფრო მეტიც, არათუ ხალხის ნების გამოხატულება, არამედ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ყოველგვარი დარღვევით იქნა სხდომა ჩატარებული. ამდენად, არც ისტორიული, არც გეოგრაფიული, არც კანონიერი და არც მორალური უფლება არ აქვთ სომხეთის მხარემ პრეტენზია განაცხადოს ჰუჯაბზე.

1986 წლის 28 ოქტომბერს, ნახევარი საუკუნის შემდეგ, ჰუჯაბის მონასტრიდან გამოძევებულმა სოფელ ახკერაში შეფარებულმა მონოზენებმა წერილობით მიმართეს სომხეთის სტეპანავანის რაილმასკომს თხოვნით, რათა მათთვის ნება დაერთო ჰუჯაბის მონასტერში დაბრუნებაზე. პასუხი შემდეგი იყო:

„საქართველოს სსრ, მარნეულის რაიონ, სოფელი ახკერაჰი, ამხანაგებს ძიუბინას და ნაუშოვს.

გაყენებთ რა თქვენ საქმის კურსში იმასთან დაკავშირებით, რომ თქვენს მიერ ნახსენები ჰუჯაბის მონასტერი არ მდებარეობს სტეფანავანის რაიონის ფარგლებში და ამიტომ მორწმუნეთა ჯგუფის თხოვნას მათი ჰუჯაბის მონასტერში დაშვებაზე, ჩვენ არა გვაქვს მისი განხილვის უფლება.

სტეფანავანის რაილმასკომის თავმჯდომარე

რ. მირზოიანი

14.XI.1986, №516“

(თარგმანი სომხურიდან)

მოგვიანებით, 1988 წლის დასაწყისში, ჰუჯაბის დიდი გულშემატკივარი, მიხეილ ვარაზაშვილი, შეკითხვას აგზავნის ჰუჯაბის მდებარეობის შესახებ საბჭოთა კავშირის გეოდეზიისა და კარტოგრაფიის მთავარ სამმართველოში. 12 თებერვლით დათარიღებულ პასუხში აღნიშნულია:

„პატივცემულ ამხანაგ ვარაზაშვილს!

გეოდეზიისა და კარტოგრაფიის მთავარ სამმართველოში არ არის ცნობა ჰუჯაბის მონასტრის ადგილმდებარეობაზე. თანამედროვე პერიოდის გამოცემულ რუკებზე, მათ შორის მსხვილმასშტაბიანზე, წარწერა „ჰუჯაბი“ არ არსებობს.

მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, თქვენთვის საინტერესო საკითხზე, მიმართოთ ადგილობრივ საბჭოთა ორგანოებს.

სსრკ გეოდეზიისა და კარტოგრაფიის მთავარი
სამმართველოს კარტოგრაფიული სამსახურის
უფროსის მოადგილე ა.პ.ცეპკოვი

12.02.1988 წ., №2-7-B“

(თარგმანი რუსულიდან)

1988 წლიდან სომხეთის სსრ ძეგლთა დაცვის ორგანოებმა დაიწყეს მზადება ჰუჯაბის რესტავრაციისათვის, მოზიდეს ქვები, ქვის სახერხი და სხვ. რამაც გარკვეული რეაქცია გამოიწვია ქართველ საზოგადოებრიობაში. ამ პერიოდში რესპუბლიკის პრესაში არაერთი კრიტიკული პუბლიკაცია გამოქვეყნდა ჰუჯაბის არქიტექტურული კომპლექსის ტერიტორიული კუთვნილების ფაქტის დამაზინჯებისა და მისი რესტავრაცია-კონსერვაციის სამუშაოთა თაობაზე. აღნიშნული ვითარების შესასწავლად და სათანადო რეკომენდაციების დასამუშავებლად, 1988 წლის 19 ნოემბერს რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭომ კომპეტენტური ორგანოების წარმომადგენელთა მონაწილეობით შექმნა კომისია.

ერთი პერიოდი საქართველოს მინისტრთა საბჭოსთან არსებულმა ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარმა სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველომ წინადადებით მიმართა სომხეთის ძეგლთა დაცვის უწყებას ძეგლის ერთობლივად შეკეთების თაობაზე. სომხეთის ძეგლთა დაცვის უწყების სამეცნიერო საბჭომ არ მიიღო აღნიშნული წინადადება

იმ მოტივით, რომ ძეგლი სომხურია და საქართველოს მასზე არავითარი უფლება არა აქვსო.

რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა 1988 წელს დაუკავშირდა სომხეთის, აგრეთვე, მაშინდელ ხელმძღვანელობას, დაიგეგმა საქართველოდან დელეგაციის გამგზავრება (?!), მაგრამ ჩვენთვის გაურკვეველი მიზეზების გამო იმ ხანად შეხვედრა გადაიდო. სამაგიეროდ, 1989 წლის 23 მარტს ჰუჯაბში გაიმართა საქართველოსა და სომხეთის დელეგაციის შეხვედრა ძეგლის სარესტავრაციო სამუშაოებთან დაკავშირებით. შეხვედრაზე იყვნენ სომხეთისა და საქართველოს ძეგლთა დაცვის სამმართველოების უფროსები, მათი თანამშრომლები, ისტორიკოსები, ხელოვნებათმცოდნეები, გეოგრაფები და ამ საკითხით დაინტერესებული სხვა პირები. სომხეთის მხარემ თავიდანვე წარმოგვიდგინა მოსაზრება ერთ ფურცელზე — „მოკლე ისტორიული და ეთნოსარწმუნოებრივი ცნობა“. აქ საუბარია იმაზე, რომ ხუჭაპი სომხური სიტყვაა, რაც პანიკას ნიშნავს, ძეგლი სომხურია და სომხეთის ტერიტორიაზეა. ამასთან მითითებულია, რომ აქ ძველადაც სომხური მოსახლეობა იყო, რაზედაც მიუთითებს საფლავის ეპიტაფია. საბოლოოდ აღნიშნულია დასკვნის სახით, რომ „ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული წერილებს ჰუჯაბზე როგორც ქართულ ძეგლზე, ძალით მიერთებული სომხეთის სსრ ფარგლებში, ფაქტობრივად არ აქვს რამდენადმე რეალური საფუძველი“. სხვათა შორის სომხეთის დელეგაციაში იყო პარუირ მურადიანი. ეს ის პარუირ მურადიანია, რომელიც საქართველოში დაიბადა. აქ მიიღო განათლება და როცა სომხეთში გადავიდა საცხოვრებლად იქიდან საქართველოზე პასკვილების წერა დაიწყო.

ძნელია ამ ალოგიკურ დოკუმენტზე მსჯელობა (იხ. დანართში), მაგრამ მოკლედვე ხომ უნდა გასცე პასუხი. სიტყვა „პანიკა“ არ შეიძლებოდა ტოპონიმად ქცეულიყო; თვით ხუჭაპი არც ერთ წყაროში არ დასტურდება. არქიტექტურის თვალსაზრისით ჰუჯაბის მონასტერში არც სომხური დეტალია, რაც გა-

მორიცხავს ძეგლის სომხურობას. ის, რომ სომხური ეპიტაფიაა, ეს ჩვეულებრივი მოვლენად იყო XIX-XX საუკუნეებში, როცა სომხეთიდან თითო-ოროლა საფლავის წარწერიანი ქვები მოჰქონდათ საქართველოს ეკლესიებსა და სასაფლაოებზე. ამის შესახებ ზემოთ მოხსენიებული „მოსკოვსკიე ვედომოსტში“ 1896 წლის 6 იანვრს აღნიშნულია: „ერთ ძეგლის ძველ და მივიწყებულ სასაფლაოზე ერთ ქართველების ეკლესიასთან, კუჩენაზის მინის ქარხნის ახლოს (დღევანდელი დმანისის მუნიციპ-ის სამხრეთ ნაწილში – კ.ხ.) ბოლო ხანებში გაჩნდა სულ ახალი ფიქალები, ახალი სომხურის წარწერებითურთ...“ ზეპირი გადმოცემით კი ჰუჯაბზეც მომისმენია მსგავსი გამოთქმები.

დავუბრუნდეთ ჰუჯაბში დელეგაციების შეხვედრის პერიპეტეიებს. მოლაპარაკების დროს წამოყენებულ იქნა რიგი პრობლემები, იყო აზრთა სხვადასხვაობა, მტკიცებულებებიც, მაგრამ საბოლოო შეთანხმება ამ დელეგაციის შემადგენლობაზე სულაც არ იყო დამოკიდებული. ერთი ვარიანტით, ერთობლივად უნდა მომხდარიყო ძეგლის რესტავრაცია, რაზედაც ქართული დელეგაციის უმეტესობა წინააღმდეგი წავიდა; მეორე ვარიანტით, სომხეთის მხარე ძეგლის რესტავრაციას ჯერ არ დაიწყებდა, მხოლოდ გააგრძელებდა გზის მშენებლობას და დაიწყებდა ქვების ხერხვას, რის კატეგორიული წინააღმდეგი წავედი პირადად, რაზედაც ქართველმა ახალგაზრდობამ აქტიურად დამიჭირა მხარი. საბოლოოდ, დიდი ძალისხმევით ძეგლზე სარესტავრაციო სამუშაოების დაწყება და გზის მშენებლობა შეჩერდა, რამდენადაც შემდეგი შეხვედრა დაინიშნა თბილისში.

იმავე წლის მარტის ბოლოს სომეხ რესტავრატორთა ჯგუფი თბილისში ჩამოვიდა. მათ ჩამოიტანეს ჰუჯაბის რესტავრაციის პროექტი და ერთობლივი მუშაობის ხელშეკრულება. ამასთან, შემოგუთავაზეს პარიტეტულად საქართველოში მდებარე სომხური არქიტექტურის ძეგლების რესტავრაციის იდეაც.

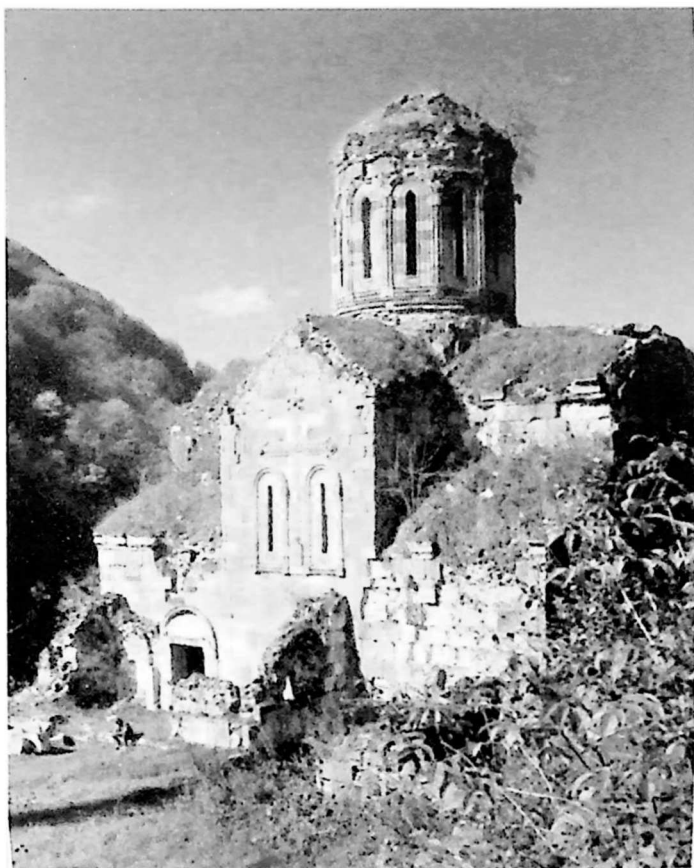
ამ წინადადებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება გამოთქმეს სრულიად საქართველოს კათალიკოს პატრიარქმა ილია მეორემ და ქართველ სტუდენტთა წარმომადგენლებმა.

ბოლო პერიოდში ასე გამოიყურება ჰუჯაბის მთავარი ტაძარი

ჰუჯაბის პრობლემა არა ერთ მიტინგსა და შეკრებაზე დაისვა. 1989 წლის 31 მარტს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჰუჯაბის მონასტრის თაობაზე გაიმართა შეკრება, რომლის მონაწილეებმა მიმართვა გაუგზავნეს საქართველოს უმაღლესი საბჭოს, მინისტრთა საბჭოს და ცენტრალურ კომიტეტს (იხ. ქვემოთ); საბოლოოდ მიმართვაში 11 პუნქტისაგან ჩამოთვლილი მოთხოვნებია წამოყენებული. შეკრების მონაწილეთა სახელით მიმართვას ხელს აწერს გიორგი მელაძე, პაატა გომელაური, გიგი კორინთელი.

ამავე პერიოდში რესპუბლიკის ხელმძღვანელობას ამ საკითხთან დაკავშირებით მიმართეს აგრეთვე სახალხო ფრონტის მუშა ჯგუფის სახელით ზვიად გამსახურდიამ, ნოდარ ნათაძემ, ალექსანდრე ჯავახიშვილმა, საქართველოს სახალხო ფრონტის რწმუნებულთა დროებითი საბჭოს სახელით ბადრი გორგილაძემ, საქართველოს სახალხო ფრონტის საორგანიზაციო კომისიის სახელთ დ. ჯუღელმა, გ. გაგაშელმა (იხ. ქვემოთ), სადაც წამოყენებულია სამი პუნქტისაგან შემდგარი კატეგორიული მოთხოვნები.

ჰუჯაბის მთაერი ტაძრის სამხრეთი ფასადი

სულ რამდენიმე დღეში საქართველოს დიდი უბედურება დაატყდა თავს 9 აპრილისა და აჭარაში ბუნების სტიქიური მოვლენების გამო. ცხადია, ჰუჯაბისადმი ყურადღება შენეულა. მაგრამ ჩვენმა ახალგაზრდობამ იმ პერიოდში ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ დაწყებულიყო ნასოფლარ ჰუჯაბის აღდგენა, რათა შემდეგ ძეგლისთვისაც მიეხედათ. საქველმოქმედო ასოციაცია „აღორძინებას“ კი ამ საქმის ნორმალური წარმართვისათვის დასჭირდა საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი მიემართა ღია წერილით („ახალგაზრდა ივერიელი“, 25 აგვისტო და 6 ოქტომბერი 1990 წ.), სადაც აღნიშნულია: „გთხოვთ, მარნეულის რაიონის სოფ. ახკერაში დაუყოვნებლივ გაიხსნას მილიციის პუნქტი, ვინაიდან: 1. დღესდღეობით ჩვენმა მეზობელმა ხალხმა ურთიერთობის გარკვევა საქართველოს ტერიტორიაზე დაიწყო იარაღის საშუალებით, რასაც მოჰყვა მსხვერპლი და რამაც ხელი შეუწყო საქართველოში მდგომარეობის დესტაბილიზაციას; 2. მარნეულის რაიონის სოფრულ ახკერაში მიდამოებში, საქართველო-სომხეთის საზღვარზე გამავალ სატრანსპორტო მაგისტრალზე მანქანების მოძრაობის შედეგად საქართველოდან შემოწმების გარეშე შემოდის და გადის ნედლეული; 3. ახკერაში ქართული სოფლის მშენებლობისათვის აუცილებელია კეთილმოხურნე ატმოსფერო“. განმეორებით მიმართვაში (6.X.1990) გაკეთებულია შენიშვნა: „P.S. ასოციაცია „აღორძინება“, იძულებულია ხელახლა გამოაქვეყნოს მიმართვა, ვინაიდან ჯერ კიდევ 25 აგვისტოს გამოქვეყნებულ ანალოგიურ მიმართვას შედეგი არ მოჰყოლია“. ფაქტია, რომ ჩვენ ტერიტორიაზე ასეთი მიმართვის უკიდურესი ფორმა დაგვჭირდა. ძმობა, მეგობრობა, მეზობლობა ამ სახით არ ირჩევა. რატომ უნდა დაგვჭირდეს ჩვენსავე ტერიტორიაზე ნასოფლარის აღდგენის დროს გაძლიერებული დაცვა?

1989 წლის 21 თებერვალს რადიო პროგრამა „სიტყაბუკეში“ გამოსვლისას მწერალი ლევან სანიკიძე აღნიშნავდა: „აი, ეს

არის ჩემი საფიქრალი, საზრუნავი, ჩვეულებრივი რიგითი ქართველი კაცისა..." (გამოსვლის მთლიანი ტექსტი იხ. ქვემოთ).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, XVIII საუკუნეში ჰუჯაბის მონასტერი დაცარიელებული იყო, XX საუკუნის დასაწყისში მონასტრის მიდამოები კვლავ ახშიანდა, მაგრამ სულ სამი ათეული წლის შემდეგ დარბეული მონასტერი კვლავ დაადუმეს...

და აი, XX საუკუნის მიწურულს კვლავ ჩაისახა იმედი — გადაწყდა ჰუჯაბის სანახებში ქართული სულის ჩასახვა... სახალხო ფრონტთან შექმნილი საქველმოქმედო ასოციაცია „აღორძინებამ“ მიზნად დაისახა — საქართველოს მიტოვებული, დაცარიელებული სოფლების აღდგენა-განახლება, ახალგაზრდული დაბა-სოფლების აშენება, სოფლად ახალი კულტურული ცენტრების დაარსება და სხვა. საქველმოქმედო ასოციაცია „აღორძინებამ“ თავისი საქმიანობა სწორედ მარნეულის რაიონის სოფელ ახკერაბის მიმდებარე ტერიტორიაზე დაბა-სოფლის აშენებით დაიწყო. ნასოფლარ ჰუჯაბში აშენდება დასახლება 9 აპრილის დაღუპულთა სახელის უკვდავსაყოფად, სამშობლოს თავდადებულთა ცოცხალი მემორიალი.

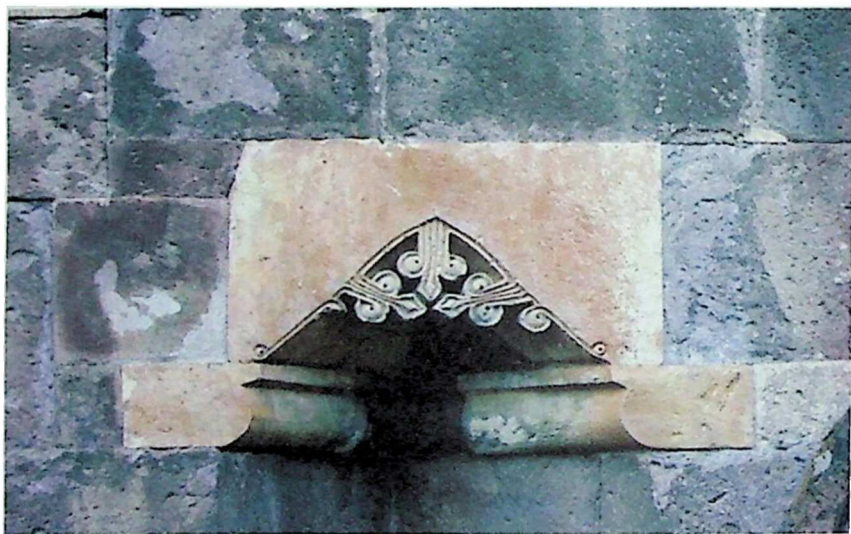
ყველაზე საგულისხმო ის არის, რომ ახალ სოფელში იცხოვრებენ თბილისიდან გადასული ახალგაზრდა ოჯახები და სტიქიისაგან დაზარალებული მთიანი აჭარიდან ჩასახლებულნი. თბილისიდან წასვლის და იქ ცხოვრების სურვილი გამოთქვეს გიგი კორინთელმა, ირაკლი კაკაბაძემ, დათო ტურაშვილმა, ბადრი მაჭავარიანმა, ბიძინა გიორგობიანმა, რამაზ ბახტაძემ, დათო ხომასურიძემ და სხვებმა. თავდაპირველად 33 ოჯახი იცხოვრებდა, ხოლო შემდეგ ასკომლიანი სოფელი იქნებოდა.

შედგა სოფელ ჰუჯაბის განაშენიანების გენერალური გეგმა და საცხოვრებელი სახლების მაკეტი. დაიწყო XXI საუკუნის ქართული სოფლის მშენებლობა. სამწუხაროდ, დიდი ენთუზიაზმით დაწყებული საშვილიშვილო საქმე ჯერ შენელდა, შემდეგ კი შეწყდა. 1991 წლის ბოლოს ეროვნული მთავრობის დამხობამ

და საქართველოდან მათმა განდევნამ ქვეყანაში ქაოსმა დაისად-გურა. ჰუჯაბისათვის არავის ეცალა... ასე ჩაიშალა ეს პატრიო-ტული წამოწყება, რამაც ქართველი ერი კიდევ ერთხელ დააზა-რალა.

რა მდგომარეობაა ამჟამად? კიდევ უფრო უარესი, ვიდრე საბჭოთა წლებში იყო. ჰუჯაბის მონასტრის მიდამოებში სომხე-თის სასაზღვრო ნაწილია ჩაყენებული, მეცნიერები და ჟურნა-ლისტ-ოპერატორები ახლოს ვერ მიდიან, ჰუჯაბის მისადგომების ქართულ გზაზე კი არხეინად „დასეირნობენ“ მეზობელი სომხე-თის სამხედრო შენაერთები...

ჰუჯაბის მონასტერი ქართველთა საზრუნავი უნდა გახ-დეს...

სამკუთხა ნიშის ზედა ნაწილი. თამაზ დვალის ფოტო

ღმერთო, რა ამბები ხდება!

ერთ რუსულ გაზეთში (მოსკოვსკიე ვედომოსტი) ექვს იანვარ ამ წლისა დაბეჭდილია ერთი წერილი, რომელიც შეეხება სომხებს და მართლ-მადიდებელ ეკლესიის საქმეს ჩვენი მხარისა. ჩვენ იმდენად საყურადღებოდ მიგვაჩნია ეს საგანი, რომ მოგვეყვას პირდა-პირ თარგმანი იმ წერილისა თავით ბოლომდე.

„თქვენ თბილისელ კორესპონდენტს, როგორც მახსოვს, არა ერთხელ დაუმტკიცებია თქვენი გაზეთის საშუალებით, რომ თბილისში რუსის ყოფა ძნელია, თუ იგი ქება დიდებას საგალობელს არ უმღერის სომხის „ბაზარის“ ვაჭრობას, თუ იგი ხელს არ უწყობს მათ სიხარბის განზრახვებს, ან და სულ განშორებით არ არის გამდგარი ყოველი საქმისაგან. თუ კი რუსის მდგომარეობა ამ გვარია, მაშ შეიძლება წარმოვიდგინოთ ქართველები და თათრები როგორღა ყოფაში უნდა იყვნენ, საზოგადოდ როგორ ყოფაში უნდა იყოს ყოველი ადამიანი, ვისაც არ შეუძლია პირფერობა და ამავე დროს ვისაც არავითარი უფლება არ აქვს ზურგის მოსამაგრებლად. ამ ვაჭრებმა არამც თუ დაიპყრეს მთელი ქონებრივი ძალა, არამედ ლამის ძირი გაუთხარონ მთავარ საფუძველს მართლმადიდებლობისას უძველეს მართლ-მადიდებელ მხარეში.

ამ უკანასკნელ დროს ქართულ გაზეთ „ივერია“-ში იბეჭდებოდა „ვინმე მღვდლის“ წერილები, რომელთაც მიიქციეს ყველას ყურადღება. თვით კილო წერილების ნამეტანი გულ-წრფელია. წერილები კი არა უფრო გოდებაა იგი დიდად-მორწმუნე სულის, რომელიც გაუბრაზებია მომხდარ უკუღმართობა-ვერაგობას. ვერაგობას განსაცვიფრებელს, რომლის მსგავსი არსად

თქმულა, არსად არაფერი გაგონილა. ყველაფერია იქ, სიწმინდის
შებლავაც, ხალხისა და მისი რწმუნების ქირდაც, ღვთის გმო-
ბაც და თაღლითობაც, — ერთის სიტყვით, ყოველგვარი ბოროტ-
მოქმედება, უსასიზღრეს სარჩულზე დამყარებული, მოკლედ რომ
ვსთქვათ, საქმე შეეხება ახალ გვარ თაღლითობას — ძველის
ძველ საისტორიო ნაშთებზე წარწერების გამოცვლის, წარწერე-
ბის მოსპობის. იქ, სადაც ეს გამოცვლა საჭირო არ არის, ყო-
ველ-გვარ ბოროტ-მოქმედებას, მართლ-მადიდებელ ეკკლესია მო-
ნასტრების წასართმევად ჩადენილს... ვინმე მღვდელი გულის-
ხმობს მარტო ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრას, მაგრამ მას
იმნაირისავე საფუძვლით შეეძლო მთელ მართლ-მადიდებელ სა-
ქართველოზედაც ეთქვა იგივე

— მაგრამ ტყუილად შეჭმანხილი ამბები ზომ არ არის ეს?
„ვინმე მღვდელი“ გამოგონილი ადამიანი ზომ არ არის? ზღაპარი
ზომ არ არის მის მიერ მოთხრობილი ამბებით? — გაიოცებს
მკითხველი.

— არა, სრულებითაც გამოგონილი რამ არ არის, არც
ზღაპარია, ოდნავადაც გადამეტებული ამბავიც კი არ არის. არა,
აქ არც თვითნებური კერძო შემთხვევის განზოგადოებაა. მის მიერ
მოთხრობილი ყველაფერი ნამდვილი ჭეშმარიტებაა, რომლის
უეჭველობა გასჭვირს მისავე ნაწერ თვითნებულ სიტყვაში, გამო-
გონილი პირი როდი არის ეს საწყალი სოფლის მღვდელი, ძველ
იერემიასავით იერუსალიმის ნანგრევებზე თავის წინაპართა სიდი-
ადის მწარე ბედზე მგოდებელი. მისი ცრემლი და რუდუნება ჩვენ
ყველას მიმართ წარმოგზავნილია. ყველაფერი ეს ნამდვილი,
გულწრფელი მისი მწუხარების შედეგია.

დიახ, ყოველივე ეს სინამდვილეა, — სამწუხარო სინამდვი-
ლე, რომელიც შეეხება არამ თუ მარტო „ვინმე მღვდელის“ მიერ
დასახელებულ მიდამოს, არამედ ბევრ სხვა ალაგსაც სრულად
მთელ საქართველოს მხარისას. მარტო მტკვრის და ჭოროხის
სათევების გაყოლებით ყარსამდე და ერზერუმამდე მოყოლებული,

სადაც საქრისტიანო სიძველის ყველა ნაშთებზე განსვენებულის მეისტორიე დ. ბაქრაძის მოწმობით, ქართულს გარდა არასოდეს არავითარი სხვა წარწერა არ ყოფილა, — არამედ ჩვენი მართლ-მადიდებელ მხრის თვით შუაგულში თავისს საქმეს არიგებს. ტაძრებს ანგრევენ, სიწმინდეს იტაცებენ, წარწერებს სპობენ, ახალს სთხზავენ მათ მაგიერ, — თვით მკვდართა განსასვენებელ, სასაფლაოებიც კი ვერ აშორებიან ამ საერთო ხვედრს...

გნებაესთ დამამტკიცებელი საბუთები?

არავისათვის საიდუმლო აღარ არის, რომ თბილისის ზოგიერთი ეკკლესიები, რომელიც მართლ-მადიდებლების იყვნენ, ეხლა მართლ-მადიდებლებს აღარ აქვს...

არავისთვის საიდუმლო არ არის, რომ შესანიშნავი თელეთის მონასტერი, თბილისის რამდენიმე ვერსით დაშორებული, მართლ-მადიდებლების ხელში აღარ არის...

ყველამ იცის, რომ ვართაშენში წმ. ელისეს ტაძარი წართმეული და მითვისებულია (იხილე წარსული წლის „საექსარხოზის მოამბე“).

სამშვილდის სიონის ეკკლესია უკვე მოთვალ-თვალეულია წასართმევად; თითქმის მიმქრალი მეთაე საუკუნის მისი წარწერა სომხური წარწერით არის შეცვლილი.

იქვე პატარა ქართველების ეკკლესია, მერვე საუკუნეზე არა უგვიანეს აშენებულების შესანახ ადგილად არის გადაქცეული...

ბოლნისის სიონი, ხრამს გაღმით, თუ არა ეცდები, მეფის ფარსმან მეოთხის მიერ არის აშენებული მეოთხე საუკუნეში — მართლ-მადიდებელთა სიწმინდე, სადაც მეჩვიდმეტე საუკუნის გასვლამდე საეპისკოპოსო კათედრა იყო, ვახტანგ გორგასლანის მიერ დაწესებული — სადავოდ გამხდარა და ღლეს თუ ხვალ ლამის სხვის ხელში ჩავარდეს.

წართმეულია ნუხას ახლოს გიშის ტაძარი, სადაც გიშელები მღვდელ-მთავრობენ.

ამასვე უპირებდენ ქურმუხის ტაძარს, წმ. გიორგისას, მაგრამ ხალხმა ძალით გამოდევნა ტაძრიდან მტაცებლები.

ჩილდირის ტბასთან დაქცეულია ერთი ქართული ეკლესია და ქვები კარდაკარ არის დატაცებული.

შესანიშნავი სიღნახის ციხე თითქმის სულ დანგრეულია და ქვები დაპარულია. იქვე ქართული წარწერები უძველეს სასაფლაოზე წაშლილია და სომხურით არის შეცვლილი.

ლორეს ციხეში მთლად მოისპო ქართული წარწერები...

გაქრა ჰუჯაბის ეკლესიის წარწერა ბორჩალოს მაზრაში (ხაზგასმა ჩვენია — კ.ხ.).

ერთ ძველის ძველ და მივიწყებულ სასაფლაოზე ერთ ქართველების ეკლესიასთან, კუჩენბახის მინის ქარხანას ახლოს, ბოლო ხანებში გაჩნდა სულ ახლად ახალი ფიქალები, ახალის სომხურის წარწერებითურთ...

ქოლაგირის ციხეშიდან ესევე ხდება.

და სხვა, და სხვა!

რომ ცოტა მექექა ძველი გაზეთები ან მით უმეტეს, რომ მომეწადინებია დაწერილებით ალაგობრივი ცნობების შეტყობა, მაშინ ამ ახლად გაჩენილ ბარბაროსების მოღვაწეობის ნუსხა დაუსრულებელი შეიქმნებოდა.

დაქცევა, ისე დაქცევა, და სულ ახალი დაქცევა, და ბოლო არ უჩანს ამ დაქცევას ჩვენი მხარისას...

მერე სად არის მმართველობა, სად არის გამოქვეყნება, სად არის დაცვა იმისა, რაც ღირსია დაცვის?

მმართველობა სომხების ხელშია, გამოქვეყნებაც მათ საჯირითოდ გამხდარა, მერე დაცვა... იგი მხოლოდ სომხების მიზანგანზრახვისათვის სუფებს... რასაც მე ვიწერები, ეს ყველამ უკვე იცის, ყველას ზიზღს ჰგვრის, მაგრამ დაბეჭდვით კი მხოლოდ ნაგლეჯ-ნაგლეჯებად თუ შეიძლებოდა ამის გამომჟღავნება და ისიც ერთადერთ ქართულ გაზეთში... აქაური სომხური გაზეთები,

რუსულ ენაზე გამომაგალი ამგვარ საქმეებს გვერდს უქცევენ, ერთად ერთი რუსული გაზეთი „კავკაზი“ კი ვერ ჰბედავს ამის შესახებ, რადგანაც გრძნობს რისხვას საცენზურო კომიტეტისას. სტატიები ამ გვარ საქმეების შესახებ ყველა გრძელდება ძალიან თამამად, რადგანაც სხვადა სხვა ეროვნების შორის სიძულეარის აღმძვრელად არიან მიჩნეულნი. ამავე დროს კი სიყალბე უფრო და უფრო წარმატებაში შედის და ალბად მომავლისათვის ეროვნებათა დამაკავშირებლად მიუჩნევიან იგი.

ნუ თუ ეს ყველაფერი დაუსჯელად გაგრძელდება? ნუ თუ მართლ-მადიდებელ მღვდლებს მართლ-მადიდებელ მხარეში არ დააცდიან მართლ-მადიდებლობას?“

ამით თავდება ეს წერილი, რომელსაც ბოლოზე ხელს აწერს „ქართველი“. მაგრამ ეს გულის წყრომა და რუდუნება დამწერის ვინაობას კი არ მოეწერება, რასაკვირველია, არამედ იმ სამწუხარო მოვლენებს, რომლის მოწამე, როგორც სჩანს, იგი გამხდარა. არამედ თუ ქართველი, არამედ ყოველი ადამიანი აღელვდება ალბათ ამგვარი ამბის გაგონებაზე. ჩვენ მხოლოდ ისლა გერჩება, რომ მოვუცადოთ კიდევ დაწერილებით ყველა ზემოხსენებული ბოროტმოქმედების გამოაშკარაებას! სწორედ სამართლიანია ზემოხსენებული წერილის დამწერის გოდება და წუხილი. მით უფრო სამძიმო არის ეს წუხილი და სარწმუნოების შემბლაღველი გარემოები, რომ ამას შეეყურებთ და ვისმენტ ამ მეცხრამეტე საუკუნეში.

მწყემსი

1896 წლის 29 თებერვალი, №4, გვ. 1-3

მონაზონთა წინამძღოლის თხოვნა სახელმწიფოს უმაღლესი
ორგანოს ხელმძღვანელისადმი

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КПСС, ПРЕДСЕДАТЕЛЮ
ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ТОВАРИЩУ ГОРБАЧЕВУ М.С.

от Игуменьи Худжабского (АХКЕРПСКОГО)
Иверского женского монастыря Павлы
Адрес: Грузинская ССР, 383130
Марнеульский район, село Ахкерпи

ПРОШЕНИЕ

Дорогой михаил Сергеевич!

Крайне тяжелое состояние, в котором оказался Худжабский (Ахкерпский) Иверский женский монастырь, принуждает обратиться к Вам с просьбой о покровительстве и об оказании помощи. Надежду на внимание вселяет коренное изменение к лучшему отношения Советской Власти к нуждам верующих и к служителям Православной Церкви.

Худжабский монастырь расположен в Марнеульском районе Груз. ССР в непосредственной близости от границы с Армянской ССР. Когда я вступила в этот монастырь там числилось примерно до 30 монахинь (см. прил. 1). Просуществовал он до 1935 года. В этом году, по непонятному нам праву, председатель примыкающего к границам Грузинской ССР Степанованского райсполкома Армянской ССР Бербиян учинил дикий и полный разгром монастыря, выгнав оттуда всех нас, причем разрешив взять с собой лишь то, в чем мы были одеты. Все что там при этом произошло конечноже я помню во всех подробностях и мелочах. Например я помню о том, что при погроме в

монастыре имелись 50 пчелиных ульев, 8 голов лошадей, 8 коров немецкой породы, и многое другое. Был также заготовленный для ремонта монастырских построек пиленный лесоматериал в большом количестве и все расхищено погромщиком. Также расхищена церковная утварь, а в том числе иконы, церковные книги, серебряные чаши, кресты, золотые предметы и т.п.

Особо следует отметить похищение монастырской Иверской Иконы Божьей Матери с Младенцем. Икона привезена специально для Худжабского Монастыря из Иерусалима. Выполнена она в позолоте на полотне размерами примерно 1,5 X 1,2 м. Теперь Икона эта находится в церкви село Кирово Степанаванского района. Имеет отличительный знак: пулевое повреждение у правого плеча Богоматери, учиненное при вышеупомянутом погроме Монастыря.

После погрома мы приютились в маленьком помещении в селе Ахкерпи в непосредственной близости от Монастыря.

В заключение следует отметить, что Монастырь Худжаби находится на территории Грузинской ССР и потому действия должностного лица Армянской ССР мы считаем совершенно незаконными. Тем более не понятны действия и притязания некоторых армян, которые не допускают нас в монастырь тогда как Степанаванский райсполком Армянской ССР письменно отрицает нахождение комплекса на территории Армении (см. прил. 2).

Нахождение Иверского Худжабского Монастыря на территории Грузинской ССР и в прошлом подтверждается прилагаемым бланком квитанции на получение монастырем пожертвования. На нем внизу показан адрес Монастыря. Заметим, что в царское время теперешний Марнеульский район называли Борчалинским уездом (см. прил. 3).

Таким образом просьба наша сводится к следующему:

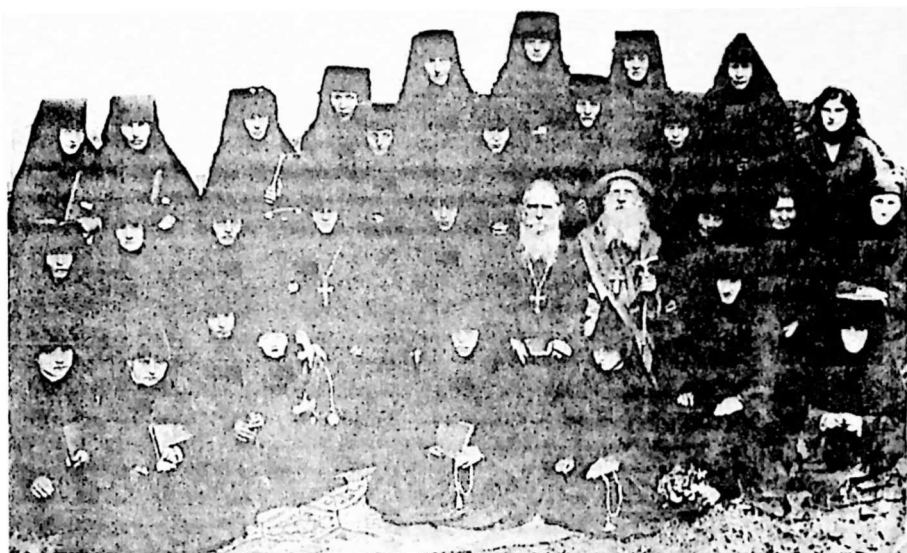
1.Помогите, пожалуйста, вернуться в ранее занимаемую нами церковь Худжабского Иверского Монастыря.

2.Окажите содействие в возвращении святыни Худжабского Монастыря вышеупомянутой Иконы Божьей Матери.

Да хранит Вас Господь и пусть Он Вам поможет во всех Ваших начинаниях.

Приложение по тексту на 3-х листах.

Игуменья Павла

პირველ რიგში — მარცხნიდან მარჯვნივ: მორჩილი ნატალია, მორჩილი ღარია, მონაზონი მარია, მორჩილი ეკატერინა, მონაზონი სიდონია, მორჩილი მიურა, მონაზონი ინოკენტია, მონაზონი ქსენია; მეორე რიგში: მონაზონი პავლა, მონაზონი ეფიმია, ღვთისმოსავი მონაზონი დიონისია, სქიმა ილუმენია მარია, სქიმა მონაზონი ეფიმია, არხიმანდრიტი იესეი, იოერომონაზონი ფირაპონტი, მონაზონი თეკლა, მორჩილი პარასკევა, მორჩილი პარასკევა; მესამე რიგში: სქიმა მონაზონი ვიქტორინა, მონაზონი ანასტასია, მონაზონი პელაგია, მონაზონი პარასკევა, მორჩილი ოლგა; მეოთხე რიგში: მონაზონი ტატიანა, მონაზონი მიტიტინა, მონაზონი მონეფა, მონაზონი ზერუეუმა, მონაზონი ღომნა, მონაზონი ვერა, მონაზონი მარია, მონაზონი ელენა.

**ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
СТЕПАНАВАНСКОГО РАЙОННОГО
СОВЕТА НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ**

14.11.1986 г.

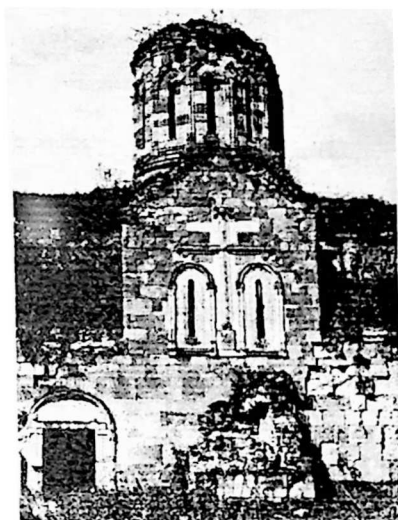
№516

Груз. ССР, Марнеульский район, село Ахкерпи,
товарищам Дзюбиной и Наумовой

Ставим Вас в известность о том, что упоминаемый Вами Худжабский Монастырь не находится в пределах Степанаванского района и поэтому просьбу группы верующих о допуске их в Худжабский Монастырь мы не имеем права рассматривать.

Председатель исполкома
Степанаванского района
Р. Мирзоян

(перевод Армянского)

приложение 3

На рублей

К В И Т А Н Ц И Я

Иверскаго Худжабскаго Монастыря и Св. Серафимовскаго Скита выдана Боголюбивымъ Благотворителямъ.

Спешимъ уведомить Васъ иъ томъ, что отъ Вашего боголюбия получено нами Ваше драгоценное пожертвование

за что приносимъ Вамъ нашу сердечную, искреннюю благодарность и надеемся, грешныя, что и в будущемъ не лишимся Вашего милостиваго благоволения къ нашимъ Св. обителямъ.

При семъ сообщаемъ Вамъ, Что согласно Вашего желанія по уставу нашей Иверской пустыни, имена вписаны нами въ церковные Синодики пустыни Иверской и Св. Серафимовскаго скита для поминовеия на проскомидии,

Божественной литургии, на ектении предъ Престоломъ, на литии и на Псалтири.

Указанныя Вами имена обозначены на обороте сей квитанции и будутъ поминаться по чину нашей обители, въ чемъ подписью и приложениемъ печати заведующей Иверской пустыней и скитомъ Св. Серафима удостоверяется.

Чинъ поминовений въ нашей Иверской Пустыне:

1) На вечное поминовение ежедневно на всехъ богослуженияхъ – 25 рублей за одно имя.

На проскомидии и на Псалтири – 10 руб. за одно имяю

2) Годовое ежедневное поминовение на проскомидии и на Псалтири – 2 руб. за одно имя.

На всехъ богослуженияхъ ежедневно – 3 руб. за одно имя.

Сорокоусть – 12 рублей.

Адресъ: Почт. отд. Джелаль-Оглы, Тифлисск. губ., Борчалинского уезда, Иверский женский Монастырь, Игуменъ Иннокентий.

რამდენიმე დასკვნა ჰუჯაბის მონასტერზე

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პირველ
მოადგილეს ამხ. ზ. ჩხეიძეს

გიგზავნით მინისტრთა საბჭოს მიერ ჰუჯაბის სამონასტრო
კომპლექსის საზღვრების დამდგენ კომისიის მოკლე წინასწარ
ანგარიშს. ამასთანავე გაცნობებთ, რომ დამატებითი ზუსტი მასა-
ლების მოსაპოვებლად აღძრულია შეამდგომლობა სომხეთის
ცენტრალური არქივის ხელმძღვანელობის წინაშე. წინასწარ ან-
გარიშში აღნიშნული დანართები, რომელიც კომისიას გააჩნია,
წარმოდგენილი იქნება საბოლოო დასკვნებთან ერთად.

ღრმა პატივისცემით,
ვახუშტი ბაგრატიონის სახელობის
გეოგრაფიის ინსტიტუტის დირექტორი,
კომისიის თავმჯდომარე

თ, კიკნაძე

21.XII.1988 წ.

№04-03-856/249

წინასწარი მოკლე ანგარიში ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის მდებარეობაზე

საქართველოს სსრ ცენტრალური არქივის ფონდებში დღემდე გამოვლენილი მასალების საფუძველზე, ჰუჯაბისა და მასთან მდებარე სოფელ აზკერპის (მარნეულის რაიონი) მდებარეობაზე აღვნიშნავთ შემდეგს:

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი სოფელ აზკერპიდან ერთი კილომეტრითაა დაშორებული და ამ სოფელთან ერთად საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე შედიოდა ბორჩალოს მაზრაში (იხ. 1921 წლამდე გამოცემული რუკები). 1921 წლის 6 ნოემბერს მიღებულ იქნა დადგენილება, რის მიხედვითაც საქართველოსა და სომხეთის წარმომადგენლების შეთანხმებით დაწესდა ორივე რესპუბლიკას შორის ე.წ. სადემარკაციო ხაზი. ამის მიხედვით სოფ. აზკერპი ჰუჯაბის მონასტერთან ერთად საქართველოს ფარგლებში დარჩა (დანართი 1). ამასთან, ისიც აღსანიშნავია, რომ საზღვარი გატარდა პირდაპირ საპაერო ხაზით, სოფლიდან სოფლამდე, და, არ ყოფილა გათვალისწინებული რესპუბლიკების არც გეოგრაფიული, არც ეთნოგრაფიული და არც ეკონომიკური მხარეები; ყოველივე ამის გამო, ტყით, საძოვრებით, სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებით სარგებლობისას შეიქმნა გაუგებრობა. მდინარეთა და ნაკადულების სათავეებს, რომლების ლოქ-ლალვარის ქედზე მდებარეობდნენ, ბორჩალოს მაზრის დაბალ ადგილებში მცხოვრები მოსახლეობისათვის სასიცოცხლო ინტერესები ჰქონდა. ასეთი ადგილები კი სომხეთის რესპუბლიკაში მოექცა, სადაც ტყის მასივებს მტაცებლურად ანადგურებდა ლორის რაიონის მოსახლეობა. გარდა ამისა, ბორჩალოს მაზრის დიდი ნაწილი საძოვრების გარეშე დარჩა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნა, 1921 წლის 6 ნოემბერს დროებითი შეთანხმება მოხდა საქართველოსა და სომხეთს შორის და სადემარკაციო ხაზი გატარდა სამხედრო მოქმედების დროს. ეს

ხაზი კი დროებით ინგლისის ხელისუფლებამ დაადგინა იმ პუნ-
ქტებში, სადაც დროებით იდგა ჯარი (დანართი 2). 1922 წლის
11 აგვისტოს საზღვრების რეგულირებისათვის შეიკრიბა წარმო-
მადგენლობითი კომისია, მაგრამ აზრთა სხვადასხვაობის გამო
კომისიის მუშაობა შეწყდა და საკითხის გადაწყვეტა მიენდო სა-
ქართველოსა და სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისა-
რიატებს (დანართი 3). თუმცა შეთანხმდნენ იმაზე, რომ სადავო
ნეიტრალურ ზონაში ტყის ექსპლოატაცია საკითხის გადაწყვე-
ტამდე შეწყდებოდა. ამის შემდეგ სომხეთის მიწათმოქმედების
სახალხო კომისარიატი ამიერკავკასიის ცენტრალურ აღმასრუ-
ლებელ კომიტეტს უგზავნის მოხსენებით ბარათს, რომელშიც
ალოგიკურობაა მოცემული (დანართი 4). საზღვრების საკითხში
უთანხმოება დღითიდღე მწვავედებოდა, რადგან მოსაზღვრე მაზ-
რებს შორის დადგენილი იყო პირობითი გამიჯვნა, ე.წ. საპაერო
ხაზი, ანუ ხაზი ერთი წერტილიდან მეორეზე მხოლოდ ქალაქ-
დზე, ადგილის დაუზუსტებლად. ასეთმა პირობებმა გამოიწვია
მოსაზღვრე სოფლების გაუგებრობა მიწათსარგებლობაში. რო-
გორც ქვემოთ დავინახავთ, მას შემდეგაც ბევრი კომისია შეიკრი-
ბა, ბევრი დადგენილება მიიღეს, მაგრამ დღემდე საკითხი ობიექ-
ტურად არ გადაწყვეტილა; საკითხი მაშინ იქნება გადაწყვეტი-
ლი, როცა საზღვრების გატარებისას დაცული იქნება საზღვრე-
ბის გატარებისათვის საჭირო ელემენტარული პირობები.

1923 წლის 30 აპრილს შედგა ამიერკავკასიის ცენტრა-
ლური აღმასრულებელი კომიტეტთან არსებული მაზრების აღმი-
ნისტრაციულად გამმიჯნავი კომისიის სხდომა, სადაც განისაზ-
ღვრა სახელმწიფოებრივი საზღვარი სომხეთსა და საქართველოს
შორის, რომლის მიხედვითაც საზღვარი ლოქ-ლალვარის წყალ-
გამყოფზე გატარდა (დანართი 5). ეს იყო იმ პერიოდში ერთა-
დერთი ყველაზე რეალური და ობიექტური გადაწყვეტა. მიუხედა-
ვად ამისა, 1923 წლის 2 ივლისს საქართველოს შინაგან საქმე-
თა სახალხო კომისარიატმა, ბორჩალოს მაზრის აღმასკომის სა-

ჩიერის გამო, სახალხო კომისართა საბჭოს წინაშე აღძრა საქმე; საჩივარში აღნიშნული იყო, რომ ლორის სამაზრო აღმასკომი არავითარ ანგარიშს არ უწევს აღნიშნულ დადგენილებას, არ უშვებს აზკერპის მხარეში საქართველოს ზელისუფლებას. აქვე აღნიშნულია ისიც, რომ ივერიის მონსტერზეც აქვთ პრეტენზია (დანართი 6). ივერიის მონასტერი იგივე ჰუჯაბის მონასტერია, რომელიც 1910 წლიდან შეერქვა აქ მოქმედი მონასტრის გახსნის შემდეგ. ისიც ნიშანდობლივია, რომ 1925, 1927 და სხვა წლების რუკებზე, ასევე, 1928 წელს მოსკოვში დაბეჭდილ ამიერკავკასიის რუკებზეც საზღვარი საქართველოსა და სომხეთს შორის ლოქ-ლალვარის წყალგამყოფზეა გატარებული (დანართები 7,8,9).

სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის დიდი პრეზიდიუმის 1928 წლის 9 მაისის ოქმი № 10-ის დადგენილებით აღიძრა შუამდგომლობა ამიერკავკასიის ცაკ-ის წინაშე, რათა გათვალისწინებულ იქნეს საძოვრების განაწილების საკითხი ლორე-ბამბაკის და ბორჩალოს მაზრებს შორის იმ მოსაზრებით, რომ ბორჩალოს მაზრის მცხოვრებლებს დაეტოვოთ საძოვრები იმ რაოდენობით მაინც, რომლითაც ისინი სარგებლობდნენ წინა წლებში (დანართი 10). 1928 წლის 2 აგვისტოს სომხეთისა და საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატების წარმომადგენლებს ლორე-ბამბაკისა და ბორჩალოს მაზრის სადავო ხაზზე მოუწერიათ ხელი ისე, რომ ბორჩალოს მაზრის წარმომადგენლები არ დასწრებია. ამ აქტით ბორჩალოს მაზრიდან ჩამოუშორებიათ სოფ. აზკერპი და გადაუციათ ლორე-ბამბაკის მაზრისათვის (დანართი 11). ამასთან დაკავშირებით, 1929 წლის 2 თებერვალს რაპორტს წერს ბორჩალოს სამაზრო აღმასკომის თავმჯდომარე; იგი აღნიშნავდა, რომ საკითხის ერთადერთი სწორი გადაწყვეტა არის ლოქ-ლალვარის წყალგამყოფზე საზღვრის გატარება; სხვა შემთხვევაში ყოველთვის წარმოიშობა საზღვრების გადასინჯვის საკითხი (დანართი

12); 1929 წლის 17 აგვისტოს ამიერკავკასიის ცაკ-ის მიწათმოქმედების, ლორე-ბამბაკისა და ბორჩალოს სატყეო მეურნეობისა და სოფ. ახკერპის წარმომადგენლებთან ერთად შედგა აქტი, სადაც აღნიშნულია, რომ სოფ. ახკერპის მიწერა ლორე-ბამბაკის მაზრასთან მიუღებელია როგორც ეკონომიკური, ისე ადმინისტრაციული თვალსაზრისით. ამის გამო ითხოვენ კვლავ ბორჩალოს მაზრასთან შეერთებას (დანართი 13). მიუხედავად ამისა, 1929 წლის 2 სექტემბერს დამტკიცდა ამ სოფლის სომხეთში გადაცემის საკითხი (დანართი 14). ამის გამო საქართველოს ცაკ-მა აღძრა შუამდგომლობა ამიერკავკასიის ცაკ-ის წინაშე, რათა გადაესინჯა აღნიშნული დადგენილება, რადგან არ არსებობდა საქართველოს ცაკ-ის წინასწარი დასკვნა (დანართი 15). მაგრამ უფრო საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ თვით სომხეთს მიკუთვნებული სოფლის მცხოვრებნი იყო წინააღმდეგი ამ დადგენილებისა, რადგან ისინი უფრო დაკავშირებულია გეოგრაფიულად და კულტურულ-ეკონომიკურად ბორჩალოს მაზრასთან (დანართი 16). ისიც საყურადღებოა, რომ ბორჩალოს რაილმასკომმა საპროტესტო მოხსენებითი ბარათით მიმართა ამიერკავკასიის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატს (დანართი 17). ყოველივე ზემოაღნიშნული ყურად არავინ იღო. თუმცა იმ პერიოდის რიგ რუკებზე კვლავ საქართველოს შემადგენლობაშია სოფ. ახკერპი (იხ. 1931 წლის რუკა). ასევეა 1930 წლის საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაშიც აღნიშნული (გვ.39). ასე გაგრძელება დოღხანს არ შეიძლებოდა, 1933 წლის 12 მაისს შედგა ახკერპის ადმინისტრაციული დაქვემდებარების საკითხზე მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის კომისია; კომისიამ დაასკვნა, რომ მიუხედავად იმისა, სოფ. ახკერპი გადაცემული იყო სომხეთის ლორე-ბამბაკის რაიონზე, სოფლის მოსახლეობას უფრო სწორად მიაჩნია მათი ბორჩალოს რაიონში დატოვება, მით უმეტეს, ადმინისტრაციული და გეოგრაფიული კავშირი სომხეთთან არც ამჟერად აქვთ. ამის გამო კომისიამ მიიჩ-

ნია შეცვლილიყო საზღვარი სომხეთსა და საქართველოს შორის იმ სახით, რომ სოფ. ახკერპი დარჩენილიყო საქართველოს ფარგლებში. ამ დადგენილების წინააღმდეგი წავიდა სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის წარმომადგენელი (დანართი 18). ისიც ირკვევა, რომ სოფ. ახკერპი იმ ხნის განმავლობაში საქართველოს სსრ ბორჩალოს რაიონის სოფ. ოფრეთის სასოფლო საბჭოს ექვემდებარებოდა, რადგან ალავერდის რაიონთან კავშირის დმყარება ვერ მოხერხდა სიშორის გამო. სოფ. ახკერპი ეკონომიკურად და ბუნებრივ-ისტორიულად ბორჩალოს რაიონთან ყოფილა დაკავშირებული.. ამ საკითხთან დაკავშირებით სომხეთსა და საქართველოს წარმომადგენლებს შორის აზრთა სახვადასხვაობა არ არსებობდა, დავა იყო მხოლოდ ტყის მდელოებზე. საზღვრების მომწესრიგებელი კომისია ამიერკავკასიის ცაკ-ისადმი გაგზავნილ მოხსენებით ბარათში აღნიშნავდა, რომ საზღვარი შეცვლილიყო იმ სახით, რათა სოფ. ახკერპი შესულიყო საქართველოს შემადგენლობაში და ტყის მდელოები გადაცემოდა ხანგრძლივ არენდულ სარგებლობაში (დანართი 19).

1934 წლის 13 თებერვალს ამიერკავკასიის ცაკ-ის მცირე პრეზიდიუმმა დაადგინა, რომ შეცვლილიყო საზღვარი სომხეთსა და საქართველოს შორის და სოფ. ახკერპი დარჩენილიყო ბორჩალოს რაიონში (დანართი 20). ამასთან დაკავშირებით, არსებობს იმავე წლის 2 მარტის საქართველოს ცაკ-ის დადგენილება სოფ. ახკერპის ოფრეთის სასოფლო საბჭოზე მიწერის შესახებ (დანართი 21), ხოლო 16 აპრილის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის დადგენილებით გამოიყო კომისია ადგილზე საზღვრების გასატარებლად (დანართი 22).

1935 წლის 15 აგვისტოს შედგენილი აქტით დადგენილია სოფ. ახკერპის საზღვარი იმ სახით, რომ ახკერპის კოლმეურნეობას მიეკუთვნა უვადო ხანგრძლივ სარგებლობაში ჰუჯაბის მდელო, ჰუჯაბი და სხვა. სამწუხაროდ ამ აქტის შედგენაში არცერთ ქართველს არ მიუღია მონაწილეობა (დანართი 23). აღ-

ნიშნული აქტი 1935 წლის 19 მარტს დაამტკიცა ამიერკავკასიის ცაკ-ის მცირე პრეზიდიუმმა (დანართი 24,25). ამავე პერიოდში ბორჩალოს რაიადმასკომი და ჯანმრთელობის დაცვის განყოფილება ამიერკავკასიის ცაკ-ს თხოვდა, რომ ჰუჯაბის მონასტერი გამოეყენებინათ ადგილობრივი მნიშვნელობის დასასვენებელ სახლად ან სანატორიუმად (დანართი 26). 1934 წლის 20 სექტემბერს ამიერკავკასიის ცაკ-ს მიუღია დადგენილება, რითაც სომხეთის ცაკ-ს თხოვდა განეხილა საკითხი იმ პერიოდში სომხეთს მიკუთვნებული სოფ. ახკერაბთან მდებარე ჰუჯაბის მონასტრის გადმოცემა ბორჩალოს რაიადმასკომისათვის სარაიონო დასასვენებელი სახლისათვის (დანართი 27).

როგორც სოფ. ახკერაბში მცხოვრები ილუმენი პავლა გვარ-წმუნებს, 1935 წელს ივერიის (ჰუჯაბის) მონასტერი ბარბაროსულად დაარბია სომხეთის სტეფანავანის რაიადმასკომის თავმჯდომარემ, გარეკა იქიდან ყველა მონაზონი, რომელთაც ჰყავდათ 50 ფუტკრის სკა, 8 სული ცხენი, 8 ძროხა და სხვა. ჰქონიათ აგრეთვე მონასტრის რემონტისათვის სხვადასხვა სამშენებლო მასალა. დაუტაციათ ეკლესიის ჭურჭელი, მათ შორის ვერცხლის თასი, ჯვრები, ოქროს საგნები, საეკლესიო წიგნები და სხვა. აგრეთვე, სპეციალურად ჰუჯაბის მონასტრისათვის იერუსალიმიდან ჩამოტანილი ხატი, რომელიც ახლა სტეფანავანის რაიონის სოფ. კიროვის ეკლესიაშია (იხ. ილუმენია პავლას პატიების ტექსტი). აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ 1986 წლის 28 ოქტომბრის სომხეთის სსრ სტეფანავანის რაიადმასკომის თავმჯდომარის მიერ გაცემულია საბუთი, რომლის მიხედვით ჰუჯაბის მონასტერი მათ ტერიტორიაზე არ მდებარეობს (იხ. აღნიშნულის საბუთის ასლი).

1935 წლის 29 დეკემბერს ბორჩალოს რაიადმასკომმა მიიღო დადგენილება, რომელიც გადმოუგზავნა საქართველოს ცაკ-ს. დადგენილებაში აღნიშნულია, რომ ჰუჯაბის მონასტერი, რომელსაც ლიკვიდაცია გაუკეთა სტეფანავანის რაიადმასკომმა, განიზ-

რაზა იქ მოაწყოს საღორე მეურნეობა და გადასცეს სოფ. პრი-
ვოლნოეს (სომხეთის სსრ) კოლმეურნეობას. ეს სოფელი კი მო-
ნასტრიდან 20 კილომეტრით არის დაშორებული. კოლმეურნეო-
ბას განზრახული აქვს დაანგრიოს მონასტერი და გამოიყენოს
მისი მასალა, ან ააშენოს საღორე ფერმა. ეს კი დაუშვებელია,
რადგან მონასტრის ირგვლივ არც სათესი და არც სახნავი მიწა
არ არის. გაიჩეხება ტყეები, რაც უარყოფითად იმოქმედებს მო-
ნასტრიდან ერთი კილომეტრით დაშორებულ სოფ. ახკერაზზე,
მისთვის სახელმწიფო აქტით უვადო სარგებლობაში გადაცემულ
მიწებზე. თავის მხრივ, ბორჩალოს რაიადმასკომი ითხოვს მის-
თვის ჰუჯაბის მონასტრის გადაცემას ახკერაზის კოლმეურნეობი-
სათვის მეფუტკრეობის ფერმისა და პიონერთა ბანაკის განხნი-
სათვის (დანართი 28). როგორც ხედავთ, ეს ის პერიოდია, რო-
ცა ანტირელიგიური კამპანიაა გაჩაღებული, ანგრევენ კულტუ-
რის ამ ძველ ძეგლებს, იყენებენ ფერმებისა, ხიდების და სხვა
ნაგებობების ასაგებად, ან თვით ნაგებობებს იყენებენ საწყობებად
და სხვა დანიშნულების ობიექტებად (სამწუხაროდ, რიგი ეკლე-
სიები ღლესაც ამ უკანასკნელი დანიშნულებისთვის არის გამოყე-
ნებული). როგორც ზემოთ დავინახეთ, ორივე რესპუბლიკის
წარმომადგენლებს ჰუჯაბის მონასტერი ასეთივე მიზნებისათვის
სჭირდებოდათ და არა როგორც კულტურის ძველი ძეგლის შე-
სანარჩუნებლად.

ზემოაღნიშნულ ბორჩალოს რაიადმასკომის დადგენილებას
1936 წლის 19 იანვარს საქართველოს ცაკ-ი უგზავნის ამიერ-
კავკასიის ცაკ-ს რეაგირებისათვის (დანართი 29). უკვე, 29 იან-
ვარს ამიერკავკასიის ცაკ-ი იხილავს აღნიშნულ საკითხს და გა-
მოაქვს დადგენილება სომხეთის ცაკ-ის განსახილველად (დანარ-
თი 30). სომხეთის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს იმა-
ვე წლის 14 მარტს მიუღია დადგენილება, რომლის მიხედვით
25 მარტს თავის მხრივ გამოიტანა ამ საბუთზე დაყრდნობით
ორჭოფული დადგენილება ამიერკავკასიის ცაკ-მა (დანართი 31).

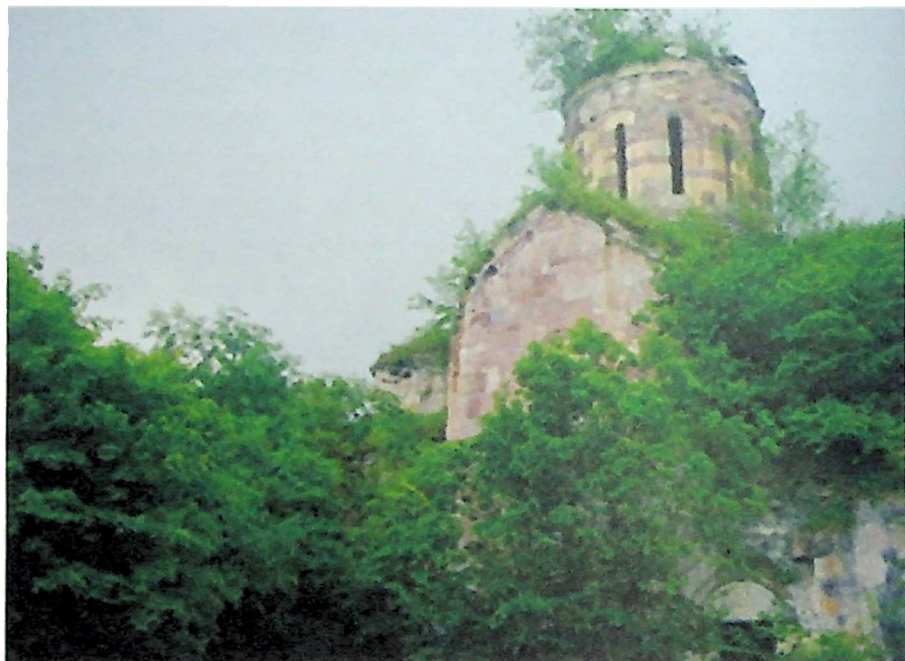
1959 წლის გამოცემულ საქართველოს სსრ კულტურის ძეგლები აყვანილი სახელმწიფო დაცვაზე – ჰუჯაბის მონასტერი მარნეულის რაიონშია შეტანილი (გვ. 80). 1964 წლის საქართველოს სსრ ეროვნულ ატლასში მოთავსებულ ქართული არქიტექტურული ძეგლების რუკაზე აღნიშნულია ჰუჯაბის მონასტერი საქართველოს ფარგლებში (გვ. 267-268). ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილ არაერთ წიგნსა და ალბომში ჰუჯაბის მონასტერი ქართულ ძეგლად, საქართველოს ტერიტორიაზეა განხილული, ასევეა ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის რამდენიმე ტომში. იმ დროს, როცა 1961 წლის სომხეთის სსრ ეროვნული ატლასის მატერიალური კულტურის ძეგლების რუკაზე ჰუჯაბი აღნიშნული არ არის (გვ. 109). ასევე აღნიშნული არ არის 1987 წელს ერევანში გამოცემულ შმაგონ აზატიანის „სომხურ პორტალებში“, რომელშიც IV-XIV საუკუნის ძეგლებია განხილული. ჰუჯაბის მონასტერი, ჩვენი აზრით, სომხურ ლიტერატურაში 1986 წელს განრიკ შახკიანის წიგნში „ლორი – ისტორიის ქვის ფურცლებში“ გაჩნდა, სადაც ორაზროვნად აღნიშნულია, რომ ჰუჯაბის მონასტერი მდებარეობს თუმანიანის რაიონის ჩრდილო-დასავლეთის მოსაზღვრე ნაწილში.

ამრიგად, ზემოთ მოტანილი საარქივო მასალებიდან ჩანს, რომ წლების განმავლობაში გრძელდებოდა დავა სოფელ ახკერპისა და ჰუჯაბის მონასტრის საზღვრების საკითხზე. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ დღემდე დროებითი, სადემარკაციო ხაზის ღონეზეა გატარებული საზღვარი, რაც საზღვრის გატარების არავითარ დადგენილ წესს არ ემორჩილება. როგორც საბჭოთა ხელისუფლების პირველივე წლებში იყო აღნიშნული, დავა გაგრძელდება მანამ, სანამ საზღვრის გატარების პრინციპი არ იქნება დაცული. ამასთან, თვით ჰუჯაბის მონასტერი ყოვლად დაუმკვებელია ტერიტორიულად ეკუთვნოდეს 20 კოლომეტრის დამორეზულ, ქედს გადაღმა სოფელს. ჩვენი წინაპრები ასე არ მსჯელობდნენ და თავიანთ სოფლებთან სხვებისათვის მონასტერს არ

აგებდნენ. ჰუჯაბის მონასტერი საქართველოში არსებულ სოფელ ახკერპს უნდა ეკუთვნოდეს, რომელიც მასთან ორგანულადაა დაკავშირებული; ამიტომ, მიწანშეწონილია ორივე რესპუბლიკის წარმომადგენლების მონაწილეობით ადგილზე, ერთხელ და სამუდამოდ, ობიექტურად გადაწყდეს ჰუჯაბის მონასტრის საკითხი.

კომისიის თავმჯდომარე
მდივანი

თ. კიკნაძე
კ. ხარაძე

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტს

თქვენი დავალებით გავეცანი ჰუჯაბის (ივერის) სამონასტრო კომპლექსის და მის ახლომდებარე სოფლების სამართლებრივი მდგომარეობის თაობაზე შეგროვილ მასალებს და მათი კრიტიკული შესწავლის საფუძველზე გაახლებთ ჩვენს მოსაზრებებს.

I. ჰუჯაბის (ივერის) მონასტერი – უძველესი ქართული კულტურის ძეგლი.

XI საუკუნის დასასრულს აღმოსავლეთიდან შემოჭრილმა თურქ-სელჯუკებმა ამიერკავკასიის ყველა სახელმწიფო (მათ შორის სომხეთის სახელმწიფოც) გაანადგურეს და ყველგან თავიანთი ბატონობა დაამყარეს. დამხობას მხოლოდ საქართველოს სახელმწიფო გადაურჩა. საქართველოს მეფემ დავით აღმაშენებელმა შესძლო ქართული სახელმწიფოებრიობის გაგრძელება ამიერკავკასიის სხვადასხვა სარწმუნოებისა და ეროვნების ხალხებზე და მათი დარაზმვა თურქ-სელჯუკ დამპყრობთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამ ეპოქის მოწინავე ქართული კულტურაც დიდ ზეგავლენას ახდენდა ამიერკავკასიის ხალხთა სულიერ ცხოვრებაზე, შენდებოდა საერო და სასულიერო ცენტრები და ა.შ. ჰუჯაბის (ივერის) სამონასტრო კომპლექსიც სწორედ ამ პერიოდს უნდა განეკუთვნებოდეს.

II. ჰუჯაბის (ივერის) სამონასტრო კომპლექსის სამართლებრივი მდგომარეობა რუსეთის იმპერიაში.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებიდან დაწყებული ჰუჯაბის მონასტერში რუსი მართლმადიდებლებიც იწყებენ მოღვაწეობას. რუსეთის იმპერიაში მცხოვრებ ხალხებს, მათ შორის არც ქართველებს და არც სომხებს საკუთარი ეროვნული სახელმწიფოებრიობა არ გააჩნდათ, მათი ისტორიული ადგილსამყოფელი

რუსეთის იმპერიის განუყოფელ ტერიტორიად იყო გამოცხადებული. ასეთ ვითარებაში ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის სამართლებრივი მდგომარეობა მართლმადიდებლური ეკლესიის ხელისუფლებით განისაზღვრებოდა.

III. ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის სამართლებრივი მდგომარეობა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში.

1917 წლის რუსეთის თებერვლის რევოლუციის შედეგად მეფის ხელისუფლება დაემხო, ამიერკავკასიის ხალხებმა საბოლოოდ შექმნეს თავიანთი საკუთარი ეროვნული სახელმწიფოებრიობა და დაიწყო ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ჩამოყალიბება და მათი ეროვნულ-ტერიტორიული გამიჯვნა. სწორედ ამ პერიოდში, კერძოდ, 1920 წელს შედგენილ რუკაზე ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორიაზეა და ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიას ექვემდებარება.

IV. ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის სამართლებრივი მდგომარეობა საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ.

ჩვენს ქვეყანაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ეკლესია გამოეყო სახელმწიფოს, ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი კი დარბეულ იქნა, როგორც ქართველ, ასევე სომეხ ხელისუფალთა მიერ. უარესი შედეგები მოჰყვა ჰუჯაბის მონასტრისათვის ახალი ხელისუფლების მიერ შემუშავებულ სასაზღვრო პოლიტიკას, რომელზეც წარმოდგენას გვაძლევს ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების ტერიტორიული გამიჯვნა. სამწუხაროდ, იგი ყველგან გარკვეული მიზეზების გამო არავითარ მეცნიერულ საწყისებს არ ემყარებოდა და არსებითად ცალკეულ პირთა სუბიექტურ მოსაზრებებზე იყო დამოკიდებული. ამის არასასურველი შედეგები დღესაც ხშირად იჩენს თავს. ამგვარი პოლიტიკის ხელმძღვანელობით უნდა აიხსნას ის

გარემოება, რომ ამიერკავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებიდან დაწყებული დღემდე ის ტერიტორია, რომელიც ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექს უკავია, საკმაოდ ავტორიტეტული რუკებით თუ ვიმსჯელებთ, ხან საქართველოს სსრ, ხან კი სომხეთის სსრ ფარგლებში გეზდება.

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის თაობაზე კიდევ უფრო უარესი მდგომარეობაა სამეცნიერო ლიტერატურაში, კერძოდ, ჯერ კიდევ შეუსწავლელია ამ ძეგლის ეროვნულ-კულტურული ბუნება, მისი ღირებულება და ა. შ.

ზემოაღნიშნული მდგომარეობის კრიტიკული შესწავლის საფუძველზე საჭიროა ჰუჯაბის მონასტრის რესტავრაციის შეჩერებასთან ერთად დაუყოვნებლივ შევუდგეთ მუშაობას ორი ძირითადი მიმართულებით: 1. უნდა დაიწყოს ინტენსიური სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის და მისი ისტორიული მნიშვნელობის შესასწავლად. ამასთან, სასურველი იქნება შუა საუკუნეების ამ დიდი კულტურული ძეგლის შესწავლა მოხდეს ერთობლივად, ქართველი და სომეხი მეცნიერების მონაწილეობით; 2. ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის ყველა პრობლემა, კერძოდ, ამ ძეგლის ტერიტორიულ-სამართლებრივი მდგომარეობის განსაზღვრა, უნდა გადაწყდეს ქართველ და სომეხ ხალხებს შორის ისტორიულად ჩამოყალიბებულ კეთილმეზობლურ და ურთიერთგაგების საფუძველზე და იგი არავითარ შემთხვევაში არ უნდა მოხდეს სახელმწიფო-ტერიტორიული საზღვრების გადასინჯვის ფორმით.

თბილისის უნივერსიტეტის სახელმწიფო და სამართლის ისტორიის კათედრის გამგე, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ვახტანგ აბაშმაძე

27 მარტი 1989 წ.

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს ამხანაგ ზ. ჩხეიძეს

მოგახსენებთ ჰუჯაბის მონასტრის ირგვლივ შექმნილ ვითარებას.

ეს საკითხი მოიცავს ორ პრობლემას — თვით ძეგლის რესტავრაციის შესახებ და საქართველოსა და სომხეთს შორის საზღვრების დაზუსტებასა და დადგენას.

პირველი საკითხი ეხება თვით ძეგლს. ძეგლი უცილობლად ქართულია. იგი აგებულია XIII საუკუნის დასაწყისში და იმ ტიპისაა, როგორც ფიტარეთი, ქვათახევი, ბეთანია და სხვ. ვინაიდან მიწათმოწყობის ინსტიტუტმა თავის დროზე გვაცნობა, რომ ძეგლი იმყოფება სომხეთის ტერიტორიაზე, ძეგლთა დაცვის მთავარმა სამმართველომ, ჯერ კიდევ ხუთი წლის წინათ მიემართეთ სომხეთის ძეგლთა დაცვის სამმართველოს უფროს ამხანაგ ო. ასრატიანს წინადადებით ერთად შეგვესრულებინა ჰუჯაბის რესტავრაცია. ამხანაგი ო. ასრატიანი დაგვთანხმდა, მაგრამ შემდეგ სამეცნიერო საბჭოზე სომეხ მეცნიერებმა უარი განაცხადეს ძეგლის ერთობლივ რესტავრაციაზე, იმ მოტივით, რომ ძეგლი სომხურია და საქართველო მასზე უფლებას ვერ მიიღებს. ამხანაგი ო. ასრატიანი, როგორც გვითხრეს, შეეწირა ამ წინადადებას.

1988 წელს სომხეთის ძეგლთა დაცვის ორგანოებმა წამოიწყეს მზადება ჰუჯაბის რესტავრაციისათვის. მოზიდეს ქვა, ქვის სახერხი დაზგები და სხვ. ამაზე ჩვენმა ახალგაზრდობამ პროტესტი განაცხადა და მეც, ცენტრალური კომიტეტის დავალებით, ვთხოვე სომხეთის ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს უფროს ამხ. ლ. ბარსეგიანს რათა ძეგლის რესტავრაცია გადაიდოს საკითხის საბოლოო გადაწყვეტამდე და ჩვენს შეხვედრამდე (ეს მოხდა 1988 წ. დეკემბრის დასაწყისში). სომხეთში მომხდარი მიწისძვრის შედეგად საკითხი ამა წლის გაზაფხულამდე გა-

დაიღო. 1989 წლის 16 მარტს ჩვენ ზევზდით თვით ჰუჯაბზე სომხეთის ძეგლთა დაცვის ორგანოების ხელმძღვანელებს და მეცნიერებს. საქართველოს მხრიდანაც ჩვენს გარდა ესწრებოდნენ ნ. ჯანბერიძე და ქართული ხელოვნების ისტორიის მეცნიერი თანამშრომლები. ამ შეხვედრაზე სომხეთის მხარემ კიდევ ერთხელ აღნიშნა, რომ ძეგლი იმყოფება სომხეთის ტერიტორიაზე, მაგრამ ძეგლის ქართულ წარმომობაზე ვერ შეგვედავენ და უკვე თვითონ წამოაყენეს წინადადება ჰუჯაბის ერთობლივ რესტავრაციაზე და აგრეთვე სხვა რამდენიმე ძეგლის ერთობლივ რესტავრაციაზე სომხეთისა საქართველოში და ქართული ძეგლებისა სომხეთში. 22 მარტს თბილისში ჩამოვიდა სომხეთის რესტავრატორთა ჯგუფი უკვე გამზადებული და ხელმოწერილი ხელშეკრულებით. აგრეთვე ჩამოიტანეს ჰუჯაბის რესტავრაციის პროექტი ჩვენ პროექტთან შესადარებლად და საბჭოზე დასამტკიცებლად.

ვინაიდან საკითხი იწვევს აზრთა სხვადასხვაობას, ჩვენ განვიხილეთ იგი ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში და აგრეთვე მოვითათბირეთ სხვა საზოგადოებრიობის წარმომადგენლებთან. ასე, პარტიის ცკ-ს იდეოლოგიის განყოფილების გამგე (ამხ. ვ. ლორთქიფანიძე) თვლის, რომ ძეგლი უნდა მთლიანად აღვადგინოთ ჩვენ. საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ილია II წინააღმდეგია, რათა სომეხი რესტავრატორები შემოუშვათ საქართველოში არსებულ ძეგლების რესტავრაციაზე. თბილისის ახალგაზრდობა მიტინგებზე და სხდომებზე თავის ხელმძღვანელებით მოითხოვენ შეჩერდეს ძეგლის რესტავრაცია და სასწრაფოდ გადაისინჯოს საზღვრები, რაც არა კანონიერად არის დადგენილი. ასეთია ვითარება თვით ძეგლზე.

მეორე, გაცილებით რთული საკითხია — საზღვრების დაზუსტება და გადასინჯვა. მართლაც, ჰუჯაბი დაწყებული XIII საუკუნიდან საქართველოს ეკუთვნოდა. უფრო გვიანაც ამას ამტკიცებს 1721 წ. ვახტანგ VI ბრძანებით შედგენილ სტატისტი-

კურ აღწერაში, როგორც სამეფო საკუთრება მოხსენებული ჰუჯაბი. 1794-1799 წწ. იოანე ბატონიშვილის ქართლ-კახეთის აღწერაში არის მონასტერი ჰუჯაბი. 1857 წ. დიმიტრი ბაქრაძე საქართველოს ძეგლებში აღნიშნავს ჰუჯაბის მონასტერს. 1910 წ. მოხდა ტაძრის კურთხევა წმ. ნინოს სახელზე (ვ. პიგარევის ინფორმაცია ივერთა უდაბნოს შესახებ). 1894 წ. ე. თაყაიშვილმა ინახულა ჰუჯაბი და აღნიშნა, რომ სამხრეთის კარის თავზე ამოუღიათ წარწერიანი ქვა.

1921 წ. საქართველოსა და სომხეთს შორის გატარდა სადემარკაციო ხაზი. 1923 წ. ამიერკავკასიის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტთან არსებული მაზრების გამმიჯნავი კომისიამ განსაზღვრა საზღვარი — ლოქ-ლალვარის წყალგამყოფზე რაც იყო სწორი და რეალური. 1928 წ. მოსკოვში დაბეჭდილ რუკებზე საზღვარი სწორედ ლოქ-ლალვარის წყალგამყოფზეა გატარებული.

1928 წ. სომხეთისა და საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატების წარმომადგენლებს სადავო ხაზზე მოუწერიათ ხელი ისე, რომ ბორჩალოს მაზრის წარმომადგენლები არ დასწრებია. 1929 წ. 2 სექტემბერს ამიერკავკასიის ცაკ-მა დაამტკიცა სოფელ ახკერპის და მისი მიწებისა მონასტრითურთ სომხეთზე გადაცემა. აღსანიშნავია, რომ ამაზე არ ჰქონიათ საქართველოს ცაკ-ის დასკვნა. სხდომას ესწრებოდნენ: თავმჯდომარე ა. შვეერდევ, პრეზიდენტის წევრები პ. კუზნეცოვი, ი. ტაგოვი, ტ. ბადალოვი და ს. მელნიკოვი, მდივანი ბაბაიანი.

ბორჩალოს რაიალმასკომის პროტესტი ყურად არავინ იღო. 1934 წელს ამიერკავკასიის ცაკ-მა დაადგინა რომ სოფ. ახკერპი დარჩენილიყო საქართველოში, მაგრამ მიწები და მონასტერი დარჩა სომხეთში. 1934 წ. ამიერკავკასიის ცაკ-ს მიუღია დადგენილება, რითაც სომხეთის ცაკ-ს სთხოვდა ჰუჯაბის მონასტრის გადმოცემას ბორჩალოს რაიალმასკომისათვის. 1935 წ. ბარბაროსულად დაარბია სტეფანავანის რაიალმასკომის თავმჯდომარემ,

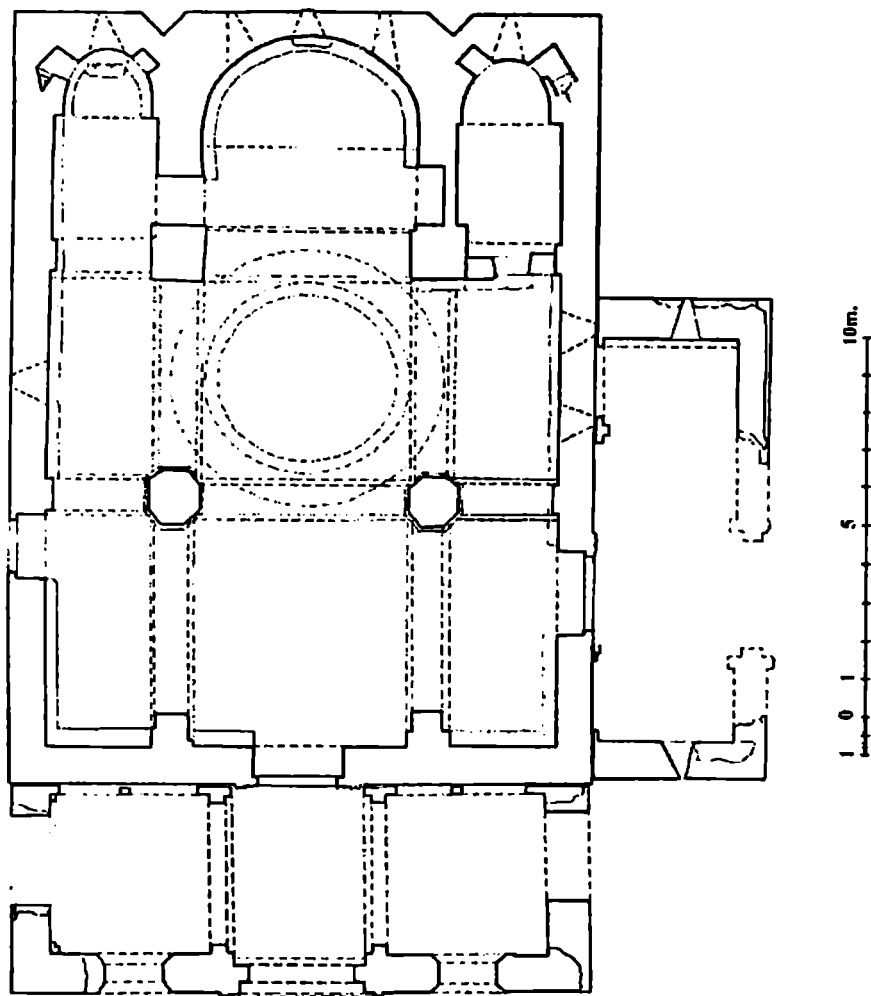
გარეკა იქიდან მონაზვნები, დაუტაცია ეკლესიის ხატები, ჯვრები და თასები. 1935 წლის 29 დეკემბერს სტეფანავანის რაიალმას-კომმა განიზრახა ჰუჯაბში საღორე მეურნეობის შექმნა.

როგორც ჩანს, ამ ახალი საზღვრების დადგენა ძალიან შემთხვევითია, ყოველგვარ კანონების გარეშე და, ალბათ, აუცილებელია იურისტების მუშაობა საკითხის ყოველმხრივი გააზრებისათვის. ეგებ დაშვებულია კანონის ისეთი დარღვევები, რომლებიც გააქარწყლებს ასეთ აქტებს.

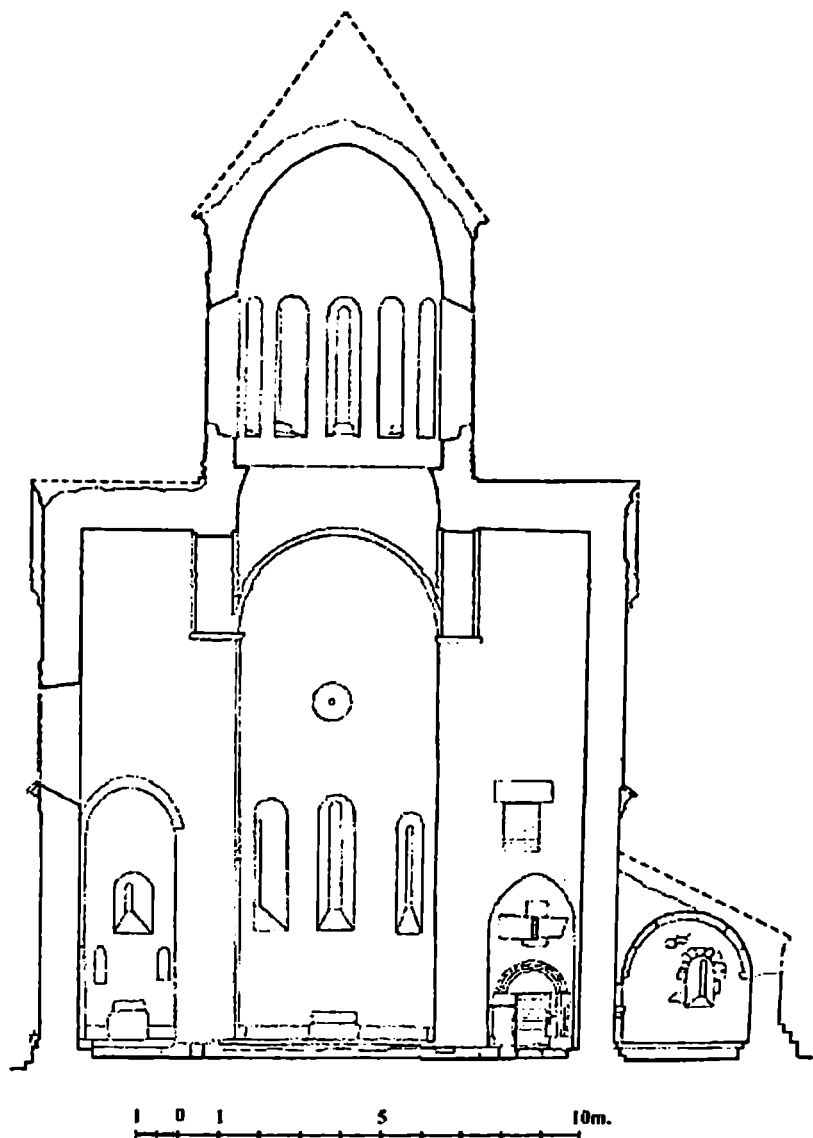
ამჟამად კი სიტუაცია დაძაბულია. ჩვენ ხელს არ ვაწერთ ხელშეკრულებას. ახალგაზრდობა იმუქრება რომ ჰუჯაბის რესტავრაციას ხელს შეუშლიან და შეიძლება ატყდეს დიდად უსიამოვნო მოვლენები.

ბეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს უფროსი
ირაკლი ციციშვილი

7.IV.1989 წ.

ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის გეგმა
შედგენილი აკაკი შავერდაშვილის მიერ

ჰუჯაბის ტაძრის სარესტავრაციო საპროექტო განაკვეთი
 აღმოსავლეთით
 შედგენილი აკაკი შავერდაშვილი მიერ

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს ამხ. ზ. ჩხეიძეს

ჭუჯაბის მონასტრის ირგვლივ შექმნილ ვითარებასთან დაკავშირებით მოგახსენებთ შემდეგს:

1988 წელს რესპუბლიკის პრესაში გამოქვეყნდა არაერთი კრიტიკული პუბლიკაცია ჭუჯაბის არქიტექტურული კომპლექსის ტერიტორიული კუთვნილებისა და ფაქტის დამაზინჯებისა და მისი რესტავრაცია-კონსერვაციის სამუშაოთა გაჭიანურების თაობაზე. ავტორები აღნიშნავენ, რომ საბჭოთა კანონების დარღვევის შედეგად XIII საუკუნის ქართული არქიტექტურის თვალსაჩინო ნიმუში აღმოჩნდა საქართველოს ფარგლებს გარეთ და უკანასკნელ ხანს სომხურ სპეციალურ ლიტერატურაში არის მცდელობა, რომ იგი მიჩნეულ იქნეს სომხური არქიტექტურის ნიმუშად.

აღნიშნული ვითარების შესასწავლად და სათანადო რეკომენდაციების დასამუშავებლად 1988 წლის 19 ნოემბერს რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოშ შექმნა კომისია კომპეტენტური ორგანოების წარმომადგენელთა მონაწილეობით (თავმჯდომარე, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ვახუშტი ბაგრატიონის სახ. გეოგრაფიის ინსტიტუტის დირექტორი თ. კიკნაძე).

წარმოდგენილი მოხსენებითი ბარათი შედგენილია კომისიის მიერ მოძიებული მასალების მიხედვით.

ჭუჯაბის მონასტერი მდებარეობს ქვემო ქართლში, მარნეულის რაიონის სოფელ ახქერფის მახლობლად. სამონასტრო კომპლექსის მთავარი გუმბათიანი ტაძარი აგებულია XIII საუკუნეში. ტაძრის გეგმა და მხატვრული შემკულობა აღნიშნული ხანის ქართული არქიტექტურის ნაოელი ნიმუშია. ამასთან, ყველა დამახასიათებელი ნიშნით განსხვავდება მეზობელი სომხური ტაძრების არქიტექტურისაგან.

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი 20-იან წლებამდე მდებარეობდა თბილისის გუბერნიის ბორჩალოს მაზრაში. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ დღის წესრიგში დადგა რესპუბლიკის საზღვრების საკითხი. 1923 წელს ამიერკავკასიის აღმასკომის სამაზრო კომისიამ დაადგინა საზღვარი სომხეთსა და საქართველოს შორის, რომელიც გადიოდა ლოქი-ლაღვარის წყალგამყოფზე. ეს იყო რეალური და ობიექტური გადაწყვეტილება. ამის მიუხედავად, სომხეთმა არაერთგზის წამოაყენა პრეტენზია საზღვრის გამო და 1929 წლის 2 სექტემბერს ამიერკავკასიის ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა წარმომადგენლობისა (სხდომას ესწრებოდნენ: თავმჯდომარე ა. შავერდევო, წევრები პ. კუზნეცოვი, ი. ტაგიევი, ს. მელნიკოვი, ბაბაიანი) და სხვა პირობების დარღვევით, არა მარტო დაადგინა ახალი საზღვარი, არამედ საქართველოს უმართებულოდ ჩამოაშორა 3 დასახლებული პუნქტი. 1935 წელს ამიერკავკასიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის გადაწყვეტილებით სამივე სოფელი დაუბრუნდა საქართველოს, მაგრამ წყლის, მდელის, ტყისა და მონასტრის გარეშე. საზღვარი გავიდა ტყის პირის გასწვრივ, დადგენილი წესის დარღვევით.

საქართველოს სსრ ეროვნულ ატლასში, რომელიც შედგენილია 1964 წელს, ჰუჯაბი დატანილია ჩვენი რესპუბლიკის ტერიტორიაზე, ხოლო 1961 წელს შედგენილ სომხეთის ატლასში მონასტერი აღნიშნული არ არის.

ისტორიულ დოკუმენტებში ჰუჯაბი მოხსენებულია, როგორც საქართველოს სამეფო საკუთრება, მაგალითად, ვახტანგ VI-ის ბრძანებით შედგენილ აღწერაში (1721 წელი), იოანე ბატონიშვილისეულ ქართლ-კახეთის აღწერაში (1794-1799 წლები), დიმიტრი ბაქრაძის 1857 წ. საქართველოს ძეგლების სიაში (1857 წელი). 1894 წელს ჰუჯაბი ინახულა ე. თაყაიშვილმა და აღნიშნა, რომ დაკარგულია სამხრეთის კარის წარწერიანი ქვა.

1910 წელს მოხდა ოფიციალური კურთხევა და აღდგენილ იქნა ჰუჯაბის ივერიის დედათა მონასტერი. იგი საქართველოს ეპარქიაში შედიოდა. ზემოთ აღნიშნული მიწების გადანაწილების აქციების შედეგად 1935 წელს სტეფანავანის რაიალმასკომის თავმჯდომარის თაოსნობით მონასტერი დაარბიეს და დაიტაცეს საეკლესიო ქონება, გარეკეს მონაზვნები, რომელთა ნაწილი ამჟამადც შეხიზნულია სოფ. ახქერფის პატარა სამლოცველო სახლში.

ბუნებრივი და მექანიკური ცვეთის შედეგად ძლიერ დაზიანებულია ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის ნაგებობანი და დიდი ხანია დღის წესრიგშია მისის რეკონსტრუქციისა და რესტავრაციის აუცილებლობის საკითხი.

ამ მიზნით საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებულმა ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარმა სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველომ წინადადებით მიმართა სომხეთის სსრ ძეგლთა დაცვის უწყებას ძეგლის ერთობლივად შეკეთების თაობაზე. სომხეთის სსრ ძეგლთა დაცვის უწყების სამეცნიერო საბჭომ არ მიიღო აღნიშნული წინადადება იმ მოტივით, რომ ძეგლი სომხურია და საქართველოს მასზე არავითარი უფლება არა აქვს.

1988 წლიდან სომხეთის სსრ ძეგლთა დაცვის ორგანოებმა დაიწყეს მზადება ჰუჯაბის რესტავრაციისათვის, რამაც გარკვეული რეაქცია გამოიწვია ქართველ საზოგადოებრიობაში.

აღნიშნული საკითხის გამო ჰუჯაბის კომპლექსის ტერიტორიული კუთვნილების დამდგენი კომისიისა და საზოგადოებრიობის წარმომადგენელთა მონაწილეობით საქართველოს კაცენტრალური კომიტეტის იდეოლოგიის განყოფილებაში ჩატარდა თათბირი, რომელზეც მოისმინეს კომისიის თავმჯდომარის ამხ. თ. კიკნაძის ანგარიში, აგრეთვე კომისიის წევრთა ინფორმაციები. გადაწყდა, რომ საქართველოს სსრ ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს, მეცნიერებისა და ახალგაზრდათა წარმო-

მადგენლები შეხვედროდნენ სომხეთის სსრ ძეგლთა დაცვის უწყების მუშაკებს. შეხვედრა მოეწყო 1989 წლის 16 მარტს ჰუჯაბში. ამ შეხვედრაზე სომხეთის წარმომადგენლებმა აღნიშნეს, რომ ძეგლის ქართული წარმოშობა სადავოდ არ მიაჩნიათ, მაგრამ ხაზი გაუსვეს იმ გარემოებას, რომ იგი სომხეთის სსრ ტერიტორიაზე მდებარეობს და შეგვთავაზეს წინადადება მისი ერთობლივი რესტავრაციის შესახებ. სომეხ რესტავრატორთა ჯგუფი თბილისში ჩამოვიდა 22 მარტს. მათ ჩამოიტანეს ჰუჯაბის რესტავრაციის პროექტი და ერთობლივი მუშაობის ხელშეკრულება. ამასთან, შემოგვთავაზეს პარიტეტულად საქართველოში მდებარე სომხური არქიტექტურის ძეგლების რესტავრაციის იდეაც.

ამ წინადადებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება გამოთქმეს სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა ილია მეორემ და ქართველ სტუდენტთა წარმომადგენლებმა.

მიმდინარე წლის 31 მარტს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაიმართა შეკრება, რომელმაც მიმართა რესპუბლიკის ხელმძღვანელ ორგანოებს ხელი შეუწყოს ჰუჯაბის მონასტრისა და მიმდებარე ტერიტორიის კუთვნილების დადგენის, კომპლექსის რესტავრაციის ჩატარების, ძველი ტოპონიმის აღდგენისა და აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებულ სხვა საკითხების გადაწყვეტას.

ანალოგიური მომართვა შემოვიდა არაფორმალური ჯგუფისგანაც (მასალები თან ერთვის).

ამრიგად, ჯერჯერობით გადაწყვეტილი არ არის ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის როგორც ტერიტორიული კუთვნილება, ისე მისი მოვლა-პატრონობის შემდგომი ბედი.

კომისიას საჭიროდ მიაჩნია, რომ მუშაობა გაგრძელდეს სპეციალისტ-იურისტთა მონაწილეობით, რათა ნაკვლევი მასალის საფუძველზე მომზადდეს დასკვნები და რეკომენდაციები ჩვენი

რესპუბლიკის ხელმძღვანელი ორგანოებისათვის პრობლემის
უმაღლეს დონეზე პარიტეტულად გადასაწყვეტად.
გთხოვთ მითითებას.

კულტურისა და განათლების განყოფილება
გ. მაქაცარია

1989 წლის 11 აპრილი

ჭუგაბის მთავარი ტაძარი. აკაკი შავერდაშვილის ფოტო

ზოგიერთი ბამოსჰლა რადიოს პროგრამით
(1989-1990 წწ.)

საქართველოს რადიოს 1 არხი – 21 თებერვალი 1989 წელი.
21 საათი და 15 წუთი,
პროგრამა „სიჭაბუკე“

წამყვანი – საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის თაოსნობითა და დავალებით ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარმა სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველომ და საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოებამ შესაბამისი დარგების წამყვან მეცნიერთა, ხელოვნებისა და ლიტერატურის ცნობილ მოღვაწეთა, ახალგაზრდობის წარმომადგენელთა მონაწილეობით შეიმუშავა საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვისა და გამოყენების სახელმწიფო პროგრამის პროექტი. ამ კანონ-პროექტის განხილვაში რასაკვირველია აქტიურ მონაწილეობას მიიღებენ სპეციალისტები, ფართო საზოგადოებრიობა, ახალგაზრდობა.

დღეს სტუდიაში მოვიწვიეთ მწერალი ლევან სანიკიძე.

ლევან სანიკიძე – ჩემს წინ არის საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვისა და გამოყენების სახელმწიფო პროგრამა, რომელიც გამოქვეყნდა გაზეთ „კომუნისტში“. მნიშვნელობა ძალიან დიდი აქვს ამ პროგრამას. ეს ისეთივე მნიშვნელოვანია ვთქვათ, როგორც პროგრამაც, დადგენილება მივიღეთ ჩვენ ქართული ენის მოვლა-პატრონობისათვის. მთავარი ის არის, რომ ეს პრობლემა არ დარჩეს ქალაქზე, მთავარია, რომ ეს ვაქციოთ საქმედ. არადა, ყოველთვის ჩვენ ვერ ვახერხებთ ამ დადგენილების ცხოვრებაში გატარებას. ეს არ უნდა

მოხდეს არაკითარ შემთხვევაში. ამ შემთხვევაში, ქართული კულტურის ძეგლების მიმართ. მე თვითონ, ამ ათი წლის წინათ, სწორედ 1979 წელს ვაქვეყნებდი სერიალს ქართული კულტურის ძეგლების მდგომარეობის შესახებ, მათი თავგადასავლის შესახებ გაზეთ „კომუნისტში“. ამ სერიალს მე დავარქე – „ძეგლი ენისა სწორია“. იგივეს ვიმეორებ დღესაც: ძეგლი მშობლიური ენის ბადალია, ტოლია. ის არის ქართული სალოცავი, ტრიალას ერთი წვერი – ენა, სკოლა და ძეგლი. რასაკვირველია, ჩვენ უნდა გამოვთქვათ კმაყოფილება იმის გამო, რომ ბევრი ძეგლი მოვლილია, მაგრამ მაინც და მაინც უნდა მივიჩნიოთ, რომ ჩვენ იმოდენა სიმდიდრის პატრონი ვართ, კულტურის იმდენი ძეგლი გვაქვს, რომ ჩვენ ჯერ უმეტესი არ გავიკეთებია. ალბათ ზღვაში წვეთია ის, რაც ჩვენ გავაკეთეთ.

მაგალითად, ძალისში ძეგლია, მოზაიკაა საოცარზე საოცარი, დღემდე ვერ მოგვივლია კარგად. არის კამათი ამ საკითხზე, რანაირად ჯობია, გვყავს თუ არა სპეციალისტები და ასე შემდეგ. ამასობაში კი გვიფუჭდება ძეგლი. ახლა ჩემს ხელთ დაგროვდა მასალები ერთი ძეგლის შესახებ. მარნეულის რაიონის სოფელ ახკერპიდან 800 მეტრამდე მანძილზე არის ქართული მონასტერი ხუჯაბი. სრულიად მოუვლელია, სრულიად უპატრონო. წაქცევაზეა მისული. პატრონი არ ჰყავს ამას. სანამდე ჩვენ მას გოჯებით ვზომავთ: ეს აქ არის, აქ უნდა იყოს, ჩვენია?... ჩვენია, ქართულია, ქართულ მიწაზეა. ამასობაში მოდის მეზობელი, იქით სომხეთი იწყება, ხედავს ის კაცი ამას ყველაფერს, რომ ასეთი დიდებული ძეგლი ინგრევა და ეპატრონება. ისინი აპირებენ მისაშენებს, რატომ კაცო! რატომ ვაწუხებთ ამ ხალხს, რატომ ჩვენ არ ვიწუხებთ, თავს და რატომ ჩვენს საპატრონოს არ ეპატრონობთ. ამას მე შეშფოთებითაც ვლაპარაკობ და აღშფოთებითაც. ჩვენ ახლავე უნდა გავიქცეთ, ხვალ დილითვე და ამას უნდა მივხედოთ ამას უნდა შევხედოთ, დიდი ჭირისუფლის აუვალით. ამას ისინი გვთხოვენ ჩვენ, როგორც ცოცხალი წინაპ-

რები, გვეხვეწებიან აღდგენას. ეუშველოთ ჩვენს ისტორიას. აი, ეს არის ჩემი საფიქრალი, საზრუნავი, ჩვეულებრივი რიგითი ქართველი კაცისა. ასე, რომ კარგია ეს ღონისძიება, ეს პროგრამა ქარალდზე, ჩვენ გვინდა, რომ ეს ვაქციოთ ცხოვრებაში ნამდვილ პრაქტიკად, როგორც ჩვენი ისტორიის გადარჩენა, როგორც დიდი ისტორიის წინაშე ლოცვა-კურთხევა. ეს არის სალოცავი, საღვთო საქმე, უწმინდესი. საქმე, რომელსაც არ ეღალატების და ნურც გვაღალატებინოს ღმერთმა.

ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის სამხრეთი შესასვლელის თავზე, XIX საუკუნის ბოლოს, ლაპიდარული წარწერიანი ამოჩიჩქნილ-ამომტერეული ქვის ფილა

საქართველოს რადიოს I არხი — 4 ივლისი 1990 წელი.

21 საათი და 15 წუთი,

პროგრამა „სიჭაბუკე“

წამყვანი — მნიშვნელოვან საქმედ მიგვაჩნია ქართული ძეგლების მოვლა-პატრონობა და აღდგენა. კიდევ ერთხელ გვინდა მიუხედავად ჰუჯაბის მონასტრის პრობლემას. მეათე სტუდიას დღეს ესტუმრა ბატონი მიხეილ ვარაზაშვილი — პროფესიით მშენებელი ინჟინერი, რომელმაც მთელი თავისი ცხოვრება საქართველოს ისტორიული ძეგლების შესწავლას მოაწოდო.

გთხოვთ ბატონო მიხეილ!

მიხეილ ვარაზაშვილი — უკანასკნელ ხანს ბევრი ითქვა და დაიწერა ჰუჯაბის მონასტრის შესახებ, რომელიც მდებარეობს მარნეულის რაიონში, თბილისიდან 97 კილომეტრის მოცილებით სომხეთის საზღვრის უშუალო სიახლოვეს. ისიც ცნობილია, რომ ძეგლი მოითხოვს სასწრაფო რესტავრაციას, მაგრამ ჯერ კიდევ ყველაფერი უცვლელი რჩება. მიზეზი გასაგებია: 9 აპრილის ტრაგიკულმა ამბებმა და აჭარაში სტიქიის მოძალებამ ერის მთელი ყურადღება მიიპყრო და, ბუნებრივია, რომ ჰუჯაბის საკითხი როგორღაც განზე დარჩა. ეს გასაგებია, მაგრამ მე მაინც მიმაჩნია, რომ ამ საკითხის უყურადღებოდ მიტოვება გამართლებული არ არის, რადგან ისიც ერის წყლულია და თანაც საგრძნობლად რთული. ზემოხსენებულის გამო მიზანშეწონილად მიმაჩნია შემდეგი ღონისძიებების ჩატარება:

1. სასწრაფოდ დაიწყოს ძეგლის რესტავრაცია, მით უმეტეს, რომ ზაფხული უკვე დადგა და არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება რომ სეზონი დარჩეს გამოუყენებელი. ძეგლი საკმაოდ დიდ სიმაღლეზე მდებარეობს და ზამთრის პირობებში იქ სარესტავრაციო სამუშაოების წარმოება გამორიცხულია.

2. ამჟამად რესპუბლიკაში მიმდინარეობს ძველი ისტორიული ტოპონიმიკის აღდგენის პროცესი. მიზანშეწონილად მიმაჩნია სოფელ ახკერაჰის დაუბრუნდეს თავისი ადრინდელი სახელწოდება, სახელდობრ იგი ვახუშტი ბატონიშვილს მოხსენიებული აქვს როგორც ჰუჯაბი.

3. სოფელ ახკერაჰისა და ჰუჯაბის მონასტერს შორის დასახლებულ იქნეს 200 ან 250 ოჯახი აჭარიდან ჩამოსული სტიქიისაგან დაზარალებული ქართველებით.

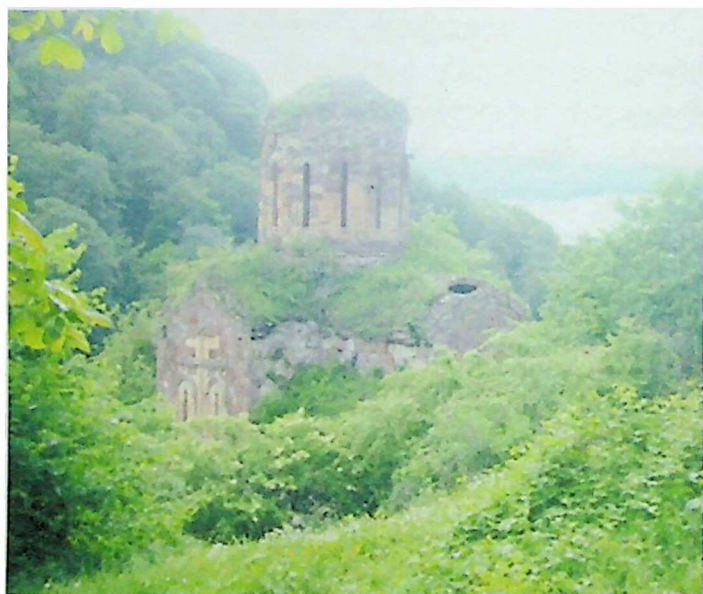
რადიომსმენელებს მინდა ვაუწყო უაღრესად სასიხარულო ცნობა; როგორც ეს პერიოდულ პრესაში იყო გამოქვეყნებული, 1905 წლიდან 1935 წლამდე, ჰუჯაბის მონასტერში არსებობდა რუსული მართლმადიდებლური დედათა მონასტერი, რომელსაც ეწოდებოდა ჰუჯაბის ივერიის დედათა მონასტერი. სახელწოდება ივერიის განპირობებული იყო იმით, რომ ფლობდა იერუსალიმიდან ჩამოტანილ ღვთისმშობლის სასწაულთმოქმედ ხატს. იგი 1935 წელს მონასტრის ელური დარბევის დროს დააზიანეს ტყვიით და გაიტანეს სომხეთში. უკანასკნელ დღეებამდე იგი ინახებოდა სომხეთის ალავერდის რაიონის სოფელ კალინინოს რუსულ მართლმადიდებლურ ეკლესიაში, რომელიც ემორჩილებოდა საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის საპატრიარქოს. ეს ეკლესია ძალზე დაზიანდა სომხეთის შარშანდელი მიწისძვრის შედეგად. ვინაიდან დაზიანებულ ეკლესიაში ყოფნა გახდა სასიფათო, იგი დაცალეს და ნივთები ჩამოარიგეს შესანახად სოფელში მცხოვრებ მორწმუნეებში და მათ შორის ივერიის ღვთისმშობლის ხატიც. იგი მიაკვლიეს სახალხო ფრონტის აქტიურმა წევრებმა გიგი კორინთელის მეთაურობით და ჩამოიტანეს საქართველოში. ამჟამად ხატი დაუბრუნდა თავიანთ ადრინდელ მფლობელს ჰუჯაბის დედათა მონასტრის მონაზვნებს.

დასასრულს კი უნდა გამოვთქვა უაღრესი გაკვირვება იმის გამო, რომ უკვე ერთი წელიწადია რაც ჩამოყალიბდა მთავრობის კომისია ჰუჯაბის მონასტრის საკითხზე. კომისიაში შედიან რეს-

პუბლიკის ცნობილი მოღვაწეები და მეცნიერები, ხოლო მისი თავმჯდომარეა გეოგრაფიის ინსტიტუტის დირექტორი ამხანაგი კიკნაძე. კომისიის მუშაობას დღემდე არავითარი პრაქტიკული შედეგი არ გამოუღია.

ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის დეტალი. თამაზ დვალის ფოტო

ზოგიერთი მიმართვა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობისადმი

საქართველოს სსრ უმაღლეს საბჭოს
საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს
საქართველოს სსრ კპ ცენტრალურ კომიტეტს

საარქივო დოკუმენტების შესწავლით დავრწმუნდით, რომ სომხეთის სსრ განმგებლობაში იმ ტერიტორიის ყოფნა, სადაც მდებარეობს შუა საუკუნეთა ქართული ხუროთმოძღვრების ღირსშესანიშნავი ძეგლი ჭუჯაბი, არ არის დაფუძნებული სათანადო იურიდიულ აქტებზე. მასალების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ აღნიშნული ტერიტორია (რამდენიმე ათეული კვადრატული კილომეტრი) სადავო ტერიტორიათა კატეგორიას ეკუთვნის. ამგვარად, აუცილებელია სათანადო კომისიის შექმნა.

ამჟამად განზრახულია ჭუჯაბის რესტავრაცია. ამ მიზნით სომხეთის სსრ უწყებებმა უკანონოდ გაიყვანეს გზა საქართველოს სსრ ტერიტორიაზე, რადგან მხოლოდ ამ გზით არის შესაძლებელი ჭუჯაბის კომპლექსთან მოხერხებულად მიღგომა. უკვე მიტანილია მასალის ნაწილი და გრძელდება მისი მიტანა.

სომხეთის ძეგლთა დაცვის კომიტეტმა საქართველოს ძეგლთა დაცვის კომიტეტს წარმოუდგინა ამ ძეგლის (აგრეთვე სხვა ძეგლების) ერთობლივი რესტავრაციის ხელშეკრულების პროექტი. ტექსტში ჭუჯაბი იხსენიება როგორც სომხეთის სსრ ტერიტორიაზე მდებარე ძეგლი. ამ ხელშეკრულებაზე საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს წევრის ი. ციციშვილის ხელის მოწერა საქართველოს ინტერესთა ყოვლად შეუწყნარებელი უგულველყოფა იქნებოდა.

კატეგორიულად მოვითხოვთ:

- ა) დაუყოვნებლივ შეწყდეს უკანონოდ გაყვანილი გზის სამუშაოები.
- ბ) შეიქმნას სათანადო კომისია საზღვრის ზუსტი ხაზის გასარჩევად.
- გ) მოეთხოვოს სომხეთის სსრ მთავრობას რესტავრაციის გადადება კომისიის დასკვნის მიღებამდე.

საქართველოს სახალხო ფრონტის მუშა ჯგუფის სახელით:
ზვიად გამსახურდია, ნოდარ ნათაძე, ალ. ჯავახიშვილი

საქართველოს სახალხო ფრონტის რწმუნებულთა დროებითი
საბჭოს სახელით:

ბადრი გორგილაძე

საქართველოს სახალხო ფრონტის საორგანიზაციო კომისიის სა-
ხელით:

დ. ჯუღელი, გ. გავაშელი

30.III.1989

(საქ.სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის საქმეთა
მმართველობაში გატარდა №1145, 04.04.1989 წ.)

საქართველოს სსრ უმაღლეს საბჭოს
საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს
საქართველოს სსრ კპ ცენტრალურ კომიტეტს

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჰუჯაბის მონასტრის თაობაზე ა.წ. 31 მარტს გამართული შეკრების მონაწილეთა

მ ი მ ა რ თ ი ვ ა

საქართველოს სსრ ტერიტორიაზე, სოფ. ახკერაში სომხეთის რესპუბლიკის წარმომადგენლების მიერ მოტანილია ქვები. ნაწილი ამ ქვებისა აზიდულია მონასტერთან მის სარესტავრაციოდ. ხე-ტყის მასალა ხარაჩოებისათვის ინახება სოფელში. მონასტრის ტერიტორიაზე გაკეთებულია ხის ფარდული, ატანილია ქვის სათლელი ჩარხები, ადგილობრივი ენერგიის წყარო და სხვა სამშენებლო იარაღები. სოფელ ახკერაში ჩასახლებულია ქვის მთელთა ჯგუფი (რესტავრირებისათვის მოზიდული ქვა არ შეეფერება ძეგლის ფერადოვან-მხატვრულ გადაწყვეტას). ამასთან, სოფელში ჩასახლებულია მიწისძვრის ზონიდან დაზარალებული ხალხი.

მიუხედავად იმისა, რომ მონასტრამდე მისასვლელი ტერიტორია შეადგენს საქართველოს სსრ კუთვნილებას, სომხეთის სსრ მხრიდან სათანადო შეთანხმების გარეშე დაწყებულია მისასვლელი სამანქანო გზის მშენებლობა, მიტანილია ქვა-ღორღი მოსასაფალტებლად. ამგვარად, სრულიად უგულბელყოფილია საქ.სსრ საზღვრებისა და ტერიტორიის ხელშეუხებლობა მოცემულ რეგიონში. ამასთან, დაეძენთ, რომ დღეს მოქმედი საზღვრები საქართველოსა და სომხეთის სსრ რესპუბლიკებს შორის გატარებულია საზღვრების გავლების საერთო წესის დაუცველად.

იგი მიყვება ტყისპირს და წარმოადგენს საჰაერო საზღვარს. ის, რომ საქართველოს საზღვარი გადმოტანილია ათიოდე კილომეტრით, არ არის დაფუძნებული სათანადო იურიდიულ აქტებში. ამ ტერიტორიის ფაქტობრივი ყოფნა სომხეთის სსრ განკარგულებაში ჩვენი რესპუბლიკის მაშინდელ ხელმძღვანელობის დანაშაულებრივი დაუდევრობის შედეგია.

ამავე სოფლის მცხოვრებ ოლეგ ოლქინიანის ცნობით, სოფ. ახკერაში არიგებენ ნაკვეთებს აგარაკებისათვის, რის საფუძველზეც იზრდება სოფელი. ოლეგ ოლქინიანი ამჟამად ქ. ერევნის მკვიდრია, სწავლობს უმაღლეს სასწავლებელში, არის „ზანგა-კატუნის“ გაერთიანების წევრი და გამოგზავნილია საკუთარ სოფელში საგანგებოდ ჰუჯაბის ძეგლის სამეთვალყუროდ. მისივე თქმით, სარესტავრაციო სამუშაოებისათვის გამოყოფილია ხუთი მილიონი მანეთი. რომელიც თითქმის ათჯერ აღემატება ძეგლის რესტავრაციისათვის საჭირო თანხას. სამუშაოს აწარმოებს სომხეთის სსრ ალავერდის რაიონის სამშენებლო ტრესტი.

1935 წლამდე ჰუჯაბში ფუნქციონირებდა ივერიის დედათა მონასტერი, რომელიც აღნიშნულ წელს დაარბიეს, გამორეკეს მონაზვნები, დაიტაცეს სამონაზვნო და საეკლესიო ქონება, რომელიც ამჟამად მიმოფანტულია სომხეთის სსრ ტერიტორიაზე. მონაზვნებმა ბინა დაიდევს სოფელ ახკერაში და მიუხედავად ძნელებლობისა დღემდის შემოინახეს სამონასტრო ცხოვრება. ცოცხალია 1912 წელს ჩამოსული იღუმენია პავლა და მასთან ერთად აქვეა შვიდი მონაზონი. მათ სურთ მონასტერში დაბრუნება და ითხოვენ დახმარებას, ვინაიდან დღევანდელ პირობებში ამის უფლება არ გააჩნიათ.

ამგვარად, სომხეთის სსრ გეგმა ნათელია: ესაა ზემოხსენებული ტერიტორიის შემომტკიცება, ჰუჯაბის მონასტერთან ახალი სომხური დასახლების შექმნის გზით და მომავალში სოფ. ახკერაჰის მიტაცებაც იმ საფუძველზე, რომ იქ ჰუჯაბთან მისასვლელი ერთადერთი გზა გადის.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მოვითხოვთ დაუყოვნებლივ:

1. შეიქმნას პარიტეტული კომისია საზღვრების ზუსტი ხაზის გასარკვევად.

2. შეწყდეს ყოველგვარი წინასარესტავრაციო სამუშაოები ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსში საზღვრების დაზუსტებამდე, მითუმეტეს, რომ ამა წლის 16 მარტს ჰუჯაბში საქართველოს სსრ და სომხეთის სსრ დელეგაციათა შეხვედრისას მიღწეულ იქნა შეთანხმება წინასარესტავრაციო სამუშაოების შეწყვეტის შესახებ, ერთობლივი პოზიციის გამომუშავებამდე.

3. შეჩერდეს გზის მშენებლობა, რომელიც მიმდინარეობს საქართველოს ტერიტორიაზე, რესპუბლიკის შესაბამის ორგანოებთან შეუთანხმებლად, სომხეთის სსრ სამსახურების მიერ; აღძრას სისხლის სამართლის საქმე მათ მიმართ, ვინც აწარმოებდა ამ თვითნებურ სამუშაოებს.

4. გაყვანილ იქნას სოფელ ახკერპიდან ქვის მთელელთა ჯგუფი.

5. რესპუბლიკის ხელისუფლებამ მიიღოს მკაცრი ზომები იმ თანამდებობის პირთა მიმართ, რომელთაც ევალებათ ადგილებზე (ამ შემთხვევაში მარნეულის რაიონში) სათანადო კონტროლი და მეთვალყურეობა, როგორც საზღვრის დაცვაზე, ასევე გზების მშენებლობასა და სხვა.

6. გადახალისდეს ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის თაობაზე არსებული კომისიის შემადგენლობა და მასში მონაწილეობის მიღება ეთხოვოს საზოგადოების მიერ დასახელებულ მეცნიერ-იურისტებს.

7. საჭიროების მიხედვით, კომპეტენტურ პირებს, დაეთმოს ოფიციალური საინფორმაციო საშუალებები ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსისა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებული ვითარების შესახებ ფართო საზოგადოების ინფორმაციისათვის. აღნიშნულის დასტურად ოფიციალურმა საინფორმაციო საშუა-

ლებებმა გამოაქვეყნონ ინფორმაცია დღევანდელი მიტინგის თაობაზე.

8. დაუბრუნდეს სოფელ ახკერპს ძველი ტოპონიმი – ჰუჯაბი.

9. უზრუნველყოფილი იქნას აღნიშნულ რეგიონში ქართველი მოსახლეობის დასამკვიდრებლად საჭირო პირობები.

10. საქართველოს სახელმწიფო არქივის, როგორც ეროვნული ინტერესებისათვის უმნიშვნელოვანესი დაწესებულების დირექტორის თანამდებობიდან განთავისუფლდეს ამხ. მანველაშვილი.

11. ერთხელ და სამუდამოდ მოხსენდეს ის უდაო ჭეშმარიტება, რომ საქართველოს მთავრობის უპირველესი მოვალეობა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დაცვაა და არცერთ პირს, ვისაც ამ მოვალეობის თავდადებული სამსახურის უნარი არ შესწევს, არ აქვს უფლება იყოს საქართველოს მთავრობის წევრი.

შეკრების მონაწილეთა სახელით: გიორგი მელაძე
პაატა გომელაური
გიგი კორინთელი

(საქ.სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის საქმეთა მმართველობაში გატარდა №1146, 04.04.1989 წ., ჩაბარდა ადრესატს 07.04.1989 წ. №2588)

ზოგიერთი პუბლიკაცია ჰუჯაბზე XX საუკუნის 80-ან წლებში

ლევო ბერპენიშვილი

ჰუჯაბი

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი მდ. ფოლადაურის სათავეებში, მის მარჯვენა სანაპიროზე, თანამედროვე სოფ. ახქერფის მახლობლად მდებარეობს, ეს სოფელი ამჟამად მარნეულის რაიონში ითვლება: ძველად კი შედიოდა ადმინისტრაციულ ერთეულში, რომელსაც ბოლნისის ხევი ეწოდებოდა. ვახუშტი ბატონიშვილი (1941, გვ.37) ფოლადაურის ხეობის აღწერისას ჰუჯაბის მონასტერსაც იხსენიებს: „...არს მონასტერი ჰუჯაბისა, გუნბათიანი, კეთილს ადგილს და აწ ცალიერ არს“. სოფლების სიაში ავტორი ამ სახელწოდების სოფელსაც ასახელებს, ფორმით „უჯაბი“, რომელიც მოქცეულია სოფ. ხანძუტსა და ჯარმეჩებს შორის.

სამონასტრო კომპლექსის სოფლიდან დაახლოებით 1 კმ-ზეა, ლალვარის მთის ძირში. გარედან მას გალავანი ერტყა, რომლის შიგნით სხვადასხვა ნაგებობათა კვალია, ყველაზე მნიშვნელოვანი აქ გუმბათიანი ეკლესიაა, რომლის კედლებში გამოყენებულია აგური და გათლილი ქვის ლოდები. მოპირკეთებაში ღია ფერის ქვებს ენაცვლება მუქი ფერის ლოდებიც, რაც სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ტოვებს. სარკმლები და გუმბათის ყელი უხვად ყოფილა შემკული ქართული წნული ორნამენტით, ასეთივე წნული ჩუქურთმითაა შევსებული მოზრდილი ჯვარიც. შიგნიდან ეკლესია მოხატული ყოფილა, რომლის კვალი ჯერაც

ეტყობა. ხელოვნების ისტორიკოსები ამ ნაგებობას XIII საუკუნის I ნახევარს მიაკუთვნებენ (ქსე, XI, 1987, გვ.521).

გალაენის შესასვლელთან მეორე ეკლესიის ნანგრევებიცაა. იგი დარბაზული ტიპის შენობა ყოფილა, საშუალო ზომის თანაბარი ლოდებით, ჰორიზონტალურ წყობაზე ნაგები, გვიან გადაკეთებული ეს ნანგრევი, 1956 წლამდე თივის შესანახად იყო გამოყენებული. შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით, მცირე ეკლესია ადრეფეოდალური ხანისა უნდა იყოს. შირიმის ქვა, რომლითაც ის აუგიათ, ხევის აყობებით, დაახლოებით 1 კმ-ზე მოიპოვება. ეზოში არსებული ნანგრევები მოწმობენ, რომ აქ იქნებოდა მონასტრის ბერთა სენაკები და სატრაპეზო, ასევე სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი.

სამონასტრო კომპლექსის სიახლოვეს, ფოლადაურის მარჯვენა სანაპიროს ორი ხევის შესაყარში ნასოფლარია საკუთარი ეკლესიის ნანგრევით შემორჩენილი. ჩვენ მხოლოდ აღმოსავლეთის კედელია დაგვჩვენდა, თუმცა ეკლესიის ბუდე კარგად ჩანდა (10X4 მ). ეს უნდა იყოს ჰუჯაბის ნასოფლარი.

ჰუჯაბის მიდამოებში სხვაც ბევრი ნასოფლარ-ნაეკლესიარია, მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი აქ მაინც ფოლადაურს აყოლილი გზა და მგლის კარის უღელტეხილია, რომელსაც ლორე-ტაშირში გადავყავართ. ახქერფიდან იგი მე-13 კმ-ზეა, ზღვის დონიდან 1770 მ-ზე. ესაა დაახლ. 80 მ სიგრძის, კლდეში გამავალი დერეფანი, რომლის სიგანე 10 მ-მდეა. არ ჩანს, რომ კლდე ყველგან ხელოვნურად იყოს გაკაფული; იგი უფრო აქ გამავალ მოგზაურთა მიერაა საუკუნეების განმავლობაში დამუშავებული. აღსანიშნავია, რომ ამ გზით სარგებლობდა როგორც ფოლადაურის, ასევე შულავრის ხევიც, რომელსაც ლორისკენ სხვა გადასასვლელი არ აქვს; ეს გზა კი უფრო მოკლეა მაშავერ-ფინეზაურისა და დებედის ხეობათა გზებთან შედარებით. უღელტეხილის სიახლოვეს გზისპირა კლდეზე, პატარა, სქელკედლებიანი, დარბაზული ეკლესიის ნანგრევი იყო, რომლის ნა-

ლისებული აფსიდა ნაგებობას ადრეული შუა საუკუნეებით ათარიღდება. არ შეეცდებით, თუ მგლის კარის უღელტეხილს მაშინ უკვე არსებულად მივიჩნევთ.

მგლის კარით ლორე-ტაშირს მიმავალი გზის მნიშვნელობას ადასტურებს მის გასწვრივ, ხეობის ორივე ნაპირზე დამოწმებული ნასოფლარების სიმრავლე; ფეოდალური ხანის მთელ მანძილზე ისინი ცოცხალი ერთეულები ჩანს, რაც ამ გზის სიცოცხლისუნარიანობაზეც მეტყველებს. ამასვე გვიდასტურებენ წერილობითი წყაროებიც: ჟამთააღმწერლის ცნობით, თბილისზე ჯალაშქრების წინ ჯალალედინი „დაბანაკებულ იყო სომხითს, ჭესა ბოლნისისასა“ (ქართლის ცხოვრება II, 1959, გვ. 183), ორბელიშვილნი ერთ საბუთში წერენ: „ბოლნისზე... ამ ჩვენს მამულში რაც ქარავანი გაივლის, ბაჟი სულ ჩვენაო“ (თ. ჟორდანიას, ქრონიკები II, 1897, გვ.443), საბაჟო ყოფილა მგლის კარის უღელტეხილის სიახლოვესაც, რაზედაც 1717 წლის კიდევ ერთი საბუთი მეტყველებს. ესაა საზღვრების გარიგების წიგნი აქაური მფლობელებისათვის: „კაჭაჭკუტიდამ რომ სომხითისაკენ გზა გარდმოვა, სომხითს რომ გარდმოხედავს, წინ ერთი სერი არის — სახელი ურაც თალა ჰქვიან, იმის გაღმითაც ერთი სერი არის კაჭაჭკუტისაკენ, რაც იმ ორს შუა ხევი ჩამოვარდება ჭიპექის წყლამდის... ორის წყლის შესაყრის სისწორ სერი რომ შემოივლის, თავს საბაჟოს ქვის ყრილობა, იმასთან ელის შარა რომ შემოივლის, გზის კლდე ნადვალეთის სამძღვრამდის დარჩა შანშიაშვილებს, იმის გაღმოდმა დარჩა ოფრეთელთ. ქესა უე“ (ცსსა, ფონდი 1450, დავთ. №6, საბ. №19). როგორც ვხედავთ, საბაჟოსთან ელის შარაცაა დასახლებული, რაც ქვემო ქართლის ბარში ჩამოსახლებული, თურქმანული ტომების ცხვრისა, თუ საქონლის გზას გულისხმობს. ისინი თავის ფარებს საზაფხულო საძოვრებისაკენ ამ გზით ერეკებოდნენ.

იმავე გზის მნიშვნელობაზე მეტყველებს კიდევ ერთი, ფეოდალური ხანის გვიანი საუკუნეების ძეგლი, ესაა ქვის ერთთა-

ლიანი ხიდი ფოლადაურზე, შულავრის ხეობიდან გადმოსასვლელში. სწორედ მისი სახელი შერქმევია იქვე არსებულ სოფელს – ახქერფი აღნიშნავს „თეთრ ხიდს“. სოფელში სომხური მოსახლეობაა; იქაური მოხუცების თქმით, ესენი ერეკლე მეფის დროს არიან გადმოსახლებულნი, თუმცა სასაფლაოზე XIX ს-ზე ძველი საფლავის ქვები ჩვენ არ გვინახავს.

აი, ასეთ გარემოშია ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი. ძალიან საინტერესოა, რომ მისი სახელი არ გვხვდება ძველ საბუთებში. მხოლოდ XVIII ს-ის I მეოთხედიდან ჩანს იგი „ხუჯაბის“ ფორმით: ესაა 1721 წლის ხალხის აღწერის დავთარი და დასტურლამალი, სადაც აღნიშნულია ხუჯაბის ქორის ბუდე (იას. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი I და II, თბ., 1938, გვ.379). თუ ეს ამბავი შემთხვევითი არაა, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჰუჯაბი, ანუ ხუჯაბი მოგვიანებით შერქმეული სახელია, მაგრამ ჩვენ არც იმ ადგილის ძველი სახელწოდება ვიცით. ჰუჯაბი (ხუჯაბი) ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, არაბული სიტყვაა და მრავლობითი რიცხვია სიტყვიდან ჰაჯიბი (ხაჯიბი), რაც ეჯიბს – მეკარეს, კარის მცველს ნიშნავს. ე.ი. ჰუჯაბი (ხუჯაბი) ქართულად შეიძლება გავიგოთ როგორც „ეჯიბნი“ (ლ. მუსხელიშვილი, ბოლნისი, „ენიმიკი“-ს მოამბე III, თბ., 1938, გვ. 384).

ზემოთქმულთან დაკავშირებით მნიშვნელოვნად მეჩვენება XVII საუკუნის ორი საბუთი. პირველი 1651 წლისაა, რომელშიც როსტომ მეფე წერს: „გიბოძეთ... ეჯუბისშვილსა, კარისა ჩუენისა მესტუმრესა დონდარს და ძმასა თქუენსა ზურაბს, ძმისწულსა შენსა მირზაალის, შვილთა თქუენთა შავერდის და გამარიკს... მას ჟამსა, ოდეს ბედნიერთ ჯელმწიფეთა პაპა-მამათა ჩუენთა, პაპა თქუენი და მამა თქუენი ლორიდამდა აყყარა და სომხითს გარდმოესხა და ბედნიერს პაპასა ჩუენსა, პატრონსა ლუარსაბს და მეფესა პატრონსა სვიმონს პაპა-მამათა თქუენთათვის წყალობა ექნა და ებოძებინა სომხითს ოქერი ნასოფლარი ყუდრუ და ნასოფლარი შიხრობანი, პაპა-მამათა თქუენთა აეშენა და სამ-

158

კუიღროდ დაგრჩომოდა“ (ექვთ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, III, თბ., 1910, გვ. 2).

ამ საბუთის მიხედვით გამოდის, რომ ეჯუბისშვილები (იმავე წლის სხვა საბუთში ესენი ეეჯიბისშვილებად იხსენიებიან) XVI ს-ის შუა წლებში ლორიდან გადმოუსახლებიათ მეფე ლუარსაბსა და მის ძეს — სიმონს. მაშინ მიუღია ამ საგვარეულოს სომხითის ნასოფლარები ასაშენებლად და სამკვიდროდ როსტომის დროს (1651 წ.). ამ საგვარეულოს ერთი წარმომადგენელი სამეფო კარის მესტუმრის სახელის ფლობს, თუმცა მათი გვარსახელი ისევ მეკარის თანამდებობას აღნიშნავს.

ამავე პირებს იხსენიებს 1651 წ. სხვა დოკუმენტიც. იქ ნათქვამია, რომ მეფის კარის მესტუმრეს ეეჯიბისშვილს ღონდარს, მის ძმასა ზურაბს, მათ შვილებს შავერდისა და გამრიკას, როსტომ მეფემ უბოძა სომხითის სოფელი მიშტარაშენი და მამული სოფ. ტალავერში. საინტერესოა, რომ ექვთ. თაყაიშვილი, ალბათ ღონდარის ძის — გამრიკას სახელის გათვალისწინებით, საბუთის აღწერას იწყებს სიტყვებით: „სიგელი გამრეკელებისა, მიცემული როსტომ მეფის მიერ“ (ექვთ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, II, თბ., 1909, გვ. 265-266). თუ ეს მახვილგონივრული მიხვედრა სხვა მხრივაც დადასტურდებოდა, მაშინ გვეცოდინებოდა ეჯუბისშვილთა ძველი გვარი — თორელი. ეს მით უფრო, რომ ცნობილია, თორელთა გვარის წარმომადგენლების სამოხელეო და სამამული მფლობელობა ქვემო ქართლში.

კიდევ უფრო საინტერესოა ქართულ-სპარსული ორენოვანი საბუთი, რომლის მიხედვით, 1661 წ. შაჰნავაზი, კარის მესტუმრე ღონდარ ეჯუბისშვილს, მის ძმას და შვილებს აძლევს სომხითის ნასოფლარებს — კარასპუორსა და ნადვალეთებს. სპარსული ტექსტის მიხედვით, ეძლევა „ღონდარ-ბეგ თუმშალს... მის ძმას ზურაბს და მის შვილებს შაჰვერდისა და გამრიკს... სომხითის სოფელი ქარასაფური და ნადვალეთი. გააშენებენ და დაასახლებენ რა ხსენებულ სოფლებს, თავის თიულად დამტკიცებუ-

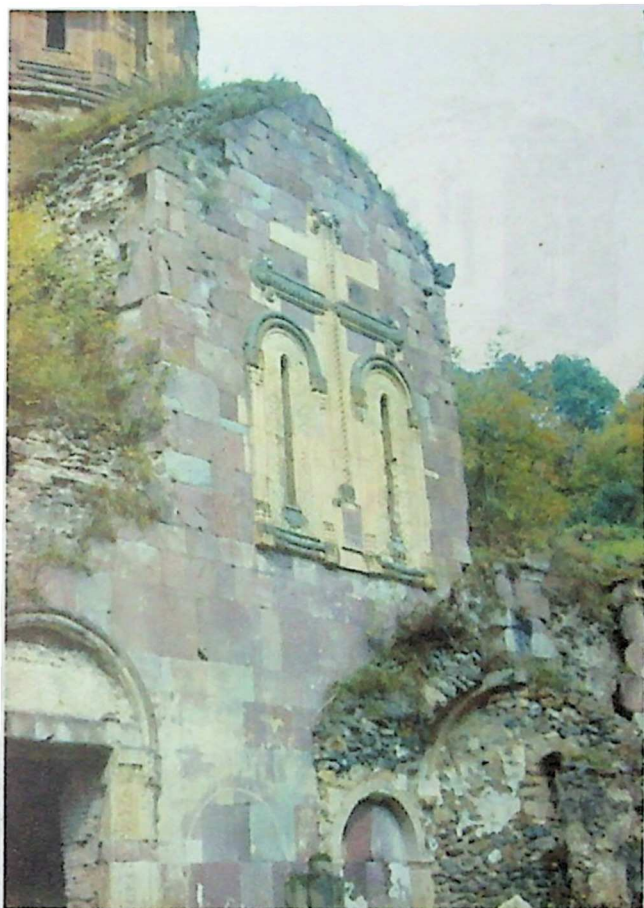
ლად იცნონ ისინი“ (ვ. ფუთურიძე, ქართულ-სპარსული საბუთები, თბ., 1955, გვ. 294-296).

აქ ნახსენები ნასოფლარები ფოლადაურის ზემო წელზეა, ჰუჯაბის სიახლოვეს. ისინი ეჯიბისშვილებს დაუსახლებიათ და იქაური მებატონეებიც გამხდარან. 1721 წლის აღწერის დავთარში სოფლებში კარასპუორში, ზემო და ქვემო ნადვალეთში მებატონეებად თუშმლიშვილები იხსენიებიან (იას. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი I და II, თბ., 1938, გვ. 317, 333). ესენი კი, ზემოხსენებული საბუთის სპარსული ტექსტის მიხედვით, იგივე ეჯუბისშვილიები არიან, რადგან თუშმალი სპარსულში მეკარეს, კამერდინერს აღნიშნავს. ამიტომაც, რომ საბუთის ქართული ტექსტის „დონდარა ეჯუბისშვილის“ ფარდად, სპარსული ტექსტი იძლევა „დონდარ-ბეგ თუშმალს“.

ასეთ პირობებში შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ნასოფლარად ქცეული ჰუჯაბი, ოდესღაც ეჯიბთა (ეჯუბისშვილთა) მიერ მოშენდა და სახელიც აქედან მიიღო სოფელმა. ვახუშტის რუკაზე სოფ. ჰუჯაბში აზნაურის რეზიდენციაა აღნიშნული. ეგების აქ იჯდა ეჯიბი, მეკარე, მცველი მგლის კარისა, ზემოთ რომ მოვიხსენიეთ. ასეთი სახელი XVII ს-ის საქართველოში დადასტურებულია ხეობაში. 1609 წ. ტაშისკარში ყირიმელ თათრებთან მომხდარი ომის დროს, გიორგი სააკაძემ წინასწარ შეკრა გასაქცევი გზა ხეობით ახალციხისაკენ. იოსებ ტბილელი წერს: „ჩვენი სიკედილი აღარ გვჩნდა იოტად, ანუ კეკრისა, გზები შეუკარ კორტანეთს, შალვა უფროსი მეკრისა“ (იოსებ ტფილელი, დიდმოურავიანი, გ. ლეონიძის რედაქციით, თბ., 1939, გვ. 10). ე.ი. კორტანეთის გზაზე მეკარეთა უფროსი ვინმე შალვა ყოფილა.

ანალოგიური ვითარება შეიძლება ვივარაუდოთ ფოლადაურის ზემო წელზედაც და მაშინ ჰუჯაბის სახელწოდება უფრო გასაგები გახდება.

ძეგლის მეგობარი
კრებული ოთხმოცდამეერთე
№3, 1988, გვ. 5-8

ქეზლი საგალალო მდგომარეობაშია

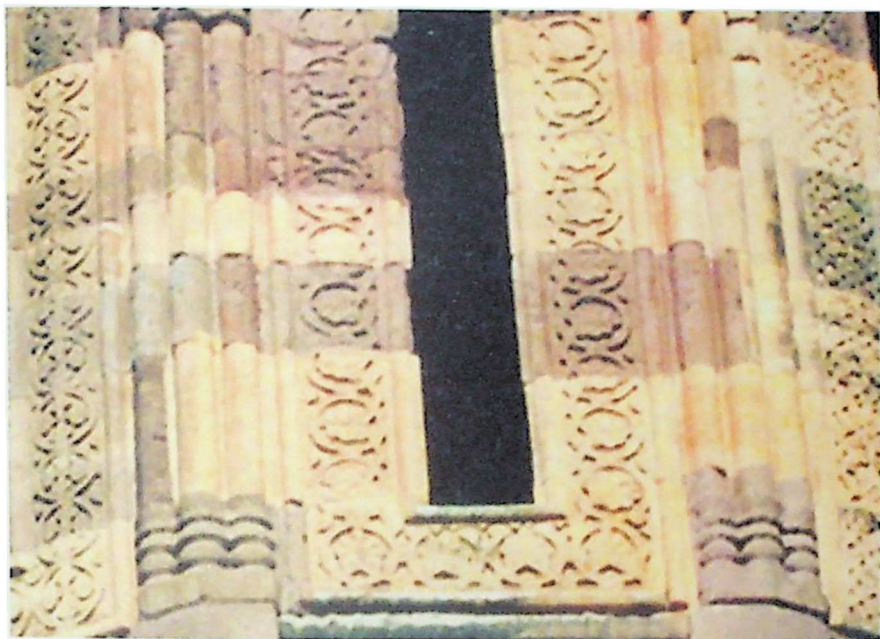
გაზეთ „ახალგაზრდა კომუნისტის“ ა.წ. 15 ოქტომბრის
ნომერში გამოქვეყნდა კობა ხარაძის ვრცელი წერილი XII-XIII
საუკუნის მიჯნაზე აგებული ქართული ხუროთმოძღვრების უნი-

კალური ძეგლის ჰუჯაბის (ხუჯაბის) შესახებ. ამ წერილმა დიდი დაინტერესება გამოიწვია და სტუდენტთა ჯგუფი გავემგზავრეთ მარნეულის რაიონში მონასტრის უფრო დაწვრილებით გასაცნობად.

სოფელ ახკერპიდან ძეგლამდე გაგვაცილა ეგერმა ანდრო აირაპეტიანმა. ჩვენთან საუბრისას მან აღნიშნა, რომ თუმცაღა მონასტერი აშენებულია ქართული აგურით, გარედან მოპირკეთებულია სომხური ჩუქურთმებით და სავარაუდოა, რომ სომხურიაო. თან დაამატა, რომ ეს დავა მეცნიერებსაც ვერ გადაუწყვეტიათო. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ფოტოგადაღე-

ბისას ჩვენთვის ხელი არავის შეუშლია და თუ როგორი „სომ-
ხური“ ჩუქურთმებით არის მოპირკეთებული ძეგლი, ამას ფოტო
გვიჩვენებს.

სომეხმა რესტავრატორებმა იქ უკვე მიზიდეს საშენი მასა-
ლა და რესტავრაციის (თუ ეს მათ მიერ ჩატარდა) შემდეგ რამ-
დენი ბრძოლა იქნება საჭირო ძეგლის ქართულობის დასამტკი-
ცებლად არავინ იცის.

ძეგლი სავალალო მდგომარეობაშია და დროზე მოითხოვს
შეკლას. ხოლო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიისა და ძეგ-
ლთა დაცვის სამმართველოს პასიური პოზიცია (უკვე მერამდე-
ნედ!) იწვევს ქართველი ახალგაზრდობისა და მოწინავე ინტელი-
გენციის აღშფოთებას, თუ რამდენად მტკივნეულია ეს საკითხი,
დაგვანახა კომკავშირულ ქალაქ ბორის ძნელაძეში გამართულმა
დისკუსიამაც. თურმე ქართველებს, ბატონ ი. ციციშვილის აზ-
რით, ისე გაგვხდომია საქმე, რომ ქართული ხუროთმოძღვრების

ამ დიდებული ძეგლის აღდგენა სომეხ მეგობრებს უნდა დავეყი-
თხოთ, როცა ისიც კი არ არის დამტკიცებული, რომ ის მიწა,
რომელზედაც ძეგლია აგებული, სომხეთის სსრ-ს ტერიტორია-
ზეა თუ არა. აი სადამდე მივყავართ ზედმეტ ლიბერალობასა და
ლოიალურობას...

სტუდენტთა ჯგუფის სახელით: ბიპ ბოდუმიშვილი (პუშკი-
ნის სახ. პედინსტიტუტის ისტორიის ფაკულტეტის IV კურსის
სტუდენტი) დავით გოპალეიშვილი (საქ. პოლიტექნიკური ინ-
სტიტუტის მეტალურგიული ფაკულტეტის მეცნიერი თანამშრო-
მელი), მალხაზ ბელაშვილი (სპი მეტალურგიული ფაკულტე-
ტის IV კურსის სტუდენტი).

გაზეთი „ახალგაზრდა კომუნისტი“,
29 ოქტომბერი, 1988 წ., გვ.3

✱

რაც არ უნდა წარმატებული იყოს ბიუროკრატიის წინააღმდეგ ჩვენი ბრძოლა, ჯერ ძალიან შორს ვართ მისი საბოლოო აღმოფხვრისაგან. ვერც ვერასოდეს დავიხსნით მისგან თავს, ვიდრე თითოული ჩვენთაგანი საკუთარი არსებიდან არ განდევნის ბევრ ადამიანურ სისუსტეს. მოკლედ რომ ვთქვათ, ვიდრე სათნოებად საერთო ეროვნულ სარგებლობას არ ვაღიარებთ. ეს უნდა მოხდეს მხოლოდ და მხოლოდ ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებით. ეს ზღვარი პიროვნულ სინდისზე უნდა გადიოდეს, როცა თითოელის შეგნებაში წარუშლელად იქნება ჩაბეჭდილი ფორმულა: „სამშობლო — ეს მე ვარ!“ მაშინ და მხოლოდ მაშინ მოელება ბოლო ისეთ სამეცნიერო დაწესებულებათა ინერტულობას, როგორიც საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია ან ძეგლთა დაცვის სამმართველოა. ვისაც იმის უნარი თუ არ გააჩნია, რომ თავისი თავისად აღიაროს, დააფიქსიროს მაინც...

მსჯელობა მარნეულის რაიონში არსებულ ჰუჯაბის მონასტერს ეხება. ისინი კი, ვისაც უშუალოდ ეხება მონასტრის მოვლა-პატრონობა, სდუმან, თითქოს მათ არ ეხებოდეს ქვეყნის სატკივარი. როდემდე უნდა მოვითმინოთ მათი აკადემიური ღუმილი?

მიხეილ ბავაშვილი

✱

გაზეთ „ახალგაზრდა კომუნისტის“ 15 ოქტომბრის ნომერში გამოქვეყნებული წერილის „ძეგლი ელის ნამდვილ მეშვედრეს“ თაობაზე მოგმართავთ ინსტიტუტ „თბილზნიეპის“ თანამ-

შრომელთა ერთი ჯგუფი და გთხოვთ, რომ გაზეთის საშუალებით იქნეს განხილული ამ წერილში დასმული საკითხი.

თუკი ჩვენმა წინაპრებმა, მიუხედავად მრავალი ძნელებლობისა, ხალხის სულიერი და მატერიალური ფასეულობანი ჩვენ ჩაგვებარეს, ნუთუ ჩვენი თაობა ვალდებული არაა შთამომავლობის წინაშე თავისი მისია პირნათლად შეასრულოს? ჩვენ ასეთი ფაქტების იგნორირებისათვის დანაშაულს ჩავდივართ წინა და მომავალი თაობების წინაშე.

ბუნებრივად იბადება კითხვა — სად არის ძეგლთა დაცვის სამმართველო? რად ჩავიქნიეთ ხელი მეზობელი რესპუბლიკების ტერიტორიაზე მდებარე ძეგლებზე? არსებობს კანონი, რომელიც ამგვარ შემთხვევაში ძეგლს მის აღმშენებელს აკუთვნებს. გაკვირვებას იწვევს, რა გულგრილად შეჰყურებს რესპუბლიკის მთავრობა ტერიტორიის ამგვარ თვითნებურ ცვლილებებს.

ჩვენი აზრით ცალმხრივი ძმობა შეუძლებელია. თუ ჭეშმარიტი ძმობა და მეზობლობა გვინდა, ორივე მხარემ გაეაყეთოთ ის, რასაც ჭეშმარიტება და სამართლიანობა მოითხოვს — დავუბრუნოთ ძეგლი ნამდვილ მემკვიდრეს!

წერილს ხელს აწერს „თბილზნიეპის“ II არქიტექტურული
სახელოსნოს 15 თანამშრომელი.

გაზეთი „ახალგაზრდა კომუნისტი“

10 ნოემბერი, 1988 წ., გვ. 2

ბოლო დროს სიმარად ბევრი ითმვა და დაიწერა კუჟაბის მონასტრის შესახებ, მის დღევანდელ მდგომარეობაზე. ახლახანს ბიორები ჩუბინაშვილის სახელობის ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში მოეწყო შუა საუკუნეების არქიტექტურის ისტორიის განყოფილების გახართოებული სხდომა, რომელზედაც კიდევ ერთი მოხსენება მიმდევნა კუჟაბის წარსულს და აწმყოს. მოხსენების ავტორს, ინსტიტუტის უმცროს მცენიერ-თანამშრომელს ძეთევან აბაშიძეს ვთხოვეთ ჩვენი მკითხველისთვისაც მოეზადაბინა საბაზეთო კუბლიკაცია.

ბთავაზობთ ამ წაიილს.

... და აწ ცაღიერ არს

კუჟაბის მონასტერი ტყეში, მთის ფერდობზეა გაშენებული. მის მოპირდაპირედ, დასავლეთ თითქოსდა ამ მთის ტყუპის-ცალი, ასევე მომცრო ტყიანი მთაა აღმართული. მათ შორის გამყოფად პატარა ხეია, რომელშიც „ხუჟაბის წყალი“ (ასე უწოდებს მას ადგილობრივი მოსახლეობა) მოედინება. ამ ორ პატარა მთას თითქოს შეუხიზნავთ გარე სამყაროს მოკვეთილი, ბუნების წიაღში განმარტოებული მონასტერი, რომლის მთავარ ნაგებობას კუჟაბის ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი წარმოადგენს. სამონასტრო კომპლექსი ცხოველხატულად არის განფენილი რელიეფის მიყოლებით და მოხერხებულად იწერება გარემოში. ხუროთმოძღვარს საგანგებოდ თითოეული ნაგებობისათვის, სხვადასხვა ღონეზე ხელოვნური მოედნები შეუქმნია. კუჟაბის ხეობას სამხრეთიდან ლელვარის მთა დაჰყურებს (ასე უწოდებენ ადგილობრივნი, ისე კი ეს ლელვარის ქედის ერთი ნაწილია), ჩრდილოეთიდან კი გახსნილია ხედი და მოჩანს იმ სამყაროს ნაწილი, რომელსაც გამოეხიზნა მონასტერი. სწორედ აქეთკენ მოემართება „ხუჟაბის წყალიც“ და ქვემოთ უერთდება მდინარეს, რომელსაც ახკერპის წყალს უწოდებენ. ეს მდინარე ძველი ფოლადაურია. მის ნაპირებზეა გაშენებული სოფელი ახკერპი. იგი 1,5 კილომეტრით

არის დაშორებული მონასტერს. ახლო-მახლო კი სხვა სოფელი არ არის.

ტერიტორიულად სოფელი ახკერაჰი და მისი მიმდებარე მონასტერი მარნეულის რაიონს ეკუთვნიან. ისინი უშუალოდ ემიჯნებიან საქართველოსა და სომხეთის შორის გამავალ დღევანდელ საზღვარს.

ისტორიულად ამ ტერიტორიას „სომხითს“ უწოდებენ. იგი ყოველთვის იყო და დღესაც რჩება ეთნიკურად ჭრელი მოსახლეობის სანახებად.

ისტორიული წყაროები თვით მონასტრის შესახებ ძლიერ-ძუნწია. ფაქტობრივად, ერთადერთ წყაროს წარმოადგენს ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსი“ (XVIII ს.). წიგნში ჰუჯაბის მონასტერი მდინარე ფოლადაურის მიდამოების, ესე იგი ბოლნისის ხეობის აღწერისას არის მოხსენებული „ამას ზევით არს მონასტერი ჰუჯაბისა, გუნბათიანი, კეთილს ადგილს და აწ ცალიერ არს“. ბოლნისის ხეობის დასაწყისში XIII საუკუნის პირველ ნახევარში აგებულია ორი ეკლესია — თევდორე წმიდა და წულრულაშენი, ხოლო მის ბოლოში მდებარეობს ამავე XIII საუკუნის სამოციან წლებში აგებული ჰუჯაბის მონასტერი. როგორც ჩანს XIII საუკუნეში ბოლნისის ხეობის მნიშვნელობა განსაკუთრებულად გაზრდილა. ჰუჯაბიდან მდინარე ფოლადაურის (ახკერაჰის) ხეობის აყოლებით, ზემოთ, ლელვარის მთის ქედიდან და „მგლის კარით“ მიემართება გზა ლორესკენ, აქედან კი — ანისში. ეს იყო სომხეთში გასასვლელი უმოკლესი გზა.

ამრიგად, ბოლნისის ხეობა ძველად სამიმოსვლო გზას წარმოადგენდა. სხვადასხვა ისტორიული საბუთიდან ირკვევა, რომ აქ ქარავენები დადიოდნენ და საბაჟოც არსებობდა. ამ გზით არაერთხელ მოდგომიან საქართველოს მტრებიც. ჟამთააღმწერელი გადმოგვცემს, რომ დაახლოებით 1230 წელს თბილისზე ლაშქრობის დროს „ჯალალედინი დაბანაკებული იყო სომხითს,

ხევსა ბოლნისისას“. ამასვე გვიდასტურებს ამ ხეობაში ხიდების არსებობა. „ახკერპი“ თურქული სიტყვაა და ნიშნავს „თეთრ ხიდს“. ეს ხიდი სოფელში დღესაც არის შემორჩენილი. იგი ძლიერ ჩამოგავს 1651 წლით დათარიღებულ „გორჯულეს“ ხიდს. გორჯულეს ხიდით გადადიხარ მაშავერის მარჯვენა ნაპირს და ფოლადაურის ხეობას შეუდგები“ (ლევან მისხელიშვილი „ბოლნისი“). გარდა ამისა, აქ არის კიდევ ხიდები გიდკილისა და იდკერპის.

1721 წელს ვახუშტი ბატონიშვილმა და გივი თუშანიშვილმა, მეფე ვახტანგ VI ბრძანებით, შეადგინეს საქართველოს სტატისტიკური აღწერილობა, წიგნი I – აღწერა მეწინავე დროშათა საბარათაშვილოსა და სომხთისა“. ამ აღწერაში შეყვანილია ის მოსახლენი (კომლი), რომელთაც უშუალოდ შეეძლოთ გამოეყვანათ საჭიროების შემთხვევაში მებრძოლნი. წიგნში მოხსენებულია სოფელი ხუჯაბი. როგორც ირაკვია, დღევანდელი ახკერპის მიდამოებში ორი ქართული სოფელი იყო: ხუჯაბი და ზემო ხუჯაბი. ისინი ბატონის დედოფლის აზნაურიშვილებს – ელიარაშვილთ ეკუთვნოდათ. მოსახლეთა გვარები სომხურია, მხოლოდ ქართული „შვილის“ დაბოლოებით.

ლევან მუსხელიშვილმა გამოიკვლია ბოლნის-დმანისის ხეობებში სომხური მოსახლეობის გაჩენის პირობები და დაადგინა პერიოდებიც. „მე-X საუკუნის ბოლოსა და XI საუკუნის დამდეგს, ტაშირი და ქართველთა ველი, ბოლნის-დმანისის ხეობანი სომეხთა მეფეების ხელში იყო... ამ დროს გაძლიერდებოდა აქ სომხური ელემენტი და ამ დროსვე უნდა დამკვიდრებულიყო „ბოლნის-დმანისის“ მხრისათვის სახელწოდება „სომხითი“, რომელიც XII საუკუნიდან მოყოლებული გვხვდება ისტორიულ წყაროებში. შემდეგ ეს ტერიტორია მალევე დაიბრუნეს ქართველმა მეფეებმა, მაგრამ როგორც ჩანს, ამ დროიდან ჭარბობდა კი ქართველი მოსახლეობა, მაგრამ სომხებიც დარჩებოდნენ“. XV საუკუნემდე ამ მხარეში (ბოლნისის ხეობა) უძველესი მო-

სახლეობა ქართულია. XIV საუკუნის დამლევს მთელმა ქართლმა საშინელი აოხრება განიცადა თემურლენგის შემოსევათაგან. XV საუკუნიდან ამ მხარეში იწყება სომხური იმიგრაციის ახალი ტალღა. მოსულები დაცარიელებულ მიწებზე სახლდებიან. XVII-XVIII საუკუნეებში მოსახლეობა აქ ძირითადად სომხურია, თუმცა ვახუშტისავე თქმით „ამ ადგილთა შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხნი და მცირედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნითა ქართულითა“.

როგორც ჩანს, აღწერილობაში მოხსენებული გვარები ამ მოსახლეობას უნდა ეკუთვნოდეს. ასევე ამ დროისაა ჰუჯაბის მონასტერში შემონახული სომხურ-წარწერიანი საფლავის ქვა: ეს არის საფლავი აბასის ძისა მარუთინი...“ (1727 ან 1723 წელი).

დღეისათვის ახკერაში ძველი გვარები აღარ გვხვდება. მოსახლეობა აქ ახალია. ამასვე გვიდასტურებს სოფლის მოსახლის მიხეილ ოლქინიანის მოწაყოლიც: — „დაახლოებით 170-180 წლების წინათ მოვიდნენ აქ ჩვენი წინაპრები, უნახავთ ძველი კედლები, წყარო და დასახლებულან აქ“. ამგვარად დღევანდელი მოსახლენი სომხური იმიგრაციის შემდეგი ტალღის შთამომავალნი არიან. ეს ტალღა ბოლნისის ხეობაში XVIII საუკუნის ბოლოდან იწყება — „ჯერ თურქული ტომებისა, შემდეგ ყარაბაღიდან გადმოსული სომხებისა და ბოლოს ჯავახელი ქართველებისა“ (ლევან მუსხელიშვილი). ამ დროიდან გაჩნდებოდა ამ ხეობაში თურქული სახელწოდებებიც — ახკერაჰი, იდკერაჰი და სხვა. როგორც გეოგრაფიულ მეცნიერებათა კანდიდატმა კობა ხარაძემ გვაცნობა, XIX საუკუნის გეოგრაფიულ რუკებზე ეს სოფელი ახკერაჰად მოიხსენიება, ხოლო პერიოდიკაში შემორჩენილ ცნობებში მას ჯერ კიდევ ჰუჯაბად ასახელებენ. მხოლოდ 1921 წლიდან, საქართველოს ცენტრალურ არქივში დაცულ ცნობებში სახელი ახკერაჰი უკვე დაფუძნებული ჩანს.

1896 წლის ჟურნალ „მწყემსში“ სათაურით „ღმერთო, რა ამბები ხდება“, გამოქვეყნებულია ინფორმაცია ამავე წლის „მოსკოვესკიე კედომოსტიდან“ გადმოებეჭდილი, იმის შესახებ, რომ ჰუჯაბში იყო ქართული სამშენებლო წარწერა და გაუნადგურებიათ XIX საუკუნის ბოლოს.

XX საუკუნის დასაწყისში სოფელი ჰუჯაბი შედიოდა თბილისის გუბერნიის მაზრაში. ეს მიწები თავად მელიქიშვილებს ეკუთვნოდათ. 1905 წელს რუსმა მონაზონმა დედა ინოკენტიამ ჰუჯაბში დააარსა დედათა მონასტერი, რუსულ მართლმადიდებლურ საგანეს – იბერიის უდაბნო უწოდეს; სხვანაირად მას იბერიის მონასტერსაც ეძახდნენ. მონასტრის მცირე ეკლესია, ბაზილიკა, წმიდა ნინოს სახელზე აკურთხეს. 1935 წელს მონასტერი ბარბაროსულად დაარბიეს მომიჯნავე რაიონების ხელმძღვანელმა მუშაკებმა.

1921 წელს ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის საზღვრების დადგენის შემდეგ, ჰუჯაბის მონასტერი საქართველოს სსრ საზღვრებში დარჩა. ეს დასტურდება როგორც საარქივო დოკუმენტებით, ასევე რევოლუციის შემდგომი საბჭოთა კავშირის მსხვილმასშტაბიანი რუკებით. თავად მონასტერი რუკებზე აღნიშნული არაა. ძეგლების (მონასტრები და ეკლესიები) აღნიშნული საყოველთაოდ მიღებული პირობითი ნიშანი – ჯვარი, ჰუჯაბის მონასტრის ადგილას და არც მის მახლობლად, ახკერპის ტერიტორიაზე, ამ რუკებზე დასმული არ არის. ამისა და ზოგი სხვა უზუსტობის გამო გაძნელდა საქართველოსა და სომხეთს შორის გამავალი საზღვრის ამ მონაკვეთის ზუსტად გარკვევა. გაუგებრობის გამო ითვლებოდა, რომ ძეგლი სომხეთის ტერიტორიაზეა. ამის გამო ჰუჯაბის მონასტრის ეკლესიების დაცვასა და აღდგენაზე ზრუნვა სომხეთის ძეგლთა დაცვის მთავარმა სამმართველომ დაივალა. დღეისათვის ცხადი არის, რომ მარტო ქართველი და სომეხი სპეციალისტების – ხელოვნებათმცოდნეთა, გეოგრაფ-კარტოგრაფებისა და სხვათა მიერ, ადგილზე მუშაობა

და სათანადო საარქივო მასალების მოძიება-მოშველიება ჰუჯაბის მონასტრის გარშემო შექმნილი ვითარების გასარკვევად საკმარისი არ არის, აუცილებელია საკავშირო კომისიის მოწვევა.

სახელი „ჰუჯაბის“ წარმომავლობა და მნიშვნელობა ზუსტად დადგენილი არ არის. ამასთან დაკავშირებით რამდენიმე მოსაზრება არსებობს:

პირველი: ჰუჯაბი — არაბული სიტყვაა. იგი ხაჯების მრავლობითობის აღმნიშვნელი ფორმაა. ხაჯიბი ნიშნავს ეჯიბს, ესე იგი ზუჯაბი იქნება ეჯიბნი. ნიკო ჩუბინაშვილის „ქართული ლექსიკონის“ მიხედვით ეჯიბი — მეფის კართან დაახლოებული პირია ან მეკარეა. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში კი — ეჯიბი, „მეფის მაგიერ მოლაპარაკეს“ ნიშნავს.

ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორ დევი ბერძენიშვილის მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს სახელწოდება შეიძლება ჰუჯაბთან ახლოს მდებარე „მგლის კართან“ იყოს დაკავშირებული. კერძოდ კი, შესაძლოა აქ იდგნენ მეკარენი, მცველნი ბოლნისის ხეობისა. სავარაუდოა, რომ საამისოდ საგანგებო თანამდებობაც კი არსებობდა. XVII საუკუნის სიგელ-გუჯრებში გვარი ეჯიბიშვილი სწორედ ამ სანახებში მოიხსენება.

მეორე: ზუჯაბ — სომხური სიტყვაა და ნიშნავს სწრაფს, აურზაურს.

და მესამე: საქართველოში არის გვარები: ზუჯაბიძე, გუჯაბიძე, ზუჯაძე და სხვა. ასევე სიტყვა ზუჯაბთან ახლოს მდგარი სახელები — „ქუჯი“, „ციხე ქუჯისა“, „ციხე გოჯი“ და სხვა.

ლევან მუსხელიშვილს ეს სახელი შეჰყავს ამ ტერიტორიაზე არსებული სახელებიდან იმათ რიცხვში, რომელთა წარმოშობა სათუოდ არის მიჩნეული — წულრულაშენი, ჰატუცი და სხვა. ისინი ძველ მოსახლეობას უნდა ეკუთვნოდნენ. შეიძლება ქართულია, ანდა ქართულ ნიადაგზე დიდი ხნის არსებულნი.

მონასტრის ტერიტორიაზე განლაგებულია რამდენიმე სა-
ცხოვრებელი და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობა და ორი
ტაძარი. ერთი მათგანი მომცროა, უგუმბათო (თავდაპირველად
დარბაზული უნდა ყოფილიყო) X საუკუნეზე ადრეული ხანის
რამდენიმე სამშენებლო ფენაც – XIII და XIV საუკუნეებისა და
XX საუკუნისაც (როდესაც იგი მღვდელთმსახურებისათვის შეამ-
ზადეს და აკურთხეს). მეორე, დიდი ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი
XIII საუკუნის მეორე ნახევარს (60-იან წლებს) მიეკუთვნება.
დასავლეთის, სამხრეთის და ჩრდილოეთის მხრიდან ტაძარს კა-
რიბჭეები ეკვროდა. დღეისათვის მხოლოდ დასავლეთისა შემორ-
ჩა. საკურთხევლის სამხრეთ პასტოფორიუმში – სადიაკვნეში შე-
მორჩენილია თანადროული მხატვრობის ფრაგმენტები. განირჩევა
ორი სცენა – ნათლისღება“ და ჯვარცმა“, რამდენიმე ფიგურა –
ეკლესიის წმიდა მღვდელმთავართა, ორი წმიდა ღვთისა – სარ-
კმლის წირთხლებში, და უცნობი კტიტორისა (შემორჩენილია
მხოლოდ შიდა ნახატი და სილუეტები, ფერი გადარეცხილია
დროთა განმავლობაში). აქვე თაღზე ქართული წარწერა იყო –
იკითხება ორი ასო – მხატვრობაში ყველა სხვა წარწერა განად-
გურებულია.

ჰუჯაბის ძეგლის აშენების ხანა შუა საუკუნეების ქართუ-
ლი ხელოვნების განვითარებაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პერი-
ოდია. ესაა ქართული ხუროთმოძღვრების მეორე აყვავების ხანა.
იგი X-XIII საუკუნეებს მოიცავს. XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე
გაჩნდა ერთი ჯგუფი ძეგლებისა – ბეთანია, ფიტარეთი, ქვათახე-
ვი, წულრულაშენი, ახტალა და სხვა, რომლებიც აგრძელებენ
ხუროთმოძღვრებაში წარმოჩენილი ცხოველხატულ – დეკორაცი-
ული სტილის განვითარების გზას. თავისი მხატვრული ჩანაფიქ-
რისა და კომპოზიციის თავისებურებით ისინი შესაძლებლობას
იძლევიან იქნენ გამოყოფილი, როგორც ერთიანი, მთლიანი ჯგუ-
ფი. ეს ძეგლები, ფაქტობრივად, აბოლოვებენ კიდევ ქართული

ხუროთმოძღვრების ამ ხანას: ჰუჯაბის ძეგლი ბევრი ნიშნით უახლოვდება ძეგლთა ამ ჯგუფს:

ისევე როგორც ისინი, ჰუჯაბიც განშორებულია ამქვეყნიურ ცხოვრებას, სამოსახლოსაა დაცილებული. ეჭვი არ არის, ისიც მათებრ ვიღაც დიდებულის დაკვეთით არის აგებული, რომელსაც ეს მხარე ეკუთვნოდა; შესაძლოა, სწორედ ის დამკვეთი არის გამოსახული ჰუჯაბის საღიაკენოს მხატვრობაში. ჰუჯაბის ტაძრის გეგმა შუა საუკუნეების ქართული გუმბათოვან ტაძრებში ფართოდ გავრცელებულ ტიპს იმეორებს — ესაა უმნიშვნელოდ წაგრძელებულ სწორკუთხედში ჩაწერილი ჯვარი ორ თავისუფლად მდგომ ბურჯსა და ბემის კედლებზე დამყარებული გუმბათით, სამნაწილიანი საკურთხევლით და ორი სამკუთხა ნიშით აღმოსავლეთის ფასადზე.

ჰუჯაბის ძეგლი აგურით არის ნაგები და გარედან კარგად თლილი მუქი იისფერი ფოროვანი ტუფით არის მოპირკეთებული. კედლის წყობის ასეთი კონსტრუქცია XII-XIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის არის დამახასიათებელი.

ჰუჯაბის არქიტექტურას XII-XIII საუკუნეების ძეგლებთან აახლოებს ორნამენტული მოტივები, დეკორაციული სამკაული და მისი განლაგების სისტემა.

ეპოქის ნიშნად შეიძლება ჩაითვალოს აგრეთვე ორი ფერის ქვის გამოყენება შენობის საპირეში. ფასადებზე დეკორაციული მორთულობების ადგილას (სარკმლები) ძირითადად იასამნისფერ საპირეს ყვითელ-ქვიშისფერი ქვა უპირისპირდება და ქმნის ძლიერ ფერადოვან ლაქას; კონტრასტი განსაკუთრებულად გამბაფრებულია გუმბათზე, სადაც ეს ორი ფერის ქვა „ფლეთილ ზოლებად“ მოუსვენრად ერევა ერთიმეორეში. პირველი შთაბეჭდილება ძეგლისგან სწორედ ამ ფერთა შეხამებით იქმნება. პოლიქრომიულობა XII-XIII საუკუნეების ძეგლთა დამახასიათებელი თვისებაა (ფიტარეთი, წულრულაშენი, მაღალანთ ეკლესია და სხვა). უნდა აღინიშნოს, რომ ფერადოვნება საერთოდ უცხო არაა ქართული

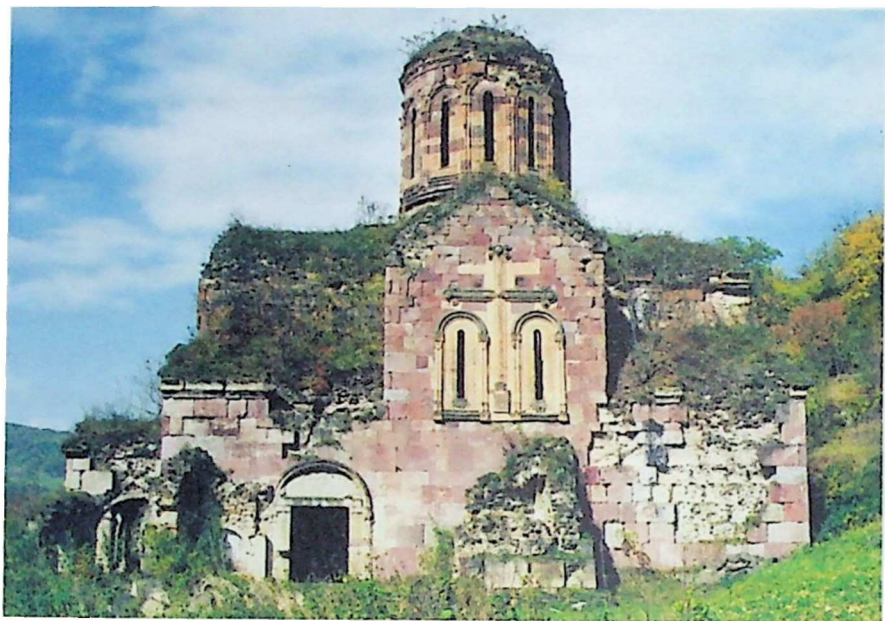
ხუროთმოძღვრებისათვის და განსაკუთრებით კი ამ რეგიონისათვის — ქვემო ქართლისათვის.

პუჯაბის შედარება XII-XIII საუკუნეების I ნახევრის და XIII საუკუნის ბოლოსა და XIV საუკუნის ქართულ ძეგლებთან ნათლად წარმოგვიჩენს მის მხატვრულ თავისებურებას და ადგილს ქართული ხუროთმოძღვრების ევოლუციაში, გამოკვეთავს მისი აშენების თარიღს.

XII საუკუნის ბოლო და XIII საუკუნის პირველი ნახევრის ხუროთმოძღვრული ძეგლები აგრძელებენ და ავითარებენ წინა დროის ცხოველხატულ-დეკორაციული სტილის ძიებებს. მათ ახასიათებთ — მისწრაფება ვერტიკალურობისადმი. ერთიანად ძლიერად ამოზიდული სივრცე, დაძაბულობა ძლიერად წაგრძელებული გუმბათის ყელსა და ქვედა კორპუსს შორის; მწყობრი, დახვეწილი პროპორციები; მრავალსარკმლიანობა განაპირობებდა ტაძრის შიდა სივრცის შუქით მთლიანად გასხივოსნებას, რაც სადღესასწაულო იერს ანიჭებდა მას და ცხოველი მოძრაობის, სიმსუბუქისა და ზესწრაფვის შთაბეჭდილებას ქმნიდა მის შიგნით; მდიდარი, მრავალფეროვანი და დახვეწილი ოსტატობით შესრულებული ნატიფი ორნამენტული „სამკაული“.

XIII საუკუნის ბოლოსა და XIV საუკუნის საეკლესიო მშენებლობა ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარებაში ახალ საფეხურს წარმოადგენს. იმ პერიოდში აგებული ძეგლებიც ერთ ჯგუფში ერთიანდებიან „საფარა-ზარზმის“ სახელწოდებით (ბიეთი, ცაიში, გერგეტის სამება და სხვა). საპირისპიროდ წინა ჯგუფისა, ამ ძეგლების პროპორციები დამშვიდებულია, ზომიერი, გუმბათი დადაბლებული და განიერი, შენობები მთლიანობაში მასიურია და მძიმე; შემცირდა სარკმლების რაოდენობა, განსაკუთრებით გუმბათზე, რის გამოც შენობის ინტერიერი საგრძნობლად დაიბინდა. თავად ორნამენტის ნახატი დაწვრილმანებულია; დეკორაციული „სამკაული“ აღარაა ძველებურად ძარღვიანი, თუმცა კვეთის ხარისხი ხშირად მაინც შენარჩუნებულია. ეს პერიოდი

არის ქვეყნის მძაფრი პოლიტიკურ-ეკონომიკური კრიზისის ხანა, რომელთანაც განუყრელად არის დაკავშირებული ხუროთმოძღვრებასა და ხელოვნებაში გამოვლენილი კრიზისი.

ჰუჯაბის ტაძრის საერთო ხედი.
აკაკი შავერდაშვილის ფოტო

ჰუჯაბის ეკლესიის ხუროთმოძღვრული ორგანიზმი შუალედურ პოზიციას იკავებს ამ ორ მხატვრულ ეპოქას შორის. სარკმლების რაოდენობა შემცირდა, შეიცვალა მათი განლაგების ადგილიც, ისინი გაცილებით დაბლაა გაჭრილი, გუმბათი დაბალია, ხოლო მთლიანად კორპუსი საკმაოდ ამაღლებული. დაირღვა შიდა სივრცისა და გარე მოცულობებს შორის ორგანული მთლიანობა და კომპაქტურობა, ფასადების გადაწყვეტაში იგრძნობა სქემატურობა, გაიზარდა კედლის სიბრტყის მნიშვნელობა, დაიკარგა მთლიანობა ფასადების ცალკეული ნაწილებისა, და ორგანული კავშირი მათ შორის, მეტია ორნამენტული სამკაულის გა-

რეშე დატოვებული პროფილები. ორნამენტებში აშკარად იგრძნობა შემსრულებლობის ხარისხი და შემოქმედობითობის სულის დაქვეითება, მათ გეომეტრიზებულია, სიმშრალე ახასიათებთ, ნახატი დაწვრილმანებულია, მაგრამ მთელ რიგ ორნამენტულ მოტივებში კვეთის ოსტატობის გარკვეული დონე მაინც შეიმჩნევა. ხუროთმოძღვარმა ვერ შეძლო უარი ეთქვა შეწყვილებულ სარკმლებს შორის აღმართული ჯვრის კომპოზიციაზე (უმთავრესი მახასიათებელი „ბეთანია-ქვათახევის“ ჯგუფის ძეგლებისა).

ამგვარი „გაორება“ არაა იშვიათი შემთხვევა ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. იგი სხვადასხვანაირად გამოვლინდა XIII საუკუნის შუა და მეორე ნახევრის ძეგლებში, კარდანახის საბაწმინდა, ერთაწმინდა, ქართლის მეტეხი (კასპთან), ფუძნარი, თბილისის მეტეხი და რამდენიმე სხვა – ეს ის ძეგლებია რომლებმაც შეამზადეს ქართული ხუროთმოძღვრების მომდევნო საფეხური. ყველა ისინი თავის თავში ატარებენ მიღებული ნორმების რღვევისა და ახლის ძიების ნიშნებს. აქ იჩენს თავს, თუ შეიძლება ასე ითქვას „ჭიდილი“ ძველსა და ახალს შორის. ეს პროცესი რღვევისა გარკვეულ წილად უფრო ადრეულ, XIII საუკუნის პირველი ნახევრის ძეგლებში გამოვლინდა – ფიტარეთი, წულ-რულაშენი, ახტალა.

*

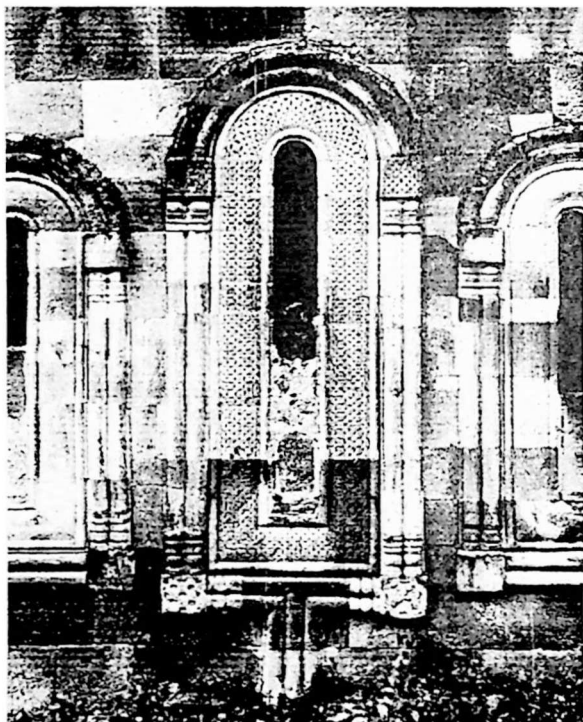
ამგვარად, ჰუჯაბის ტაძარი XII საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების მნიშვნელოვან ნიმუშს წარმოადგენს, რომელსაც შეუძლია შუქი მოჰფინოს მისი ისტორიის მრავალ, საჭირობო-ტო საკითხს.

დღეისათვის ჰუჯაბის მონასტრის ეკლესიათა მდგომარეობა საგანგაშოა. მით უფრო სასურველია, რომ შეძლებისდაგვარად სწრაფად იქნეს გამოსწორებული დაშვებული შეცდომა საკავშირო მსხვილმასშტაბიან რუკებზე, დაისვას შესამაბის ადგილას ამ

მნიშვნელოვანი ძეგლის პირობითი აღნიშვნა და ქართველ რესტავრატორებს მიეცეთ შესაძლებლობა შეუდგნენ გაწმენდა-აღდგენით სამუშაოების შესრულებას. ძეგლის რესტავრაციის პროექტი ჯერ კიდევ 1978-1979 წლებში იქნა დამუშავებული არქიტექტორ-რესტავრატორ აკაკი შავერდაშვილის მიერ და საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს განკარგულებაში იმყოფება.

ქეთინო აბაშიძე

გაზეთი „ახალგაზრდა კომუნისტი“
№139, 22 ნოემბერი, 1988 წ. გვ. 4.

1979 წლის ივლისი. სამხატვრო აკადემიისა და უნივერსიტეტის სტუდენტთა 20-კაციანი ჯგუფი მარნეულის რაიონში ჰუჯაბის მონასტრის სარესტავრაციოდ მოსამზადებლად, წინასწარ გაწმენდითი სამუშაოების ჩასატარებლად გავემზადვართ. ექსპედიცია საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს მიერ იყო დაფინანსებული. სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა არქიტექტორ-რესტავრატორი აკაკი შავერდაშვილი (პროექტი მის სადიპლომო ნაშრომს წარმოადგენს).

ძეგლის „დარაჯმა“ ჩასვლისთანავე მოგვთხოვა ოფიციალური ნებართვა და გაგვაფრთხილა, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში მუშაობის უფლებას არ მოგვცემდა. ამის თაობაზე ჩვენ თხოვნით მიემართეთ ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს ხელმძღვანელობას, მაგრამ პასუხმა დაიგვიანა.

„მცველი“ კვლავ დაჟინებით მოითხოვდა, შეგვეწყვიტა საქმიანობა, ვინაიდან ძეგლი, მისი თქმით, საქართველოს ტერიტორიაზე არ მდებარეობდა (ისიც შევიტყვეთ, რომ იგი სომხეთის სსრ ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს მიერ იყო დანიშნული). „დარაჯი“ (სულ ახლახან ისიც გაირკვა, რომ ნამდვილი მცველი მისი რძალია), დაგვიპირდა, რომ ყველაფერს აცნობებდა სომხეთის სათანადო ორგანოებს და მილიციის გამოძახებითაც დაგვემუქრა...

იგივე მოთხოვნა წამოგვიყენეს სომხეთის სსრ ალავერდის რაიალმასკომის შინაგან საქმეთა განყოფილებისა და რაიკომის წარმომადგენლებმა. მონასტერს განსაკუთრებული თავგამოდებით „იცავდნენ“ სატყეო მეურნეობის თანამშრომლები, რომელთა უფროსი ასევე დაგვემუქრა თავისი შეიარაღებული მცველების (ეგერების) და ალავერდის რაიონის მილიციელების ჩამოყვანით.

შექმნილი ვითარება იმ ხანად, ჩვენ უცნაურად გვეჩვენა, რადგან წარგზავნილნი ვიყავით საქართველოს ძეგლთა დაცვის

სამმართველოს მიერ და არც იმაში გვეპარებოდა ეჭვი, რომ მონასტერი საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარეობდა. ამასობაში თბილისიდან ზემოთ ხსენებული საბუთი მივიღეთ. თუმცა მას „ღარაჯზე“ არანაირი ზემოქმედება არ მოუხდენია...

ივლისის მიწურულს კი მოულოდნელად გვეწვია ოთხკაციანი დელეგაცია ერეწიდან. მისმა წევრებმა სომხეთის კულტურის სამინისტროს და ძეგლთა დაცვის სამმართველოს წარმომადგენლებად გაგვაცნეს თავი (მათ შორის ერთ-ერთი ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი იყო). თანადროულად ამისა, საქართველოს ძეგლთა დაცვის სამმართველოს თანამშრომლებიც გვეწვივნენ (შეთანხმებით იყო ეს, თუ მხოლოდ დამთხვევა მოხდა, მაშინ არ გაგვირკვევია). შეიქმნა დაძაბული სიტუაცია. ვინაიდან მეზობელი რესპუბლიკის წარმომადგენლები დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ძეგლი მათ ტერიტორიაზე მდებარეობდა, კარგად მომზადებულნი, მსხვილმასშტაბიანი რუკებით აღჭურვილნი ჩამოვიდნენ. ჩვენ კი, კარტოგრაფიულ-გეოგრაფიულ საქმეში ჩაუხედაობის გამო, უმწეო მდგომარეობაში აღმოვჩნდით. ოპონენტებმა რუკების მიხედვით ადვილად დაგვიმტკიცეს, რომ ძეგლი 400 მეტრით არის დაშორებული საქართველოს საზღვრებს. იქვე, მონასტრიდან სოფელ ახკერპის მიმართულებით მოგვიზომეს ის 400 მეტრი და მგვითითეს ღელეზე, სადაც თითქოს გადიოდა საზღვარი. ამავე დროს, მათი დამოკიდებულება ჩვენს მიმართ აგრესიული და შეურაცხმყოფელი იყო. თანაც ბრალად გვდებდნენ არაქართულ მიწაზე უკანონოდ მუშაობას: ბრალად გვდებდნენ სხვისი ტერიტორიის მიმართ უდიერ მოპყრობას (გულისხმობდნენ კოცონის დანთებას, „დანაგვიანებას“). მკაცრად გვთხოვდნენ პასპორტებს, გვიღებდნენ სურათებს და დაგვიპირდნენ, რომ მათ, როგორც ფოტობრალდებს, ისე გამოიყენებდნენ და პრესაშიც გამოაქვეყნებდნენ (განახორციელეს თუ არა დანაპირები, ჩვენთვის უცნობია). საბოლოოდ ისინიც დაგვემუქრნენ, რომ თუ 24

საათის განმავლობაში აქედან არ წავიდოდით, მილიციას გამოი-
ძახებდნენ ჩვენს გასარეკად.

ამ ვითარებამ თბილისში მღელვარება გამოიწვია. მეორე
დღესვე ჩამოგვაკითხეს ძეგლთა დაცვის სამმართველოს თანამ-
შრომელმა ნუკრი ალხაზაშვილმა და ჩვენი ჯგუფის ერთ-ერთი
წევრის მამამ გურამ მირიანაშვილმა. ერთ საათში თბილისში გა-
მოვემგზავრეთ...

ჩვენ რამდენჯერმე მივმართეთ ძეგლთა დაცვის მთავარი
სამმართველოს უფროსს ბატონ ირაკლი ციციშვილს. იგი უახ-
ლოეს ხანში რეალურ ვითარებაში გარკვევას დაგვპირდა...

იმ ხანად ჩვენ რამდენჯერმე ჩავედით ჰუჯაბში და ენახეთ,
რომ სომხეთის ძეგლთა დაცვის სამმართველოს ჩვენს მიერ და-
წყებული ძეგლის გაწმენდითი სამუშაოები დაესრულებინა.

მას შემდეგ 9 წელი გავიდა, მაგრამ ჰუჯაბის ირგვლივ
შექმნილი ვითარება ქართველთათვის არ გარკვეულა. სომხეთის
ძეგლთა დაცვის სამმართველო კი სარესტავრაციო სამუშაოები-
სათვის ემზადება. მონასტრის ეზოში დიდი ყვითელი, დაუმუშავე-
ბელი ქვები მიუზიდავთ. ეს სავალალოა იმდენადაც, რომ ძეგლი
იისფერი ქვით არის მოპირკეთებული, ხოლო საპირე მრავალ
ადგილას მორღვეულია. ფერთა ასეთი აღრევა ქართული ზუროთ-
მოდღერული ძეგლებისათვის არადამახასიათებელ სიჭრელეს გა-
მოიწვევს (აღარაფერს ვამბობთ სხვა მოსალოდნელ ცვლილებებ-
სა და შედეგებზე).

ა.წ. 15 ოქტომბერს გაზეთ „ახალგაზრდა კომუნისტში“ გა-
მოქვეყნდა ბატონ კობა ხარაძის სტატია „ძეგლი ელის ნამდვილ
მემკვიდრეს“, საიდანაც ირკვევა, რომ ჰუჯაბის მონასტერი დღე-
ვანდელი და ისტორიული საზღვრების მიხედვით ნამდვილად სა-
ქართველოს ტერიტორიაზე მდებარეობს. ეს ის ბედნიერი შემ-
თხვევაა, როდესაც სადავო ფაქტობრივად არაფერია, საჭიროა
მხოლოდ რუკებზე შესაბამის ადგილას მონასტრის აღმნიშვნელი
პირობითი ნიშანი იქნას დატანილი. არსებული მდგომარეობის

შესახებ დაუყონებლივ უნდა ეცნობოს სომხეთის სსრ ძეგლთა დაცვის სამმართველოს, რათა შეწყვიტონ სარესტავრაციო სამუშაოები ჰუჯაბის ძეგლზე.

ექსპედიციის ყველა წევრს გვსურს, დიდი მადლობა გადაუხადოთ ბატონ კობას და ყველა იმ პირს, ვინც მასთან ერთად ჰუჯაბის მონასტრის ბედზე ზრუნავს.

გამოთქვამთ იმედს, რომ ყველა ის ორგანიზაცია-დაწესებულება, ვის კომპეტენციაშიც შედის ამ საკითხის გადაწყვეტა საბოლოო ეტაპზე, ახლა მაინც გამოიჩენს თავდადებას, პასუხისგებით მოეკიდება თავის მოვალეობას. სანამ გვიან არ არის, ამ შეცდომის გამოსწორება შეიძლება. ძეგლი ნამდვილ მემკვიდრეს უნდა დაუბრუნდეს. ჩვენ სხვა გზა აღარა გვაქვს. ის მიწა ჩვენს ერს რომ ეკუთვნის, მისსაღ-მისხალ, უკანასკნელ გოჯამდე უნდა დავიცვათ. იმას, რაც ერის საუნჯეს წარმოადგენს, სრული თავგანწირვით უნდა გავუფრთხილდეთ, მოუუაროთ, აღვადგინოთ. ნუ დაგვარგავთ! უგულობით, ქარაფშუტობით, უნიათობით, უსიყვარულოდ ისედაც ბევრი რამ დაგვარგეთ, ისეთი, ველარასოდეს რომ ვერ დავიბრუნებთ. ბევრსაც ახლა ვკარგავთ.

ნულარ გავიმეტებთ საქართველოს გასაძარცვავად.

ლეულა ოჩიაური, ვახტანგ ვისოცკი, ნოდარ ამაფუხელი, ალექსანდრე მირიანაშვილი, ღავით რამიშვილი, ძეთევზან აბაშიძე, ირაკლი სუთიძე, ნიკოლოზ აბაშიძე, მერაბ აბრამიშვილი, გიორგი აბაზაძე, გუგა ოჩიაური, ღავით სართანია, ძეთევზან იმნაძე, ხათუნა ოჩიაური, აჰაგი თოფურიძე, გივი შათირიშვილი.

გაზეთი „ახალგაზრდა კომუნისტი“
№139, 22 ნოემბერი, 1988, გვ. 4

მეტი ყურადღება ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსს

მარნეულის რაიონის სოფელ ახ-ქერფიდან 800 მეტრის მანძილზე, მდებარეობს ჰუჯაბის მონასტერი. თვით ახ-ქერფამდე კი თბილისიდან 97,0 კილომეტრია. გზა თითქმის მთლიანად ასფალტირებულია, გარდა უკანასკნელი პატარა ნაწილისა, რომელზედაც ახლა მიმდინარეობს გზის ზედაპირის მოასფალტება. სოფელი ახ-ქერფი დიდია და ითვლის 500 კომლამდე მოსახლეს. ადგილმდებარეობა ჰუჯაბის მონასტრისა უაღრესად ლამაზია, იგი შემორტყმულია ხშირი ფოთლოვანი ტყით, იქვე მოედინება მდინარე ბოლნისის შენაკადი.

მონასტერი აგებულია ქართველების მიერ, ქართულ სამშენებლო ტრადიციებში, მდებარეობს საქართველოს რესპუბლიკის ფარგლებში. ამას ადასტურებს ცნობარი „საქართველოს სსრ კულტურის ძეგლები აყვანილი სახელმწიფო დაცვაზე“, გამოცემული თბილისში 1959 წელს საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს კულტურის ძეგლების დაცვისა და რესტავრაციის საქმეთა სამმართველოს მიერ (იხ. გვ. 80), მარნეულის რაიონის ძეგლები. აგრეთვე „საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ატლასი“, გამოცემული 1964 წელს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის მიერ (იხ. რუკა 267-268).

მონასტერი დაცარიელდა მტრის მორიგი შემოსევის დროს, როცა მათ პირწმინდად მოსაქეს მონასტრის ყველა წმინდა ბერი. 1905 წელს კი იქ ჩამოყალიბდა რუსეთის მართლმადიდებლური ეკლესიის დედათა მონასტერი, რომელმაც იარსება 1935 წლამდე. ამ წელს იგი ველურად დაარბიეს (გაუგებარია თუ რა მიზეზით) და ისე განდევნეს მონაზვნები მონასტრიდან, რომ წაიღეს მხოლოდ რაც მათ ტანზე ეცვათ. მონაზვნებმა თავი შეაფარეს

ზემოხსენებულ სოფელ ახ-ქერფსა და იქ დამკვიდრდნენ. შემდეგ მათ მოაწყვეს ერთ-ერთ საცხოვრებელ სახლში სამლოცველო და სენაკები, ცხადია ძალზე ვიწრო და სრულიად შეუფერებელ პირობებში. ეს ყველაფერი ღვინდება მონასტრის ახლანდელი ილუმენიის პავლას ნათქვამით, რომელიც ცოცხალი მოწმეა მომხდარი ამბის, რადგან 1935 წელს იგი იყო ჰუჯაბის დედათა მონასტრის მონაზონი. აღსანიშნავია ისიც, რომ ახლა ახ-ქერფის მონასტრის მონაზვნები გამოთქვამენ სურვილს ჰუჯაბის მონასტრის კომპლექსში დაბრუნებაზე.

ჰუჯაბის მონასტრის მსახურები:

მორჩილი ლუბა, მონაზონი ნინო, ილუმენია პავლა, მონაზონი ევდოკია

რაც შეეხება საკუთრივ ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსს, უნდა აღინიშნოს, რომ იგი ძალზე საეკლესიო მდგომარეობაშია. მონასტრის მთავარი, XIII საუკუნის ეკლესია წმინდა ნინოს სახელობისაა. იგი გუმბათიანი ნაგებობაა და მოითხოვს სასწრაფო რესტავრაციას, რაც აუცილებელია ძეგლის სრული დანგრევისაგან გადარჩენისათვის, დაზიანებული აქვს სახურავი, გუმბათიც შესაკეთებელია, არის ნიშნები ტაძრის განზრახ დაზიანებისა. სახელდობრ, კარიბჭის ზღუდარზე, სადაც ზოგ ქართულ ეკლესიაზე კეთდება ვრცელი წარწერა, ქვის ფილა ამოტყვეულია. გან-

საკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს გუმბათისა და ფანჯრების ირგვლივ ნაკეთები ქართული განუმეორებელი ჩუქურთმები, აგრეთვე კედლის მთელ სიმაღლეზე და სიგანეზე ქვაზე ამოჭრილი ულამაზესი დიდი ჯვარი.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ჰუჯაბის მონასტრის წმინდა ნინოს ტაძრის რესტავრაციის პროექტი კარგა ხანია დამუშავებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებულ ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სპეციალურ სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანების მიერ, მაგრამ უმოქმედოდ ინახება ზემოხსენებულ გაერთიანებაში.

სამონასტრო კომპლექსში შედის კიდევ ერთი ეკლესია... იგი ბაზილიკის ტიპისაა და ნაშენი ადრე შუასაუკუნეებში, ე.ი. წინ უსწრებს წმინდა ნინოს ეკლესიას და უნდა დათარიღდეს V-VI საუკუნეებით. იგი კიდევ უფრო სავალალო მდგომარეობაშია, ვიდრე ზემოხსენებული გუმბათიანი ეკლესია, ვინაიდან შემორჩენილი აქვს მხოლოდ ოთხი კედელი, სწორედ ამ ბაზილიკას მოითხოვენ ახ-ქერფის დედათა მონასტრის მსახურნი სამლოცველოს მოსაწყობად.

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსიდან მოსახსენებელია აგრეთვე სატრაპეზო. თავის დროზე იგი, ალბათ, საკმაოდ დიდი შენობა უნდა ყოფილიყო, რაც მოწმობს წმინდა მამათა დიდ რიცხვზე მონასტერში. ახლა კი მისგანაც მხოლოდ ოთხი კედელია შემორჩენილი.

გარდა ამისა, მონასტრის ტერიტორიაზე კიდევ აღინიშნება მრავალი ნაგებობის კვალი, ალბათ სხადასხვა სამეურნეო ნაგებობების ნარჩენები, მაგრამ მათგან გამოირჩევა ერთი უიმედოდ დაზიანებული ხის სახლი, სადაც თავის დროზე დედათა მონასტრის სენაკები ყოფილა მოწყობილი.

ძეგლის მეგობარი,

კრებული ოთხმოცდამეერთე

№3, 1988 წ., გვ. 9-12

ნაწყვეტი წერილიდან: „რამდენი რამ გტკივა მამულო...“

ვიღო გვიან არ არის

ოფრეთიდან არც ისე შორს, სოფელ ახქერპის ტერიტორიაზე მდებარეობს ჰუჯაბის მონასტერი. იქამდე მისვლას ვეღარ ვასწრებთ, მაგრამ დედა-პავლა გვინდა ვნახოთ. ჩვენი ფოტოკორესპონდენტის გენადი სანაიას საყველპურო სომხურმა გვიშველა და კითხვა-კითხვით მივაგენით პატარა ცისფრად და თეთრად შეღებილ სახლს, სადაც ახლა ოფიციალური სამონაზვნოა და ექვსი მონაზონი ემსახურება.

92 წლის დედა-პავლამ სამონაზვნომდე მიგვაცილა და სანამ ზატებით, კანდელებით სავსე და სანთლის სუნიტ გაჟღენთილ ოთახს ვათვალიერებდით, საეკლესიო სამოსში ჩაცმული შემოვიდა.

დედა-პავლა. სოფ. ახქერპში მოწყობილ სამონაზვნოში

პარასკევა დიზიუბინა (პავლა მისი სამონასტრო სახელია)
1912 წელს უკრაინიდან ჩამოსულა. XIII საუკუნეში აშენებულ
186

ჰუჯაბის მონასტერში წირვა-ლოცვა მართლმადიდებლური წესით სრულდებოდა. აქვე გვინდა შემოგთავაზოთ ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის მხატვრობა (სამწუხაროდ, მხატვრის გვარი დედა-პავლას აღარ ახსოვს). აქ მოღვაწეობდნენ მიტროპოლიტი ანტონი და არქიმანდრიტი — მამა-ისეი. 1935 წელს მონასტერი დაუბრუნებიათ. მონაზვნებს პატარა სახლისათვის შეუფარებიათ თავი. ხატები, რაც მოუსწრიათ, წამოუღიათ. მთავარი ხატი კი, დედა-პავლას ცნობით, დღესაც სომხეთში, სოფელ კიროვში ინახება. ჩვენთან ხშირად მოდიოდა თავადი ვინმე გიორგი, რომლის საკუთრებაშიც იყო მონასტერი — გვიამბობს იგი.

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის ნახატი

დედა-პავლას კარგად აღარ ესმის. ნუ გადავდებთ მის ჩაწერას ფირზე. ვინ იცის, იქნებ დაგვჭირდეს ცოცხალი მოწმე!

მონაზვნებმა ჯვარი გადაგვსახეს და მშვიდობიანი მგზავრობა გვისურვეს.

მარნეულს რომ გამოეცდით, მერაბ ბერძენიშვილის ქანდაკება შემოგვეფუთა. ორი პატარა ბოკვერეით ბიჭს შევხედეთ იმედოდ – „კიდეცაღ დაიზრდებიან ალგეთს ლეკვები მგლისანი“.

ელენე ჩაბრაძე,
თეიმურაზ ბაკურაძე.
თბილისი-მარნეულის რაიონი
გაზეთი „სახალხო განათლება“,
1 თებერვალი, 1989 წ., გვ. 10

... რამეთუ ცრემლი უშრება ჰუჯაბს

საოცარია, მაგრამ ზოგს არ სმენია ეს სახელი, ზოგს კი ავადმყოფობასავით შეყრია, ძილი გაუტეხავს, დარდითა და ნალექლით მოუცავს და ფიქრად დაუცლია ჰუჯაბს...

*

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი საქართველოს ტერიტორიაზე, მარნეულის რაიონის სოფელ ახკერპთან მდებარეობს, სომხეთის საზღვრის სიახლოვეს.

კომპლექსის შემადგენლობაში შედის გუმბათიანი ეკლესია, რომელიც წმინდა ნინოს სახელობისაა და XIII საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება. V-VI საუკუნეების ბაზილიკის ტიპის ეკლესია და სატრაპეზო, რომელიც თავის დროზე საკმაოდ დიდი შენობა უნდა ყოფილიყო (ამის გარდა მონასტრის კომპლექსის ტერიტორიაზე აღინიშნება მრავალი სხვადასხვა სამეურნეო ნაგებობის კვალი).

ჰუჯაბის შესახებ უძველეს ცნობას იძლევა XVIII საუკუნის ქართველი მემკვიდრე ვახუშტი ბატონიშვილი: „...არს მონასტ...

ტერი ჰუჯაბისა გუნბათიანი კეთილს ადგილს და აწ ცალიერ არს“.

მონასტერი დაცარიელებულა მაჰმადიან დამპყრობთა მრავალი შემოსევის შედეგად. მტერს პირწმინდად მოუსპია როგორც მონასტრის ყველა ბერი, ისე ახლომდებარე სოფლების ქართული მოსახლეობა.

ხავსი და ბალახი დაეპატრონა მონასტერს. მათივე წყალობით აყვავდა გუმბათი, მწვანე ფერმა იძალა ტაძრის კედლებზეც. ასე გრძელდებოდა მე-20 საუკუნის დამდეგამდე.

დიდი ხნით დაცარიელებულ სავანეში 1905 წელს აღდგა სულიერი ცხოვრების წესი. აქ დამკვიდრებულ რუსეთის მართლმადიდებლური ეკლესიის მონაზონებს, ტაძრის კელავ აღორძინების მიზნით, 1912 წელს იერუსალიმს გაუგზავნიათ თხოვნა: ღვთისმშობლის ხატი მოიღეთო სიკეთედ ღვთისად... იმავე წელს მიიღეს სასწაულმოქმედი ხატი.

ხატად მოველინა ღვთისმშობელი თავის წილხვედრ ქვეყანას. რა იცოდა ქალწულმა, თუ რა განსაცდელს უმზადებდა სათაყვანებელ მიწაზე დამკვიდრებული თუ გაბატონებული უცხო თესლი და ტომი.

სულ მალე მონასტერს რისხვად მოველინა ვინმე მაისეი სნეგირიოვი. არავინ უწყოდა სტუმარს ავ ზრახვას. მიიღეს, დააპურეს... მან კი, ცოდვის შვილმა, ტყვია დაახალა ხატს და თან დაიქაღნა: აბა, მიჩვენოს თავისი სასწაულმოქმედი ძალაო. გავიდა მცირე ხანი და სნეგირიოვმა ჯერ დედა და ცოლი, ხოლო შემდეგ ქალიშვილი მიაბარა მიწას. გაწყდა ოჯახში ქალის სახელი. ვერ აპატია უფალმა ადამის ძეს ცოდვა ესოდენი...

დადგა 1935 წელი; ანტირელიგიურმა კამპანიებმა ლაღად გაშალეს ფრთები. ვერც ჰუჯაბი გადაურჩა ურჯულოთ თარეშს. დაარბიეს, გაძარცვეს, გაიტაცეს ოქრო-ვერცხლი, ჯამ-ჭურჭელი, სამეურნეო იარაღები, გაირეკეს საქონელი, არც ორმოცდაათ ოჯახ ფუტკარზე თქვეს უარი; „ხელს გაიყოლეს“ სანუკვარი ღვთისმშობლის ხატი და სტეფანავანის რაიონის სოფელ კიროვის ეკლესიაში „დაატყვევეს“.

განვლო ნახევარ საუკუნეზე მეტმა. მიმდინარე წელს სახალხო ფრონტთან არსებული საქველმოქმედო ასოციაციის „აღორძინების“ წევრებმა მოიძიეს ღვთისმშობლის ურცხვად გატაცებული ხატი, იპოვეს და დააბრუნეს საქართველოში.

იმ დიდი აწიოკების დროს ღვენილმა მონაზონებმა თავი შეაფარეს მონასტერთან ახლო მდებარე სოფელ ახკერაჰს. იქ დასახლდნენ, იქვე მოაწყვეს პატარა სამლოცველო. ამ ამბების მომსწრე ილუმენია პავლა ღღესაც ცოცხალია და სხვა ღვლებთან ერთად მოითხოვს ტაძარში დაბრუნების უფლებას მისცენ.

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსში შემავალი წმინდა ნინოს სახელობის ეკლესია პერვე საუკუნეს ითვლის. რვაასი წელი არც ისე ცოტაა. რამდენი ჭრილობა და ტკივილი ახსოვს ჟამთა სიახით მიყენებული. თუ არ მივხედეთ, არ ვუწამლეთ,

ზეალ შეიძლება გვიანიც იყოს, რესტავრაციის პროექტი დიდი ხანია დამუშავებულია საქართველოს ისტორიის, კულტურისა და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენებას მთავარი სამმართველოს სპეციალურ სარესტავრაციო-საწარმოო გაერთიანების მიერ. სამუშაოს დაწყებას კი ვერ დაადგა საშუელი. რა გვიშლის ხელს? ნუთუ გვეეჭვება, ჩვენია თუ არა ეს ძეგლი, იქნებ ის ვერ გაგვირკევია ვის ტერიტორიაზე მდებარეობს იგი?

და მაინც საიდან იწყება ჰუჯაბის ირგვლივ ატეხილი დავა?!

ამ საკითხთან დაკავშირებით 1988 წელს გამოყოფილ იქნა კომისია, რომელმაც შუამდგომლობა აღძრა სომხეთის ცენტრალური არქივის ხელმძღვანელობის წინაშე. ჩვენ არ ვიცით რა მოჰყვა იმას, არც კომპეტენტური ვართ ვიმსჯელოთ კომისიის მიერ გაწეულ მუშაობაზე, მაგრამ არ შეგვიძლია გულისტკივილით და მწუხარებით არ აღვნიშნოთ ის, რომ ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის საკითხი ჯერაც არაა გადაწყვეტილი. დრო კი არ იცდის, კომპლექსი სავალალო მდგომარეობაშია, შეელას ითხოვს.

ჩვენ ხელთა გვაქვს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიასთან არსებული ვახუშტი ბაგრატიონის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის საზღვრების დამდგენი კომისიის თავმჯდომარის თამაზ კიკნაძის მიერ მოძიებული მასალების ასლი, რომელიც ჰუჯაბის მდგომარეობით დაინტერესებულ თავდადებულ პატრიოტსა და ღირსეულ თანამოქალაქე მიხეილ ივანეს ძე ვარაზაშვილთან ინახება. ამ მასალების გამოყენებით შევეცდებით ნაწილობრივ მაინც გავერკვეთ სამონასტრო კომპლექსის ირგვლივ წინა წლებში მომხდარ ამბებში.

საქართველოს დამოკუთხედობის დაკარგვამდე, ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი სოფელ ახკერპთან ერთად შედიოდა ბორჩალოს მაზრაში.

1921 წელს საქართველო-სომხეთს შორის დაწესდა სადემარკაციო ხაზი, რის მიხედვითაც სოფელი ახკერპი ჰუჯაბის მონასტერთან ერთად საქართველოს საზღვრებში დარჩა.

1922 წელს საზღვრების რეგულირებისათვის შეიკრიბა წარმომადგენლობითი კომისია, მაგრამ აზრთა სხვადასხვაობის გამო კომისიის მუშაობა შეწყდა და საკითხის გადაწყვეტა მიენდო საქართველოსა და სომხეთის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატს.

საზღვრების საკითხში უთანხმოება დღითიდღე მწვავედობდა. მოსაზღვრე მაზრებს შორის დადგენილი პირობითი გამიჯვნა გაუგებრობას იწვევდა მიწათსარგებლობის საკითხში.

1923 წელს შედგა ამიერკავკასიის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტთან არსებული მაზრების ადმინისტრაციულად გამმიჯნავი კომისიის სხდომა, რომელმაც განსაზღვრა სახელმწიფოებრივი საზღვარი სომხეთსა და საქართველოს შორის, და რომლის მიხედვითაც საზღვარი ლოქ-ლალვარის წყალგამყოფზე გაატარეს. ეს იყო იმ დროისათვის ერთადერთი ყველაზე ობიექტური გადაწყვეტილება. მიუხედავად ამისა, საქართველოს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატმა ამავე წელს სახალხო კომისარიატთა საბჭოს წინაშე (ბორჩალოს მაზრის აღმასკომის საჩივრის გამო) აღძრა საქმე. საჩივარში აღნიშნული იყო, რომ ლორის სამაზრო აღმასკომი არავითარ ანგარიშს არ უწევს მიღებულ დადგენილებას, არ უშვებს ახკერპის მხარეში საქართველოს ხელისუფლებას და პრეტენზიას აცხადებენო ჰუჯაბის მონასტერზეც.

1929 წელს გასაოცარი გადაწყვეტილება იქნა მიღებული. დადგენილების თანახმად გადაწყდა სოფელი ახკერპი მიმდებარე ტერიტორიით გადასცემოდა სომხეთის ლორე-ბამბაკის რაიონს. მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ამ დადგენილების წინააღმდეგი იყო სოფელ ახკერპის სომეხი მოსახლეობა, რომელნიც ერეკლე

მეორის ნებართვით ჩამოსახლებულან შნოლოდან ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში.

1934 წელს ამიერკავკასიის ცაკის დადგენილების თანახმად შეცვალეს საზღვარი საქართველოსა და სომხეთს შორის და სოფელი ახკერპი ჰუჯაბითურთ კვლავ საქართველოს დაუბრუნეს. მას შემდეგ აღნიშნული საზღვარი ოფიციალურად არ შეცვლილა.

ამრიგად, ზემოთ მოტანილი საარქივო მასალებიდან ჩანს, რომ წლების მანძილზე გრძელდებოდა დავა სოფელ ახკერპისა და ჰუჯაბის მონასტრის საზღვრის საკითხზე. „ეს დავა გაგრძელდება მანამ, სანამ საზღვრის გატარების პრინციპი თანამედროვე დონეზე დადგენილი და დაცული არ იქნება“ (ეს აზრი კომისიის დადგენილების წინასწარ ანგარიშშია შეტანილი).

*

ჰუჯაბი რომ ნამდვილად ქართული ძეგლია და საქართველოს ფარგლებში მდებარეობს, მოწმობს: ცნობარი „საქ. სსრ კულტურის ძეგლები აყვანილი სახელმწიფო დაცვაზე“ (გამოცემული 1959 წ. საქ. სსრ კულტურის სამინისტროს ძეგლთა დაცვის სარესტავრაციო საქმეთა გამოცემა, გვ. 80);

„საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ატლასი“ (გამოცემული 1964 წ. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ვახუშტი ბაგრატიონის გეოგრაფიის ინსტიტუტის მიერ, რუკა 267,268).

ასეთივე ცნობაა გამოქვეყნებული ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის სპეციალურ ტომში „საქართველოს სსრ“, სახელდობრ ქართული არქიტექტურული ძეგლების რუკაზე (გვ. 272-

273), სადაც ჰუჯაბის მონასტერი საქართველოს რესპუბლიკის ფარგლებშია ნაჩვენები.

რაც შეეხება საკუთრივ ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიას, მის XI ტომში ვკითხულობთ: „ჰუჯაბი, ქართული ზუროთ-მოძოვრების ძეგლი, სამონასტრო კომპლექსი მდებარეობს მარნეულის რაიონში, ახლანდელ სოფელ ახკერპის მახლობლად“.

ამის გარდა არსებობს პროფესორ ვახტანგ ცინცაძისა და რუსუდან მეფისაშვილის მიერ გერმანულ ენაზე გამოცემული წიგნი „ქართული ეკლესიები და ციხესიმაგრეები“ (ლაიფციგი, 1987 წელი, გვერდი 314), სადაც ჰუჯაბის კომპლექსი ქართულ ძეგლადაა მოხსენებული.

გამოდის, რომ ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის ქართული წარმოშობის საკითხს მტკიცება არ სჭირდება.

რაც შეეხება ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიულ კუთვნილებას: მოვიძიოთ თუნდაც ო.ს. ეგიზარიანის წიგნი „ალავერდის რაიონის კულტურული ძეგლების გზის მაჩვენებელი“, რომელიც გამოიცა სომხეთის მინისტრთა საბჭოსთან არსებული არქიტექტურულ საქმეთა სამმართველოს, არქიტექტურულ ძეგლთა დაცვის კომიტეტის მიერ ერევანში, 1952 წელს, რუსულ და სომხურ ენებზე. მასში ჰუჯაბის მონასტერი მოხსენებული არ არის. ე.ი. ავტორის, გამომცემლებისა და რედაქტორის აზრით, ჰუჯაბის მონასტერი არ მდებარეობს სომხეთის სსრ ტერიტორიის თანამედროვე საზღვრების ფარგლებში.

დავიმოწმებთ აგრეთვე „საბჭოთა სომხეთის ისტორიულ-არქიტექტურული ძეგლების ილუსტრირებულ რუკა-გზის მაჩვენებელს“. იგი გამოცემულია რუსულ ენაზე 1970 წელს სომხეთის სსრ სახლმშენის ძეგლების სარესტავრაციო სპეც. სამეცნიერო საწარმოო სახელოსნოს მიერ, დიდი ფორმატის ფურცლებზე სათანადო წარწერებითა და დასაბუთებით, ჰუჯაბის მონასტერი არც აქ არის ნაჩვენები.

ჰუჯაბის მონასტერი საერთოდ არაა აღნიშნული სომხეთის სსრ ეროვნულ ატლასში „კულტურის ძეგლთა სავანე“. არც 1928 წლის მოსკოვში დაბეჭდილ ამიერკავკასიის რუკაზეა ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი ნახსენები.

ამრიგად, არც სომხური წყაროები არ უარყოფენ იმას, რომ ჰუჯაბის მონასტერი საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარეობს.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ 1986 წლის 28 ოქტომბერს სომხეთის სსრ სტეფანავანის რაილმასკომის თავმჯდომარის მიერ გაცემული იქნა საბუთი, რომლის მიხედვითაც სამონასტრო კომპლექსი მათ ტერიტორიაზე არ მდებარეობს.

მაშ რაშია საქმე?! რატომ მფარველობს სომხეთის მონოფიზიტური საპატრიარქო ქართულ ეკლესიას?! რატომ ეზიდებიან ყვითელ ქვებს ჰუჯაბის „შესალამაზებლად“ თუ „შესაკეთებლად?!“ (ყვითელი ქვებით კომპლექსის რესტავრაცია-მოპირკეთება გამოიწვევს იისფერი ქვით ნაგები მონასტრის აჭრელებას. ეს უკანასკნელი არამც და არამც არაა დამახასიათებელი ქართული ზუროთმოძღვრული ძეგლისათვის, სომხური ზუროთმოძღვრებისათვის კი პირიქით, სავსებით მიღებული და საცნაურია). ვინ გვიბნევს თავგზას სომეხთ თუ ქართველთ?! ვინ წეწავს საუკუნეების მანძილზე ერთურთის გატანასა და სიყვარულში დაწერილ სომეხ-ქართველთა ისტორიას?! სად იმალება ნილაბაფარებული მტერი?! სანამდე უნდა ეახროთ იგი საკუთარი დაუღვერობისა თუ გულმოწყალების გამოისობით?!

რა ხდება! ბოლოს და ბოლოს ზომ ყველაფერს აქვს დასაწყისიცა და დასასრულიც! როდემდე უნდა გაგრძელდეს ჰუჯაბის ტირილი, ცრემლის გამშრობამდე?! არ კმარა რაც ვიტყვირეთ?!

არცთუ უნებურად გვახსენდება დიდი ილიას სიტყვები: „თუ კაცს უნდა იმისთანა მაგარ და უტყუარ მოწმესაც გადაათქმევინებს სიტვას, როგორიც ქვაა და ქვათა ღალადი“.

თუ დღეს ჰუჯაბს ძალიან უჭირს, უჩვენობით უჭირს, ავბედითი ისტორიის ბრალია, ალბათ.

თუ მონატრების უძლეველი გრძნობა ჩვენშიც ისევე დიდი და ძლიერია, როგორც 800 წლის მარადქალწულში, მსხვერპლთშეწირვა გეპართებს სწორედ, საკუთარი გულისა და მარჯვენის ზეარაკად მიტანა და პატიების თხოვნა.

არა და არ იქნება, ქართველი თავის ფესვებს არ დაუბრუნდეს, არ მიხედოს, არ უპატრონოს!

ჩვენივ სხეულის სასოებით გაპოხილი ნაგლეჯები შემოგვბლავიან...

ავიყრებით ხალხმრავალი ქალაქებიდან და წავალთ ქართვლის ძველისძველ მიწა-წყალზე...

არ გაწყრება ღმერთი, რამეთუ ცრემლი უშრება ჰუჯაბს, რამეთუ „დიდ არს ძალი სიყვარულისაჲ...“

ხათუნა დანელია,

ია აბუაშვილი,

თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის

IV კურსის სტუდენტები.

გაზეთი „ახალგაზრდა ივერიელი“

28 სექტემბერი, 1989 წ. გვ. 3.

ჰუჯაბი უხმოვს კვლავ შთამომავალს

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი მდებარეობს მდინარე ფოლადაურის ხეობაში, მთა ლელვარის ძირას, ამჟამად ახქერ-ფის სახელით ცნობილი უძველესი ქართული სოფლის მახლობ-ლად, რომელიც ადმინისტრაციულად მარნეულის რაიონში შე-დის. მის ტერიტორიაზე მდგარ მთავარ, ცენტრალურ-გუმბათოვან ტაძარს ქართული ხელოვნების ისტორიის მკვლევარნი (გ. ჩუბი-ნაშვილი, ვ. ბერიძე, პ. ზაქარაია, რ. მეფისაშვილი და სხვ.) ერ-თხმად მიაკუთვნებენ შუა საუკუნეების ქართული არქიტექტურის ისტორიაში ცხოველხატული სტილის მეორე ეტაპის – XII-XIII საუკუნეებში შექმნილ და საერთო სტილისტური კონცეფციით გაერთიანებულ ძეგლთა იმ ჯგუფს, რომელსაც შეადგენს ქარ-თლის ტერიტორიაზე ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ დაყოლე-ბით განლაგებული იკორთა, ქვათახევი, ბეთანია, კოჯრის კაბენი, ფიტარეთი, წულრულაშენი, ახტალა. ამავე ჯგუფში შედის აგუ-რით ნაშენი და ქვით მოუპირკეთებელი და, მაშასადამე, ქვაში ნაკვეთ მორთულობას მოკლებული ტიმოთესუბანი და ყინწვისი.

ჰუჯაბის შესახებ წარსულიდან მწირი ცნობებია მოღწეუ-ლი.

ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით 1721 წელს შედგენილ სტა-ტისტიკურ აღწერილობაში როგორც სამეფო (სადედოფლო) სა-კუთრება მოხსენიებულია ორი სოფელი: „ხუჯაბი“ და „ზემო ხუჯაბი“.

ვახუშტი ბატონიშვილის თანახმად, რომელმაც 1742 წელს დაიწყო და 1745 წელს დაასრულა თავისი ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ფოლადაურის ხეობაში „...არს მონას-ტერი ჰუჯაბისა, გუნბათიანი, კეთილს ადგილსა, და აწ ცალიერ არს“. სოფლების ვახუშტისეულ სიაში კი გვხვდება სოფელი სა-

ხელით — „უჯაბი“. ვახტანგ მეექვსის დასტურლამალში (განწესებათა წიგნში) ქვემო ქართლის სხვა პუნქტებს შორის დასახელებულია „ხუჯაბი ქორის ბუდე“, რომელიც დაბეგრული იყო საქორე გადასახადით.

იოანე ბატონიშვილის მიერ 1794-1799 წლებში შედგენილ „ქართლ-კახეთის აღწერა“-ში ნათქვამია: „ბოლნისისა ხეობას რაც სამეფო სათავადო, სააზნაურო და საეკლესიო სოფლები მიეწერებიან, არიან ესენი: წულრულაშენი (2), ბოლნისელები (3), დარბაზი, სახუნდარი (2),..., სამწვერისი, ბერდიკი, ლურჯი ვანქი,... უჯაბი,...“

დ. ბაქრაძეს 1875 წელს გამოცემულ წიგნში რუსულ ენაზე შეტანილი აქვს ეს ძეგლი და წყაროდ ეახუშტის გეოგრაფიას ასახელებს.

ექვ. თაყაიშვილს 1894 წლის ზაფხულში უნახავს ჰუჯაბი და აღუწერია. მის არქივში ინახება უბის წიგნაკი, რომლის პირველ ფურცელს თაყაიშვილის ხელით აწერია: „გუჯაბი, წერაქვი, ლორე“. ამ წიგნაკის ფურცლებზე ნომრით 33-37 მოცემულია ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის საველე აღწერილობა (რუსულ ენაზე).

თაყაიშვილის უბის წიგნაკში შეტანილია კიდევ ცნობა მთავარი ტაძრის ჩრდილოეთით მდგარი ორი მცირე, ადრინდელი ეკლესიის შესახებ. ერთ-ერთი მათგანი, რომელიც შუაში ძღებარეობს, ამ საუკუნის დასაწყისში ჰუჯაბის მონასტერში თავშეფარებულ რუს მონაზონებს დედა ინოკენტიას წინამძღვრობით რამდენადმე კეთილმოუწყვიათ ღვთისმსახურების ჩასატარებლად. 1910 წელს შემდგარა ამ საყდრის კურთხევა წმ. ნინოს სახელზე. ამასთან დაკავშირებით 1913 წელს გამოქვეყნდა ვ. პიგარიოვის ინფორმაცია ჰუჯაბის მონასტრისა და მასში მოქმედი რუს მონაზონთა „ივერთა უდაბნოს“ შესახებ.

1936 წლის ზაფხულში ბოლნისის ექსპედიციიდან ჰუჯაბის მონასტერს ეწვივნენ გ. ჩუბინაშვილი, ირ. სონდულაშვილი, ლ. მუსხელიშვილი, ც. გაბაშვილი, ი. გილგენდორფი და სხვ.

ამას მოჰყვა ჰუჯაბის შესახებ ცნობები მუსხელიშვილისა და გაბაშვილის შრომებში. ლ. მუსხელიშვილი აღნიშნავს: „ტაძარი ხუჯაბისა, მშვენიერი ჩუქურთმებით შემკული მრავალ ანალოგიას გვიჩვენებს წულრულაშენთან“... შემდეგ იგი მიუთითებს, რომ არაბულიდან „ხუჯაბი“... ქართულად შეიძლება ვთარგმნოთ როგორც „ვეჯიბნი“... არის ქართული გვარიც — ხუჯაბიძენი“, თან დასძენს, რომ „ხუჯაბის“ არაბული ეტიმოლოგიისათვის განმარტება,... ხუჯაბიძეთა გვარის არსებობაც“ მისთვის უცნობებია ივ. ჯავახიშვილს. თავის მხრივ, მუსხელიშვილს აგონდება ფიტარეთის სამშენებლო წარწერაში მოხსენიებული „ამირეჯიბი ქავთარ ქუჯაფაღსძე („ქჯფღსძე“) და შემდგომ ძველი ქართული სახელი „ქუჯი“. ც. გაბაშვილი აღწერს ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის სამხრეთ შესასვლელს ფოტოსურათისა და სქემის თანდართვით (პორტალის ფოტო შებრუნებით არის დაბეჭდილი).

1959 წელს გამოიცა თ. ბარნაველის მიერ შედგენილი ცნობარი „საქ. სსრ კულტურის ძეგლები გ. ჩუბინაშვილის წინასიტყვაობითა და ვ. ცინცაძის რედაქციით. მასში მითითებულია: „მარნეულის რაიონი. ახქერფი, მიდამოები:

ხუჯაბი, სამონასტრო კომპლექსი —

1. ეკლესია გუმბათიანი, XIII საუკ.;
2. ეკლესია, ადრ. შუა საუკ.;
3. სატრაპეზო, განვითარ. შუა საუკ.;
4. გალავანი, „ — „
5. სხვა ნაგებობანი „ — „

შემდგომ პერიოდში დღემდე ჰუჯაბი რამდენიმე მკვლევარმა მოინახულა. მათ შორის აღსანიშნავია ქართლის ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიციები 1956-1958 წლებში, რომელთა შედეგები 1960-1964 წწ. გამოქვეყნდა.

უმნიშვნელოვანესი სამუშაო ჩაატარა არქიტექტორმა აკ. შავერდაშვილმა, რომელმაც 1978-1979 წლებში რამდენიმე თვე დაჰყო ჰუჯაბში: შეისწავლა, აღწერა და აზომა იგი, მის მიერ

მოპოვებული მასალა განსაკუთრებით ფასეულია, რადგან ამჟამად ძეგლზე მუშაობა გაძნელებულია. შავერდაშვილმა თავისი კვლევის შედეგების საფუძველზე ლ. ხიმშიაშვილის ხელმძღვანელობით შესრულებული სადიპლომო ნაშრომის სახით შეადგინა ჰუჯაბის მთავარი ტაძრის აღდგენა-გამაგრების პროექტი, რომელმაც საეციალისტების მაღალი შეფასება დაიმსახურა. 1979 წლის ზაფხულში შავერდაშვილმა სამხატვრო აკადემიის სტუდენტთა ჯგუფი ჩაიყვანა ჰუჯაბის მონასტერში რესტავრაციისათვის ძეგლის მოსამზადებლად. სტუდენტებმა გულდასმით გაწმინდეს მონასტრის მაღალი და ხშირი ბალახით გადაბურული ეზო, ტაძრის პერანგისა და მორთულობის ჩამოცვენილი ქვები შეაგროვეს... მათ მიერ ჩატარებულმა სამუშაომ გააადვილა ძეგლის შემდგომი შესწავლა. ქვედა ნაწილი ფასადებისა გამოჩნდა და ადრე შეუმჩნეველი ზოგიერთი ხუროთმოძღვრული დეტალი გამომჩნეურდა.

ჰუჯაბის მონასტერში პირველად 1978 წელს გახლდით. იმ დროიდან მოყოლებული მის შესახებ ჩემთვის ცნობილი ინფორმაციის შევსებას ვახდენდი კოლეგებთან ერთად 1978-1983 წლებში ძეგლის ადგილზე შესწავლით, ჩვენს მიერვე გადაღებული დიდძალი ფოტომასალის ანალიზით, არქივებში მუშაობით. და, როგორც მოსალოდნელი იყო, ექვ. თაყაიშვილის არქივში დაცულ ერთ-ერთ უბის წიგნაკში კიდევ მიკვლეულ იქნა ჰუჯაბის მონასტრის მოკლე აღწერა.

ამ აღწერაში გამოყენებულია სახელდება „გუჯაბი“ და შეიძლება გვეფიქრა, რომ „ჰუჯაბი“ თაყაიშვილმა რუსულად ჩაწერა „გუჯაბ“-ის ფორმით, მაგრამ უბის წიგნაკის პირველ ფურცელზე მისივე ხელით არის ქართულად დაწერილი „გუჯაბი“ (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის თანახმად „გუჯაბის“ ერთი მნიშვნელობა არის ჯილაგი, ჯიში, მოდგმა).

გელათის 1259-1293 წლების სიგელში ნათქვამია: „...მამული ჩემი მკუიდრი პატრონთაგან ბოძებული... ხახულისა ღვთის-

200

მშობლისათვის შემეწირა და აწცა, ვითა მომიხსენებია, განაღამც ჰაგრევე მას ჰმსახურებდეს:..., სამნი პარტახტნი, რომელთაგან გამოსავალნია: გუჯაბაური, დერუცული, ქორაული, ჯისლაური,....“

„გუჯაბაური“ მოხსენიებულია მე-18 საუკუნის საბუთშიც, რომელიც კოდის პურის ნუსხას წარმოადგენს.

1915 წლის სტატისტიკური აღწერილობით 217 ქართველი მოსახლე იყო სოფელ გუჯაბაურში.

ჰუჯაბში პირველი ჩასვლისთანავე შევნიშნეთ, რომ მთავარი ტაძრის სამხრეთი შესასვლელის თავზე, მოჩარჩოების თაღის ქვეშ, ქვის ზედაპირი გულმოდგინედ არის ამოტეხილი. ეს იმას მოწმობს, რომ სამხრეთი პორტალის ტიშპანზე სამშენებლო წარწერა ქართულად იქნებოდა ამოკვეთილი. ეს წარწერა 1894 წელს უკვე არ დახვედრია ექვ. თაყაიშვილს. მამასადაძმე, ქართული კვალის წაშლის ქმედება „არ ახალა, ძველია“ და ჩადენილია ამ ტერიტორიაზე მოთარეშე თუ ჩამოსახლებულ უცხოთა მიერ...

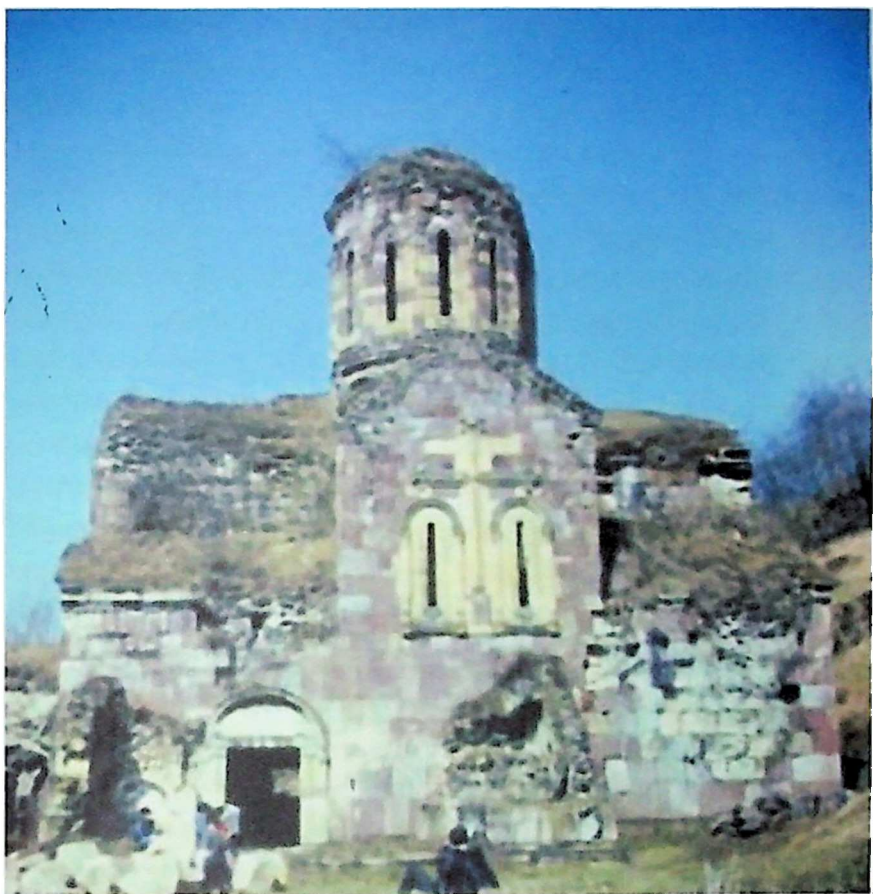
სხვადასხვა ჯურის მომხდურთა მიერ მრავალჯერ დარბეული და დაცარიელებული ეს უძველესი ქართული სოფელი ახლიდან იქნა დასახლებული სხვა ადგილებიდან გადმოსული სომხებით, რომელთა ბოლო ნაკადი მოვიდა შნოლიდან (ყარაბაღი).

ამჟამად ქართველთა ნასახლარი, გადმოსახლებული, სომხებით გამოცოცხლებული, მაგრამ უკვე არაქართული, თურქული „ახქერფის“ სახელწოდებით, ტერიტორიულად მარნეულის რაიონს ეკუთვნის. მარნეულიდან ახქერფში მანქანით შეიძლება ჩასვლა შულავერის ან სადახლოს გავლით. ორივე ეს გზა ერთმანეთს უერთდება მდ. შულავერისწყალთან, ზოჟორნის საბჭოთა მეურნეობის ახლოს. აქედან საკმაოდ გრძელი და ცუდი გზით, რომელიც სოფელთან მკვეთრად დაბლდება, მანქანა როსტომ მეფის დროინდელ ერთმალნიან თეთრი ხილით (თურქულად ახქერფი) სოფლის ცენტრში შედის, გადაჭრის მას სამხრეთ-დასავლეთ-

თი მიმართულებით და მდინარეში გატოპვის შემდეგ იწყებს ასვლას ბუჩქნარიან აღმართზე. აქედან უკვე საკმაოდ შეღმარებული გზა შედის ხშირ ტყეში, სადაც იგი ნელ-ნელა ისევ დაბლდება. მალე, ტყიდან დასავლეთით განაპირებისას, გზის ღონეზე, არცთუ ისე შორს, ერთბაშად გამოჩნდება ჯერ სახურავგადაცლილი და მცენარეულით დაფარული გუმბათი, შემდეგ თვით ტაძარი. იგი თანდათან მაღლდება თვალწინ იმის გამო, რომ მასთან აღმოსავლეთიდან მიახლოებული და მკვეთრად თავქვედაშვებული გზა დასავლეთით, ღრმა ხევისაკენ, დაფერდებულ ეზოს გარს შემოუვლის სამხრეთიდან.

სწორედ ამ მხრიდან არის შესასვლელი ჰუჯაბის მონასტრის ტერიტორიაზე. აქედან მთელი სიმაღლით მოჩანს ხეობის ტყიანი ფერდობების მყუდრო გარემოცვაში გარინდებული კოხტა ტაძარი. მას მუქი იისფერი ქვის პერანგი (აქა-იქ გაბნეული ჩალისფერი ლაქებით) განდევილობის იდუმალებით მოსაეს.

ტაძრის კედლები შიგნიდან შელესილია; ამჟამად ქვედა ნაწილებში ბათქაში ჩამოცვენილია და აგურის წყობა მოჩანს. ამ საუკუნის დასაწყისში, უფრო ადრეც თუ არა, უპატრონო, კარებგაღიავებულ ტაძარში, პიგარიოვის თქმით, უამინდობის დროს თავს აფარებდნენ არაქრისტიანი მწყემსები თავიანთი ფარით და რა დღეც დაადგებოდა ტაძრის კედლების ქვედა ნაწილებს, ადვილი წარმოსადგენია... მოხატულობის არა თუ ნაშთი არ ჩანს, მისი ფერადოვანი კვალიც ჩამორეცხილია. კედლის მხატვრობა გაფერმკრთალებული ფრაგმენტების სახით შემორჩენილია ჩრდილოეთ კედელზე, კამარის კალთაზე, აღმოსავლეთი სარკმლის ჭრილში, ისიც იმის წყალობით, რომ ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხე ორსართულიანია და ძირითად ლორფინგადაცლილ სახურავში ჩაჟონილი წვიმა, ან გამდნარი თოვლი, რამდენადმე ფერხდება სადიაკნესა და მის ზემოთ, მეორე სართულის, სათავსს შორის არსებული კამარული გადახურვის სისქეში.

1

1983 წლის ივნისში მოვახერხეთ მოხატულობის ნაშთთა ფოტოფიქსაცია და კედლის მხატვრობის სქემის ნაწილობრივი აღდგენა, სადიაკვნის კამარის ჩრდილო კალთასა და ჩრდილო კედლის ზედა ნაწილზე განთავსებულ რეგისტრში ფრაგმენტულად შემორჩენილია „ნათლისღება“.

სადიაკვნის ჩრდილო კედლის ქვედა ნაწილები დაფარულია უამრავი ნახშირით შესრულებული თანამედროვე წარწერით...

სადიკენედან დარბაზში გასასვლელთან, ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში, ჩრდილოეთ კედლიდან ერთი საფეხურით წინ გამოწეულ, დაახლოებით ერთი მეტრის სიგანის სიბრტყეზე შემორჩენილია საერო პირის გამოსახულება იატაკიდან, ასე ორი მეტრის სიმაღლეზე. ჩამორეცხილ მოხატულობაზე. როგორც ნისლში, მოჩანს მავედრებელი მამაკაცი. ყველაზე უკეთ განირჩევა აღმოსავლეთისაკენ სამი მეოთხედით მიბრუნებული სახე, რომელიც განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას ახდენს რაღაც მიყურადებული მზერით და სინანულისმაგვარი გამომეტყველებით. აქვს ოდნავ მორკალული, ფაქიზი მოხატულობის თხელი წარბები, ნუშის მოყვანილობის თვალები ქუთუთოების მკაფიო ხაზით, თხელი, სწორი ცხვირი რბილად დაბოლოებული, თითქოსდა, მთრთოლვარე ნესტოებით, ზომიერი სისქის ტუჩები კუთხეებში სევდანარევი ღიმილის ჩქამით, მუქი ფერის მომრგვალებული წვერი საკინძემდე, წვერსშეერთებული არც თუ სქელი ულვაშები, ყურის ძირთან შეკვეცილი მუქი თმა.

მისი საზეიმო სამოსელის თეთრ ფონზე მუქი მოჩითვის ძლივშესამჩნევი – კონტურული კვალია. ცალი მხრიდან მკერდზე ირიბად გადმოშვებული აქვს განიერი ლენტის (ლორანი?), რომლის ღია ფონზე მუქი, არათანაბარი ზომის ლაქების თავისუფალი განლაგებაა (იქნებ, მსხვილი ძვირფასი ქვების შესაძლო მორთულობისა), კიდევზე კი ჩასდევს არშია ორ ხაზს შორის მოქცეული მუქი ზოლის სახით. განიერი, ნაპირებზე თეთრზოლიანი, მუქი ფერის სამკლავური წაბილწულია ნახშირით შეიარაღებული თანამედროვე „ბარბაროსის“ მიერ. მკრთალი ფერის თავსაბურავს ზემოთ აქვს შროშანისებური კუწუბოები, რომელთა უკან მოჩანს მრგვალი თაღი ღილისმაგვარი წვერით და, თითქოს, განზე ცერად გაშვერილი წვეტები (ამ უკანასკნელთა შესახებ დაბეჯითებით თქმა ძნელია). აქვე, მამაკაცის გამოსახულების მარჯვნივ, მისი მხარის გასწვრივ და ხელის მტევანს ზემოთ

თითქოს შეიმჩნევა რაღაც შენობა (ტაძრის მოდელი?) მუქი შეფერილობის საფეხუროვანი გადახურვით.

მავედრებელი მამაკაცის სახის აღმოსავლეთისაკენ სამი მეოთხედით მიბრუნება და თვით მისი ტიაჟი (სახის მშვიდი, გარინდებული გამომეტყველება, დახვეწილი ნაკეთები, მოგრძო ოვალი, ნუშისებური ფორმის თვალები, თხელი, სწორი ცხვირი), ვინაიდან, მოხატულობის დამატარილებელი სხვა ნიშნები არ არსებობს, გაუბედავად, მაგრამ მაინც, გვაფიქრებინებს, რომ პორტრეტი შესრულებულია არა უგვიანეს XIII საუკუნის დასასრულისა. ამის დასტური იქნებ ისიც იყოს, რომ საერო პირის პორტრეტული გამოსახულება მოთაესებულია არქიტექტურულად გამოყოფილ (ხუროთმოძღვრის მიერ მისთვის თავიდანვე გამიზნულ) ადგილზე — სადიაკვნის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში, კედლის სწორკუთხა სვეტის წინა ზედაპირზე. XIII საუკუნის მეორე ნახევრით დათარიღებული ტაძრის დარბაზისკენ თავდაპირველად გახსნილი სადიაკვნის ჩრდილო კედლის ეს ნაწილი კი დღის განმავლობაში ყველაზე დიდხანს იქნებოდა განათებული ჯერ სადიაკვნის აღმოსავლეთი და შემდეგ განივი მკლავის სამხრეთ ბოლოში გაჭრილი წყვილი, მაღალი სარკმლებიდან შემოსული სინათლით.

ქართველი მმართველი ფეოდალური (სამეფო?) წრის თუ რომელი პირია გამოსახული ამ პორტრეტზე, ან ვისი სახელობისაა და ვისი საფასით არის აგებული ჰუჯაბის მთავარი ტაძარი, საჭიროებს სპეციალურ კვლევას.

მანამდე კი ჰუჯაბის მონასტრის მოვლის საქმე უნდა მოგვარდეს, რაც ახქერეფლებთან მოყვარული (შიდარესაუბლიკური) ურთიერთობის აღდგენას გულისხმობს. ამას თვით სოფლის მცხოვრებთა კეთილი ბუნებაც შეუწყობს ხელს.

ახქერეფში პირველად ჩასულებს მეგობრულად შეგვხვდა იქაური მასწავლებელი მიხეილ ალკინიანი, რომელმაც ჩვენი თხოვნით ჯერ მიგვასწავლა გზა ჰუჯაბისკენ, შემდეგ კი თვი-

თონვე შემოგეთავაზა მეგზურობა და, როცა ჩვენმა მანქანამ სოფლის ბოლოს აღმართი ნაწვიმარზე ვერ დასძლია, სხვა ახქერფელის „ვილისით“ აგვიყვანა მონასტერში. წარუშლელი შთაბეჭდილება დაგვრჩა, თუმცა იყო თქორი, ჩამოწოლილი ცა, ბინდმოცული ხეობა, ტაძრის ირგვლივ წელამდე ბალახი... 1978-1983 წლებში ყოველი ჩასვლისას თან მოგვყვებოდა ხალისიანი მოხუცი — აკოფ ავაქიანი (მცველი, თუ მცველის ფაქტიური შემსრულებელი). იგი ღიმილით იხსენებდა ხოლმე, რომ ჩვენი სტუდენტები მას „დარდიმანდიანცს“ ეძახდნენ.

ჰუჯაბში ჩასვლა უკმ დღეებში ან დღესასწაულების დროს გვიწვედა. როგორც წესი, ამ დროს ახქერფში ერეკნიდან, ან მეზობელი სომხური რაიონული ცენტრიდან ავტობუსებით ამოსულები აქტიურად მონაწილეობდნენ ახქერფელთა დღესასწაულებსა თუ ხსოვნის დღეებში.

ახქერფი მარნეულის რაიონის უკიდურესი დასახლებული პუნქტია ჩვენი რესპუბლიკის სამხრეთ საზღვართან. ქართველი საზოგადოების უყურადღებობამ ამ სოფელთან განლაგებული ჰუჯაბის ქართული სამონასტრო კომპლექსის მიმართ დღევანდელ მდგომარეობამდე მიგვიყვანა: სომხეთის ძეგლთა დაცვის სამმართველო თავის უფლებებს სრულიად უსაფუძვლოდ აერცვლებს ჰუჯაბზე და მის ახქერფელ მცველს ხელფასსაც უხდის. ადრე საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს ხელმძღვანელობა არც უცხოობდა ამ ამბავს, შეიძლება იმიტომ, რომ ჰუჯაბის ტერიტორია სომხეთის ფარგლებში ეგულებოდა, როგორც სპეციალისტები თვლიან, ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსი მდებარეობს საქართველოს ტერიტორიაზე.

ცნობილი გახდა, რომ სომხეთის ძეგლთა დაცვის სამმართველო შეუდგა ჰუჯაბში სარესტავრაციო სამუშაოების თადარიგს. თუ ეს სამმართველო თავისი გეგმის განხორციელებას დაიწყებს, ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართული ხუროთმოძღვრების შესანიშნავი ნიმუში — ჰუჯაბის მთავარი ტაძარი საგანგებო

„პლასტიკური ოპერაციის“ შედეგად იერს შეიცვლის: დამახინჯდება, ან გაქრება საერთოდ ბევრი მოწმობა მისი ქართულობისა!

ჩვენი რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ საზოგადოებრივი აზრის შესაბამისად უკვე დასახა მეზობელი რესპუბლიკის მთავრობასთან შეთანხმების გზით დამაიმედებელი ღონისძიებანი ჰუჯაბის მონასტერში ქართველი სპეციალისტების მიერ რესტავრაციის ჩასატარებლად.

ამასთან. მინდა გამოთქვა ჩემი რამდენიმე მოსაზრება:

ახქერფის საშუალო სკოლაში, ვფიქრობ, უნდა ისწავლებოდეს ქართული ენა და ლიტერატურა, საქართველოს ისტორია და საქართველოს გეოგრაფია და ამ საგანთა მასწავლებლობა მიენდოს ახალგაზრდა ქართველ პედაგოგებს.

ასევე ქართველი იყოს ამ სოფელში ექიმი, აგრონომი, ვეტერინარი, კლუბის გამგე.

რაც მთავარია, ამოქმედდეს ჰუჯაბის მონასტერი ქართველი რესტავრატორების მიერ აღდგენა-გამაგრების შემდეგ. ამ მიზნით იქ მუდმივად იმყოფებოდეს რამდენიმე ქართველი სასულიერო პირი, რომ ჰუჯაბის მთავარ ტაძარში მღვდელმსახურება ტარდებოდეს მხოლოდ ქართულ ენაზე, „რამეთუ ქართლად ფრიადი ქუეყანაჲ აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების“.

თანამედროვე ქართული მონასტერი მე წარმომიდგენია საკვლევი (მაგ. ხელნაწერთა, ან ენათმეცნიერების) ინსტიტუტის მსგავს დაწესებულებად, რომელშიც შეისწავლება, ვთქვათ, ქართული სასულიერო მწერლობა.

ერთდროულად შეიძლება ჰუჯაბის მონასტერმა შეასრულოს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არმენოლოგიის კათედრის სასწავლო ბაზის ფუნქცია სომხური მოსახლეობის სიახლოვის გამო.

ამას გარდა, შეიძლება ჰუჯაბში, როგორც ქართული ხუროთმოძღვრების მნიშვნელოვან ძეგლზე, საწარმოო ან სადიპლომო პრაქტიკა გაიაროს თბილისის უნივერსიტეტის, თბილისის სამხატვრო აკადემიისა და საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის, ან არქიტექტურის ფაკულტეტის სტუდენტებმა.

ჰუჯაბის მონასტრის ჩრდილოეთით მიმდებარე ფერდობებზე აშენდეს მონასტერში მოღვაწე პირებისა და სტუდენტებისათვის შესაფერისი შენობა ცხოვრებისა და მუშაობის თანამედროვე პირობებით.

განხორციელდეს სამონასტრო კომპლექსის სრულყოფილი და დაწვრილებითი ფოტოკინოფიქსაცია ფერად ფირზე. მის შესახებ შეიქმნას სასწავლო და სამეცნიერო ფილმები. გადაღებულ იქნას მხატვრულ-დოკუმენტური ტელეფილმი „ჰუჯაბის მონასტერი“.

განხორციელდეს ამ რეგიონში საქართველოს ტელეგადაცემების მიღება.

ამ ღონისძიებათა გატარება, ვიდეოწვენებ, ხელს შეუწყობს იმას, რომ ჰუჯაბის მონასტერი თავისი შემოგარენით დაუბრუნდეს (ახტერფელებთან ერთად) ქართულ სამყაროს.

ბულიკო ბუჯაბიძე,

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზოგადი ფიზიკის კათედრის დოცენტი.

ქურონალი „დროშა“, 1989 წ. №10, გვ. 13-14,23

პუჯაბი – ჩვენი სიხარული, ჩვენი ღაღადი ლანდგაფტური მიმოხილვა

პუჯაბის (იგივე ხუჯაბის) სამონასტრო კომპლექსის ირგვლივ ბევრი დაიწერა. ამ პუბლიკაციების ძირითადი აზრი ის გახლავთ, რომ, როგორც კ. ხარაძე აღნიშნავს, „ვოლუნტარიზმი-სა“ და „უძრავობის“ გარდამავალ პერიოდში, როცა ჩვენივე გულგრილობითა და უყურადღებობით ქართული ხუროთმოძღვრების დიდებულ კომპლექსს მეურვეობა ვერ გავუწიეთ, „უპატრონო ეკლესიას ეშმაკები დაეპატრონენ“.

ადგილზე ჩვენთან ერთად მივლინებული იყო გეოგრაფიის ინსტიტუტის კარტოგრაფიის განყოფილების გამგე რ. ჩეკურიშვილი.

იმ დღეს ახალი ნაწვიმარი იყო. მონასტრის სიახლოვეს ზოგან წყლის დიდი ტბორები ჩამდგარიყო. იძულებული გავხდით, ჩაგვეერთო ავტომანქანა „გაზ-ნ9“-ის წინა ხიდი; გავაძლიერეთ ძრავა და შევედექით აღმართს. თითქოს რაღაც იდუმალი ძალაც გვეხმარებოდა, რომ დაგვეძლია წინააღმდეგობა და ვწვეოდით ყოვლად წმინდა ადგილს. და, აი, მშვიდობით მივალწიეთ კიდევაც.

თითქოს ჩვენს მისვლას ელოდაო, ცას ღრუბელი ჩამოეცალა და უფრო მეტად ინათა. შევეყურებდი დიდებულ სამონასტრო ძეგლს და გუნებაში ვეაღერებოდი მას: ძეგლო ქართულო, რამ ჩაგაფიქრა? ეგებ იხსენებ შენს დიად წარსულს, ვგრძნობ, რომ გული გტკივა, რადგან ქართულ მიწაზე შენს სიახლოვეს აღარ ისმის ტკბილი ქართული... შევთხოვ გამგებელს ამ ადგილებში ქართველობის შენარჩუნებას... ქართული წარწერაც კი, რომელიც ჯერ კიდევ ამოიკითხებოდა შენს კედელზე, ვიღაცის ველურმა ხელმა განზრახ შემოგაცალა... სულს გიმძიმებს ვარდისფერო ლოდი საიდანაც მოთრეული, უცხოენოვანი წარწერით, რომელიც გვამცნობს, რომ... აქ განისვენებს ვიღაც გადამთიელი...

სინამდვილეში კი ლოდის ქვეშ არავითარი სამარხი არ არის! ღმერთო ჩემო, რას არ კადრულობს ცრუ და ორპირი თაღლითი?!

არც კი ვიცი დღეს მე, ერთ-ერთმა ქართველთაგანმა, რით შემიძლია გიშველო? გამოსავალი ერთია, უნდა დავსახლდეთ შენს ირგვლივ და არავის დავუთმოთ ჩვენი სალოცავი... მიწა ქართული...

მაგრამ... კმარა ლირიკა...

მინდა მოკლედ გადმოგცეთ ზუროთმოდგრების დიდებული ძეგლის – ჰუჯაბის მიდამოების ფიზიკურ-გეოგრაფიული დახასიათება:

ჰუჯაბის სამონასტრო კომპლექსის გუმბათოვანი ტაძარი XIII საუკუნის ქართული ზუროთმოდგრების ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიმუშია. იგი მდებარეობს ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე საშუალო სიმაღლის ლოქის ქედის ჩრდილო ფერდობზე, ბოლნისისწყლის (ფოლადაური) პატარა შენაკადზე „ჰუჯაბისწყლის“ (ასე უწოდებს მას ადგილობრივი მოსახლეობა) მარჯვენა ნაპირზე, 1100 მეტრზე ზღვის დონიდან.

რელიეფის ძირითად ფონს ქმნის საშუალო მთიანი ეროზიული ქედებისა და ხეობების ერთობლიობა, თვით სამონასტრო კომპლექსი კი აგებულია ახალგაზრდა დენუდაციურ ზედაპირზე (ეგზოგენური პროცესების ხანგრძლივობით გაჩენილი მოსწორებული ზედაპირი), რომლის სუბსტრატს წარმოადგენს შუა იურული პორფირიტები (ანდეზიტის მსგავსი ქანი) და მათი პიროკლასტოლიტები (მონატეხი მთის ქანები – ვულკანური ბრექჩიები, ტუფები და სხვ.) ქვიშაქვები და ფიქლები.

სამონასტრო კომპლექსის მიდამოებში ზომიერად ნოტიო სუბტროპიკული ჰავაა, ზომიერად ცივი ზამთრით და ხანგრძლივი თბილი ზაფხულით.

ნალექების საშუალო წლიური ჯამი 490 მილიმეტრიდან 550 მილიმეტრამდე მერყეობს. ნალექების მაქსიმუმი მოდის გა-
210

ზაფხულზე (მაისში); იგი ძირითადად ემთხვევა სავეგეტაციო პერიოდს, რაც დადებით ფაქტორს წარმოადგენს სოფლის მეურნეობისათვის — ამ დროს ნიადაგი უზრუნველყოფილია სინესტიით.

შედარებით მშრალმა ჰავამ განსაზღვრა ჰუჯაბისწყლის მცირეწყლიანობა: ხეობა საკმაოდ ციცაბოა, ტიპიურ გამკვეთ ხეობას წარმოადგენს, ნამდვილ ჭალას მოკლებულია და მისი ძირი მთლიანად წყლით დაფარულ კალაპოტს უკავია. წყალს ჩქარი და ხმაურიანი დინება ახასიათებს. წყალდიდობა გაზაფხულზე იცის, წყალმცირობა — ზაფხულსა და ზამთარში; მისი მასაზრდოებელია მიწისქვეშა წყლები, წვიმა და თოვლის ნაჟური.

ლანდშაფტის ნიადაგურ კომპონენტში ყურადღებას იქცევს საშუალო სისქის ტყის ყავისფერი ნიადაგი; მონასტრის ირგვლივ თავს კარგად გრძნობს დიდი ხნის წინათ გაშენებული ხეხილის ბაღები, ხოლო მიმდებარე გორაკ-ბორცვებზე — ბუნებრივი მცენარეულობა. აქ ძირითად ფონს ქმნის ქართული მუხა. რომელსაც ურევია რცხილა, ნეკერჩხალი, იფანი, თელა. ქვეტყეში კი, ჩვეულებრივ, გაბატონებულია სხვადასხვა კუნელი, შვინდი, კვილო, დიდგულა, ზღმარტლი, მაჟალო, პანტა, ბალამწარა; ბევრია კვრინჩხი. დაჩრდილულ ტყისპირებზე გვხვდება საკმაოდ გაუვალი შამბი, სადაც ერთმანეთს ეჯიბრებიან: მამულა, ბუერა, ლაშქარა, კულმუხო, შვიტა, შალამანდილი, ქასრა, ყვითელი ძიძო, მაჩიტა და სხვა მრავალი.

აქაური ტყეები ძვირფას რეკრეაციულ ობიექტს წარმოადგენს და შეიძლება გამოყენებულ იქნას როგორც სასეირნო-ესთეტიკურ, ისე საექსკურსიო-საგანმანათლებლო მიზნით.

ნუზუარ არჩვაძე,

გეოგრაფიის მეცნიერებათა კანდიდატი
ჟურნალი „საქართველოს ბუნება“, 1990, №2, გვ.8

ჰუჯაბი ცათა სწორი ტაძარი არაა, მაგრამ არც დასათმობია. უწინაც მითქვამს: რომელიმე ერს რომ მხოლოდ ეს ერთი ძეგლი ჰქონოდა, მაღალკულტურულ ერად ჩაითვლებოდა. თითქმის შეიდასი წელია გადმოქცეპერის მისი დაზიანებული გუმბათიდან, რომელიც პატრონის ხელს ელოდება. რაკი პატრონი არ გამოჩნდა, კომპლექსის ამ ერთადერთ სრულყოფილად გადარჩენილ ნაგებობას ლამის ეშმაკები დაეპატრონენ, მაგრამ გონს მოეგო კანონიერი მემკვიდრე, რომელმაც თავისი ბედოვლათობით მრავალი ტაძარი და სხვა განძეულობა დაკარგა, დაიწერა მრავალი სტატია, ნარკვევი, ჩავიდნენ სპეციალისტები, სტუდენტები, რესტავრატორები, და საკმაოდ ხანგრძლივი დავა-ჭოჭმანის შემდეგ „დამტკიცდა“, რომ ჰუჯაბი ქართული ტაძარია თავისი სტილით, მოხატულობით, ასომთავრულით, უნუკალური ორნამენტებით, ვახუშტი ბაგრატიონის და სხვა მეცნიერთა დამოწმებით... სავალალოა, რომ ამისი მტკიცება დაგვჭირდა.

რაკი ჰუჯაბი ქართული ტაძარია, ცხადია, მას ქართულ მიწაზე ააგებდნენ, და კიდევაც ითვლებოდა მუდამ ეს ქართულ მიწად, შედიოდა საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში. ერეკლემ მის მახლობლად სომხები დაასახლა, მერე ქართული ტოპონიმი თურქულად იქცა (ახ-ქერფი — „თეთრი ხიდი“) და გამოჩნდნენ მოდავენი, განსხვისების მსურველნი, რომელთაც სცადეს ტაძრის გადატანა მოძმე სომხეთის რუკაზე, თუმცა იცოდნენ, რომ ის შედიოდა თბილისის გუბერნიის შემადგენლობაში, შედის მარნეულის რაიონში, ენციკლოპედია და ყველა ისტორიული რუკა ამ აქსიომას ადასტურებდა. მოხდა ასეთი კურიოზი: „ზარია ვოსტოკაში“ დაიბეჭდა ჩემი სტატია „ჰუჯაბი — ქართული ტაძარი“, სადაც გარკვევით ეწერა, რომ ის ქართული ტაძარია და ქართულ მიწაზეა. იმავე გაზეთის წინა გვერდზე კი ვიდაც დილეტანტმა გააპარა ურიგო ხუმრობა: „ქართული ტაძა-

რია და სომხეთის ტერიტორიაზეა“. მართალია ეს აღმოჩნდა უბრალო დაუდევრობა, შეცდომა, რაც საქინფორმმა გაასწორა, და ეს დაიბეჭდა „კომუნისტში“ (1989 წ. 13 და 14 აგვისტოს).

ხელთ მაქვს ბატონ ირ. ციციშვილის დადებითი პასუხიც ჩემს წერილზე, რითაც პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს მივმართე, ჰუჯაბი ჩვენია და რესტავრაციის გეგმაც შედგენილია-მეთქი. მას შემდეგ გავიდა კიდევ ნახევარი წელი და ჰუჯაბის რესტავრაცია ქაღალდს არ გასცილებია. ამ საქმეს არ აკლია მიწერ-მოწერა, მსჯელობა, მაგრამ მთავარია საქმე. ჰუჯაბს აწვიმს, ათოვს, სახურავზე მცენარეები ამოსულან, კედლებში წყალი ჩამოდის და მოხატულობის უკანასკნელ ნაშთებს რეცხავს... პატრონის ხელი კი არ ჩანს. გვპირდებიან, იქაურობას დავასახლებთო, მაგრამ თუ თამარის ჟამს აშენებული ტაძარი დაიქცა, მერე ამ ძირძველ ქართულ მიწას მარტო დასახლება რას უშველის?

ძეგლთა დაცვის მესვეურებს გადაჭრით ვთხოვთ, გადადგან პრაქტიკული ნაბიჯი, გაგვაზარონ კიდევ ერთი საშვილიშვილო ღვაწლით, იხსნან წინაპართა ცოცხალი ძეგლი, და მასთან მრავალი სხვა ისეთი ტაძარი და ეკლესია, რომლებიც საქართველოს საზღვართან ახლოს დგანან და გველიან... მათ ზომ პირველ რიგში უნდათ გადარჩენა, რადგან უთვალავი უჩინარი ორგული და მკრეხელი ეხება წმინდა კედლებს, ფხეკენ, აცლიან მეტყველ ქვებს და ზოგჯერ ტყვეითაც კი უმასპინძლდებიან სიკეთის ბურჯებს.

აკაკი ბელოვანი

ავტორის მინაწიტი: წერილი უკვე გამზადებული იყო, როცა პრესაში გამოქვეყნდა საქინფორმის სასიამოვნო პუბლიკაცია: არსდება სოფელი „ჰუჯაბი“, სადაც სამოცი კომლი იქნება. სოფლის აშენება თავისთავად აღორძინებაა და მით უფრო სასიხარულოა, რომ ესაა ძველი ქართული ტაძრის გავერანებული სანახე-

ბის აღორძინება. იმედია სათანადო ორგანიზაციები და ღირსეული პიროვნებები თავიანთ წვლილს შეიტანენ ამ განსაკუთრებით საჭირო საქველმოქმედო საქმეში.

გაზეთი „სოფლის ცხოვრება“

4 მარტი, 1990 წ. გვ. 6.

რეპლიკა

მიმხედოთ ჰუჯაბს!

„ახალგაზრდა ივერიელის“, „განათლების“, „ზარია ვოსტოკას“ და სხვა გაზეთების ფურცლებზე არაერთხელ გამოქვეყნებულია ვრცელი თუ მოკლე სტატიები ჰუჯაბის ტაძარზე. ჩვენ და სხვა ავტორები ვაცნობდით მკითხველს საქმის ვითარებას, ვითხოვდით პრაქტიკული ნაბიჯების გადადგმას XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე აშენებული იმ დიდებული ტაძრის რესტავრაციას და პატრონობას, რომელსაც უპატრონო ეკლესიასავით ეშმაკები დაეპატრონნენ, მივიწყებულია და ვაძლევთ საშუალებას ახქერფელ ახალგაზრდებს თავისად გამოაცხადონ, თავიანთი დარაჯი დაუნიშნონ ტაძარს, რომელსაც ჯერ კიდევ შერჩენია ქართული ასომთავრულის და ფრესკების ნაშთები, უნიკალური ჯვრები (გარე კედლებზე), ჰუჯაბზე არავითარი პრეტენზიები არ ჰქონიათ მოძმე სომხეთის მკვლევარებს, ვიდრე დილეტანტებმა არ ნახეს ჩვენი დაუდევარი დამოკიდებულება ჩვენი დიდებული ტაძრისადმი. დღეს ტაძარს პირდაპირ გუმბათზე ათოვს და აწვიმს. ზედ ვაშლის ხე და ბალახია ამოსული. მშენებელ ერს არ ეპატიება მისი ასე უპატრონოდ მიტოვება შორეულ მწვანე ხეობაში, პატარა მდინარე ფოლადაურის ნაპირზე...

ჰუჯაბს, როგორც ითქვა, არაერთი სტატია ეძღვნა, ახლა გამოდის ჩემი ილუსტრირებული ბუკლეტი ხუთ ენაზე; ჩვენმა მოღვაწეებმა — კ. ხარაძემ, მ. ვარაზაშვილმა, ნ. კუჭავამ, ვ. შაიშმელაშვილმა და სხვებმა არაერთხელ ითხოვეს ყურადღება მიტოვებული ტაძრისადმი, მაგრამ ყოველივე ეს დარჩა თეორიად და ხმად მღალადებლისა, რაც ჩვენი ქვეყნის მთელი მძიმე ვითარების მიუხედავად ვერავითარ გამართლებას ვერ პოულობს.

რესტავრაციის გეგმა დიდი ხანია შედგენილია, გზის გაყვანაც დაწყებული იყო, სოფელ „ჰუჯაბის“ მშენებლობაც კი დაიწყო, მაგრამ ზოგიერთი ჩვენივე თანამემამულის ყოყმანისა და გაორების შედეგად საქმე ვერ დაიდრა. სახატო და მოსარიდებელი აქ არაფერია. ტაძარი ჩვენია, მიწა ჩვენია, ახქერფიც ჩვენს მიწაზეა და ტაძარიც (მარნეულის რაიონში). რაღას ვყოყმანობთ, რა ბედოვლათობაა! ასობით მოხალისე და მოვაჭრე რომ ასი ათასებს ყრის, რათა ორი-სამი დღით ყარაჩში ან ალექსანდრიაში თუ სირიაში გაისერნოს და ივაჭროს. მათგან ვინმე შემძლებელმა იკისროს ეროვნული საქმე და შეაკეთოს ტაძარი, რომელიც არანაკლებ მძიმე დროს წინაპრებმა ასე სასწაულით ააშენეს!

იმედი გვაქვს ეს სამთავრობო დონეზე გადაწყდება.

აკაკი ბელოვანი

გაზეთი „ახალგაზრდა ივერიელი“,

19 ივნისი, 1993 წ., გვ.8

ინტერვიუ საქველმოქმედო ასოციაცია „აღორძინების“ პრეზიდენტთან პაატა გომელაშვითან

1990 წელს, ასოციაცია „აღორძინების“ ინიციატივით, გადაწდა ჰუჯაბის მონასტერთან ახლოს სოფლის მშენებლობა. აი რას აღნიშნავს ასოციაციის პრეზიდენტი პაატა გომელაური ინტერვიუში, რომელიც 1990 წლის 9 ივნისს დაიბეჭდა გაზეთ „ახალგაზრდა ივერიელში“ („ვითომ ეყოფა სამი ხმა? ანუ რა უნდა სოფლის შენებას“. გვ. 8. ინტერვიუ ჩაიწერა გულნარა ბაშარულმა). გთავაზობთ ამ ინტერვიუს ნაწილს:

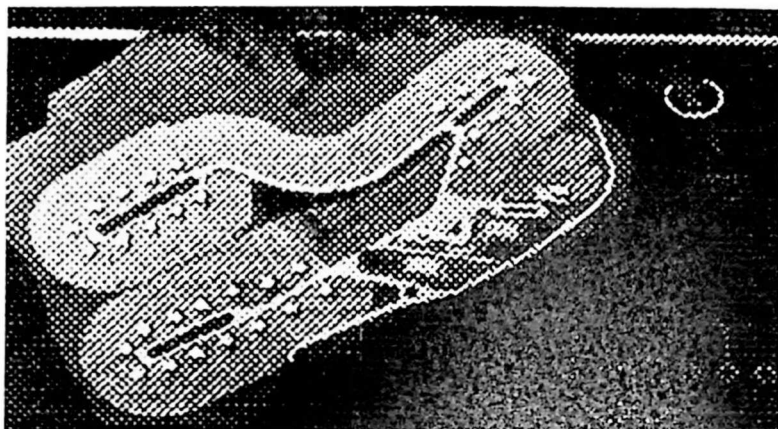
„— პაატა, აქამდე ცნობილი იყო, რომ საქველმოქმედო „აღორძინების“ უმთავრესი მიზანია დემოგრაფიული თვალსაზრისით მძიმე რეგიონებში ვითარების გაჯანსაღება ამ რეგიონებიდან გადასახლებულ არაქართველთა ბინების შესყიდვის მეოხებით. ახლა იკვეთება, რომ ასოციაციამ უპირველეს ყოვლისა განიზრახა ქართული ნასოფლარების აღდგენა. რა ვითარებაა ამ მხრივ?

— ამჟამად საქველმოქმედო ასოციაცია „აღორძინებას“ თავის უმთავრეს მიზნად დასახული აქვს საქართველოს სასაზღვრო ზოლის გასწვრივ ქართული ნასოფლარების აღდგენა. ამგვარი ნასოფლარების საკმაოდ გრძელი სია გვაქვს შედგენილი, ცალკე კომისია მუშაობს ამ საკითხზე. პირველი სოფელია ხუჯაბის ნასოფლარი, რომელიც მარნეულის რაიონში მდებარეობს, საქართველო-სომხეთის საზღვართან. წინათ აქ ორი სოფელი იყო ზემო ხუჯაბი და ხუჯაბი, რომელიც ეკუთვნოდათ დედოფლის აზნაურებს ელიარაშვილებს და მოწინავე სადროშოს შემადგენლობაში შედიოდა. აქვეა მე-13 საუკუნის ძეგლი — ჰუჯაბის ეკლესია, რომელიც შუა საუკუნეების ქართული არქიტექტურის ტიპიურ ნიმუშს წარმოადგენს. მკითხველს ალბათ, ახსოვს თქვენს გაზეთში დაბეჭდილი წერილები ამის თაობაზე, 1921 წლამდე საქართველო-სომხეთის საზღვარი ლოქ-ლაღვარის ქედზე გადიოდა. მას შემდეგ საზღვარმა ორი ათეული კილომეტრით

გადმოიწია ჩვენს მხარეს, რაღა თქნა უნდა, არაკანონიერად. ჰუჯაბის ეკლესია 200 მეტრით იქით აღმოჩნდა – ვითომდა სომხეთის მიწაზე. ჰუჯაბის კუთვნილება ჩვენთვის საეჭვო არ არის, მაგრამ სამწუხაროა, რომ ეს რეგიონი არაქართული ორიენტაციისაა, იმდენად, რომ მისი სავაჭრო მომარაგებაც კი სომხეთიდან ხდება. ჰუჯაბის ეკლესიასთან ახლოს მდებარეობს სოფელი ახკერპი, რომელიც მთლიანად სომხებით არის დასახლებული. საჭიროდ მიგვაჩნია აქ ქართული ელემენტის გაჩენა. ალბათ, აქვე უნდა ითქვას, რომ საქართველოში შვიდი მთავარი გზა შემოდის სხვა რესპუბლიკებიდან და ამ გზაზე პირველი სოფლები არც ერთი არ არის ქართული...

– როგორ წარმოგიდგენიათ აღორძინებული ჰუჯაბი?

– ჰუჯაბი ახალი ტიპის სოფელი იქნება, პროფესიული სოფელი – ერთი პროფესიის ხალხით დასახლებული. სოფელში უნდა იყოს მცირე სიმძლავრის რაიმე საწარმო, რომელსაც მოემსახურება ის 33 ოჯახი, რომელიც ჰუჯაბში იცხოვრებს. საწარმოს პროფილი ჯერ არ დაგვიდგენია. ასეთი საწარმოს არსებობა სოფლად იმ ხალხის დასაქმების პრობლემას გადაწყვეტს, ვისაც სოფლის მეურნეობაში არ სურს მუშაობა და ერთგვარად თბილისის განტვირთვასაც შეუწყობს ხელს. გვინდოდა სახლები უფასოდ გადაგვეცა, მაგრამ იმან შეგვაფიქრია, რომ შესაძლებელია ასე მუქთად მიღებული სახლები მეორე დღესვე მიჰყიდონ არაქართველ მოსახლეობას (რომელიც, ვფიქრობთ, ფულს არ დაინანებს საამისოდ) და ისევ თავიანთ ძველ საცხოვრისს დაუბრუნდნენ. ამიტომ ამ სახლებს გადავცემთ ასწლიანი კრედიტით. თითოეულ კომლს მიეცემა 1,4 ჰექტარი სამოსახლო და ამას გარდა სავარგული, იმისდა მიხედვით, თუ სოფლის მეურნეობის რომელი დარგი განვითარდება. სხვათა შორის, იქ დასახლების მსურველი უკვე საკმაოდ ბევრია, იქნებ, კინკურსის მოწყობაც კი დაგეგმორდეს.

სოფელ ჰუჯაბის განაშენიანების გეგმა-პროექტი

ერთი რამეც. ჰუჯაბი არ დაექვემდებარება აღმასკომს. იგი იქნება ოვითმმართველობაზე აგებული სოფელი. ეს ფორმა ტრადიციულად ახასიათებდა ქართულ სოფელს.

— რა ეტაპზეა სოფლის შენების საქმე?

— როგორც ზემოთ კთქვი, ჰუჯაბი 33 კომლიანი იქნება. წელს აშენდება 15 სახლი. ამჟამად მიმდინარეობს გზის გაყვანა. მას ახორციელებს სამშენებლო სამმართველო „კავკავირაბშენი“. ჩატარებულია ტოპოგრაფიკები, ჰიდრო-გეოლოგიური გამოკვლევები. სოფლის განაშენიანების პროექტი შეიმუშავეს საპროექტო ინსტიტუტ „საქსოფლმშენსახპროექტში“. დასახლების პროექტის ავტორები არიან ლილი მჭედლიშვილი და ზურაბ ღონღაძე, საცხოვრებელი სახლებისა — ლილი მჭედლიშვილი და ნუგზარ დვალი. სამი უბანი იქნება, სამი ტიპის სახლებით და ეს სახლები სხვადასხვა კუთხით ჩაიდგმება, რომ სოფელს ერთფეროვანი, ულიმღამო იერი არ მიეცეს. სოფლის შუაგულში მოეწყობა საზოგადოებრივი ცენტრი.

სოფელ ჰუჯაბის საცხოვრებელი სახლის პროექტი

– პაატა, რა სახსრებით აპირებთ თქვენი მიზნების განხორციელებას?

– „აღორძინება“ ამ ერთი წლის წინათ შეიქმნა და ძირითადად შემოწირულების იმედით ვიყავით მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში დღეს ბევრი საქველმოქმედო ორგანიზაცია არსებობს და ყველა მათგანს უმართავს „სულის კეთილმოსურნე და გულუხვი კაციც და ორგანიზაციაც, „აღორძინების“ საღაროში საკმაო თანხა დაგროვდა. მერე ერთი ხანობა ამ შემოწირულებამ იკლო და გადაწყვიტეთ ჩვენი საკუთარი საწარმო გაგვეხსნა, მაგრამ ქვეყნის დღევანდელი ეკონომიკური მდგომარეობა არ გვაძლევდა ამის გაკეთების საშუალებას. გვაქვს გახსნილი ფირმები, მაგრამ ისინიც იგივე პრობლემებს აწყდებიან. ამის გამო გამგეობამ მიიღო გადაწყვეტილება, რომ ასოციაციასთან გაერთიანებული ყველა კოოპერატივი გაეიდეს „აღორძინებიდან“, რადგან ჩვენ ჯერჯერობით არ ვართ მზად სხვადასხვა პროფილის მქონე კოოპერატივებთან ურთიერთობის დასამყარებლად.

სხვათა შორის, ასოციაცია საგარეო ვაჭრობის მონაწილეც არის, აქვს სავალუტო ანგარიში, მაგრამ ის ფაქტი, რომ შემოსული ვალუტის თითქმის 70 პროცენტი სახელმწიფოს რჩება, ყოველგვარ სტიმულს გვიკარგავს.

„აღორძინებასთან“ არსებობს კომერციული ფირმა „არგო“, რომლის ძირითადი მიმართულებაა ბეჭდვითი სიტყვა და მასობრივი ინფორმაცია (საკაბელო ტელევიზია), მაგრამ მასაც ვერ გაეხსნა ბოლომდე ხელ-ფეხი ქვეყანაში შექმნილი რთული ვითარების გამო. ასე რომ, ამ ეტაპზე ისევ შემოწირულების იმედით ვართ, თუმცა ვიწყებთ ლატარიის გათამაშებასაც — ეს არის სპორტ-პროგნოზი „არგო-X“, რომელიც საქართველოს ეროვნულ ჩემპიონატს ეხება. სურვილი გვაქვს, რომ მეორე წრიდან დაიწყოს ლატარიის გათამაშება.

გვყავს ფეხბურთის გუნდი, რომელსაც გია მაყაშვილი ხელმძღვანელობს. გუნდი თბილისის ჩემპიონატის პირველ ჯგუფში გამოდის და, გამოუცდელობის მიუხედავად, საკმარის წარმატებებიც აქვს. კარგი იქნება თუ ამ ახალგაზრდული გუნდის სპონსორობას იკისრებს რომელიმე ძლიერი საწარმო.

ალბათ, თავშივე უნდა თქმულიყო, რომ სოფელი ჰუჯაბი იქნება 9 აპრილს დაღუპულთა ცოცხალი მემორიალი. ეს აზრი მოგვაწოდა უწმინდესმა და უნეტარესმა, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა ილია მეორემ და მისსავე ლოცვა-კურთხევით გაკეთდა ეს საქმე. ცხრა აპრილს დაღუპულთა მემორიალის ფონდმა მილიონი მანეთი ჩარიცხა ჰუჯაბის მშენებლობის ფონდში...”

* * *

შეიქმნა სოფელ ჰუჯაბის მშენებლობის ფონდი, რომელშიც თანხებს რიცხავდა ორგანიზაციები, ცალკეული პირები, საკონცერტო დარბაზებში ტარდებოდა საქველმოქმედო კონცერტები, გაზეთი „ახალგაზრდა ივერიელის“ მერვე გვერდზე გამოქვეყნებული მასალების ჰონორარი ირიცხებოდა სოფელ ჰუჯაბის მშენებლობის ფონდში და სხვ...

აშენდება ახალი სოფელი

ამას წინათ საქეელმოქმედო ასოციაცია „აღორძინების“ ახალგაზრდებმა სახალხო ფრონტის მშენებელთა ასოციაციას მიმართეს თხოვნით: მარნეულის რაიონში ერთი ქართული სოფელი გეინდა ავაშენოთ და ხელის შეწყობა გეჭირდებო.

ასოციაციის პრეზიდენტმა ომარ რამიშვილმა გულისყურით მოუსმინა ახალგაზრდებს და დახმარებას შეჰპირდა.

იოლი როდია სამშენებლო მასალის დეფიციტის დროს სახლის მშენებლობა.

გადავწყვიტეთ მოგვენახულებინა ის ადგილი, სადაც მომავალი სოფელი უნდა აშენებულიყო და ქართული კერა აღორძინებულიყო. მანამდე კი მარნეულის რაიონში „საქაგრომრეწვის“ №8 ტრესტის მმართველი როლანდ იოსელიანი მოვინახულეთ, რომელიც არანაკლებ ყურადღებიანი აღმოჩნდა. მან აღგვითქვა, რომ ორი კოტეჯის მშენებლობაში დაგვახმარდა მანქანა-იარაღებს.

ასევე გულწრფელად შეგვპირდა დახმარებას სახმშენის კომბინატის უფროსი ირაკლი კიზირია, რომელმაც თამარისში 150 სახლი ააშენა სტიქიით დაზარალებულთათვის. დაიმედებულებმა სოფელ ახკერპისაგენ ავიღეთ კურსი. ახკერპის მიმდებარე ტერიტორია, რომელსაც ჰუჯაბი ჰქვია, მართლაც ღვთით კურთხეული ადგილია.

ხშირტყიანი მთების რკალში ტრიალი მინდორია, სადაც 33 სახლი უნდა აშენდეს ქართველთათვის. მოდი და ნუ დაეხმარები „აღორძინების“ ახალგაზრდობას, ნუ შეასხამ ფრთებს მათ გულისთქმას!

მთავარი ახლა სამშენებლო ორგანიზაციების ხელმძღვანელთა ინიციატივა და მხარში ამოდგომაა. თუკი ზოგი ბუღდოზერს დაგვახმარს, ზოგი — ექსკავატორს, ზოგიც საცხოვრებელ ვაგონს გვათხოვებს, ამ საშვილიშვილო საქმეს ნამდვილად მოე-

ლება და მომავალში სოფელშიც აღიზრდებიან ქართველი მედროშეები, ქართველი ექვთიმეები, დავითები და მერაბები...

ჩენი ეზო ჩენივე საკუთრებაა და ჩენვე უნდა მივხედოთ. ჩენს სახლსა და კარს კი კარგი, გულითადი პატრონი სჭირდება!..

დოდო ზურაბიშვილი

საქართველოს სახალხო ფრონტის
მშენებელთა ასოციაციის საყოფაცხოვრებო
განყოფილების უფროსი.

მინაწერი: წერილი მომზადებული გვექონდა, როცა ჰუჯაბში საცხოვრებელი ვაგონიც მოგვიტანეს და ბუღდოზერისა და ექსკავატორის გუგუნმაც აახშიანა მომავალი სოფლის არემარე.

გაზეთი „სოფლის ცხოვრება“,
17 ოქტომბერი, 1990 წ., გვ. 2

1989 წლის 16 მარტს ჰუჯაბში საქართველოს სსრ ძეგთა დაცვის მთავარი სამმართველოს, მეცნიერებისა და ახალგაზრდათა წარმომადგენლები შეხვდნენ სომხეთის სსრ ძეგლთა დაცვის უწყების მუშაკებს. სომხეთის მხარემ თავიდანვე წარმოადგინა მოსაზრება ერთ ფურცელზე – „მოკლე ისტორიული და ეთნოსარწმუნოებრივი ცნობა“. აქ საუბარია იმაზე, რომ ხუჯაბი სომხური სიტყვაა, რაც პანიკას ნიშნავს, ძეგლი სომხურია და სომხეთის ტერიტორიაზეა. ამასთან მითითებულია, რომ აქ ძველადაც სომხური მოსახლეობა იყო, რაზედაც მიუთითებს საფლავის ეპიტაფია. საბოლოოდ აღნიშნულია დასკვნის სახით, რომ „ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული წერილებს ჰუჯაბზე როგორც ქართულ ძეგლზე, ძალით მიერთებული სომხეთის სსრ ფარგლებში, ფაქტობრივად არ აქვს რამდენადმე რეალური საფუძველი“. აქვე გთავაზობთ სომხეთის მხარის მიერ წარმოდგენილი ტექსტს.

ХУЧАП/ХУДЖАБ

(Краткая историческая и этно-конфессиональная справка)

Монастирский комплекс Хучап/Худжаб расположен у подошвы горы Лалвар, южнее зоны, по которой проходит разделяющая Армянскую и Грузинскую республики линия. Название комплекса обусловлено наличием вблизи одноименного поселения. Предполагаемая в литературе этимология топонима (от арабского „хеджб“-стража) крайне сомнительна (ср.

арм. еджиб, груз. эджиб-и). Скорее всего налицо армянское слово „хучап“ – паника, спешка, суетливость. На это указывают также армянские наименования близлежащих других поселений и культовых сооружений – Хоракерт, Хожорни, Кармир кар, Хндзорекс, Брдадзор, Бнидзор и т.д. Судя по архитектурному типу, строительной технике, характерным чертам декора, применению кирпича и наличных фрагментов стеной росписи, комплекс, скорее главный храм комплекса датируется XIII веком (ср. храм Богородицы в Ахтале, храм св. Григория Бардзракаша в Дсеге и т.д.). В исторических первоисточниках до XVIII в. памятник не упоминается. Армянские надписи XIII в. и Хожорни и Хидзорекса свидетельствуют, что в указанную эпоху край этот являлся вотчиной Шаханшаха Закаряна (Мхаргрдзели), чем и объясняется строительство примечательных монастырских центров халкедонитов армян на далной полосе – Хучап, Хожорни, Хндзоракс. Халкедонизация существующих армянских национальных церквей и строительство новых Характерны именно эпохе Иванэ, Шаханшаха, Авага и их потомков (церковь Оненца, Кобайр, Ахтала, Киранц).

По описи населения Квемо Картли, составленной Вахушти и Гиви Туманишвили в 1721 г., село Хучап/Худжаб населяли армяне, на что указывает и их родовые имена. В самом комплексе сохранилась эпитафия, высеченная на ар-

мянском языке и датированная 1727 годом (издана Л.Мусхелишвили). Поселения региона были обезлюдены в период нашествия лезгин (40-ые годы XVIII в.), о котором говорят армянские и грузинские источники. Хучап, точнее ныне существующий Ахкерпи, вновь был заселен во второй половине XVIII в. при Ираклии II выходцами из Шноха и других окрестных армянских селений.

Опубликованные в грузинской печати статьи („Ахалгаз-рда комунисти“ 1988, 15 октября, 29 октября, 22 ноября; „Дзеглис мегобари“, 1988, №3 и т.д.) о Хучапе как о грузинском памятнике, насильственно включенном в пределы Армянской ССР, не имеют под собой сколько-нибудь реальной фактической почвы.

ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПО ОХРАНЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЮ
ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ
АРМЯНСКОЙ ССР

დ ა ტ ე ბ ა

ზოგიერთი საარქივო მასალები

Постановление о границах между ССРА и ССРГ.

6-го ноября 1921 года г.Тифлис.

На основании состоявшегося полного соглашения между Революционным Комитетом ССР Грузии и Совета Народных Комиссаров ССР Армении устанавливаются следующие границы между обеими республиками: граница с горы Уч-Та-палар по извилистой линии с запада на восток до высоты 8456 доходит до перевала Ортул-Даг (8030) и горы Окюз-Даг линия сворачивает к северо-востоку, а затем к востоку, оставляя к северу озеро Мадатинское и село Троицкое, а к югу сел.Татой-Хараба, Кармир-Хараба и Дар-Кей доходит до горы Леили-Даг прямая линия по хребту на сел.Ирган-Чай прямая на высоту 798 - далее на высоту Кулу-Таш (885,5) высоту 676 селения Сааты высота 910 высоту 739 – селение Джандар – высота 735- высота 694 селение Ак –Керпи, прямая линия на селение Опрети- высота 492- развалины церкви у селения Ходжорны –селения Вардадзор станция Садахло- гребень от цифры 1554, что к северу от Садахло, далее до высоты 2660 (гора Тапа-Даг) далее на надпись «Родник», что к северу от надписи скала Хача-Кала гора Полутлы-Башис (карта 2 вер.в дюйме).

ПРИМЕЧАНИЕ: - Селение Ирган-чай, селение Сааты, Джандар, Ах-Керпи, Опрети, Ходжорны, Вардадзор, Садахло остаются к северу от указанной линии (в пределах ССР Грузии).

Председатель Совета Народных Комиссаров
ССР Армении А.Мясников.

Председатель Революционного Комитета
ССР Грузии Б.Мдивани.

АКТ

11 августа 1922 г. сел. Лок Джандар. Составлен настоящий акт в присутствии представителей Наркомзема Грузии Заведывающего Земельным отделом Борчалинского Уезда т. Соколова Тимофея, Лесного инструктора-ревизора Грузии тов. Карселоуи, Борчалинского Лесничего тов. Шалвы Годердзишвили и представителей Наркомзема Армении Лесного инспектора тов. Гриценко, Аллавердского Лесничего тов. Гарегина Арутюнова и Предисполкома Воронцовского р-на тов. Шестакова.

Представители Наркомзема Грузии тов. тов. Карселоуи, Годердзишвили и Соколов предложили нейтрализовать полосу лесов между государственной границы обеих республик Армении и Грузии установленной постановлением представителей названных республик 6 ноября 1922 г., и линией указанной ими по следующему направлению: от горы Шунал (высота 3465) на высоту 1603, далее по хребту до высоты 3983 (гора Гедек-Бурун), далее по хребту до горы Качалконд (выс. 4865), далее до горы Буганар, далее по хребту к высоте 7364 до горы Ляльвар (выс.8386), далее по хребту к высоте 7252, далее по хребту до горы Крестовая (выс. 6488), далее по хребту до перевала Волчьих ворота (выс. 5810), далее по хребту до горы Осиновая, далее по хребту до горы Лок (выс....), далее до Локского перевала по хребту (выс. 5999), далее по [... ქაღალდის 5-6 სტრიქონი მოხეულობა].

...Вместе с тем представители обеих республик постановили.

Принять самые энергичные меры к охране лесов, прилегающих к государственной границе обеих республик с возложением охраны на лесничих соседних лесничеств Аллавердского и Борчалинского и районных исполкомов.

ЧЛЕНЫ КОМИССИИ:

лесной ревизор-инструктор Д.Карселов

лесничий Шалва Годердзишвили

Лесной Инспектор Армении А.Гриценко

Представитель Борчалинского Исполкома

Зав.Замотделом Тимофей Соколов

Аллавердский Лесничий Г.Арутюнов

Предвочисполком Шестаков

С подлинным верно:

Делопроизводитель (подп.)

სუიცა, ფონდი 607, ან. 1, ს. №73

ს. ს. ს. რ. სახალხო კომისართა საბჭოს

1923 წლის აპრილის 30-ს შესდგა ამიერ-კავკასიის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტთან არსებულ მაზრების ადმინისტრაციულად გამმიჯნავ კომისიის სხდომა, რომელსაც დაესწრნენ საქართველოს, აზერბაიჯანის და სომხეთის ს.ს. რესპუბლიკების წარმომადგენლები.

ამ სხდომაზე განსაზღვრულ იქნა სახელმწიფოებრივი საზღვარი სომხეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის და საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შორის.

მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ დადგენილება საზღვრების შესახებ გამოტანილია ამიერ-კავკასიის ფედერაციულ სოციალისტურ საბჭოთა რესპუბლიკის უმაღლეს ორგანოს მიერ, ლორის სამაზრო აღმასკომი არავითარ ანგარიშს არ უწევს ამ დადგენი-

ლებას და არ უშვებს ამ რაიონში ს.ს.ს. რესპუბლიკის ხელი-
სუფლებას.

ამასთან დართულ საბუთებიდან სჩანს:

1. ა/წ. ივლისის 20-ს კომისარიატმა მიიღო სასწრაფო
დებემა ბორჩალოს სამაზრო აღმასკომიდან 1864 №-ით, რომ
ლორის მაზრამ შეიარაღებული ძალებით დაიკავა გილიკი და
გვთხოვდა განკარგულებას. ჩვენ მიერ ამავე დღესვე აღმასკომის
თავმჯდომარეს გაეგზავნა დებემა, რომ წინააღმდეგობა არ გაე-
წიათ და მომხდარი ამბები პირადათ მოეხსენებია.

ასე რომ ლორის მაზრის აღმასკომის პრეტენზია იმ ადგი-
ლებზე, რომელიც უმაღლეს ორგანოს მიერ საქართველოს გადმო-
ეცა, ამ შემთხვევაში შეიარაღებული გამოსვლით გამოიხატა.

2. როგორც ბორჩალოს სამაზრო აღმასკომის მომართვიდან
სჩანს, ა/წ ივლისის 18-ს თარიღით 1873 №-ით, ლორის სამაზ-
რო აღმასკომის წარმომადგენელი საძოვრების გადასახადის ასაკ-
რებათ, ვინმე მიკირტიჩ ეგიაზაროვი, მიუხედავად ბორჩალოს სა-
მაზრო აღმასკომის გაფრთხილებისა განაგრძობს არაკუთენილ
რაიონებში გადასახადების აკრეფას და აშკარად არღვევს უმაღ-
ლეს მთავრობის დადგენილებას.

მაგრამ ამითაც არ თავდება მისი თავხედობა: საზღვრების
გამმიჯნავ კომისიის დადგენილების ასლზე, რომელიც წარმოგ-
ვიდგინა თავის მიმოწერებთან ერთად ბორჩალოს მაზრის აღმას-
კომმა, მას ფანქრით წაუწერია რუსულად, რომ ის არ სცნობს
ამ ოქმს, ამჟამად აგროვებს და მომავალშიც შეაგროვებს საძოვ-
რების გადასახადს და სხვა, მაგრამ თავხედობისა და არსებულ
წესწყობილებისა და სტრუქტურის სრულ წინააღმდეგობის და
ლორის სამაზრო აღმასკომის აგრესიობის შედეგრათ უნდა ჩაით-
ვალოს მესამე საბუთი:

როგორც სხვაგან, ისე ბორჩალოს მაზრაშიაც ჩატარებულ
იქნა ანტირელიგიური კამპანია, რასაც შედეგად მოჰყვა, სხვა ეკ-
ლესიებთან ერთად, ივერის მონასტრის დაკეტვა. ბორჩალოს სა-
მაზრო აღმასკომის მიერ, სრულიად სამართლიანად, ამ დაკეტილ
მონასტრიდან წამოღებულ იქნა ძვირფასი ნივთები.

ამაზე ლორის სამაზრო აღმასკომმა პროტესტი განაცხადა, იმ მოსაზრებით, რომ ის რაიონი, სადაც ივერის მონასტერი იმყოფებოდა, მათ ეკუთვნით, რაც სინაპდეილეს არ შეეფერება (იხ. ზემოაღნიშნული კომისიის ოქმი 1923 წლის აპრილის 30 თარიღით №4), ამანაც გამოიწვია სრულიად ზედმეტი მიმოწერა ორგანოთა შორის, რომელიც ჯერ კიდევ არ შეიძლება სრულიად ამოწურულად ჩაითვალოს.

მოგახსენებთ რა ამას, გთხოვთ თქვენს განკარგულებას ამ ინციდენტის სასწრაფოდ სალიკვიდაციოთ და აგრეთვე ვშუამდგომლობ თქვენს წინაშე, რათა მიიღოთ ზომები, რომ მოსაზღვრე ადგილებში ხელისუფლების თანამშრომლებათ ინიშნებოდნენ კომუნისტურ დისციპლინაში აღზრდილნი პირები, როგორც ეს ხდება ჩვენ მიერ.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა: 21 ფურცელზე.

შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარის მოადგილე

28 ივლისი, 1923 წ.

№2373/6009

სუიცა, ფონდი 607, აღწ. 1, ს. 75, ფურც. 6-7

Соглашением председателей Республики Грузии и Армении от 6 ноября 1921 г. была установлено государственная граница между обеими республиками. Граница эта, проходя не по живым урочищам, а по воздушным прямым линиям от селения к селению и от высот к высоте, вовсе не предусматривает ни географических, ни этнографических, ни экономических сторон обеих республик, в виду чего создается масса недоразумений в смысле пользования лесом, пастбищами, сельско-хозяйственными угодьями и др. видами хозяйственной жизни края. Для урегулирования этого вопроса решено было установить вдоль государственной границы временную нейтральную полосу впредь до урегулирования

правильной государственной границы, для чего была образована комиссия из представителей республик Армении и Грузии, работы каковой комиссии начались одиннадцатого сего августа, но, в виду резкого разногласия представителей республик в данном вопросе, работы комиссии прерваны и решение вопроса постановлено передать Наркомземом Армении и Грузии. Предложение представителей республики Армении взять за основную линию установленную государственную границу соглашением от 6 ноября 1921 г., и, отходя от нех вправо и влево не более двух верст, найти живую границу по хребтам, дорогам, ручьям и проч., в корне противоречило тому положению, из за чего возник настоящий вопрос.

Вопрос об урегулировании государственной границы между обеими республиками возник по следующим обстоятельствам:

Во первых, все истоки речек и ручьев, которые питают низменную часть Борчалинского уезда, и, следовательно, имеют жизненный интерес для этого края, берут начало в тех массивах, которые отошли к республике Армении. Леса эти, примыкающие к линии Лок-Ляльварского хребта, в настоящее время хищнически уничтожаются населением Лорийского района и, таким образом, готовят низменному Борчало страшную катастрофу; лесная же администрация Армении, находящаяся по ту сторону высокого горного края, физически не в состоянии будет должным образом охранять их.

Имея в виду огромное водоохранное значение этих лесов для низовьев Борчалинского уезда, возбужден был вопрос о нейтрализации этих лесов до урегулирования вопроса о государственной границе; предложенный же представителями Армении проект нейтрализации полосы вовсе не захватывает лесной массив, подверженный хищническому уничтожению а, заходя далеко на север, нейтрализуют совершенно неуязвимую населением полосу лесов.

Во вторых, все лесные кочевки населения низменной малярийной части Борчалинского уезда остались на террит-

ории Армении; с этими кочевками население веками жизненно связано и без них существование его и его скота немыслимо. Оставление же их на территории другой республики неисчислимыя препятствия и неудобства, с которыми некультурное, темное население не в силах будет справиться. В настоящее время уже чувствуются эти ненормальности и в населении раздается глухой ропот. Между тем указанные кочевки населению высокогорного здорового Лорийского района не нужны.

В третьих, установленная граница соглашением от 6-го ноября 1921 г. пройдя не по живым урочищам, а по воздушным прямым линиям, от селения к селению, и от высоты к высоте, создает массу путаницы и неразберихи; перерезает хребты, глубокие овраги и пр. в каковых невозможно разобраться и оставляет примыкающие к границе селения на территории Грузии, а принадлежащие им земли и пастбища на территории Армении, каковое обстоятельство вносит путаницу в экономические и жизненные интересы населения.

В четвертых, в последнее время приступили к восстановлению Чатахского государственного Чугуноплавильного завода, который является важным фактором в жизни не только республики Грузии, но и всего Закавказья. Для нормального действия этого завода требуется огромное количество древесного угля, выражающегося в сотнях тысяч пудов (300.000 п.) и, кроме того, водная энергия для разных двигателей. Как выяснило лесоустройство Чатахской сборной дачи, леса, примыкающие к Чахатскому заводу, по эту сторону установленной с соглашением от 6 ноября 1921 г. государственной границы, далеко не удовлетворяет потребность завода и, для нормального действия его, необходимо забронировать за ним все леса, расположенные по эту сторону Лок-Ляльварского Хребта. Эти леса необходимо забронировать за заводом ещё потому, что они питают все речки и ручья энергией которых заводоуправление рассчитывает привести в движение электрические и другие двигатели, а, между тем, эти леса, как

сказано выше, хищнически уничтожаются населением Армении, каковое обстоятельство повлечет за собой высыхание речек и образование селевых потоков, губительных как для завода, так равно и для всех низлежащих сел. и деревень.

В пятых, все низменные леса Борчалинского уезда до того истощены и изрежены, что часть из них придется окончательно закрыть от пользования, а остальная же часть далеко не удовлетворит потребность населения и их придется снабжать из тех лесных массивов, которые отошли к Армении и где имеются веками накопленные запасы леса.

В заключении необходимо отметить, что установленная государственная граница между республиками Армении и Грузии соглашением от 6 ноября 1921 г. является ненормальной, так как она является границей бывшей нейтральной зоны со стороны Грузии, установленной в ненормальное время во время военных действий между Грузией и Арменией. Линию эту установили Английские власти во время перемирия и она прошла по тем пунктам, где застало перемирие Грузинские войска, следовательно, ею вовсе не были предусмотрены ни географические, ни этнографические стороны обеих республик, а просто, была установлена временная, демаркационная линия впредь до разрешения вопроса о государственной границе. В последствии вопрос этот был разрешен, и нейтральная зона была поделена между обеими республиками, причем, границы Грузии были передвинуты за Лок-Лальварский хребет. т.е. к Грузии отошли все те места, которые экономически и жизненно связаны с ней и имеют к ней тяготение.

На основании вышеизложенного, наркомзем Грузии признает необходимым в интересах всего трудящегося населения нижней части Борчалского уез. которое жизненно, заинтересованно в этом вопросе, а также в интересах Чатахского государственного чугуноплавильного завода, являющегося первой ласточкой экономического возрождения Советского Закавказья, возбудить вопрос о пересмотре государственной

границы между обеими республиками установленной
соглашением от 06 ноября 1921 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ; 1/ Акт от 11 августа 1922 г.,

2/ копия представления Правления по восстановлению
Чатахского государственного чугуноплавильного завода от 14
августа с.г. за №236.

3/ Выписка из протокола Борчалинского Земотдела от
4 августа 1922 г.

4/ чертеж части Борчалинского уезда с указанием
намеченной пограничной линии.

Народный Комиссар Земледения Грузии С. Тодрия

Инспектор Лесов Грузии

1923 г.

სუიცა, ფონდი 607, აბ. 1, ს. №75, ფურც. 12

ПРОТОКОЛ №4

Заседания комиссии по Административному

Разграничению У е з д о в

п р и З а к Ц И К-е

30 апреля 1923 года.

Присутствовали: Пред.Зак ЦИК-а т. В.Амбарцумян

Члены Президиума ЗакЦИК-а: т. Т.Талыблы и Гегечкори

Представителя от ССРА: Замнаркомвнудел Костанян

Члены коллегии наркомзема тов.Атабекян, Зав.пастбищ.
отдел т. Акаджанян, топограф наркомзема т. Джапуланиян.

Представителя АССР Качупрземлеустройства тов. Дж.Алиев,
Представитель Наркомвнудел тов. Сеидов и топограф нар-
комзема тов.Векилов.

Представители ССРГ: Замнаркомвнудел тов.Талахадзе
Зав.Отделом Землеустройства тов.Жвания, зав. пастбишным
отделом тов. Романишвили и топограф тов. Барамидзе

П р е с е д а т е л ь тов. Амбарцумян
С е к р е т а р ь: тов. Мгалоблишвили

СЛУШАЛИ:

1. Административное разграничение пограничных уездов
между ССРГ и ССРА

Ахалкалакской и Александропольский и Борчалинский и
Лорийский уезды.

ПОСТАНОВИЛИ:

1. граница начинается с горы Уч-тапаляр по извилистой
линии на западо-восток до высоты 8455 доходит до перевала
Ортундаг (8030), от горы Окюздаг линия сворачивает к
северо-востоку, оставляя к северу озеро Мадатинское и село
Троицкое, а к юго сел. Таго-Хараба, Кармир-хараба и Дарском
доходит до горы Леили-даг. Далее прямая линия по хребту на
сел.Ирганчай прямая на высоту 798, далее на высоту Курутай
высота 335, высота 676 сел.Саати, высота 910. Далее граница
идет по водоразделу через локский перевал высотой 857, далее
899 гора Лок выс.1005,57, далее гора Осиновая, перевал Волч
ворота 855, гора крестовая 946,81, высота 924 выс.966, выс-
915, гора Ляльвар выс 1198, выс. 1052, выс. 182, выс 144, гора
Бучакир 697, гора Кечельконд 695, выс. 566.

Далее граница поворачивает на северо-восток и через
высоту 386 выходит на ст. Садахло, отсюда тянется на
гребень от цифры 1554, что к северу от Садахло, далее до
высоты 2660 гора Топа-даг, далее на надпись «Родник» что к

северу от надписи скала Хачакала, гора Полуплы Баши карта - 2 вер. в дюйме.

Примечание: Сел.Ирганчаи, Саати, Садахло остались к северу от указанной линии в пределах ССРГ и всеми надельными землями

Лес к северу от указанно – линии между этой линией и линией соглашения от 6 ноября 1921 г. остаются в смешанном пользовании обеих Республик на общих основаниях. Что же касается желания Ломбелинского населения приписать их ктой или другой Республик передать на усмотрение Зак ЦИК-а.

Председатель Амбарцумян

Члены: Гегечкори, Талыблы

Секретарь Мгалоблишвили

Ввиду представления соглашения между Грузревкомом и Совнаркомом Армении от 6/XI – 1921 г., поступившего основанием временного соглашения от 7/IX – 22 г. между представителем Наркомзема ССР Армении и Наркомземом ССР Грузии, по вопросу о границах между Лорийским и Борчалинским уездами остаюсь при особом мнении С.Амбарцумян.

С подлинным верно Мгалоблишвили

В ЗАКЦИК

По вопросу об административном разграничении уездов между ССРГ и ССРА. Замнаркомземом ССР Армении внесена в ЗакЦИК объяснительная записка, при чем к записке приложены документы, которые вносят одностороннее освещение по данному вопросу и не вполне исчерпывают его.

Первый документ – постановление 6 ноября 1921 г. относительно установления административной границы между ССРГ и ССРА и второй документ – согласие Наркомзема ССРГ на временное установление границы по проекту 6-го ноября 1921 г. [ორი სტრიქონი დაზიანებულია]. не были просмотрены ни географические, ни этнографические ни экономические стороны обеих республик, признал необходимым представить в сентябре 1922 г. докладную записку о пересмотре соглашения 6-го ноября 1921 г.

Согласно этого ходатайства вопрос этот был рассмотрен 30 апреля 1923 г. в заседании Комиссии по административному разграничению уездов при ЗакЦИК-е, в силу которого административная граница между Республиками Гризии и Армении была установлена по естественному Лок-Ляльварскому х р е б т у.

Между тем, как Замнаркомом ССРА означенные документы в своей объяснительной записке не приложил.

Переходя к сущности объяснительной записки Замнаркомзема ССРА, нужно отметить следующее: Большая часть указанных селений и Аллавердский медоплавильный завод до революции удовлетворялись лесными материалами из других лесных дач Г р у з и и, которые бесспорно уступлены были Армении.

Если эти дачи в настоящее время, как указывается в объяснительной записке, настолько истощены, закрыты от пользования, - зато по близости и другие богатые лесные рай-

оны, которые вполне удовлетворить потребность населения и завода более, что часть указанных сел и завода, расположенных в районе железнодорожной линии и свободно могут быть снабжены из других районов.

Что же касается Чатахского завода, отстроенного от железнодорожной линии в 40-45 верстах, единственной источник снабжения лесом, остается Чатахская сборная дача, не говоря уже о том, что это имеет огромное лесохозяйственное [ათი სტრუქტონი დაზიანებულია].

Что же касается указания на то, что Грузия богата лесами, то в этом отношении необходимо отметить, что лесные богатства Грузии довольно приматичны, если принять во внимание их состояние всяком случае проявление расточительности в области недопустимо с точки зрения народно-хозяйственных интересов.

На основании изложенного наркомзем ССР Грузии просит известить Наркомзем ССР Армении введение в жизнь постановления к о м и с с и и административному разграничению уездов при от 30-го апреля 1923 года

ПРИЛОЖЕНИЕ:

1. Копия протокола заседания Комиссии по административному разграничению уездов при ЗакЦИК-е от 30/IV -23 г. за №4.
2. Копия акта от 11 августа 1922 г.
3. Копия донесения Чатахского Заводоуправления от 14/VIII-22 г. за №286 в президиум ВСНХ.
4. Копия докладной записки Наркомзема ССРГ
5. Копия докладной записки Ревизора-Инструктора ССРГ от 27/VIII-1922 г. за № 24

Наркомзем ССР Грузии (подп.)

Управделами (подп.)

Завлесотделом (подп.)

მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატს

ს.ს.ს. რესპუბლიკის მიერ 1921 წ. სომხეთის ს.ს.რ. დადებულ ხელშეკრულების თანახმად ბორჩალოს მაზრაში საქართველოს და სომხეთს შორის უნდა მომხდარიყო საზღვრების გამიჯვნა, რაც დღემდე სისრულეში არ არის მოყვანილი.

გაცნობებთ რა ამას წინადადებას გაძლევთ მოახდინოთ განკარგულება, რათა დაუყოვნებლივ გამიჯნულ იქნეს საზღვრები ბორჩალოს მაზრაში სომხეთთან ზემოაღნიშნულ ხელშეკრულების თანახმად.

სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე

შ. ელიავა

საქმეტა მმართველი

ალ. სალარიძე

1925 წ. აგვისტოს 18

№7665

ქ. ტფილისი

სასახლე

სუიცა, ფონდი 600, ან.1, ს. №417, ფურც.37

ს.ს.ს.რ. ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს

ასლი: ს.ს.ს.რ. სახალხო კომისართა საბჭოს

ა/კ. ცენტრალურ აღმასრულებელი კომიტეტის შეკითხვაზე ბორჩალოსა და ლორის მაზრებს შორის საზღვრების შესახებ, საქართველოს მიწათ-მოქმედების სახალხო კომისარიატი მოგახ-

სენებთ შემდეგს: ა/წ. 18 აგვისტოს თარიღით და №7665-ით საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს წინადადების თანახმად საქართველოს მიწათ-მოქმედების სახალხო კომისარიატს საჭიროდ მიაჩნია დაარსებულ იქნას კომისია სომხეთისა და საქართველოს მიწათ-მოქმედების სახალხო კომისარიატების თითო წარმომადგენლის შემადგენლობით მესამე ნეიტრალურ პირის თავმჯდომარეობით. საქართველოს მიწათ-მოქმედების სახალხო კომისარიატის მხრივ აღნიშნულ კომისიაში უკვე დანიშნულია წარმომადგენლად რ. ჩ ი კ ი ძ ე. საჭიროა სომხეთის მიწათ-მოქმედების სახალხო კომისარიატის წარმომადგენელი და კომისიის თავმჯდომარის დანიშვნა, რის შესახებაც გთხოვთ აცნობოთ ა/კ. ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს.

რაც შეეხება საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის სადაო საზამთრო საძოვრებს და სიღნაღისა და ზაქათალის მაზრებს შორის საზღვრებს, ამ საქმის შესახებ დაარსებული იყო ა/კ. ცაკ-ის მიერ კომისია, რომელშიაც იღებდა მონაწილეობას საქართველოს მიწათ-მოქმედების სახალხო კომისარიატის წარმომადგენელი ცხოშელიძე.

სიღნაღის და ზაქათალის მაზრებს შორის საზღვრების შესახებ სათანადო მასალა იმყოფება ა/კ. ცაკ-ის საადგილმამულო კომისიის განკარგულებაში, საზამთრო საძოვრების შესახებ დამუშავებული მასალაც არის იმავე კომისიის განკარგულებაში. საჭიროა აღნიშნულ მასალების განხილვა და საზღვრის გატარება.

სახალხო კომისარი

ა. გეგეჭკორი

მიწათ-მოწყობის განყოფილების გამგე

ვ. გოგლიძე

მდივანი

ნ. ბაუბუქ-მელიქოვი

10 სექტემბერი 1925 წ.

№25014

ტფილისი

საქართველოს ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტის
პრეზიდიუმს

საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის საზღვრების
გასატარებლათ კომისიის დანიშვნის შესახებ.

მოუწესრიგებლობას საქართველოს საზღვრებისას სიმ-
ხეთსა და აზერბაიჯანის მხრით არა ერთჯერ გამოუწვევია გაუ-
გებრობა მოსაზღვრე სოფლებს შორის. ამის შესახებ არა ერ-
თხელ მოუმართავს ბორჩალოს და სიღნაღის მაზრალმასკომებს
როგორც მიწათმოქმედების კომისარიატისათვის, ისე თქვენთვის
და უთხოვნიათ საკითხის დროზე გადაჭრა. იყო კიდევ განკარგუ-
ლება თქვენის მხრით კომისიის დანიშვნისა, მაგრამ საქმეს ჯერ
კიდევ არ შესდგომიან. მომავალი წლის მიწათმოწყობის სამუშაო
გეგმაში სხვათა შორის შეტანილია ბორჩალოს და სიღნაღის
მაზრები მთლიანათ და განზრახულია მათი მიწათმოწყობის დამ-
თავრება. მაგრამ ეს შეუძლებელი იქნება თუ საზღვრების საკი-
თხი არ გადაწყდა მუშაობის დაწყებამდე.

მოგახსენებთ-რა ამას გთხოვთ მიიღოთ ზომები რათა რაც
შეიძლება დაუგვიანებლათ მოეწყოს ამ კომისიის გაგზავნა და
რეალური და მიზანშეწონილი საზღვრების გატარება როგორც
საქართველოსა და სომხეთის, ისე საქართველოსა და აზერბაი-
ჯანს შორის.

მიწათმოქმ. სახ. კომისარი
საქმეთა მმართველი
მიწათმოწყ. განყოფ. გამგე

ა. გეგეჭკორი
ვ. გოგილაძე

19 ნოემბერი 1925 წ. №25023

В Президиум ЗАКЦИК-а
От Наркомата Земледелия ССР Армении
о постановлении Земкомиссии ЗакЦИК-а
от 3-го Декабря 1925 года по вопросу
о проведении государственной границы
между Грузией и Арменией

Объяснительная записка

В 1921 году на территории всего Закавказья утвердилась Советская власть, принесяшая, в замен существовавшего до того времени антагонизма, солидарность и мирную жизнь всем населяющим его народностями.

Одним из важных исторических моментов, закрепивших том же году мирное сожительство двух братских народов, служит акт от 6-го ноября, подписанный Предсовнаркомом Армении, т.Мясниковым, и Предревкомом Грузии, т.Мдивани. Указанным актом разрешены были все граничные споры между Грузией и Арменией, послужившие, при предшествовавших националистических правительствах обоих республик, причиной кровопролитной войны.

В силу этого акта присоединено было Армении Лорийское плоскогорие. На основании того же соглашения 9-го сентября 1922 года Наркомат земледелия Грузии передал нашему Ахтальскому лесничеству леса, расположенные на северных склонах Лок-Ляльварского хребта, площадью до 15-18 тысяч десятин. После всего этого оставалось представителям Наркомземов Грузии и Армении лишь закрепить в натуре границы, установленные актом 6-го ноября 1921 года и осуществленные фактическим пользованием лежащей к югу от них территорий.

В процессе этих работ предполагалось разрешить и устранить все второстепенные разногласия, касавшиеся того или другого пограничного пункта. Несмотря на это, Наркомат

Земледелия Грузии, не ограничиваясь оттягиванием разрешения второстепенных граничных вопросов, нашел, в конце концов, нужным выставить и требование о пересмотре самого акта 6-го ноября 1921 года.

Наркомат Земледелия Грузии свое это требование мотивирует следующими соображениями:

1. границы 6-го ноября 1921 года Наркомзем Грузии считает «воздушными» и предлагает «высокий» Лок-Ляльварский хребет признать «естественную» границу, Советская власть не может руководствоваться подобными стратегическими соображениями при установлении границ между республиками Закавказья. Если бы мы и пожелали придерживаться таких начал, мы бы нигде не имели успеха, так как народности Закавказья, при устройстве совместной жизни, никогда не руководствовались ими и не отделялись друг от друга китайской стеной.

Увлекаться поисками „естественных границ“ по нашему мнению, нет необходимости, если мы не стремимся вновь возродить умиротворенный дух взаимной вражды.

2. Вторым возражением Наркомзема Грузии служит соображение, что установлением границы, согласно акта 6-го ноября, в пределах Армении останутся леса, имеющие водоохраной значение для истоков рек Борчалинского уезда. Придерживаясь аргументации Наркомата Земледелия Грузии, пришлось бы Делижанский уезд присоединить к Казахскому, Даралагеевский к Шарурскому, Кафанский район к Кубатлинскому уезду и т. далее. Не ограничиваясь этим, Наркомзем Грузии полагает, что леса в его ведении останутся в целостности, а у нас они непременно будут истреблены. На чем основана подобная уверенность мы не знаем. Что для подобных утверждений не имеется решительно никакого основания, видно хотя бы из того, что в ряду всех лесничеств Армении особое внимание уделено Ахтальскому, в котором, начиная с 1924 года, ведутся усиленным темпом лесоустроительные работы, имеющие целью не истребление, а планомерное использование лесов.

3. Третий довод в пользу присоединения к Грузии лесов к северу от Лок-Ляльварского хребта сводиться к вопросу о необходимости обеспечить Чатахского завода лесоматериалами. Довод этот нельзя не признать искусственным и необидительным. Мы не можем допустить, чтобы при Советском строе нужды Чатахского завода в древесине не были удовлетворены, разумеется, в соответствии с планом хозяйства, неукоснительное выполнение которого обязательно для всех и прежде всего в интересах водоохраных и народнохозяйственных. Но мы полагаем, что Чатахский завод, в изобилии обеспеченной лесными массивами Борчалинского уезда, едва ли будет когда либо нуждаться в лесах, служащих единственным лесным резервом для имеющих всесоюзное значение Аллавердских рудников.

4. Наркомзем Грузии, при обосновании своей претензии, в известной степени опирается на постановление от 30 го апреля 1923 года Комиссии при ЗакЦИК-е по установлению административных границ уездов. Какое имела указанная комиссия отношение к государственным границам республик и кто предоставил ей право выносить решения по этим вопросам мы не знаем. Мы полагаем, что протокол от 30-го апреля 1923 года не имеет за собою ни правового, ни юридического основания, тем более, что в момент составления он был уже опротестован Председателем АрмЦИК-а т.Амбарцумяном и членом Коллегии Наркомзема Армении т.Атабекяном.

Отрицая основательность доводов Наркомзема Грузии, Наркомзем Армении, с своей стороны, считает необходимым представить нижеследующие соображения:

1. Акт 6-го ноября 1921 года составлен, как указано в нем, на основании «полного соглашения» между Ревкомом ССР Грузии и Совнаркомом ССР Армении. До настоящего времени со стороны высших органов Советской Грузии акт этот не был опротестован. Мало того, Наркомзем Грузии, в силу того же акта, как упомянуто в первой части сей записки передал первого сентября 1922 года в ведении Наркомзема

Армении леса к северу от Лок-Ляльварского хребта. В 1922 – 1923 годах, при выяснении некоторых конкретных вопросов (Гиликского и других), Президиум ЗакЦИК-а так же руководствовался соглашением 6-го ноября 1921 года.

Сопоставление всех этих неоспоримых исторических фактов не может не заставить всех признать незыблемость указанного соглашения. Мы полагаем, что с ходатайством о пересмотре границ Наркомзему Грузии надлежало войти в ЦИК и Совнарком Грузии, которые, в случае приемлемости его точки зрения и предлагаемого проекта границ, или вошли бы в непосредственные переговоры с соответствующими органами Советской Армении или представили бы вопрос на рассмотрение ЗакЦИК-а.

Так как ни того, ни другого не имело место, т.е. единственно – законным путем не было предъявлено требование о пересмотре акта 6-го ноября 1921 года, Наркомзем Армении полагает, что Земкомиссии ЗакЦИК-а остается одно - осуществить в натуре соглашение 6-го ноября.

На основании указанных выше соображений, Наркомзем Армении просит Президиум ЗакЦИК-а аннулировать постановление Земкомиссии, от 3-го декабря 1925 года о пересмотре границ, установленных высшими органами обеих республик, и поручить ей закрепить в натуре фактически существующие государственные границы.

В случае же, если ЗакЦИК, несмотря на все вышеизложенное, поделает установить новую границу между Арменией и Грузией, Наркомзем Армении представляет при сем свой проект границы, по его мнению, более целесообразной и справедливой в отношениях: этнографического состава жителей сел, прилегающих к границе 6-го ноября 1921 года, удовлетворения их культурно-просветительных нужд и земельного обеспечения.

Приложение:

1. Акт 6-го ноября 1921 года

2. Журнал 7-го сентября 1922 года о передаче участка Наркомземом Грузии Наркомзему Армении.

3.Протокол от 12 октября 1922 года о фактической передаче участка Ахтальскому лесничеству Армении.

4.Проект новой границы и план на кальке в 5 в.масштаба.

Наркомзем (Ерзинкян)

Наркомзем С.С.Р.А.

лесное управление

13.II.1926 г. №1540

საქიკა. ფონდი 607, აბ.1, №1135

ПРОТОКОЛ № 37

Заседания Комиссии по разрешению споров по земле-
лесо-водопользованию между республиками, входящими в
состав ЗСФСР.

4 января 1927 года.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВОВАЛ: Председатель Комиссии т.КАСЬЯН С.

ПРИСУТСТВОВАЛИ: От Комиссии – Члены т.т. КОЧЕТКОВ, СТУРУА и
ХОМЕРИКИ.

Консультант тов. СКИБИЦКИЙ и специалист – землеустроитель
т.ЧХЕНКЕЛИ.

Представители ССРА: т.т. ЕРЗИНКЯН, АВДАЛБЕКЯН, ТАТЕВОСЯН и
СОСЕЛИ.

Представители ССРГ: т.т. Дзаманашвили, Бакрадзе, Аристов и
Расул-Заде.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
По спору между Лори-Бамбакским (ССРА) и Борчалинским (ССРГ) уездами о направлении административно-хозяйственной границы в Лок-Ляльварском районе. /Докл. т. СКИБИЦКИЙ/.	Границы между Лори-Бамбакским и Борчалинским уездами, предложенные представителями ССРА и ССРГ, признать одинаково неприемлемыми. За основу административно-хозяйственной границы между названными уездами, в пределах Лок-Ляльварского района, принять границу, установленную по акту 6 ноября 1921 года, подписанному представителями республик т. т. Мясниковым и Мдивани, введя в направление этой границы изменения, вызываемые хозяйственными и топографическими условиями местности. Для установления в натуре означенной границы образовать Комиссию под председательством Члена Комиссии по разрешению пограничных споров т. Стуруа, с заменой его, в случае невозможности принять участие в этой работе, членом той же Комиссии т. Кочетковым, и в составе: Наркомов Земледелия ССРА и ССРГ и Председателей Исполкомов Лори-Бамбакского и Борчалинского уездов. В распоряжение Комиссии назначить землемеров ЗакЦИК а для обозначения в натуре внешними признаками границы, имеющей быть установленной Комиссией, указания её представителями уездных властей и населения и съемки её на план. К выполнению этой работы приступить при первой возможности Граница должна быть проведена та-

	ким образом, чтобы потребность Чатахского (ССРГ) и Аллавердского (ССРА) чугунно и медеплавильного заводов в древесном топливе была удовлетворена за счет отходящих к той и другой республике лесных площадей из спорной территории
--	--

Председатель: Касьян.

Члены: В.Стуруа, С.Якубов.

Присутствующие: Кочетков, К.Хомерики.

Представители АрмЦИК-а: Ерзинкян

ГрузЦИК-а: Татевосян, Авдалбекян

Консультант Комиссии: М.Скибицкий.

Спец – землеустройст.: Чхенкели

საქიკა, ფონდი 607, აბ. 1, №1135

АКТ

1927 года января « 5» дня гор. Тифлис.

Мы, нижеподписавшиеся Народные Комиссары Земледелия Грузии А.Гегечкори и Армении А.Ерзинкян, на основании постановления Земкомиссии ЗАКЦИК-а от 4 января с.г. за №37, собравшись сего числа в помещении НКЗема Грузии, обсудили вопрос относительно общего направления административно-хозяйственной границы между Лор-Бамбакским уездом ССРА и Борчалинским уездом ССРГ в пределах Лок-Ляльварского района (Садахлинской лесной дачи). По

обмене мнениями постановили общее направление указанной границы в указанном районе наметить следующим образом: от берега реки Дебеда-Чай, на том месте, где к этой реке примыкает южная граница наделных земель с. Садахло, провести в общем направлении на запад по означенной границе наделных земель до вершины 324 и дальше по хребту на запад до вершины «Кармир-кар», выс. 460. От последней вершины – по хребту, огибая Ходжорнынские и Гюльбагинские земли, с начала в общем на юго-запад, а потом, повернув в общем на северо-запад, спустить по хребту в речку Баниош, оттуда круто повернув на запад, поднять на вершину и после опустить по хребту же в направлении на северо-запад в речку Шулавер-чай. От этого места провести вверх по течению означенной реки до начала границ наделных земель Опреты и Чанахчи около развалины церкви и отсюда по бесспорным границам наделных земель указанных сел до реки Ахкерпи-чай. От этого места вниз по течению последней реки, минуя высоту 431, до встречи с ней оврага, на левом берегу означенной реки, поднимающегося к вершине высотой 708. Отсюда по этому оврагу до указанной вершины 708 и дальше спустить вниз по хребту в западном направлении до речки Гюль-мамед-чай, против скалы. От этого места – вверх по течению последней реки до последнего разветвления в том месте, где спускаются две дороги от Локского хребта, и отсюда вверх в юго-западном направлении по хребту до вершины «Лок», высотой 1005.57, а отсюда по Локскому хребту через высоты 899 и 857 до Локского перевала и далее по бесспорной границе. При проведении описанной границы селения Бардадзор, Чанахчи, Ахкерпи отходят в Лори-Бамбакский уезд, а селения Опреты, Ходжорны, Гюльбаги и Садахло остаются в пределах Грузии.

Выяснить фактическое пользование пашнями и сенокосами общ. с. Опреты на правом берегу р. Шулавер-чая, в местности Джилизай и компенсировать их отводом равноценного участка из земель общ. с. Чанахчи на левом берегу указа-

нной реки, изменив соответственно границу, списанную выше, в этом месте.

В виду неимения под рукой планового и других материалов просить Земкомиссию поручить её землемеру провести в натуре и подробно описать указанные границы, с участием представителей сторон.

Настоящий акт составлен в трех экземплярах, по одному — для Народных Комиссариатов республики и Земкомиссии ЗАКЦИК - а.

К ним прилагаются по выкопировке с верстовых съемок топографического отдела Штаба Армии.

Представители Республики:

ССР Армении: Народный Комиссар Земледелия

ССР Грузии: Народный Комиссар Земледелия

ВЫПИСКА

из Протокола Президиума №9 Борч. Уисполкома
от 1-го марта 1928 г.

СЛУШАЛИ:

4. Доклад о работе в 1927 г. междууездной Кочевочной Комиссии в Лори-Бамбакском уезде.
(доклад т. Килинкарова)

ПОСТАНОВИЛИ:

4. При современном экономическом состоянии уезда, когда процесс уплотнения хозяйственной земельной площади

крестьянства интенсивно прогрессирует как за счет естественного роста населения, так и за счет механического оседания при шлаго в уезд элемента — одно только полводческое хозяйство, при слабой возможности его интесифицировать в ближайшие годы, является совершенно недостаточным для поддержания и увеличения материального благосостояния крестьянства. Поэтому, скотовоческое хозяйство в уезде, ведущееся пока, по причинам хозяйственным, национально-бытовом, земельной тесноты, климатическим и др. в условиях кочевого хозяйства, является существенной отраслью народного хозяйства, доставляющей как рабочую силу и необходимые продукты для питания местного населения, так и для получения сырьевых продуктов, реализация коих на рынке существенно увеличивает доходные поступления в маломощном бюджете местного крестьянства. скотовоческое хозяйство, переживающее кризис, в виду невозможности его количественного и качественного развития по причинам недостатка кормовых средств в пределах уезда, - должно иметь возможность хотя бы влетние месяцы восстановить истощаемый безкормицы организм и не убывать качественно и количественно от недоедения. общие условия кочевания в летние месяцы должны быть улучшены также и для удобств самого населения, поднимающегося на горы в целях уберечься от вредного влияния климатических условий низменных районов, пока в этих районах не развиты параллельные работы по улучшению санитарных, гигиенических и проч. условий наравне с культурным и материальным ростом самого населения, могущего в будущем вести борьбу с вредными условиями климата, оставаясь на месте в своих селлах.

Поэтому, утвержденый Коллегией Наркозема ССР Армении проект распределения летних пастбищ в пределах Лори-Бамбакского уезда между местным населением Армении и кочевниками из Борчалинского уезда, Президиум Борч. Уисполкома считает неприемлемым в отношении кочевников из Борчалинского уезда, т.к. не вполне удовлетворительно разрешает взаимоотношения в пользовании пастбищами между

заинтересованными селами Борчалинского и Лори-Бамбакского уездов и, подтверждая возражения своего представителя в Межмуездной Пастбищной Комиссии Лори-Бамбакского уезда, считает необходимым нерегулированный до сего времени важнейший вопрос в хозяйстве уезда – кочевочный – внести на разрешение Земельной Комиссии Зак. ЦИК-а.

с подлин. верно (подпись)

სუიცა, ფონდი 284, ან. 1, ს, №865

ა მ ო ნ ა ჟ ე რ ი

სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომი-

ტეტის დიდი პერეზიდიუმის

1928 წ. მაისის 9-ს სხდომის ოქმიდან №10

განსახილველი საგანი

5. ბორჩალოს მაზრის აღმასკომის შუამდგომლობა ბორჩალოს მაზრასა და ლორი-ბამბაკს (სომხეთი) შორის საძოვრების სარგებლობის საკითხის მოსაგვარებლად სპეციალური კომისიის შექმნის შესახებ.

მომხს. ამხ. ძამანაშვილი

საქმე №21.12.4

დადგენილება

აღიძრას შუამდგომლობა ა.კ. ცაკ-ის წინაშე, რათა გადათვალთვრებულ იქნეს საძოვრების განაწილების საკითხი ლორი-

ბამბაკს (სომხეთი) და ბორჩალოს მაზრის შორის იმ მოსაზრებით, რომ ბორჩალოს მაზრის მცხოვრებლებს დაეტოვოთ საძოვრები იმ რაოდენობით, რომლითაც ისინი სარგებლობდნენ წინა წლებში.

ს.ს. ცაკ-ის თავმჯდომარე ფ. მახარაძე

მდივანი შ. შათიკაშვილი

სწორია; პრეზ. ტეხნ. მდივანი დოლიძე

სუიცა, ფონდი 607, ან.1, №1761

А К Т

1928 года Августа 10-го дня. Гор.Тифлис – Дворец.

На основании Постановления Малого Президиума ЗакЦИК-а от 16 июля с/г. (прот. №23, п.1) сего числа во Дворце под председательством тов. Якубова С. и в составе членов Народных Комиссаров Земледелия Республик: Грузии – тов. Джугели С., и Армении – тов. Ерзинкян А. собралась Комиссия для обсуждения вопроса о споре между Борчалинским ССР Грузии и Лори-Бамбакским ССР Армении уездами в пределах Лок-Ляльварского района (Садахлинской лесной дачи).

По обмену мнениями Комиссия нашла необходимым и возможным разрешить указанный спор на следующих главных основаниях:

1. Все села примыкающие своими землями к спорной полосе (линии устанавливаемой постановлением от 6 ноября 1921 года) должны переходить в ту или другую сторону со всеми своими наделными землями.

2. Все те села, которые перейдут в ту или другую сторону, а также те которые находятся на бесспорной территории сторон должны иметь право пользования лесом обеих сторон (Борчалинского и Лор-Бамбакского уездов) в обычном существующем до сих пор порядке, за все время и после установления административно — хозяйственной границы между названными уездами.

3. Пользование летними пастбищами расположенными на северном склоне Лок-Ляльварского хребта закрепить за ныне пользующимся скотоводами Борчалинского уезда.

4. За Чахатским Чугуно-Литейным заводом должна быть закреплена лесная дача, отведенная НКЗ Грузии 20 мая 1923 года в связи с чем от лесов спорной территории ныне находящихся в управлении Наркомзема Армении отойдет в пределы Грузии около 4-х тысяч десятин лесной площади.

5. В отношении зимовников и лесных полян, каковые после окончательного установления административно-хозяйственной границы между названными уездами, окажутся на территории одной республики, но будут в пользовании граждан другой Республики, распространить (установить) правила издаваемые соответствующими Наркомземами.

В соответствии с изложенными выше основными положениями, которые обе стороны обязуются исполнять, Комиссия находит необходимым наметить общее направление административно- хозяйственной границы в Лок-Ляльварском районе между Борчалинским и Лор-Бамбакским уездами по следующим местам:

От берега реки Дебеда-чай, на том месте, где к этой реке примыкает южная граница наделных земель с.Садахло, провести в общем направлении на запад по означенной границе наделных земель до вершины 324 и дальше по хребту в общем на запад до вершины «Кармир-Кар» выс. 460. От

Последней вершины – по хребту, огибая Ходжорнинские и Гюльбагинские земли, сначала, в общем, на юго-запад, а потом, повернув, в общем на северо-запад, спустить по хребту в речку Баниош; оттуда круто повернув на запад поднять на вершину и после спустить по хребту же в направлении на северо-запад в речку Шулавери-чай. От этого места провести вверх по течению означенной реки до начала границ наделных Земель Опреты и Чанахчи около развалины церкви и отсюда по границам наделных земель указанных сел до реки Ахкерпи-чай. От этого места в общем в юга-западном направлении по хребту все время через ряд вершин и высот 719 до высоты 855 у перевала Волчи Ворота и отсюда в северо-западном направлении по Локскому хребту через вершины Гора Осиновая высота 885, гора, Локк- высота 1005.57, высота 899 и перевал Локский высота 857.

(Карты верстовой съемки Штаба Армии листы ХХІХ-34, ХХІХ-33 и ХХХ – 33 от надела с.Садахло до речки Ахкерпи-чай – синяя краска и дальше желтая и красная краски).

В соответствии с описанной выше границей села Садахло, Гюльбаг, Ходжории, Хохмели, Опреты и Джандар, со всеми своими наделными землями остаются в пределах Борчалинского уезда, ССР Грузии, а села Бардадзор, Чанахчи и Ахперпи со всеми своими наделными землями переходят в пределы Лор-Бамбакского уезда, ССР Армении.

В случае, если границы наделных земель указанных выше сел не будет совпадать с описанными выше в сем акте границами, то безусловно преимущество отдается первым (границам наделных земель) в связи с чем на месте и производятся соответствующие изменения описанных выше границ.

Спор о земле на правом берегу р.Шулавери-чай, между сел.Оперты и Джилиза разрешить или путем отвода первому селению равноценного участка из земель сел. Чанахчи или другим способом, каковой в результате местного обследования окажется более целесообразным.

Проведение в жизнь настоящего соглашения поручить местной Комиссии из представителей сторон при участии представителя Земкомиссии ЗакЦИК-а

Всекие изменения в настоящее соглашение, каковые в результате работ местной Комиссии выявляются необходимым и целесообразным докладываются настоящей комиссии, которая в случае необходимости выезжает на место.

Настоящий акт составлен в трех экземплярах, по одному для Народных Комиссариатов Республик и Земкомиссии ЗакЦИК-а.

Добавленному на первой странице: „Бамбакским ССРА уездами в пределах Лок“ вершин.

Председатель Комиссии С. Якубов

члены:

Наркомзем ССРА А. Ерзинкян

Наркомзем ССРГ С. Джугели

საქიკა, ფონდი 607, ავ.2, ს. №167, ფურც. 18-19

Председателю Зак.ЦИК-а тов. Агамалы-Оглы

Краткий доклад о произведенных в течение Июля и августа м-цев с.г. и текущих работах Земкомиссии ЗакЦИК-а.

В настоящее время Земкомиссия Зак.ЦИК-а производят работы между Курдистанским и Зангзурским уездами и Борчалинским и Лор-Бамбакским уездами.

Между первыми из названных (Курдистанским и Занг-езурским) уездами с 27 июля с.г. по 4-е августа было приведены в исполнение соглашение между представителями

Аз.ЦИК-а и Арм.ЦИК-а, изложенное в протоколе Замкомиссии от 26 ноября 1927 г. (Прот. № 44 п.1) относительно спорных земель (общей мерой в 1065.12 десятин) между 7 селами Курдуюзда и 3 селами Зангуезда, расположенных в Малибеглинском и Дыгском районах. По соответствующей проверке указанных работ, проведенная на основании означенного выше постановления, граница протяжения 23 версты показана представителями сторон 21 августа с.г., что и оформлено на месте.

По окончании указанной работы было преступлено, согласно плана работ и ходатайства Аз.ЦИК-а (отн. Аз.ЦИК-а I/VII? №-401565) к установлению адм.хоз. границы между названными уездами в пределах расположения летних пастбищ от горы Дава Гезы до наделов сел. Хозназар (протяжением около 60 верст) для чего, согласно резолюции тов. Касьяна от 31/VII с.г. были названы на месте представители Уисполкомов. Основанием установления границ в названном районе служило постановление Президиума Зак.ЦИК, а от 18 августа 1924 г. (Прот. №1/23), основанное в свою очередь на соглашении т.т. Багирова и Ерзинкяна, изложенного в их протоколе от 11 июля 1924 года.

Соглашение 11 июля 1924 года не дает в части границ достаточных данных для проведения их на месте, а потому необходимо было достигнуть соглашения между сторонами. В период с 24 по 27 августа между представителями сторон не было достигнуто соглашение, поэтому 27 и 28 августа было устроено специальное заседание, на котором приглашены председатели обоих Уисполкомов и ответств. секретари Укомов. На последнем заседании было достигнуто соглашение.

Означенное соглашение проводится в жизнь землемером Земкомиссии Чиляевым в присутствии представителей Уисполкомов. Указанная работа означенным землемером будет закончена приблизительно в средних числах сентября месяца, после чего его придется командировать на другие работы.

Между Борчалинским и Лор-Бамбакским уездами было преступлено к установлению адм.хоз.границы на всем её протяжении от горы Легли даг до Балакьярского хребта на основании ст.4 Положения о Земкомиссии и плана работ, для чего в средних числах июня месяца был командирован на месте землемер Левицкий. Указанный землемер 2 сего сентября доносит: «Админ.хозяйств.граница между Барчалинским ССР Грузии и Лори-Бамбакским ССР Армении уездами от горы Легли даг до горы Лок пройдена мною инструментально на протяжении 66 верст, при чем было отыскано 64 старых межевых кургана. Затем вся эта граница мною совместно с представителями от пограничных селений при чем все упомянутые 64 кургана были возобновлены до законной величины; далее, для окончательной санкции всей произведенной работы мною была созвана местная комиссия из представителей от Узисполкома и от лесничества. Эта комиссия рассмотрела и утвердила границу от горы Леглидаг до горы Кулуташ протяжением 30 верст, в отношении же остальных 16-ти верст комиссия просили дать ей срок необходимый для выяснения обстоятельств возникшего в этом районе спора.

Для производства дальнейших работ мне необходимо переехать в Лок-Ляльварский район, каковой считался спорным и по каковом я до сего времени Постановление ЗакЦИК-а не имею, а потом прошу Земкомиссию дать мне задание о производстве дальнейших работ.

Полагаю, со стороны Земкомиссии следовало бы произвести поверку всей произведенной мною работы, как с технической так и юридической стороны.

При этом необходимым считаю доложить, что относительно спорного между названными уездами района было созвана 10 августа с.г. комиссия из Наркомов Земледелия обеих республик под председательство т.Якубова, на котором было достигнуто соглашение. Акт 10 августа подписан т.т. Якубовым и Джугели и переслан т.Ержикиану на подпись, но пока обратно не получен.

Работами по установлению адм.хоз.границ между названными уездами необходимо поспешить т-к., как видно из последней телеграммы (от 13/VIII.1928 г.) председателя Борчуисполкома т.Гопалова на границе возникают масса недо-разумений.

Докладывая об изложенном прошу соответствующих распоряжений.

Ревизор Земкомиссии

Зак.ЦИК-а

(В.Чхенкели)

6 Сентября 1928г.

г.Тифлис.

სუიცა, ფონდი 288, აბ. 1, №1045, ფურც. 40-42

В Борчалинский Уездисполком

Зав.Зем. П/Отдела Уисполкома

С.Вошинского.

Д О К Л А Д.

Со времени образования отдельных Республик Армении и Грузии возникли споры о границах между Борчалинским и Лори-Бамбакскими уездами.

Споры эти с каждым днем обострялись ввиду того, что между названными уездами были установлены условные

межи, так называемые «воздушные линии» т.е. линии, проходящие от одной точки местности до другой лишь только на бумаге, без точного установления на местности, как этих точек, так и граничных линии (быв. нейтральная зона, образованная между Арменией и Грузии по желанию Антанты, ещё при меньшевиках).

Границы эти, нося временный характер, имели тогда лишь военно-стратегическое значение и с точки зрения сельско-хозяйственной, землеустроительной, лесоустроительной или экономической никакой ценности не представляли.

Наоборот, они путали землепользование пограничных селений; вводило в заблуждение администрацию и органы Наркомзема обеих Республик, создавало неясности и недоразумения при эксплуатации лесов и других земельных угодий, расположенных на рубеже этих Республик, и, вообще, являлось поводом различного рода недоразумениям, как между представителями власти, так и между пограничными селениями.

Так обстояло дело с этим вопросом, тогда, и, до сих пор оно осталось в таком же положении, хотя и сделаны были попытки к устранению споров и урегулированию граничных недоразумений между Республиками.

История этих попыток такова:

6 Ноября 1921 года между СНК-ми Армении и Грузии последовало временное соглашение в силу, которого, в пределах спорной зоны, леса были оставлены в обоюдном пользовании обеих Республик.

Таким положением дела воспользовался лесничий Лори-Бамбакского уезда, и захватив все леса спорной зоны, начал эксплуатировать их, притеснять местное население, душить их протоколами и штрафами.

Крестьяне пограничных сел стали выражать свои недовольства и ходатайствовали об установлении целесообразных границ и избавлении их от произвола лесной стражи Армении.

Вследствие этих ходатайств, 30-го апреля 1923 года, при ЗАКЦИК-е была образована Комиссия по Административно-му разграничению уездов Борчалинского и Лори-Бамбакского.

Эта комиссия наметила такую границу, которая отчасти отвечала экономическим и жизненным интересам населения (Подробное описание намеченной границы изложено в протоколе этой Комиссии).

Между тем споры о границах и землепользовании все более и более обострялись, доходя местами до вооруженных столкновений. В тоже время администрация Лори-Бамбакского уезда, вошла во владение лесами, пашнями, сенокосами и летними пастбищами не только спорной зоны, но даже дальше, в глубь Борчалинского уезда, основывая свое захватное право, на временном соглашении от 6-го Ноября 1921 года, хотя это соглашение, как временное, уже давно утратило свое значение.

Борчалинский Исполком, желая положить конец этим недоразумениям, по своей инициативе, пригласил представителей Лори-Бамбакского уезда, для совместного рассмотрения и урегулирования граничных споров. Была образована Комиссия из представителей Борчалинского и Лори-Бамбакского уездов, которая начала работу в городе Шаумяне (Шулавери) 20-го и 21-го сентября 1924 года. Во время обсуждения этого вопроса возникло разногласие между представителями Борчалинского и Лори-Бамбакского уездов. Представители Лори-Бамбакского уезда требовали провести уездную границу на основании данных протокола от 6-го ноября 1921 года с указанием и утверждением этих границ в натуре соответствующими знаками и с некоторыми изменениями, применительно к местным условиям. При этом они ссылались на то, что границы намеченные комиссией 30-го апреля 1923 года Президиум ЗАКЦИК-а не утверждены, и что имеется только единственная утвержденная граница с 6-го Ноября 1921 года. – В месте с тем, представители Лори-Бамбакского уезда свое требование осуществить границы 6-го Ноября 1921 г. основывали, главным образом, экономическими соображен-

иями Лорийской степи: - Малолесием Армени и тяготением Лорийских сел к спорному лесу.

Представители Борчалинского уезда не согласились с этим предложением ввиду нецелесообразности установления такой границы. При этом ими указывалось, что вследствие нежизненности воздушных линии установленных в 21 году, образовалась в 1923 году Комиссия, которая разрешила спорный вопрос наметив будущие границы по живым урочищам и по высоки вершинам гор, с каковым решением, как более отвечающим нуждам крестьянства пограничных сел, согласились все члены Комиссии.

По мнению представителей Борчуезда, предложенная представителями Лори-Бамбакского уезда, к осуществлению, граница уездов нарушала жизненные интересы кр-н Борчуезда, отрезывая как надельные и купленные земли малоземельных крестьян (Садахло, Опреты, Ахкерпи и др.), так пастбища и леса Борчалинского уезда и передавая их в пределы Лори-Бамбакского уезда, с которым Борчалинцы ни экономически и ни чем иным не связаны. Скорее наоборот: наблюдается тяготение экономическое к Грузии пограничных селений не только Борчуезда но и Республики Армении.

Кроме того, утверждением указанных границ отрезались до 18000 десятин земли от Борчалинский Крестьян и часть леса, отведенного Чатахскому заводу, без которого, в будущем завод остался бы без топлива.

Благодаря таким существенным противоречиям и эта попытка к урегулированию спорного вопроса осталась без последствий и комиссия разошлась не придя ни к какому соглашению.

После этого было ещё несколько попыток к разрешению, хотя бы частично, некоторых споров, но все они оказались безрезультатными, вследствие упорного нежелания администрации Лори-Бамбакского уезда придти к какому нибудь решению, без ущерба кровно-заинтересованных и малоземельных пограничных селений Борчалинского уезда.

В настоящее время, - благодаря не установленности Республиканских границ в натуре, по всей линии соприкосновения Борчалинского уезда с Лори-Бамбакским, происходят споры, местами переходящие в открытые столкновения пограничных селений между собою и не дающие возможности проведения хоть сколько нибудь планомерного землеустройства.

Особенно остры эти споры по смежеству с пастбищным районом Борчуезда; селениями Джараер, Кашкатала, Муганло, Согутло, Опреты, Ахкерпи, Садахло и Чатахский Чугунно-Литейный завод, того-же Борчалинского уезда.

В лесной даче, предоставленной Чатахскому заводу, идет заготовка железнодорожных шпал по распоряжению Наркомзема Армении и безжалостно уничтожается лес. На земли же (купленные наделенные, б.помещич. или казенные), оспариваемые вышеуказанными селениями, лесной стражей Армении не допускаются малоземельные крестьяне Борчалинского Уезда, что вызывает возмущение этих последних, как давнишних пользователей этих земель. Поэтому наблюдается местами и такие нежелательные явления, когда споры эти разрешаются на _месте_ самим населением, правом сильного, путем насильственных захватов их.

В таких случаях крестьяне заявляют: «что мы сами сумеем постоять за себя и не позволим лишать нас те земельных участков, без которых мы не можем существовать, которые приведены нами в годный для обработки вид (расчищены леса) и которыми мы пользовались десятки лет». (с.с. Опреты и Джилиза).

Переходя далее к рассмотрению споров о границах между Борчалинским уездом ССР Грузии и республикой Азербайджана докладываю, что такой спор существует по границе сел.Кирачило-Муганло Борчалинского уезда с сел.Сарвали Шихлинского общества Азербайджанского ССР. Не считаясь с установленными ранее границами Республик Азербайджана и Грузии. жит. сел.Сарвали захватили из земель сел.Кирачило-Муганло 335.25 десятин земли, которые по дан-

ным межевого плана 1879-1880 и 1892 годов входят в дачу сел.Киращло-Муганло. Принимая во внимание, что ни сел.Киращло-Муганло, ни близлежащие селения Такало, Ханджигязло и другие не вполне удовлетворительно обеспечены землей, а равно учитывая общий недостаток как Борчалтинского так Тифлиссского уездов в зимних пастбищах, вследствие чего оба эти уезда принуждены обращаться к республике Азербайджан с просьбой об отпуске хотя бы части зимних пастбищ, что нужно признать как наличие незаконного и ни на чем не основанного захвата земель Борчалинского уезда, так и нужду в землях Селений Борчуезда.

Ясно, что такое положение долг продолжаться не может и необходимо в самом срочном порядке установить такую границу между уездами, которая положила бы конец всякого рода нежелательным явлениям и спорам между пограничными селениями.

Но безболезненное разрешение этого вопроса, как видно из вышеуказанных попыток, не может быть окончательным и удовлетворительным, если только вопрос будет разрешаться в центре кабинетным путем или на месте представителями одних только заинтересованных уездов.

Спор этот, имеющий республиканское значение, возможно разрешить без ущерба обоим сторонам, лишь только путем назначения правомочной Комиссий, куда должны войти как представители заинтересованных республик и уездов, так и представители нейтрального Правительства.

Комиссия эта должна будет ознакомиться с положением вопроса на месте и учтя нужды обеих республик продолжить в натуре такие границы, которые не явились бы поводом к новым недоразумениям.

Полагаю, что такой границей, не задевающей интересы Республик и способной положить конец нежелательным и во всех отношениях вредным спорам, может быть естественный водораздел (хребет гор, вершины этого хребта и живые урочища).

Докладывая о вышеизложенном, настоящим прошу рассмотреть этот вопрос в Президиуме УИК-а и ходатайствовать перед Центральной властью о срочном принятии необходимых мер и, тем самым предотвратить, как дальнейшие столкновения между пограничными селениями, так устранить те причины экономического характера, которые создают враждебные отношения между населением двух Республик, и в конце концов, принимают характер национальной вражды.

Зав.Зем. П/Отделом С.Вощинский

თითქმის იგივე ტექსტი მუორდება — სუიცა, ფონდი 660, აბ.1,
ს.№3398, გვ.68-70

სუიცა, ფონდი 607, აბ.2, ს.167, ფურც. 27-28

В комиссии от ЗакЦИК-а
спорных пограничных вопросов

ССРГ председатель Борчалинского уездного
ИСПОЛКОМА

Вопрос о спорной полосе между Бамбак-Лорийским и Борчалинским уездами, остававшийся неразрешенным со времени советизации Грузии, нашел разрешение соглашении от 10 Августа 1928 г., которое подписано Наркомземами

266

ССРеспублик Грузии и Армении. При этом, во время разбора вопросов не были вызваны представители Борчалинского уезда, а также при нанесении на планшеты деталей пограничной линии на основании упомянутого соглашения представителей Борчалинского уездного Исполкома – отсутствовали. Таким образом, приехав по вызову комиссии ЗАК ЦИК-а по спорным между республиками вопросам к 1-му Февраля с /г. я застал вопрос о спорной полосе не в процессе разрешения, когда мне можно было бы, как местному работнику высказаться по существу дела, а уже предрешенным и мне остается с своей подписью только подтвердить то, что было согласованно без присутствия представителя Борч-уезда. Я считаю, что подписать подобный акт, осуществление которого фактически невозможно, было бы по крайней мере неправильно.

Единственное правильное разрешение вопроса с границей между Бамбак-Лорийским и Борчалинским уездами мыслима лишь при проведении пограничной линии по водораздельному хребту Лок-Ляльвара. Всякие отклонения от этой линии в какую-либо сторону в конечном результате всегда приведут к факту необходимости нового пересмотра вопроса, так как означенный вариант решения пограничного спора является единственно жизненным вариантом границы между этими двумя уездами. За этот вариант говорят, как географически-этнографические, так хозяйственно-экономические соображения, выражающиеся в нижеследующем.

1. В спорной полосе числится до 18.00 гектаров общей площади, из них до 1.500 гектаров летних пастбищ, которыми всегда нераздельно пользовались селения Борч-уезда-Капан-ахчи, Садахло, Больнисхачин, Дамия и Ходжорны. Количество крупного и мелкого скота крестьян означенных сел достигает 16 тысяч голов. Все эти села имели и имеют определенные участки для пользования на этих пастбищах. Процентное соотношение населения, пользующегося пастбищами в спорной зоне /1340 домов/ к населению всего Борч-уезда составляет 9%, а количество его скота к общему числу скота уезда 8%. Принимая во внимание недостаточность пас-

тбищ в Борч-уезде, близкое расположение вышеназванных сел к спорной зоне, давнишнее пользование пастбищ в этой зоне, необходимо заметить, что местное население с этим и пастбищами связано неразрывно и существование его без этих пастбищ - немыслимо.

2. Истоки рек Машаверы, Чатахчай, Шулаверчей и Бануш, которые питают и орошают часть Борч-уезд и с возможным при нерациональной эксплуатации расположенных к северу от Лок-Ляльварского хребта лесов высыханием которых должна вымереть всякая сельско-хозяйственная и вообще хозяйственная жизнь нижнего борчало, берут начало с главного водораздельного Лок-Ляльварского хребта. Поэтому водохранилище и жизненное значение для Борч-уезда лесов, расположенных по северным склонам названного хребта настолько огромно, что Борч. УИК никогда не может согласиться на деление их или сосредоточение управления этими лесами в руки лесных органов, находящихся не в пределах Борчалинского уезда.

3. Предлагаемое по соглашению 10 Августа 1928 г. отторжение от Опредского темы деревень Ахкерпи, Чанахчи, Джилиза и Бардадзор с отнесением их в Бамбак -Лорийский уезд настолько нежизненно, что через максимум 2-3 месяца, после выполнения соглашения мы будем стоять перед необходимостью пересмотра вопроса и присоединения, названных сел к Борч-уезду. Невозможно связать в административном и экономическом отношении 200 домов крестьянства через Ляльварский хребет, с средней высотой до 2-х километров, за 15-18 верст с другими частями Бамбак-Лорийского уезда. Экономическое культурное тяготение этих сел к Садахло. Шаумяну и Опрети нельзя уничтожить искусственно созданной воздушной границы.

4. В спорной полосе передаваемой по соглашению 10 Августа 1928 года ССРА, лесной площади числится до 15 тысяч гектаров, к этим лесам имеют тяготение 12 селений, остающихся в Борч-уезде, с населением до 1.800 дымов, в общем потребность всех сел, имеющих тяготение к спорным лесам в лесоматериале выражается приблизительно в 3-х

тысячах куб.саж. Необходимо также добавить, что при новостройке на каждый двор полагается норма строевого леса в 850 кубофутов, не говоря о потребностях в лесоматериалах для нужд Чатахского завода.

5. По соглашению между Наркомземами Грузии и Армении от 11 Апреля 1922 года со стороны Ахталского лесничества не должен был производиться отпуск древесины из лесов спорной полосы с промышленной целью. Между тем с 1922 года до сего времени из лесов спорной зоны произведена заготовка десятков тысяч шпал, тысяч вагонов дров, поделочного леса и десятков тысяч мешков угля. При таком отношении к выполнению соглашения нет гарантии, что с переходом лесной площади в спорной зоне в непосредственное ведение лесных органов Бамбак Лорийского уезда, леса, заключающиеся в себе жизненные интересы Борч-уезда не будут эксплуатироваться в ещё большей мере, при которой нижняя часть населения Борч-уезда может оказаться без оросительной и даже питьевой воды.

Таким образом по указанным соображениям и приведенным доводам предполагаемая передача части спорной зоны по соглашению от 10-го Августа 1928 г. в ведение Бамбак Лорийского уезда не возможно и вся территория к северу от Лок-Ляльварского водораздельного хребта должна войти в пределы территории Борчалинского уезда. Обеспечение же части населения Бамбак Лорийского уезда может быть урегулировано путем соглашения между Наркомземами обоих республик, подобно практикующемуся отпуску древесины из Борчалинского лесничества безлесному Рыковскому району Бамбак Лорийского уезда.

В заключении заявляю, что в случае разрешения спорного вопроса в другом виде, несомненно создастся напряжение со стороны населения нижней части Борч-уезда, почему ответственность за последствия Борч. УИК взять на себя не может и обращается с просьбой разрешить основные спорные вопросы лишь после ознакомления с положением де-

ла на месте хотя-бы одним из нейтральных членов комиссии ЗакЦИК-а.

Председатель Борчалинского
Уезда Исполкома (подп.)

2 февраля 1929 г.

г. Тифлис

№971

სუბცა, ფონდი 607, აბ.1, ს. №1761

АКТ

1929-го года Августа 17-го дня я, Землемер Земкомоссии ЗакЦИК-а Левицкий на основании мандата ЗакЦИК-а от 21-го Июня с/г За № приступил к установлению границ между Борчалинским и Лорбамбакским уездами в районе сел.Ахкерпи. К назначенному в повестках месту и времени явились: представитель сел. Ульяновка (Опрети) Федор Малд-авасов (мандат от 17 августа за №). 2-ой представитель от сел.Ахкерпи Арщак Авакян и Мушег Карапетян (мандат от августа за №). 3-ий Обездчик Боргамишского Лесничества Полихрон Черкезов и 4-ий Обездчики Лорийского Лесничества Галуст Авакян и Оганес Ишханян.

Поименованным лицами много было указана и обставлена курганами граница установленная по акту 10-го августа 1928 года и протоколу 11-го марта с/г утвержденным Президиумом ЗакЦИК-а 5-го Июля с/г.

Представители сел.Ахкерпи заявили что отнесением их селения к Лори-Бамбакскому уезду они не довольны, так как такое положение их совершенно не устраивает не в экономическом ни в административном отношении. В этих отношениях они тесно связаны с Шулаверами и Тифлисом до каких пунктов очень близки и им легко добраться Если же брать административные центры Армении то до них от сел.Ахпери слишком далеко и эти центры отделены от них не проходным Ляльварским хребтом.

Представитель сел.Ульновка Ф.Магдовасов

Представитель сел.Ахпери: А.Авакян, М.Карапетян

Объездчик Борчалинского Лесничества: Н.Черкезов

Объездчик Лори-Бамбакского Лесничества: А.Ишханов,

Г.Авакян

Землемер Земкомиссии ЗакЦИК-а: Я.Левицкий

С подлинным верно: Землемер Я.Левицкий

სუიკა, ფონდი 607, აღ.2, ს. №167

Секретно

В Заквказский Центральный Исполнительный
Комитет.

В 1921 г. по соглашению Ревкомов ССР Грузии и ССР Армении в лице их председателей селения Ах-Керпи, Чанахчи и Брдадзор, расположенные в бывшем Борчалинском уезде, а ныне в Тифлисском Округе к северу от Лок-Ляльварского Хребта, остались при установлении границ названных респуб-

лик в пределах ССР Грузии, причем естественной границей между республиками Грузии и Армении был признан Лок-Лялварский хребет. Селение Брдадзор входит в Хожорнийский сельсовет, а селения Ак-Керпи и Чанахчи в Опретский сельсовет Борчалинского района. Ещё в 1923 г. был выдвинут вопрос о пересмотре означенного соглашения, но по постановлению Президиума ЗакЦИК-а оставление названных селений в пределах республики Грузии было признано правильным и целесообразным.

В настоящее время вновь возбужден этот вопрос и по постановлению Президиума ЗакЦИК-а с.г., без предварительного истребования соответствующего заключения от Президиума ЦИК-а Грузии по данному вопросу, упомянутые селения должны отойти от ССР Грузии и войти в пределы ССРА.

Президиум ЦИК-а ССР Грузии, имея суждение по этому поводу, постановил возбудить пред Президиумом ЗакЦИК-а ходатайство о пересмотре означенного постановления по следующим соображениям: по имеющимся в ЦИК-е Грузии сведениям крестьяне вышеназванных селений выражают свое неудовольствие по поводу включения их селений в пределы ССР Армении, т.к. эти селения по своему географическому положению имеют тяготение к Борчалинскому району и Тифлисскому Округу, будучи тесно связаны с последними и в экономическом и в культурном отношении. Проведением постановления Президиума ЗакЦИК-а в жизнь упомянутые селения будут поставлены в крайне тяжелое положение, т.к. к югу от этих селений в сторону республики Армении расположен Лок-Лялварский хребет высотой от 7000 до 9000 футов, через каковой хребет на весь зимний период прерываются всякие сообщения, а это последнее обстоятельство вызовет полную оторванность и экономически и культурно от центра ССР Армении, каковой оторванности жители этих селений, имея более удобные пути сообщения в течение всего года со своим районом и центром Тифлийского округа, при существующих условиях не чув-

ствуют. Крестьяне названных селений категорически требуют от органов местной власти возбудить ходатайство пред подлежащим органом об оставлении их селений в прежних условиях существования как географического, так и культурно-экономического. Ходатайство это всецело поддерживается и Исполкомом Тифлийского Округа.

По изложенным данным Президиум ЦИК-а Грузии согласно постановления от 5 сего сентября ходатайствует пред Президиумом ЗакЦИК-а о пересмотре своего постановления по поводу включения селений Ах-Керпи, Чанахчи и Брдадзор в пределы Республики Армении.

При сем препровождается для сведения отношений Информпункта Борчалинского уезда от 24 августа с.г. за № 485 с/с.

За. Председателя Всегрузинского ЦИК-а

(Т.Жгенти)

За. Секретаря Всегрузинского ЦИК-а

(Д.Кучулория)

Всегрузинский ЦИК

12 сентября 1929г. № 12/07/2

საგარეო, 607, აბ. 1, ბ. №167, ფურც.49

В ЗАККРАЙКОМ В.К.П./б/.

В целях, быстреего разрешения споров по вопросам установления административно-хозяйственных границ между различными уездами различных республик ЗКК ВКП/б/ была

выделена специальная Комиссия в составе Председателей Совнаркомов – АССР, ССРГ и ССРА.

При рассмотрении спора между Борчалинским и Лори-Бамбакским уездами выше комиссия утвердила соглашение, состоявшееся между Наркомземами ССРГ и ССРА т.т. Джугели и Ерзинкяном 10 августа 1928 г.

В силу этого соглашения сел. Ахкерпи, Чанахчи и Брдадзор, ранее находившиеся в пределах Грузии, передавались Армении. Это соглашение Наркомземов т.т. Джугели и Ерзинкяна получило дальнейшую санкцию и со стороны ЗКК ВКП/б/ и со стороны Президиума ЗакЦИК-а на заседании последнего 18 февраля 1929 г.

Тогда же Президиум ЗакЦИК-а по директиве ЗКК ВКП/б/ было признано, что все решения Президиума ЗакЦИК-а по земельным и лесным спорам являются окончательными. Помимо того, в решении ЗакЦИК-а от 18 февраля с.г. было указано и на то, что, поскольку все решения вынесены согласно единогласного решения специально на то уполномоченных ответственных представителей заинтересованных сторон, во главе с Председателями Совнаркомов и ЦИК-ов АССР, ССРА и ССРГ, не должны приниматься к рассмотрению никакие заявления о пересмотре постановлений Президиума ЗакЦИК-а, равно ходатайства о новом рассмотрении уже разрешенных споров.

Ныне ГрузЦИК, вопреки указанного выше постановления Президиума ЗакЦИК-а от 18 февраля с.г., основанного на директиве ЗКК ВКП/б/, просит о пересмотре решения по вопросу об административно-хозяйственной границе Борчалинского и Лори-Бамбакского уезда в том смысле, чтобы селения Ахкерпи, Чанахчи и Брдадзор были бы оставлены в пределах Грузии. Ходатайство свое ГрузЦИК мотивирует тем, что указанные выше селения по своему географическому положению имеют тяготение к Борчалинскому уезду, будучи тесно связаны с последними в экономическом и культурном отношениях и отрезаны от Армении Лок-Ляльварским

хребтом, не дающим гражданам указанных выше селений возможности сообщаться с Арменией в зимнее время.

Ставя об изложенном ЗКК ВКП/б/ в известность, прошу дачи соответствующих директив.

ЗакЦИК

16 сентября 1929 г.

№133/с

სუიცა, ფონდი 660, აბ.1, ს. №3398, ფურც. 30-31

ПРОТОКОЛ

Комиссии по вопросу разрешения порядка
административного подчинения сел. Чанахчи,

Ахкерни и Брдадзор

от 12/V-1933г.

Присутствовали:

Председатель Комиссии пред.ЗНКЗ т.Кахраманов

Члены: предст.ЗНКЗ –Чалов, НКЗ Армении – Зав.ранво
Аллаверского района т. Казарян, предств. Борчалинского
района секретарь райкома т.Зеналов.

По постановлению Зак ЦИК от 2/IX-29 г. проведенная в
натуре между Аллавердинским и Борчалинским районами гра-
ница отрезала села Чанахчи, Ахкерпи и Брдадзор ССРА. По

вопросу означенных селений установлено, что как со дня постановления ЗакЦИК об установлении границы между ССРГ и ССРА, так и ранее эти селения административно подчинялись и подчиняются в настоящее время Борчалинскому району. Фактическое земле-пользование указанных выше сел расположенном в строгом соответствии установленной ЗакЦИК-ом границей от 2/IX.29 г. т.е. расположено исключительно на территории Армении.

Несмотря на то, что по постановлению ЗакЦИК сел. Ахкерпи, Чанахчи и Брдадзор отошли Армении, НКЗ Армении последнего времени не ставит вопроса о передаче ...ченных сел Правительству ССРА.

По произведенному опросу граждан указанных сел выяснилось, что последние в силу ряда неудобств сообщения с Аллавердским районом в большинстве своем подчинением в административном отношении Борчалинскому району.

На основании изложенного, Комиссия считает необходимым изменить существующую границу между ССРА и ССРГ таким образом, чтобы фактическое землепользование сел. Чанахчи, Ахкерпи и Брдадзор отошли ССРГ.

1. Имея ввиду крайне неудобное сообщение с Аллаверд-ийского района (переход через перевал или на лошади) и учитывая желание крестьян, необходимо административное подчинение и руководство оставить за Борчалинским районом.

2. Пользование лесными полянами необходимо оставить за означенными селами на правах аренды, для сего Караклийское лесничество закрепить лесные поляны за гр. указанных сел, которые пользуются ими до настоящего времени.

3. Председатель НКЗ Армении т. Казарян возражает против заключения Комиссии об изменении границы, настаивая на передаче сел. Ахкерпи, Чанахчи и Брдадзор ССРА.

Председатель комиссии (Кахраманов)

Члены: (Казарян)
(Павлов)
(Завалов)

ЗАКАВКАЗСКИЙ ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

Докладная записка.

штамп 16/V-1933 г., №43 А

На основании постановления ЗакЦИК от 4/V с.г. об образовании Комиссии для урегулирования вопросов землепользования административного подчинения между Борчалинским и Аллавердским районами, образованная комиссия под председательством члена Коллегии Зак.Наркомзема тов. Кахраманова с участием представителей Наркомзема Грузии, Армении, Борчалинского и Алавердского районов и Садахлинского Совета 11/V – с.г. приступила на месте к разрешению возникшего спора.

Установленная Зак.ЦИК-ом 2/IX-29г. граница между ССРА и ССРГ по подлинным планшетах в масштабе 200 в дюйме и выкопировке с верстковки, по сохранившимся на месте курганам и другим признакам в натуре, не спорную часть была восстановлена.

В результате выяснилось, что заявленный спор жителями Армении о якобы захвате сел.Садахло земель расположенных на территории Армении, не соответствует действительности. Фактическое землепользование с.Садахло располагается в строгом соответствии, с установленными границами от 2/IX-29 года и никакого захвата земель, находящихся на территории Армении не обнаружено. Поэтому комиссия считает заявление спорным, гр.Армении не правильным и вопрос в этой части исчерпанным (прилагается протокол Комиссии от 11/V-33 г.)

По вопросу административного подчинения с.Чанахи, Ахкерпи и Брдадзор Борчалийскому району, выяснилось, что с проведением установленной Зак.ЦИК-ом 2/IX-29г. гран-

ицы между ССРА и ССРГ, указанные выше села отошли Армении.

До проведения в жизнь границы от 2/IX указанные села административно подчинялись Грузии и пользовались лесными полянами как сенокосами и частью распахивали. В силу того, что сообщение между Аллавердским Районом почти отрезано перевалом, через который проходит тропа только для выючной лошади, жители этих селений административно остались в подчинении Борчалинского района. Опретского с/совета, хотя их фактическое землепользование расположено исключительно на территории Армении. Плановые задания и обслуживания МТС, производится так-же со стороны Борчалинского района, т.к. обслуживание со стороны Аллавердского района не возможно по указанным выше причинам, а кроме того в Аллавердском р-не вовсе отсутствует МТС. Поэтому, экономически селения Ахкерпи, Чанахчи и Брдадзор связаны, и естественно-исторические условия диктуют быть связанными, с Борчалинским районом

При обследовании указанных селений, жители последних так-же заявили о необходимости подчиняться административно Борчалинскому району, хотя состав населения армяне.

По этому вопросу никаких разногласий между этими жителями, Борчалинский район и Правительством Армении до настоящего времени не возникло. В отношении же использования лесными полянами, систематически наблюдаются споры.

По постановлению ЗакЦИК-а от 2/IX-29 г. придавая лесу исключительно защитный характер и регулирующий правильный режим воды, последний отошел Армении и находится в пользовании Караклиссского лесничества. Лесные поляна ранее находились в пользовании прилегающих сел, которые являются единственным источником снабжения МТФ кормами. Пользовались ими указанные села и со дня проведения в натуру границы, платя арендную плату лесничеству с 1924 г.

За последнее время Караклисское лесничество стало препятствовать использованию лесных полян. В текущем же году, Караклисское лесничество вовсе запретило прилегающим селам пользоваться лесными полянами, предлагая вывести весь рогатый скот из зимовников, прибегая к вооруженной силе через своих объездчиков.

Принимая во внимание, что лишение прилегающих сел сенокосных полян Караклисского Лесничества, которыми они пользовались и пользуются в настоящее время, вызывает гибель рогатого скота, а так-же имея в виду, экономические и естественно-исторические условия и желания крестьян; комиссия находит наиболее целесообразным административное руководство над указанными селами, оставить за Борчалинским районом. Для прекращения же возникающих и могущих возникнуть споров в силу того, что фактическое землепользование находится на территории Армении, необходимо:

1. Изменить республиканскую границу таким образом, чтобы фактическое землепользование с.Чанахчи, Ахкерпи и Брдадзор отошло территории Грузии.

2. Для прекращения ежегодно возникающих спорах о лесных полях, необходимо вынести постановление о передаче этих последних в долгосрочное арендное пользование, прилегающим селам, которые продолжают ими пользоваться и до настоящего времени, но с большим препятствиями (прилагается протокол от 12/V-33 г.)

Пред. комиссии (подп.)

15.V.1933 г.

СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА
АРМЕНИИ

Выписка из протокола №21/77 Постановления Президиума
ЦИК ССРА от 2 августа 1933 г.

СЛУШАЛИ:

Об-уточнении вопросов землепользования и административного подчинения между Аллавердским и Борчалинскими районами.

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Одобрить заключение специальной Комиссии ЗакЦИК и передать состоящие в фактическом пользовании подлежащих присоединению к ССР Грузии сел — Ченахчи, Ахкерпи, Брдадзора земельные участки последним в долгосрочное арендное пользование.

2. Предложить уполномоченному Наркомлеса в ССРА принять участие в работе по установлению пограничной линии на месте, обеспечить лесному хозяйству единство.

Секретарь ЦИК ССРА (Даштоян)

З.С.Ф.С.Р.

Кому Зак.СНК, Зак.НКЗему, ЦИК ССРГ, ЦИК ССРА

Выписка протокола Заседания малого президиума

Зак. ЦИК-а, №90, от 13 февраля 1934 год.

СЛУШАЛИ:

8. Об урегулировании административно-территориального разграничения между Борчалинским (ССРГ) и Аллавердским (ССРА) районами.

Дело № 02173504-90/8.

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Предложение Комиссии по вопросу об административно – территориальном разграничений между Борчалинским (ССРГ) и Аллавердским (ССРА) районами, получившее одобрение заинтересованных ЦИК ССРГ и ЦИК ССРА, утвердить.

2. В связи с указанным: а) Признать необходимым передать в состав ССР Грузии селения Ахкерпи, Брдазор и Чанахчи в существующих административно-территориальных их границах; б) Изменить республиканскую границу между Борчалинским (ССРГ) и Аллавердским (ССРА) районами в соответствии с п. «а»; в) представить жителям указанных селений право дальнейшего пользования прилегающим лесным массивам на территории ССР Армении на началах долгосрочной аренды и г) поручить Наркомзему ЗСФСР принять меры по практическому проведению в жизнь настоящего постановления.

3. Предложить СНК ЗСФСР обеспечить расходы, связанные с проведением в жизнь настоящего постановления, по смете представленной Наркомземом ЗСФСР.

Секретарь ЗАКЦИК С.Тодрия

верно: (подпись)

16 февраля 1934 г.

г.Тифлис

სუიკა, ფონდი 660, აღწ.1, ს. №3398, ფურც.41

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА

ЗАК ЦИК

1934г.

ЗАСЕДАНИЕ ПРЕЗИДИУМА ГРУЗЦИК

№72.22.1

1934г. марта 2 №4

СЛУШАЛИ:

5.Об административно-территориальном разграничении Борчалинским /ССРГ/ и Аллавердским/ССРА/ районами.

Доклад т. Е.Барамидзе

Дело №72.22.1

ПОСТАНОВИЛИ:

В соответствии с постановлением президиума ЦИК ЗСФСР от 13 февраля 1934 г. (пр. №90 п.8), переданные в

состав ССР Грузии селения Ахкерпи, Бардадзор и Чанахчи (ССРА) присоединить к Борчалинскому району и распределить между Опретским и Хожорнийским сельсоветами этого района следующим образом: селения Чанахчи и Ахкерпи ввести в Опретский сельсовет, а сел. Брдадзор Хожорнийский сельсовет.

Председатель Всегрузинского Центрального
исполнительного комитета Ф.Махарадзе
Секретарь Всегрузинск.центральный.
исполнт.комитета Т.Жгенти

სტკოა, ფონდი 660, აღწ.1, ს. №3398. ფურც.44

ПОСТАНОВЛЕНИЕ №184

Зак.Наркомзема от 16-го Апреля 1934 года.
изменении границ между Аллавердским и Борчалин-
ским районами

В связи с решением ЗакЦИК от 13/II-34г. об изменении границы между Борчалинским и Аллавердским районами, За-
наркомзем предлагает:

1. Наркомзему Грузии и Армении выделить по одному землеустроителю для нанесения на план фактического землепользования сел Ахкерпи, Брдадзор и Чанахчи. Срок съемочных работ определить с 20/IV по 5/V - с/г.

2. Для проектирования границы между Борчалинским и Аллавердским районами и перенесения её в натуре образованную комиссию под председательством тов. Яшвили в составе: От ЗНКЗ-ема тов. Павлова и представителей Армнаркомзема, Грузнаркомзема, Борчалинского района и Аллавердского района.

Срок работ комиссии определить с 5/V по 20/V-с/г.

Зам. НаркомЗема ЗСФСР

(Ниорадзе)

სუიკა, ფონდი 660, აბ.1, ს. №3398, ფურც. 53-54

АКТ

1934 г. августа 15 дня, сел. Ахкерпи. Комиссия Зак.ЦИК-а под председательством т. Шавердова А. в составе представителей со стороны Зак. НКЗема т. Гукасова, Арм. Наркомзема т. Акопджаняна, Груз.НКЗема т. Метревели, Борчалинского РИК-а т. Юсубова. Уполнаркомлеса в ССРА т. Цовиняна, Лесовода Садахлинского УЧЛТС т. Мартиросяна. Председателя Опретского с/с т. Устабашева, председателя колхоза им. Фрунзе в с. Ахкерпы — т. Карапетяна — сего числа, согласно постановления ЗакЦИК-а от 13 февраля о передаче сел Ахкерпы Борчалинскому району ССР Грузии устано-

вили границу между фактическим землепользованием с. Ахкерпи и Садахлинским УЧЛИХ, начиная от кургана под 62 15 30 0 на хребте, откуда смежность по вели все по 42 13 8 2

опушке лесов через курганы под

1) 15 -6-8/12-4242-6 2) 14-50-0/12-47-2 3) под 14-25-6/12-48-0 4) 14-45-0/12-40-0

5) под 14-28-0/12-43-0 6) 14-26-0/12-38-0 7) 14-33-2/12-24-6 8) 14-13-0/ 12-41-4

9) 14-7-4 /12 -28-0

до кургана под 14-45-2/ 12-46-0 у оврага Худжаб далее граница пошла вверх по речке Ахкерпы джур до кургана под 12-53-6/ 11-53-4 на речке, далее прямой линией до кургана под 12-40-0/11-62-0 у дороги и далее также по опушке леса через курганы под 1) 12-22-0/ 12-15-6 2) 12-49-2/ 12-7-0 3) под 12-22-0/ 12-35-8 4) 12-53-2/ 12-49-4

5) под 12-40-8/12-59-6 6) 12-44-0/12-4-4 7) под 12-35-0 /13-9-0 8) 12-55-8/13-23-4 до кургана под 13-16-6/14-7-0, где и закончилась описанная граница, которая одновременно служит адм. хоз. границей между Борчалинским районом ССР Грузии и Аллавердийским районом ССРА. Вне описанных границ остается в пределах леса пахотный (надельный) участок колхоза им.Фрунзе под названием «Ато» и «Гомер».

Далее на основании того же постановления ЗакЦИК-а об удовлетворении колхоза им. Фрунзе лесным и полянами, руководствуясь постановлением СНК СССР от _____ комиссия решила отвести колхозу им. Фрунзе сел. Ахкерпы в безвозмездное долгосрочное пользование полями: 1. „Чритота“ - площ. в...га, 2. „Худжабина“ – площ. в ... га и следующие мелкие поляны: 3. Худжаб, 4. Геджи-чала, 5. Давган-чала, 6. Гаммут-чала, 7. Дилинка, 8. Гнатек, 9. Гилянкуруг, 10. Полян-токян, установил порядок пользования согласно ст.ст.6,7 и 8 инструкция Зак.СНК от 19/VI-34 г., устанавливаемый Аллавердским РИК-ом совместно с Садахлинским УЧЛИХ.

Председатель (Шавердов)

Зак. НКЗем (Гукасов) __

Арм. НКЗем (Акопджанян)

Груз. НКЗем. (Метревели)

Члены: Борч. РИК (Юсубов)

Уполнаркомзем (Цовинян)

Лесовод Садахлинск. УЧЛИХ (Мартиросян)

Предс.Опретского с/с (Устабашев)

Предс.колхоза им.Фрунзе (Карапетян)

Члену президиума ЗакЦИК тов. Шавердову

Борчздравотдел Просит вашего ходатайство перед ЗакЦИК-ом о передаче находящегося в сел. Ахкерпи монастыря Здравотделу, так как в районе (хлопковом) масса работников нуждающихся в доме отдыха и в санаторном лечении. По моим обследованиям по району и по обследованиям ближайших прочей по своим климатическим условиям, монастырь около Ахпери может быть использован как курорт местного значения для трудящихся колхозников, служивших и рабочих нашего района. Просьба не отказать в нашей просьбе, так использование монастыря под санаторий или дом отдыха разгрузит другие дома отдыха и даст возможность пропустить через него гораздо большее число работников. —

Пред РИКА Зав.Здравотдела (подп.)

Борчалинского районного исполнительного комитета

1.IX.1934

სუიკა, ფონდი 607, აბ.1, ს.№3341, ფურც.61

ЦИК ССРА, ССРГ, Борчалинскому РИК

Выписка из протокола заседания малого президиума

ЗАКЦИК

16 сентября 1934

116

СЛУШАЛИ

1.Ходатайство Борчалинского РИК (ССРГ) о передаче монастыря, находящегося в райоге Ахкерпи (ССРА), Борчалинскому РИК-у.

Дело № 02173504-116/1

ПОСТАНОВИЛИ

Просить Арм. ЦИК обсудить вопрос о возможности передачи монастыря, находящегося в райлне Ахкерпи (ССРА) Борчалинскому РИК (ССРГ) для использования его районной дом отдыха.

Секретарь ЗАКЦИК (С.Тодрия)

სუიტა, ფონდი 660, აღწ.1, ს. №3398, ფურც.50

Кому: ЗАКНАРКОМЗЕМ, ЦИК АССР, ЦИК ССРА, ЦИК ССРГ, НАРКОМЗЕМ ССРА, НАРКОМЗЕМ ССРГ, АЛЛАВЕРДИЙСКИЙ РИК, БОРЧАЛИНСКИЙ РИК, Зак.СНК

Выписка из протокола Заседания малого Президиума Зак ЦИК-а

19/III-35г. №2

СЛУШАЛИ:

Об утверждении актов комиссии Президиума ЗакЦИК-а по установлению новых границ между Борчалинским ССРГ и Алавердийским районами ССРА.

Дело № 02173504-2/3.

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Акты комиссии Президиума Зак ЦИК под председательством тов.А.Шавердова от 14,15 и 16 августа 1934 года по установлению на месте границ между Борчалинским – ССРГ и Алавердским ССРА районами и по отводу селам: Чан-ахчи, Ахкерпы и Брдадзор лесных полян – у т в е р д и т ь.

2. Предложить Правительству ССРА обеспечить беспрепятственное пользование перешедшими в состав ССР Грузии названными селами, прилегающими к ним на территории ССРА лесными полянами, поименованными в означенных выше актах.

Секретарь ЗАКЦИК с.Тодрия

ცენტრალური სახელმწიფო არქივის ქ. ბოლნისის
ფილიალი, ფონდი 6, აღწ. I, ს. 2, ფურც. 11-13

1935 г. апреля 28, №12.154

Всегрузинский Центральный Исполнительный
Комитет

Председателю Борчалинского Райсполкома

Тов.Велибекову

гор.Сарван

Несмотря на постановление Президиума ЦИК-а ССРГ от 26 августа -34 г. о ряде мероприятий по улучшению работ в Борчалинском районе, в области: разукрепления Опретского

сельсовета, школьном строительстве, агрообслуживания в сел. Чанахчи и Ахкерпи – постройки ГЭС в сел. Ахкерпи и приведение в порядок дорог в особенности между названными селами и сел. Помбах-до настоящего времени от Вас не поступило никакого сообщения об исполнении вышеуказанного постановления.

Постановление Президиума ЦИК-а ССРГ по этим вопросам было Вам направлено при № 21, 24, 17 от 2 сентября 1934 г. Не получая от Вас ответа, 22 сентября того же года Вам было послано телеграфное напоминание с предложением немедленно донести ЦИК-у Грузии о выполнении вышеуказанного постановления.

22 февраля-35 г. было вторично предложено донести результат выполнения пересланного Вам постановления.

Наконец 14 марта этого года в 3-й раз было направлено напоминание по этому вопросу и от Вас никакого ответа не последовало.

Президиум ЦИК-а ССРГ было дано распоряжение НКП росу НКТяжпрому Снабс быту, об-ству Соцкультуры и др. организациям о выделении соответствующего стройматериала и средств для Вашего района.

С целью проверки распоряжения ЦИК-а ССРГ со стороны вышеуказанных Наркоматов и организаций, ЦИК ССРГ и запросил Вас о выполнении Постановления Президиума ЦИК-а от 26 августа 1934 г., дабы этим установить, что конкретно проделано Наркомами, организациями и Вами.

Несмотря на напоминания Вы не только не донесли ЦИК-у, что Вами проделано, но даже не выслали приемщика на предмет приемки, выделенного стекла.

Наркомпросом для школьного строительства в сел. Ходжорны.

Все это указывается на ненормальное и безответственное отношение с Вашей стороны к Постановлению Президиума ЦИК-а ССРГ, ничем не оправдаемым.

В связи с этим предлагаю немедленно донести ЦИК-у ССРГ о реализации постановления Президиума ЦИК-а ССРГ от 26 августа 1934 г.

Что-же касается несвоевременного выполнения постановления ЦИК-а ССРГ и недонесения ЦИК-у ССРГ по реализации постановления с вашей стороны, то вопрос этот будет рассмотрен особо на Президиуме.

Председатель ЦИК ССРГ подпись:

(Ф.Махарадзе)

осн.ф.б. оп1.д.2.л.П.

Секретно
Срочно

Председателю Всегрузинского Центрального
Исполнительного Комитета ССР Грузии
Тов.Махарадзе

Сообщаю, что на основании постановления Президиума ВЦИК-а ССР Грузии от 26 августа 34 г., о ряде мероприятий по улучшению работы в Опретском сельсовете, как то: - разукрепления Опретского сельсовета, школьном строительстве, агрообслуживания, постройка ГЭС в с.Ахкерпи и проведение дорог в порядок; -нами были приняты соответствующие меры к осуществлению заданий, возложенных постановлением ЦИК-а ССР Грузии и проверен в жизнь нижеследующие мероприятия:

1. Ахкерпи выделен в самостоятельный сельсовет с момента получения выписки постановления (постановление президиума РИК-а о выделении Ахкерпинского сельсовета прилагается).

2. Построена школа в селении Ахкерпи и производится ремонт школы в сел.Ходжорны средствами РИК-а и сельсовета.

3. Выделен специальный зоотехник для вновь выделенного Ахкерпинского сельсовета (как животноводческий район).

4. Заканчивается строительство гидро-станции в с.Ахкерпи, со сроком к песку в средних числах июня месяца с.г.

5. Проводится телефонная связь в Ахкерпи.

6. Проведена дорога от Ахкерпи к основной дороге.

Помощи от центральных организаций в проведении мероприятий, указанных в постановлении ЦИК-а нами не получено, за исключением ящиков стекол от НКП-роса.

Чтоже касается ответа на запрос, то задержка его объясняется тем что Зав.Спецотделом тов.Паревым не был РИК и лично я поставлен в известность об этих отношениях, за что (другие преступления по должности) от снят и передан Суду.

Председатель РИК-а (Велибеков)

Д.2. л.13

Выписка из протокола № 40

Заседания Президиума Борч. Райсполкома

от 8 октября 1934 глда

1.О выделении селений Ахкерпи, Чанахчи, Ульяновка в самостоятельный сельсовет (тов. Велибеков).

1. В целях приближения и лучшего обслуживания колхозных и трудовых масс Опретского сельсовета и в соответствии с постановлением Президиума ЦИК-а, образовать из сел.Чанахчи, Ахкерпи и Ульяновка самостоятельный

сельсовет с резиденцией в сел.Ахкерпи. Выделение увязать с отчетом-перевыборной компании советов.

2. Утвердить тов.Бадаляна уполномоченным Райизбик-ома по проведении отчетно-перевыборной кампанией в указанных селах.

П.п. Председатель Велибеков

Верно: -деловод РИК-а подпись: (ИЛЯЗ-заде).

д.2 л.13

სუიკა, ფონდი 607, აღწ. 1, ს. №3341, ფურც.82

— Всегрузинский Центральный Исполнительный
Комитет

Тифлис-Дворец

19 января 1936 г.

№21.11.44

В ЗакЦИК

Согласно резолюции секретаря Груз.ЦИК-а тов. Т.Жгенти представляем выписку из протокола Президиума Борчалинского РИК-а о передаче бывш.Хаджабского монастыря, находящегося на территории ССР Армении, Ахкерпинскому колхозу (Борчалинский район), просим означенный вопрос обсудить на заседании Президиума ЗакЦИК-а.

Приложение: 2 л. и план

Управделом Груз.ЦИК

(Надирадзе)

Выписка
Из протокола Президиума Борчалинского Рай-
сполкома

от 29/XII-1935 года

Информация Председателя Ахкерпинского колхоза
т.Карапетяна. О бывш. Хаджабском монастыре, находящегося
на территории леса ССР Армении.

Президиум РИК-а Постановляет:

Бывший Ходжабский монастырь, представляющий из себя группу небольших построек и не имеющий земель под посев с/х. культур, не говоря о небольшом участке приблизительно в 2 га под огородами, находятся на расстоянии 1-го километра от селения Ахкерпи.

Степанаванский Райсполком, ликвидировав вышеуказанный монастырь, нашел нужным использовать его свиноводческий совхоз, но отсутствие земельной территории при монастыре и отдаленности его от района, побудило Степанаванский РИК отказаться от использования этого монастыря и передать его одному из колхозов - т.е. колхозу села Привольное.

Необходимо отметить, что учитывая отдаленность (20 километров расстояния) монастыря от с.Привольное, колхоз должен разрушить монастырь и использовать его как материал, ибо использовать его под свиноводческие фермы вовсе невозможно, т.к. при монастыре не имеется пахотных земель, следовательно при организации фермы возникает вопрос о прирезке им пахотных земель и использовании леса.

Однако, как первый, так и второй вариант тесно связан с большими затруднениями и невозможностями, ибо мероприя-

тия, принятые колх. Привольное, будут направлены против интересов лесного Управления и Ахкерпинского колхоза поскольку прирезка земель будет произведена на счет массива Ахкерпинского колхоза и это будет явно противоречить положению закреплению земель за колхозами на вечное пользование и вручению госактов в колхозах.

Кроме того, необходимо отметить, что колхоз с.Ахкерпи недостаточно обеспечен землей и по этому все лесные поляны были переданы последнему согласно его ходатайства.

Учитывая нецелесообразность передачи монастыря в распоряжение с.Привольное и имея в виду наличие всех необходимых предпосылок для рационального использования Ахкерпинским колхозом под пчеловодческую ферму, под пионерлагерь и т.п. Президиум Борчалинского РИК-а возбуждает ходатайство перед Закавказским Центральным Исполнительным Комитетом о передаче монастыря Ахкерпинскому колхозу и для разрешения этого вопроса откомандировывает в г.Тифлис в Зак.ЦИК тов.Карапетяна.

Председатель Борчалинского

Райсполкома ССР Грузии

(Эминов)

Секретарь

(Эфендиев)

Закавказская Социалистическая Федеративная Советская
Республика

ПРОТОКОЛ № 1

Заседание малого Президиума Закавказского
Центрального Исполнительного Комитета

От 29, января 1936 года.

Председательствовал- тов.Махарадзе Ф.

Присутствовали: Секретарь ЗакЦИК – тов.Тодрия С.

Члены Президиума ЗакЦИК: т.т. Кудрявцев С., Агниаш-
или П.

Председатель Зак.Лин.Суда – тов.Качарава

— — — — — З У Г В Ф – тов. Гай

Управляющий Делами ЗакЦИК – т.Лекишвили С.

Консультант ЗакЦик – т. Карапетян А.

С Л У Ш А Л И:

3. Ходатайство Борчалинского РИК (ССРГ) о передаче
быв. Ходжабского монастыря, находившегося на территории
ССР Армении, Ахкерпинскому колхозу (Борчалинский рай-
он).

Дело № 31.7.1.3

П О С Т А Н О В И Л И:

Переслать материал по указанному вопросу на рас-
смотрение Президиума Арм. ЦИК.

ЗакЦИК, ЦИК ССР Грузии, НКЗему ССРА, Борчалинскому
РИК ССРГ, Степанаванскому РИК ССРА

от 13 марта 1936 г.

სლუშალი:

О возможностях передачи бывшего Ходжабского монастыря находящегося на территории Степанаванского района ССР Армении Ахкерпийскому колхозу Борчалинского района ССР Грузии.

п.3 протокол №1 заседания Президиума ЗакЦИК от 29-го января 1936 года, отношение НКЗема ССРА от 12 февраля 1936 года за №01-3/6 и постановление Президиума Степанаванского Райсполкома от 19-го февраля 1936 года за №3 (14-2)

(дело №030)

(докл. тов. Л. Вардапетян)

პოსტანოვილი:

Передачу бывшего Ходжабского монастыря Ахкерпийскому колхозу Борчалинского района ССР Грузии признать нецелесообразным, так как он передав колхозу сел. Привольное под свиноводческую и пчеловодческую фермы. Эти фермы уже организовали, колхоз вложив в них определенный капитал, в весной текущего года открывает также ремонтную мастерскую для сельско-хозяйственных орудий.

სეკრეტარე ციკ სსრა

(ვარდაპეტენ)

Закавказская Социалистическая Федеративная Советская
Республика

ПРОТОКОЛ № 2

Заседание малого Президиума Закавказского
Центрального Исполнительного Комитета

От 25, марта 1936 года.

Председательствовал - тов.Мартикян С.

Присутствовали: Секретарь ЗакЦИК - тов.Тодрия С.

Члены Президиума ЗакЦИК: т.т. Кудрявцев С., Агниашвили

П., Ильюшин Н.Буниат-заде Д., Еремян В.

Член Зак.Лин.Суда – тов. Качарава

Управляющий Делами ЗакЦИК – тов. Лекишвили С.

Консультант ЗакЦИК – тов. Карапетян А.

С Л У Ш А Л И:

1. О передаче быв. Ходжабского монастыря, находившегося на территории Степанаванского района ССР Армении, – Ахкерпинскому колхоз Борчалинского района - ССР Грузии.

Дело № 31(7-2)3.

П О С Т А Н О В И Л И:

Постановлением Президиума АрмЦИК от 14 марта 1936 года вопрос о передаче указанного монастыря Ахкерпинскому колхозу считать исчерпанным.

ლიტერატურა

აბაშიძე ქეთევანი. ... და აწ ცალიერ არს. – გაზ. ახალგაზრდა კომუნისტი, 22.XI.1988.

აბაშიძე ქეთევანი. ჰუჯაბის ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი. – კრ. ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი VI საერთაშორისო სიმპოზიუმი, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი 1989.

აბაშიძე ქეთევანი. ჰუჯაბის ივერიის ღვთისმშობლის მონასტერი. – ლევან რჩეულიშვილი 100. სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბილისი, 2009.

აბაშიძე ქეთევანი. საფასადე ქვის წყობა ქართულ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში. საქართველოს სიძველენი. თბილისი, 2009, №13.

აბაშიძე ქეთევანი. ჰუჯაბის ტაძრის ეროვნული სახის ძიებისათვის. – Academia, 2010, 1.

არჩვაძე ნუგზარი. ჰუჯაბი – ჩვენი სიხარული, ჩვენი დარდი. ლანდშაფტური მიმოხილვა. – ჟურნ. საქართველოს ბუნება, 1990, №2.

ბაგრატიონი ვახუშტი. საქართველოს ატლასი, თბილისი, 1997.

ბაგრატიონი ვახუშტი. საქართველოს გეოგრაფია, თბილისი, 1997.

ბაგრატიონი იოანე. ქართლ-კახეთის აღწერა. – კრ. ტოპონიმია, II, თბილისი, 1980.

ბერიძე ვახტანგ. კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია. Ars Georgica II. 1948.

ბერიძე ვახტანგ. ქართული ხუროთმოძღვრება. თბ., 1974.

ბერძენიშვილი დევი. ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. ქვემო ქართლი, ნაკვ. I, თბილისი, 1979.

ბერძენიშვილი დევი. ჰუჯაბი. – კრ. ძეგლის მეგობარი, 1988, №3.

ბერძენიშვილი დევი. ნარკვევები. თბ., 2005.

გაბაშვილი ციალა. პორტალები ქართულ არქიტექტურაში, თბილისი, 1955.

გელოვანი აკაკი. მივხედოთ ჰუჯებს. — გაზ. სოფლის ცხოვრება, 4.III.1990.

გუჯაბიძე გულიკო. ჰუჯები უხმობს კვლავ შთამომავალს. — ჟურნ. დროშა, 1989, №10.

დანელია ხათუნა, აბუაშვილი ია. ...რამეთუ ცრემლი უშრება ჰუჯებს. — გაზ. ახალგაზრდა კომუნისტი, 28.IX.1989.

გვიაზარიანი ო. ს. ალავერდის რაიონის კულტურის ძეგლები. ერევანი, 1952 (სომხურ ენაზე).

გარაზაშვილი მიხეილი. იქნებ დაადგეს საშველი. — ჟურნ. საქართველოს სოფლის მეურნეობა, 1989, №9.

გარაზაშვილი მიხეილი. მეტი ყურადღება ჰუჯების სამონასტრო კომპლექსს. — კრ. ძეგლის მეგობარი, 1988, №3.

გარაზაშვილი მიხეილი. ხუჯების პრობლემა? — გაზ. მამული, №15, აგვისტო, 1990.

გარაზაშვილი მიხეილი, დანელია ხათუნა, აბუაშვილი ია. ჰუჯები წვრილმანი არ არის. — გაზ. ახალგაზრდა კომუნისტი, 6.II.1990.

ვახტანგ მეექვსე. დასტურლამალი. პ. უმიკაშვილის რედაქტორობით, ტფილისი, -1886.

ვინმე ხუცესი. ჩვენნი ისტორიულნი ნაშთნი და მათი სვე. ივერია, 28 ივლისი, 1895; 1 აგვისტო, 1895; 2 აგვისტო, 1895; 9 აგვისტო, 1895; 12 აგვისტო, 1895.

ზაქარაია პარმენი. ქართული ხუროთმოძღვრება. XI-XVIII სს. თბ., 1990.

ზუხბაია ვალერიანი. ქართლის ცხოვრების ქვის ფურცლები. თბილისი, 1975.

თაყაიშვილი ექვთიმე. არქივი, ფონდი №777.

კეკელია ჯანსუღი. საქართველოს ტერიტორია და საზღვრები, თბილისი, 1996.

მასალანი საქართველოს სტატისტიკური აღწერილობისა მეთვრამეტე საუკუნეში, თბილისი, 1907.

მუსხელიშვილი დავითი. ქვემო ქართლის ისტორიულ გეოგრაფი-
ის ექსპედიციის საველე სამუშაოთა (1956-1958 წწ.) შედეგები. — სა-
ქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, I, თბილისი, 1960.

მუსხელიშვილი ლევანი. ბოლნისი. — ენიშკის მოამბე, I, თბილი-
სი, 1938.

ორბელიანი პაპუნა. საქართველოს ცხოვრება, თბილისი, 1913.

რჩეულიშვილი ლევანი. ქართული ხელოვნების ისტორიის
ნარკვევები. თბ., 1994.

საქართველოს სსრ ატლასი. თბილისი-მოსკოვი, 1964.

საქართველოს სსრ კულტურის ძეგლთა აკადემიის სახელმწიფო
დაცვაზე, თბილისი, 1959.

სტრაბონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ), თბი-
ლისი, 1957.

ქართლის ცხოვრება, I, თბილისი, 1955.

ქართლის ცხოვრება, II, თბილისი, 1959.

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.2, თბილისი 1977; ტ.6,
თბილისი, 1983; ტ.11, თბილისი. 1987; სპეციალური ტომი „საქართვე-
ლოს სსრ“, თბილისი, 1981.

ღმერთო, რა ამბები ხდება! — მწყემსი, 1896, №4, 29 თებერვა-
ლი.

შახკიანი გარნიკი. ლორი — ისტორიის ქვის ფურცლები, ერევა-
ნი, 1986 (სომხურ ენაზე).

ზარაძე კობა. ძეგლი ელის ნამდვილ მემკვიდრეს. — გაზ. ახალ-
გაზრდა კომუნისტი, 15.X.1988.

ზარაძე კობა. მეზობელო კარისაო... ახალი დოკუმენტური მასა-
ლები ჰუჯაბზე. — გაზ. ახალგაზრდა ივერიელი, 29 ნოემბერი, 1990;
1 დეკემბერი, 1990; 4 დეკემბერი, 1990; 6 დეკემბერი, 1990; 8 დე-
კემბერი, 1990; 15 დეკემბერი, 1990.

ზარაძე კობა. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია. ქვემო
ქართლი. თბილისი, 1991.

ზარაძე კობა. ჰუჯაბის ტრაგედია XX საუკუნეში (ინტერვიუ).
გაზ. ჯორჯიან თაიში. 2-9 ოქტომბერი, 1996.

ჯავახიშვილი ივანე. თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ.I, თბილისი, 1979.

ჯავახიშვილი ივანე. საქართველოს საზღვრები. ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, ტფილისი, 1919.

Адонц Н.Г. Армения в эпоху Юстиниана. СПб., 1908.

Азатян Ш.Р. Порталы в монументальной архитектуре Армении IV-XIV вв., Ереван, 1987.

Армянская география VII века. изд. К.П.Патканов, СПб., 1877.

Атлас Армянской ССР, Ереван-Москва, 1961.

Бакрадзе Д. Кавказ в древних памятниках христианства. Записки общества любителей Кавказской археологии. кн. I. Тиф., 1875.

Беридзе В. Некоторые аспекты грузинской купольной архитектуры, Тб., 1979.

Геловани Ак. Худжаби – грузинский храм. – газ. Народное образование, 25. XI.1988.

Геловани Ак. Худжаби. – газ. Заря Востока, 25.III.1989.

Меписашвили Р., Цинцадзе В. Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии. Шида Картли. Тб., 1975.

Пигарев В. Худжабский монастырь на Кавказе. Старые годы. Ежемесячник, для любителей искусств и старины, июнь, 1913.

Чубинашвили Г.Н. Архитектура Кахетии. Тб., 1959.

Чубинашвили Г.Н. Вопросы истории искусства, т.I. Тб., 1970.

Jurgis Baltrušaitis. Etudes sur l'art Médiéval en Géorgie et en Arménie. Paris.

წინასიტყვაობა _____	7
რაზე ღალადებს „ქვის ფურცლები“ _____	16
ჰუჯაბის შესწავლილობის ისტორია _____	30
ცოტა რამ წარსულიდან _____	39
ჰუჯაბის ბედი XX საუკუნის გარიჟრაჟზე _____	49
ჰუჯაბი საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის სამწლიან პერიოდში _____	57
ჰუჯაბის პრობლემა საბჭოთა წლებში _____	63
ჰუჯაბის ტრაგიკული ბედი XX საუკუნის 80-ანი წლების ბოლოშიც გაგრძელდა _____	95
XIX საუკუნის ზოგიერთი პუბლიკაცია ჰუჯაბზე _____	107
მონაზონთა წინამძღოლის თხოვნა სახელმწიფოს უმაღლესი - ორგანოს ხელმძღვანელისადმი _____	112
დანართები _____	115
რამდენიმე დასკვნა ჰუჯაბის მონასტერზე _____	119
ზოგიერთი გამოსვლა რადიოს პროგრამით (1989-1990 წწ.) _____	143
ზოგიერთი მიმართვა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობისადმი _____	149
ზოგიერთი პუბლიკაცია ჰუჯაბზე XX საუკუნის 80-ან წლებში _____	153
დამატება. ზოგიერთი საარქივო მასალები _____	226
ლიტერატურა _____	299

**კომპიუტერული უზრუნველყოფა
ლევან იობაძე**

— —
**ქალაქის ზომა 60X84 1/16
ნაბეჭდი ფორმა 19**

ტირაჟი 100

დაიბეჭდა ი.მ. ნათია ტორაძის მიერ